

De același autor - cărți (selectiv, după 1990):

- *Cultură, personalitate, vocație în concepția lui C. Rădulescu-Motru*, Editura Scrisul Românesc, 1990
- *Sociologia culturii românești (Geneză și devenire: 1821-1944)*, Editura Scrisul Românesc, 1992
- *Probleme fundamentale ale sociologiei*, Editura Scrisul Românesc, 1997
- *Evreii din Oltenia* (în colab. cu L. Anghel), Editura Beladi, 2002
- *Monografia sociologică a județului Mehedinți* (coord. și coautor), Editura Beladi, 1999
- *Monografia sociologică a orașului Târgu-Cărbunești* (coord. și coautor), Editura Beladi, 1999
- *Monografia sociologică a orașului Novaci* (coord. și coautor), Editura Beladi, 2000
- *Monografia sociologică a orașului Băile Govora* (coord. și coautor), Editura Beladi, 2002
- *Universitatea din Craiova. Monografii* (coord. executiv și coautor), Editura Universitaria, 2002
- *Monografia sociologică a comunei Licurici – jud. Gorj* (coord.), Editura Beladi, 2003
- *Monografia sociologică a comunei Braloștița – jud. Dolj* (coord.), Editura Beladi, 2004
- *Monografia sociologică a comunei Podari – jud. Dolj* (coord.), Editura Beladi, 2005
- *Filosofia culturii românești. Antologie* (coord.), Editura Beladi, 2005
- *Monografia sociologică a comunei Gighera – jud. Dolj* (coord.), Editura Beladi, 2005
- *Sociologie generală*, ediția a III-a, Editura Beladi, 2006
- *Monografia sociologică a comunei Goicea – jud. Dolj* (coord. și coaut.), Editura Beladi, 2006
- *Monografia sociologică în România. Cercetări contemporane* (coord. și coaut.), Editura Beladi, Craiova, 2006
- *Sociologia culturii românești. Antologie* (coord. și coaut.), Editura Beladi, Craiova, 2006
- *Populația României și resursele de muncă locale* (coord. și coaut.), Editura Beladi, Craiova, 2006
- *Monografia sociologică a comunei Breasta – jud. Dolj* (coord.), 2007
- *Sociologia culturii. Antologie autori străini* (coord.), Editura Beladi, 2007
- *Universitatea din Craiova (1947-2007). Monografii* (coord. și coautor), Editura Universitaria, 2007
- *Istoria sociologiei. Antologie* (coord. și coaut.), Editura Beladi, 2007
- *Sociologie generală*, ediția a IV-a, Editura Beladi, 2008
- *Facultatea de Științe Socio-Umane. Monografii* (coord.), Editura Universitaria, 2008

DUMITRU OTOVESCU

SOCIOLOGIE GENERALĂ

Ediția a V-a

**EDITURA BELADI
CRAIOVA, 2009**

Culegerea textului: Gabriel Pricină, Cosmin Dragomir

Copertă și tehnoredactare: Gabriela Motoi, Ctin. Crăițoiu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OTOVESCU, DUMITRU

Sociologie generală / Dumitru Otovescu, ediția a 5-a

Craiova: Beladi, 2009

484p., 20 cm.

Bibliogr.

I.S.B.N. (13)978-973-7773-00-55

ISBN 978-973-7773-19-7

316(075.8)

Printed in Romania

Copyright Editura Beladi, 2008

Redactor: Constantin Crăițoiu

Bun de tipar: aug. 2009

Apărut: 2009

Tipografia Beladi - Craiova

Str. Nufărului, nr. 23; Tel.: 0351/176.033

CUPRINS

Partea I

ȘTIINȚA SOCIOLOGIEI

Prefață..... 11

Cap. I: Perspectiva sociologică de interpretare a vieții social-umane

1. Definiția și specificul sociologiei ca știință socială....	13
2. Obiectul de studiu și scopul sociologiei.....	17
3. Problematika cercetărilor sociologice.....	21
4. Funcțiile teoretice și aplicative ale sociologiei.....	27
<i>Selecție de texte</i>	29

Cap. II: Relațiile dintre sociologie și contextul social-politic

1. Sociologia ca știință a problemelor sociale.....	39
2. Raporturile dintre sociologie, ideologie și politică.....	45
<i>Selecție de texte</i>	48

Cap. III: Geneza și evoluția sociologiei

1. Originile gândirii sociologice.....	58
2. Constituirea sociologiei ca știință.....	64
3. Criterii de clasificare a concepțiilor sociologice.
Interpretările teoretico-deterministe.....	66
4. Orientările fundamentale în sociologia generală.....	70
<i>Selecție de texte</i>	75

Cap. IV: Cunoașterea și metodologia sociologică

1. Sursele de informare sociologică.....	82
2. Rolul tezelor ontologice în alegerea direcțiilor metodologice de cercetare sociologică.....	83
3. Etapele investigațiilor de teren și structura planului de cercetare sociologică.....	84
4. Specificul cunoașterii științifice a faptelor și fenomenelor sociale.....	87
5. Empiric și teoretic în cunoașterea sociologică.....	89
6. Teorii și paradigme sociologice.....	95
<i>Selecție de texte</i>	100

Cap. V: Metode și tehnici de investigație sociologică

1. Noțiunile de <i>metodă</i> și <i>tehnică</i> ; operaționalizarea conceptelor.....	111
2. Metoda monografiei sociologice.....	114
3. Metoda observației sociologice.....	121
4. Experimentul sociologic.....	122
5. Ancheta de opinie.....	123
6. Analiza funcțională.....	125
7. Analiza structurală.....	126
8. Metoda tipologică.....	126
9. Metoda explicativă.....	127
10. Metoda comprehensivă.....	129
11. Metoda istorică.....	130
12. Metoda sociometrică.....	130
13. Analiza de conținut.....	132

Cap. VI: Legile sociologiei

1. Sensul și condițiile enunțurilor legice în sociologie...	134
2. Clasificarea legilor sociologice.....	136
3. Exemple de legi și principii sociologice.....	141

Partea a II-a**OMUL ȘI SOCIETATEA****Cap. VII: Procesul umanizării și istoria societății omenești**

1. Originea omului și etapele antropogenezei.....	152
2. De la comunitățile primitive la lumea modernă.....	157
<i>Selecție de texte</i>	165

**Cap. VIII: Individul și societatea umană
Interpretări teoretico-sociologice**

1. Concepția contractualistă.....	176
2. Concepția pozitivistă.....	178
3. Concepția sociologistă.....	181
4. Concepția psihologistă.....	185
5. Concepția evoluționistă.....	189
6. Concepția istoristă.....	192
7. Concepția formalistă.....	197
8. Concepția relaționistă.....	201
9. Teoria acțiunii sociale.....	205
10. Teoria sistemică structural-funcționalistă.....	213
11. Concepții sociologice românești.....	216

Cap. IX: Personalitatea umană și socializarea

1. Conceptul sociologic de <i>personalitate umană</i>	221
2. Perspectiva sociologică de clasificare a personalității umane.....	223
3. Noțiunea de <i>personalitate de bază</i>	224
4. Status-ul și rolul în sociologie.....	226
5. Conținutul, factorii și formele socializării.....	230
<i>Selecție de texte</i>	233

Cap. X: Factorii și condițiile vieții sociale	
1. Conceptele de <i>societate</i> și <i>viață socială</i>	244
2. Conținutul vieții social-umane; modele teoretice de analiză a societății omenești.....	250
3. Condițiile necesare și factorii fundamentali ai vieții sociale.....	253
4. Clasificarea societăților; diferitele tipuri de societăți.....	259
<i>Selecție de texte</i>	265

Cap. XI: Societatea umană ca sistem	
1. Noțiunea de <i>sistem</i>	275
2. Tipuri de sisteme.....	277
3. Caracteristicile și componentele sistemului social-uman.....	280
4. Tipuri de societate globală.....	286
5. Principalele unități de viață socială.....	290
<i>Selecție de texte</i>	293

Cap. XII: Populația lumii și problemele globale ale omenirii	
1. Vechimea și distribuția spațială a populației mondiale.....	297
2. Structura populației mondiale.....	304
3. Probleme globale ale lumii contemporane.....	313

Cap. XIII: Grupurile social-umane	
1. Noțiunea de <i>grup social</i>	330
2. Criterii de clasificare a grupurilor umane.....	334
3. Grupurile etnice.....	338
4. Mulțimea, publicul și reuniunea ocazională.....	341
5. Categoriile de populație umană.....	346
<i>Selecție de texte</i>	348

Cap. XIV: Clasele sociale și stratificarea societății umane	
1. Conceptele de <i>clasă socială</i> și <i>stratificare socială</i>	356
2. Forme și criterii ale stratificării sociale.....	363
3. Mobilitatea socială: definiție, tipuri și condiții de realizare.....	367
4. Factori sociali și individuali ai reușitei sociale.....	370
<i>Selecție de texte</i>	375

Cap. XV: Structura socială	
1. Organizație, organizare și structură socială.....	386
2. Reproducerea și dinamica structurii sociale.....	391
3. Evoluția structurii sociale în România postbelică și consecințele revenirii la economia capitalistă.....	398
<i>Selecție de texte</i>	403

Cap. XVI: Dinamica societății omenești	
1. Fapte, fenomene și procese sociale.....	412
2. Factorii și agenții schimbărilor sociale.....	417
3. Caracteristicile acțiunilor umane și tipurile manifestării lor.....	423
4. Mișcările sociale; specificul mișcărilor revoluționare.....	427
<i>Selecție de texte</i>	433

Cap. XVII: Ordinea socială și controlul social	
1. Raportul dintre normal și patologic în evoluția societății umane.....	448
2. Criterii de diferențiere a fenomenelor sociale normale de fenomenele sociale patologice.....	453
3. Factori, forme și mijloace de control social.....	456
4. Specificul și rolul instituțiilor sociale.....	458
5. Legitimitatea puterii și tipuri de autoritate.....	461
<i>Selecție de texte</i>	464
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	474

PREFATĂ

Actuala lucrare a fost concepută, în primul rând, pentru uzul studenților și al celor interesați de contribuțiile sociologiei la explicarea științifică a vieții social-umane. Rațiunile didactice și pedagogice, aflate la baza redactării acestei cărți, ne-au orientat demersul, în mod preponderent, spre analizele conceptuale și expunerea sistematică a informației de specialitate. Am considerat, astfel, că e necesară mai întâi o prezentare a datelor de identificare a sociologiei generale ca știință despre societate și, apoi, o examinare a problematicii de studiu specifice acesteia.

În ultima vreme, publicistica sociologică a înregistrat o evoluție spectaculoasă sub aspect cantitativ și valoric. Există, în momentul de față, numeroase volume și reviste de sociologie, apărute îndeosebi datorită străduințelor cadrelor didactice din centrele universitare cu tradiție, cum ar fi cele din București, Iași, Cluj Napoca, Timișoara, Craiova, dar și din cele înființate după anul 1990, precum cele din Oradea, Alba Iulia ș.a., unde se pregătesc studenți în specializarea sociologie.

O cercetare efectuată de noi asupra literaturii sociologice din România ne-a condus la concluzia că, în perioada 1901-2000, a fost publicat în țara noastră un număr impresionant de lucrări cu caracter sociologic sau cu informație sociologică relevantă – 3.620, din care 881 (24,33%) numai în ultimul deceniu al secolului al XX-lea. În categoria celor de sociologie generală se întâlnesc cele mai multe apariții – 526 (circa 15% din totalul lucrărilor sociologice publicate), unele fiind inedite, iar altele reeditate.

La sfârșitul anului 2001 s-au înregistrat 28 de cărți și cercetări sociologice, precum și 18 teze de doctorat în sociologie numai la Universitatea din București (cele mai multe dintre acestea fiind susceptibile de a deveni cărți). Numărul lor a fost cu siguranță mai mare la începutul veacului nostru, însă nu l-am putut evidenția

complet din cauza limitelor inerente de documentare bibliografică, de care am fost conștienți*.

Apariția cărții de față, într-un asemenea peisaj publicistic (de factură sociologică), deosebit de generos, ridică, în mod firesc, mai multe întrebări, legate de necesitatea, oportunitatea și importanța acestei lucrări. De la început trebuie să subliniem că, prin conținutul său, lucrarea a fost gândită ca un răspuns la nevoile de instruire ale studenților care au în programa de studii disciplina de sociologie generală. Ținând cont de acest fapt, am însoțit fiecare temă expusă cu diverse texte, apreciate ca reprezentative, selectate din opera unor autori consacrați (de mare notorietate științifică), fie pentru a completa informația de bază, prezentată sintetic, fie pentru a o ilustra suplimentar. S-a creat, astfel, posibilitatea ca studenții să realizeze analize comparative și să intre în contact și cu alte surse avizate de documentare în domeniul tematic respectiv.

Față de alte cărți publicate, în seria celor de sociologie generală, lucrarea noastră se axează pe problemele fundamentale ale gândirii sociologice din perioada contemporană, beneficiind, în acest sens, de fructificarea informației de specialitate din ultimele apariții editoriale. În plus, au fost introduse, ca elemente de noutate (pentru ceea ce se vrea a fi un manual de sociologie generală), câteva teme socotite a fi importante pentru înțelegerea statutului științific al sociologiei (cum este cea despre legile sociologice, temă abandonată de preocupările sociologice din ultimii 18 ani) și pentru cunoașterea aspectelor concrete ale dezvoltării societății umane (temele care vizează, în special, evoluția social-istorică a omului și problemele prioritare ale lumii contemporane).

Autorul

* Pentru detalii, a se vedea lucrarea noastră, *Sociologia românească în secolul al XX-lea (1901-2000). Bibliografie tematică. Autori*, Editura Beladi, Craiova, 2001, 340 p.

Partea I

ȘTIINȚA SOCIOLOGIEI

Capitolul I

PERSPECTIVA SOCIOLOGICĂ DE INTERPRETARE A VIETII SOCIAL-UMANE

1. Definiția și specificul sociologiei ca știință socială

Sociologia constituie o modalitate specifică de cunoaștere sistematică și unitară a societății omenesti. Ea studiază metodic faptele, fenomenele, schimbările și procesele sociale, grupurile și colectivitățile de oameni, comportamentul acestora, relațiile interumane și instituțiile, din punct de vedere al ansamblului social.

Sub aspect etimologic, termenul de sociologie desemnează știința societății ori a societăților, a colectivităților sau grupărilor sociale. Acesta s-a format prin asocierea cuvântului latin *socius* (soț, asociat, tovarăș) și a cuvântului grecesc *logos* (teorie, știință, idee, studiu).

Émile Durkheim caracteriza sociologia ca fiind "știința instituțiilor sau a faptelor sociale", G. Gurvitch ca "știința fenomenelor sociale totale", A. Touraine drept "știința acțiunii sociale", D. Gusti ca "știința realității sociale", iar Traian Herseni o definea ca "știința societății în totalitatea ei"¹.

¹ A se vedea Georges Gurvitch, *Obiectul și metoda sociologiei*, în vol. *Sociologia franceză contemporană. Teorie-Metodologie-Tehnici-Ramuri*, antologie întocmită de Ion Aluș și Ion Drăgan, Editura Politică, București,

Numeroși sociologi „împărtășesc opinia că *sociologia* este studiul științific al comportamentului social uman, al societății umane și al rezultatelor activităților sociale. Premisa fundamentală a sociologiei este că din existența umană este existență socială. Suntem legați unii de alții și depindem de alții pentru existența noastră. Influențăm pe alții și suntem influențați de ei; într-adevăr, însuși sensul identității depinde de această interacțiune (...)”².

Spre deosebire de biologia umană – care studiază omul ca ființă organică sau specie zoologică –, de psihologia umană – care examinează viața psihică a omului, sociologia analizează viața socială a omului sub aspectul:

- 1) organizării microgrupale (familie, colectivitate de muncă ș.a.) și macrogrupale (sat, oraș, popor, națiune, organizații internaționale etc.);
- 2) activităților, instituțiilor și valorilor politice, juridice, economice, morale, religioase, artistice, științifice și filosofice, precum și
- 3) al funcționalității și evoluției în timp a tuturor acestora.

În concepția anumitor autori, sociologia se poate defini:

- a) în sens restrâns, ca o *știință, teorie generală a socialului* (acesta fiind forma generală de existență a vieții omenești) sau a *formelor sociale* ale activității umane (și nu a realității sociale, de care se ocupă și alte discipline);
- b) în sens larg, ca o *teorie a societății globale* (numită și macrosociologie). De asemenea, în structura acestei discipline științifice sunt integrate și sociologiile de ramură.

Un element specific al sociologiei este și faptul că descoperă corelații între fenomene și procese aparent izolate, care nu pot fi dezvăluite și demonstrate de alte științe sociale.

Datorită vastității și complexității obiectului său de cercetare, sociologia a fost înțeleasă, cum sesiza G. Palante, drept

1971, p. 3-11; Traian Herseni, *Ce este sociologia?*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 5-22; *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 37 și cont.

² Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, Editura Lider, București, [1998], p. 12

„ansamblul științelor sociale: economia politică, politica, etnologia, lingvistica, științele religiilor, artelor etc.”³ Ar rezulta, prin urmare, că sociologia este lipsită de originalitate, fiind un amalgam de cunoștințe, ceea ce ar anula statutul ei de știință socială. Alți teoreticieni – observa același autor francez – au considerat că sociologia se ocupă de sistematizarea științelor sociale particulare și explicarea relațiilor dintre acestea, având un rol similar cu cel pe care pozitivismul îl atribuie filosofiei în raport cu celelalte discipline particulare.

Sociologia este o știință *interdisciplinară* și, în această calitate, nu exclude din câmpul preocupărilor sale înfăptuirea unor *sinteze teoretice*, bazate pe rezultatele obținute de diversele științe sociale în analizele lor concrete, dar nu se limitează la contactul cu științele socio-umane particulare sau la interpretări abstracte, cu caracter generalizator. Pe lângă scopul său teoretic, de reconstrucție conceptuală și îmbogățire a fondului ideatic, sociologia are și o *finalitate pragmatică*, urmărind descifrarea cât mai riguroasă a condiției umane pe baza cercetărilor concrete și ameliorarea ei, prin oferirea de soluții menite a înlătura “stările anomice” ale societății (cum le denumea É. Durkheim, creatorul școlii franceze de sociologie și unul dintre fondatorii de marcă ai sociologiei științifice moderne).

Specificul sociologiei ca știință derivă din modalitățile proprii de reflectare a obiectului său de studiu (examinat dintr-o perspectivă unitară și integrală), din rezultatele analizelor teoretico-aplicative pe care le-a întreprins în decursul evoluției sale istorice, precum și din metodologia de cercetare utilizată.

Elocvent pentru caracterizarea statutului științific al sociologiei este și exemplul oferit de Werner Sombart, invocat de mai mulți cercetători ai problemei. Sociologul și economistul german amintit susținea că, din moment ce orice realitate concretă prezintă aspecte atât generale, cât și particulare, atunci în cercetarea realității sociale sunt posibile două categorii de științe: unele care se ocupă de examinarea *trăsăturilor generale* (cum ar fi sociologia) și, altele, ce

³ G. Palante, *Précis de sociologie*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1921, p.1

își focalizează atenția asupra *trăsăturilor particulare* (cum ar fi, de pildă, istoria). Deci, sociologia și istoria pot studia aceeași realitate concretă, însă modalitățile de cercetare, scopurile urmărite și rezultatele obținute sunt diferite.

Autorul german se folosește de următorul exemplu demonstrativ, precizând: dacă am presupune că obiectul cercetării este *Universitatea din Berlin*, atunci avem două posibilități:

1) să accentuăm pe *Universitate*, adică pe fondul comun și definitoriu al acestei instituții berlineze și al altora europene sau de pe alte continente, demers propriu *sociologiei*;

2) să insistăm pe ceea ce are specific, fără egal, punând accentul pe *Berlin*, ceea ce echivalează cu a face *istorie*.

Originalitatea sociologiei constă în aceea că studiază realitatea socială într-o *viziune unitară și globală*. Așa, de exemplu, dacă își propune să cerceteze problema integrării profesionale a forței de muncă, sociologia tratează această chestiune în strânsă legătură cu aspectele care țin de cadrul economic, juridic, politic, al instruirii și pregătirii școlare etc.

Prin urmare, definitoriu pentru sociologie este faptul că examinează diferite fenomene sociale nu în sine, ci *în conexiune cu alte fenomene*, surprinzând raporturile dintre acestea și ansamblul social, modul în care coexistă și se desfășoară. Alte fenomene, cum ar fi, de pildă, stratificarea socială sau relațiile familiale, sunt înțelese, din optică sociologică, tot ca *fenomene sociale totale*, în sensul că analiza lor nu comportă o izolare a acestora din contextul social, ci tocmai stabilirea modului în care se manifestă în cadrul sistemului social global. Astfel, sociologia ne oferă o *viziune unitară și totalizatoare* asupra societății ca întreg și a diverselor ei componente și activități. Ea ni se relevă ca o știință nu numai a diferitelor grupuri și colectivități umane, ce compun o anumită societate, sau a problemelor cu care se confruntă acestea, ci și a întregii game de *relații sociale* care se nasc în sânul comunității, căutând să descopere acele relații care se repetă, au caracter regulat,

precum și *semnificațiile lor fundamentale* pentru existența și permanența devenirii unei societăți.

Sociologia e o *știință teoretică* și, concomitent, *empirică, aplicativă*. În dimensiunea ei teoretică, sociologia este preocupată de analize conceptuale, de abstractizare și generalizare, de elaborare a unor teorii, paradigme explicative, metodologii, de descifrare a unor legi statistice, și alcătuire a unor tipologii, pe baza cărora acumulează adevăruri semnificative despre societate. Acestea, la rândul lor, servesc ca ipoteză și punct de plecare în desfășurarea unor cercetări empirice, de teren, a unor experimente.

Ca știință aplicativă, sociologia contribuie la rezolvarea unor probleme sociale, implicându-se activ în reconstrucția diverselor domenii ale societății, în descoperirea unor variante eficiente de activitate umană. În acest caz, ea se mai numește și *sociotehnică* sau *inginerie socială*, cum aprecia Traian Herseni. De asemenea, în funcție de mărimea și complexitatea obiectului său de cercetare, putem vorbi de *microsociologie* și *macrosociologie* (teorie a societății globale).

2. Obiectul de studiu și scopul sociologiei

Privită din afară, societatea ne apare, la prima vedere, ca un conglomerat de indivizi, grupuri și activități umane de o diversitate nelimitată. În realitate, orice societate este o *unitate de viață*, căci, altfel, nu ar putea exista și supraviețui. Menirea sociologiei este de a dezvălui *cum e posibilă conviețuirea oamenilor și derularea activităților* lor economice, politice, artistice, religioase, juridice, spirituale etc., a *instituțiilor* corespunzătoare acestora; de a diagnostica *factorii și condițiile* ordinii sociale și de a *explica* științific în ce constă această ordine. "Scopul sociologiei – subliniază H. L. Ross – îl reprezintă descoperirea regularităților și ordinii de

desfășurare a conduitelor umane și a semnificației practicilor cotidiene care implică coordonarea acțiunilor diferiților indivizi”⁴.

Pentru Émile Durkheim, sociologia este alcătuită din trei diviziuni: *morfologia socială* (care descrie și explică “anatomia societății”), *fiziologia socială* (ilustrată de sociologiile particulare, ce studiază “manifestările vitale ale societății”) și *sociologia generală* (care sintetizează concluziile analizelor științelor particulare).

În efortul său de a delimita obiectul propriu de cercetare al sociologiei și de a asigura acestei discipline sociale o rigoare în cunoaștere, asemănătoare științelor naturii, É. Durkheim a pornit de la următoarea constatare: societatea este alcătuită “dintr-o masă de populație, de o anumită densitate, dispusă într-un anumit mod pe un teritoriu, dispersată în sate sau concentrată în orașe etc.; ea ocupă un teritoriu mai mult sau mai puțin de cursuri de apă, de căi de comunicație de toate felurile, care pun locuitorii în raporturi mai slabe sau mai strânse. Acest teritoriu, dimensiunile sale, configurația sa, compoziția populației etc.. sunt, natural, factori importanți ai vieții sociale. Există, deci – așa cum precizează gânditorul francez – loc pentru o știință socială care face anatomia societății; și pentru că această știință are ca obiect forma materială și exterioară a societății, ea se va numi morfologie socială”⁵ (subl.ns. – D.O.).

Influențat de terminologia disciplinelor biologice, a căror rigoare științifică era recunoscută în epocă, Durkheim va adopta și corelativul sintagmei de *morfologie socială*, anume pe cel de *fiziologie socială*, considerând că menirea acesteia din urmă este de a studia manifestările interne și “vitale” ale societății. Deși distincția operată de Durkheim comportă o anumită rigiditate – dată fiind complexitatea și diversitatea inepuizabilă a vieții sociale –, ea este,

⁴ Sorin M. Rădulescu, *Homo Sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*, Casa de Editură și Presă “Șansa” SRL, București, 1994, p. 11

⁵ É. Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, Ediția a II-a, revăzută de Ioan Mihăilescu, Editura Științifică, București, 1974, p. 11

totuși, valoroasă din perspectiva delimitării clare a obiectului sociologiei, a ariei sale de preocupări și a sarcinilor proprii de cercetare.

Așadar, în concepția lui É. Durkheim, societatea⁶ umană prezintă două laturi, pe care în limbajul actual le numim *structurală*, și *funcțională*. O atare înțelegere a vieții sociale, ce va sta la baza curentelor structuralist și funcționalist de mai târziu din sociologie (în special, din sociologia americană), avea ca suport inițial analogia cu clasificarea oferită de biologie.

Se știe că *morfologia* este un complex de discipline biologice care studiază forma exterioară și structura internă a organismelor plantelor și animalelor, în timp ce *fiziologia* e aceea ramură a biologiei care studiază funcțiile organismului viu (animal și vegetal). În consecință, *morfologia socială* are în vedere – ca latură, componentă fundamentală a sociologiei – studiul *cadrelor geografice* al popoarelor în raport cu organizarea lor socială, precum și al *populației* sub aspectul dispoziției în teritoriu, al volumului și densității acesteia. Dacă morfologia socială are ca obiect “forma materială și exterioară a societății”, *fiziologia socială* – cealaltă componentă fundamentală a societății și, implicit, a sociologiei – vizează *manifestările funcționale* ale vieții sociale, care sunt obiect de studiu pentru diversele sociologii de ramură. Astfel, credințele, practicile și instituțiile religioase intră în preocupările *sociologiei religiei*; moravurile și concepțiile morale constituie obiectul *sociologiei moralei*; fenomenele și instituțiile juridice formează obiectul de studiu al *sociologiei juridice*; instituțiile care se referă la producția, schimbul și distribuirea bunurilor materiale sunt examinate de *sociologia economică*. Gânditorul francez mai vorbește și de o *sociologie lingvistică* și o *sociologie a esteticii* (sau artei).

⁶ De aceasta se ocupă sociologia – termen consacrat în acest sens, căci, altfel, putem vorbi de societate a plantelor – studiată de sociologia vegetală sau fitosociologie, de societate a animalelor – studiată de sociologia animală ori zoosociologie

Rezultatele cercetărilor științelor particulare sunt analizate, interpretate și sintetizate de *sociologia generală*, care, întocmai precum biologia (ce reține proprietățile și legile cele mai generale ale vieții), se caracterizează prin *concepții și teorii care exprimă și explică aspectele generale ale vieții sociale*. Dar, atrage atenția Durkheim, valoarea sintezelor teoretice și, deci, a sociologiei generale, în ansamblu, depinde de valoarea și rigurozitatea analizelor concrete, empirice realizate de științele particulare.

Prin urmare, la întrebarea privind obiectul de studiu al sociologiei, răspunsul presupune anumite nuanțări: *sociologia generală* are ca obiect structura, funcțiile și dinamica sistemului social global (degajând aspectele și legile lui generale de constituire și evoluție), în timp ce *sociologiile particulare* se limitează la domenii determinate ale societății (economic, politic, juridic, artistic, religios, moral etc.), pe care le descriu și explică prin raportare la sistemul social global (elaborând teorii de "rang mediu" – cum le califică R. K. Merton – și nu general valabile, pentru orice organism social).

Sociologia generală sau *teoria sociologică* (prima denumire fiind larg utilizată în țările europene, iar cea de-a doua, în țările anglo-saxone, în special în S.U.A.) se prezintă ca o *diversitate de curente, școli, concepții*, diferite de la o epocă la alta și de la o țară la alta. Așa se explică de ce, în Germania, de exemplu, interpretarea sociologiei ca o știință a raporturilor cauzale și relațiilor logice (după modelul științelor naturii, cum a făcut-o Durkheim) nu a avut un ecou convingător. Explicația deterministă a faptelor și relațiilor sociale a fost refuzată în schimbul unor concepții formaliste (Georg Simmel) sau comprehensive (Max Weber). Astfel, Simmel socotea că diversitatea interacțiunilor umane se poate reduce la anumite "forme": de opoziție, dominație, concurență, imitație, sugestie, constrângere etc. și, ca atare, acestea sunt obiectul de studiu al sociologiei. Max Weber este cel care a definit, pentru prima dată, sociologia ca o știință a *activității sociale* și nu a societății, considerând că menirea sociologului – spre deosebire de aceea a

naturalistului, care poate recurge la analiza cauzală, fiindcă lucrează cu "obiecte inerte" – este de a desprinde, a înțelege *semnificațiile acțiunilor umane*, care sunt dependente permanent de împrejurări și, deci, nu au caracter regulat, legic.

Spre deosebire de alte științe sociale, care cercetează fenomenele sociale mai ales în logica lor internă, sociologiile particulare le tratează ținând seama și de raporturile lor externe, de corelațiile cu alte fenomene și cu ansamblul social global.

3. Problematica cercetărilor sociologice

La începuturile existenței sale ca știință autonomă, sociologia a fost sensibil influențată îndeosebi de gândirea și concepțiile filosofice. Din această cauză, preocupările sale au avut un caracter teoretic preponderent, evidențind, în tot cursul secolului al XIX-lea, unele aspecte, trăsături și chestiuni de ordin general.

Problemele studiate vizau, în principal, societatea în ansamblul ei. Astfel, un interes aparte s-a acordat problemelor legate de:

- 1) înțelegerea naturii și esenței societății umane;
- 2) formarea și conservarea societăților umane de-a lungul timpului;
- 3) cunoașterea legilor evoluției, dezagregării și dispariției societăților umane;
- 4) clasificarea și tipologizarea diverselor societăți umane;
- 5) domeniile constitutive ale societății și importanța lor funcțională pentru ansamblul social;
- 6) factorii determinanți ai ordinii și dezvoltării sociale;
- 7) raporturile dintre societate și natură, dintre individ și stat, dintre individ și societate, dintre continuitate și discontinuitate în evoluția unei societăți;

- 8) relațiile dintre diferite societăți în cursul istoriei lor, sub aspectul asemănărilor și deosebirilor pe plan cultural, al organizării sociale etc.;
- 9) cauzele dinamismului social și criteriile de evaluare a progresului social-uman.

Mai târziu, când sociologia s-a diversificat în numeroase ramuri și specialități, dobândind un pronunțat caracter aplicativ, problematica sa a fost dictată, pe lângă cerințele teoretice, de solicitările practicii sociale și politice. Astfel, s-au amplificat cercetările empirice, menite să dezvăluie soluțiile necesare depășirii diverselor momente de crize sociale globale sau parțiale, să descifreze cauzele abaterii de la normal a societății. Temele de cercetare s-au circumscris unei noi problematice, aceea a patologiei sau anomiei sociale. Din seria, practic nelimitată, a faptelor și fenomenelor sociale maladive sau disfuncționale, sociologia a investigat, în funcție de realitatea socială concretă și momentul istoric, fenomene, precum: sărăcia, șomajul, inadaptarea socială, delincvența, sinuciderea, divorțialitatea, criminalitatea, alcoolismul, prostituția, conflictele interetnice, revoluțiile și războaiele, discriminarea rasială ș.a. În felul acesta, știința sociologiei și-a completat tradiționalul său rol cognitiv cu o funcție utilitară, de terapie socială.

Studiile sociologice se axează, de regulă, pe cunoașterea realităților prezente. Mai mulți sociologi, în special americani (H. L. Ross, S. Menell, Percy S. Cohen, Alex. Inkeles), acordă un loc privilegiat ordinii și dezordinii sociale în ansamblul cercetărilor efectuate de sociologie. Alex. Inkeles ajunge chiar să reducă problema fundamentală a sociologiei la cunoașterea naturii ordinii și dezordinii sociale. „La fel ca și celelalte științe – notează un exeget al tezelor susținute de sociologul american menționat – sociologia împărtășește ideea comună că la baza vieții sociale există o ordine care trebuie descoperită, descrisă și interpretată. Procedând astfel, sociologul, care posedă, în mod evident, propriile sale valori, nu justifică, nu scuză și nu judecă ordinea socială de care se ocupă. El nu face altceva decât să interpreteze ordinea fundamentală care menține în acțiune un anumit sistem social, fără ca prin aceasta să

elaboreze judecăți cu caracter moral și politic [...]. Indiferent de perspectiva din care este privit, nici un sistem social nu funcționează perfect. Este caracteristic vieții sociale ca unele norme să fie încălcate, anumite valori să nu fie realizate, iar diferite scopuri sociale să nu fie îndeplinite. Aproape toate societățile cunosc perioade, adeseori îndelungate, de dezordine, manifestată prin războaie civile, violență colectivă, teroare, crimă și dezorganizare colectivă. Fiecare dintre aceste manifestări reprezintă o îndepărtare de ordinea socială stabilită, iar, în cazul revoluțiilor, trăsătura principală o reprezintă înlocuirea ordinii sociale vechi cu alta nouă. O sociologie care ignoră cu desăvârșire manifestările de dezordine din viața socială – conchide Inkeles – este incompletă și inadecvată”⁷.

Printre *alte probleme cercetate de sociologie*, menționăm pe cele legate de stratificarea socială, integrarea socio-profesională și în muncă, dezvoltarea comunității rurale și urbane, relațiile dintre diferitele categorii sociale, creația și consumul valorilor culturale, condițiile sociale ale procesului cunoașterii, impactul social al inovației, aspirațiile și idealurile de viață ale unor categorii sociale, calitatea vieții etc.

Problematika sociologiei poate fi structurată într-una generală, care ține de sociologia generală, și alta *particulară*, specifică, studiată de sociologiile de ramură: sociologia politicii, sociologia culturii, sociologia artei, sociologia juridică, sociologia moralei, sociologia cunoașterii, sociologia valorilor, sociologia rurală și urbană, sociologia păcii și a războiului, sociologia familiei, sociologia muncii, sociologia industrială ș.a.m.d.⁸

La modul general, putem afirma – în consens cu gânditorul francez Jean Stoetzel – că obiectul cercetărilor sociologice din perioada contemporană îl constituie “fenomenele și procesele de producere a diferitelor forme ale vieții colective a oamenilor, structura diferitelor forme de colectivitate omenească, fenomenele și

⁷ Sorin M. Rădulescu, *op. cit.*, p.12

⁸ Vezi și Traian Rotariu, Petru Iluț (coord.), *Sociologie*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996, Cap. I: *Obiectul și problematica sociologiei*, p.5-37

procesele ce au loc în aceste colectivități și care rezultă din interacțiunea oamenilor, forțele ce unesc și forțele ce desfac aceste colectivități; schimbările și transformările la care sunt supuse”⁹.

În cuprinsul sociologiei întâlnim anumite teorii generale, precum și diverse cercetări speciale asupra unor domenii distincte ale vieții sociale, cum ar fi:

- 1) “secțiunile referitoare la instituții sociale”, familie, educație, politică, drept, știință, ideologie, religie, artă, industrie, muncă, armată, război;
- 2) “secțiunile privind diferitele tipuri speciale de colectivități sociale, cum sunt grupurile mici, colectivitățile locale (satul, orașul), clasele și păturile sociale, categoriile profesionale etc.”;
- 3) cercetările asupra unor procese sociale, ca, de exemplu:

a) fenomenele și procesele dezorganizării sociale: infracțiunile, alcoolismul, prostituția;

b) fenomenele și procesele comunicării de masă – presa, radioul, televiziunea, cinematograful – precum și influența așa-zisei culturi de masă asupra creației;

c) procesele migrării și mobilității sociale;

- 4) cercetări privind geneza bolilor și condițiile sociale ale tratamentului eficient;
- 5) cercetări asupra raporturilor etnice, de rasă;
- 6) cercetări referitoare la aspectele sociale ale proceselor demografice și altele¹⁰.

Ponderea acestor cercetări în sociologia contemporană este variabilă de la o țară la alta și de la o etapă istorică la alta. Dornic să afle temele comune ale cercetărilor sociologice, profesorul american Alex. Inkeles, de la Universitatea Harvard, a ajuns, după investigații laborioase, la următoarea configurație a inventarului acestora,

⁹ Jean Stoetzel, *Psihologia socială* (trad. rom.), în vol. *Sociologia contemporană*, C.I.D.S.P., f.a., p. 356

¹⁰ *Ibidem*, p. 357

publicată în lucrarea sa *What is Sociology?* (Englewood Cliffs, N. J., 1964):

I. “Analiza sociologică”

1. Cultura umană și societatea
2. Perspectiva sociologică
3. Metoda științifică în știința socială

II. “Unitățile primare ale vieții sociale”

1. Acte sociale și relații sociale
2. Personalitatea individuală
3. Grupurile (inclusiv cele etnice și clasele)
4. Comunitățile: urbane și rurale
5. Asociațiile și organizațiile
6. Populația
7. Societatea (globală- n.ns., D. O.)

III. “Instituții sociale de bază”

1. Familia și rudenia
2. Economia
3. Politica și dreptul
4. Religia
5. Educația și știința
6. Recreația și bunăstarea
7. Arta și expresia

IV. “Procesele sociale fundamentale”

1. Diferențierea și stratificarea
2. Cooperarea, acomodarea, asimilarea
3. Conflictele sociale (inclusiv revoluția și războiul)
4. Comunicarea (inclusiv formarea opiniei, exprimarea și schimbarea)
5. Socializarea și îndobâzirea
6. Evaluarea socială (studiul valorilor)
7. Controlul social
8. Devierile sociale (crimă, sinucidere etc.)
9. Integrarea socială

10. Schimbările sociale¹¹.

În linii mari, un astfel de inventar tematic este propriu și cercetărilor sociologice din zilele noastre. Investigațiile empirice, asupra problematicii menționate de J. Stoetzel și Alex Inkeles, se folosesc de anumite noțiuni comune, tind să dezvăluie anumite tipologii și regularități, iar, pe acest temei, să construiască generalități de "rang mediu".

Prin însăși tradiția sa, observa gânditorul francez amintit, sociologia generală a dezvoltat două teorii clasice:

- 1) teoria structurilor sociale și
- 2) teoria schimbărilor sociale, cărora, pe parcurs, li s-au

adăugat:

- 3) teoria comportării sociale a indivizilor și
- 4) teoria comportării colectivităților omenești.

Teoria structurilor sociale, cunoscută și sub denumirea de "teoria grupurilor sociale" sau "teoria societății", se ocupă de cercetarea componentelor grupurilor și diverselor colectivități umane, de principiile alcătuirii lor, urmărind să dezvăluie acele forțe interne care asigură coeziunea sau, dimpotrivă, care contribuie la descompunerea acestora. Astfel de cercetări pot conduce la generalizarea unor rezultate și, implicit, la formularea unor legi statistice generale.

Teoria schimbărilor sociale are în vedere atât dezvoltarea, cât și destrămarea diferitelor grupuri și colectivități. Această teorie tinde să generalizeze rezultatele cercetărilor privind fenomenele și procesele care determină transformarea formațiunilor grupale. În cadrul teoriei schimbărilor sociale se integrează teoriile generale ale dezvoltării și progresului social, ale regresului și destrămării colectivităților umane¹².

¹¹ Apud Traian Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 47

¹² Jean Stoetzel, *op. cit.*, p. 358

Teoria structurilor sociale și teoria schimbărilor sociale reprezintă o sursă de alimentare a cercetărilor speciale, cărora le oferă noțiuni generale, ipoteze de investigație, scheme teoretice și metodologice de examinare a realității sociale.

Teoria comportării sociale a indivizilor a apărut la granița dintre psihologia generală, psihologia socială și sociologie. Asemenea teorie explică raporturile care se nasc între anumite situații (conjuncturi) sociale și reacțiile indivizilor față de acestea, stabilind anumite modele de acțiune a oamenilor în diverse împrejurări sociale (modele necesare pentru evaluarea adaptării indivizilor la respectivele circumstanțe).

Teoria comportării colectivităților formulează legile statistice generale de comportare a mulțimilor ori a maselor uriașe de oameni în diferite perioade ori momente de criză socială. Ea răspunde unor solicitări practice, fiind semnificativă pentru predicția comportamentului economic și politic al diverselor categorii profesionale, clase sociale ori colectivități de oameni, precum și pentru dirijarea acestora în funcție de scopurile urmărite¹³.

4. Funcțiile teoretice și aplicative ale sociologiei

Din structura sociologiei se degajă două categorii de funcții: unele teoretice, izvorâte din fondul său științific, și altele, aplicative, prin care se conectează direct cu cerințele vieții sociale și răspunde unor solicitări pragmatice în diferite momente. Dintre funcțiile teoretice, putem să menționăm următoarele:

1) *Funcția cognitivă*, de cunoaștere a realității sociale pe baza unor analize descriptive și explicative, a unor date verificabile teoretic și empiric, care ne conduc la cunoștințe indubitabile;

2) *Funcția sintetizatoare*, de elaborare a unor cunoștințe și modele teoretice generale, pe baza valorificării informațiilor

¹³ *Ibidem*, p. 358-359

furnizate de propriile cercetări, precum și de diferitele științe sociale particulare;

3) *Funcția previzională*, de anticipare a tendințelor evoluției în viitor a societății umane ori a diferitelor ei componente și activități, procese, pe temeiul descoperirii legilor lor de constituire, funcționare și dezvoltare;

4) *Funcția metodologică*, sociologia preocupându-se de continua îmbunătățire a metodelor de investigație, știut fiind faptul că valoarea cunoștințelor elaborate și acuratețea adevărilor susținute sunt dependente nemijlocit de maniera în care această știință își recoltează datele, de rigoarea investigațiilor întreprinse.

Printre cele mai cunoscute funcții aplicative ale sociologiei se numără:

1) *Funcția terapeutică*, de asanare a maladiilor și devianțelor sociale, prin care sociologia formulează, pe baza cercetărilor de teren, soluții cu finalitate practică diverselor probleme sociale, precum și variante ale dezvoltării societății;

2) *Funcția de control social*. Prin datele de care dispune și rezultatele cercetărilor curente întreprinse, sociologia ne oferă o imagine edificatoare asupra stării de evoluție a unei societăți ori a unor domenii ale acesteia. Aceasta e necesară atât instituțiilor conducătoare, factorilor decizionali (pentru a interveni în cunoștință de cauză), cât și diferitelor instituții sociale și organizații (inclusiv politice), pentru a evalua diversele fapte, fenomene și procese sociale, în special cele cu impact direct asupra conștiinței și calității vieții oamenilor.

Eugeniu Speranția vedea în sociologie un răspuns întemeiat la curiozitatea noastră socială de a afla detalii intime despre ceilalți, ea răspunzând unei anumite nevoi umane – aceea de a cunoaște, care se află în strânsă legătură cu nevoia de acțiune. Anchetele și sondajele de opinie, precum și rezultatele obținute cu ajutorul acestora, sunt cele mai frecvente mijloace prin care sociologia își realizează funcția sa de control social¹⁴.

¹⁴ Despre funcțiile sociologiei, a se vedea: Vasile Miftode, *Metodologia sociologică*, Editura Porto-Franco, Galați, 1995, p. 32-34; Ioan Mihăilescu, *Sociologie generală. Concepte fundamentale și studii de caz*, Editura Polirom, Iași, 2003, p.13

SELECȚIE DE TEXTE

1. Perspective de cunoaștere în științele sociale*

Norman Goodman

Introducere în sociologie

Sociologia este o ramură a *științelor sociale*, un ansamblu de discipline care examinează natura comportamentului uman și a societății umane, precum și produsele care rezultă din amândouă. Pentru a aprecia cum sociologia contribuie la înțelegerea vieții sociale, este utilă înțelegerea perspectivelor celorlalte științe sociale.

Antropologia are două ramuri principale. Una, *antropologia fizică* se ocupă cu ființa umană ca un organism biologic. În studierea rădăcinilor noastre biologice, a legăturilor noastre cu alte specii și a variațiilor biologice dintre noi, ea se concentrează asupra fosilelor umane și a obiectelor omului primitiv. Cea de-a doua ramură, *antropologia culturală*, s-a preocupat de natura și evoluția societăților care nu au cunoscut scrierea. Mai recent, antropologii culturali și-au îndreptat atenția și spre societățile industriale moderne, îndeosebi spre cultura [...] și structura socială [...] ale localităților și comunităților.

Economia se ocupă, în special, de modul în care producem, repartizăm, dobândim și consumăm resursele necesare. În timp ce preocuparea ei principală este bogăția, ea studiază și alte feluri de resurse, cum sunt hrana și energia. De pildă, economiștii studiază influențele și efectele ratei șomajului, prețurile produselor de bază și valoarea totală a bunurilor și a serviciilor produse într-o societate (produsul național brut al acesteia, PNB).

Știința politică cercetează problemele care implică sursele, împărțirea și folosirea puterii în societate. Ea studiază procesele politice la diferite grupuri și organizații. Politologii sunt îndeosebi preocupați de formele și practicile de guvernare.

Psihologia examinează bazele și consecințele comportamentului individual, concentrându-se asupra factorilor care îl fac pe individ să se comporte în feluri specifice. În psihologie există multe subdomenii, inclusiv personalitatea indivizilor, dezvoltarea capacităților lor cognitive și baza biologică a comportamentului uman.

* Formularea titlurilor numerotate ne aparține. Textele originale selectate sunt redactate după menționarea numelui autorului și a titlului lucrării, fără a interveni prin ghilimele. La sfârșitul textelor este indicată sursa cu datele complete, din care s-a făcut preluarea acestora. Precizările de față sunt valabile și în cazul celorlalte grupaje de texte, ce însoțesc capitolele următoare.

2. Studiul științific sociologic

Perspectiva sociologică

Nu există o singură perspectivă sociologică: mai degrabă, în cadrul sociologiei, există „școli de gândire” în mod clar deosebite. Dar toate împărtășesc opinia că *sociologia* este studiul științific al comportamentului social uman, al societății umane și al rezultatelor activităților sociale. Premisa fundamentală a sociologiei este că din existența umană este existență socială. Suntem legați unii de alții și depindem de alții pentru existența noastră. Influențăm pe alții și suntem influențați de ei; într-adevăr, însuși sensul identității depinde de această interacțiune [...]. Orice încercare de a înțelege formele sociale în afara acțiunii individuale este sortită eșecului. Sociologia oferă o concepție completă a condiției umane.

Imaginația sociologică C.Wright Mills [...] a folosit expresia „imaginație sociologică” pentru a ne atrage atenția asupra nevoii de a ne lărgi viziunea. Indivizii au tendința de a vedea lumea din punctul lor de vedere, riguros îngustat, despre ei înșiși și despre cercul social imediat. Sociologia, susține el, ar trebui să-și concentreze atenția asupra celor mai largi forțe sociale care îi afectează pe indivizi. Pentru a-și ilustra punctul de vedere, el postulează că, dacă o persoană rămâne fără lucru, această situație ar putea fi considerată „necazul ei personal”, iar eforturile de a ajuta la rezolvarea acestei situații s-ar concentra asupra caracteristicilor individului. Dacă, totuși, un milion de oameni sau mai mulți rămân fără lucru, aceasta este o „problemă socială” care sugerează acțiunea unor forțe sociale pe scară largă și necesită o soluție socială. Imaginația sociologică permite oamenilor să-și depășească experiența personală limitată și să-și vadă legăturile cu alții și cu instituțiile societății.

Utilitatea perspectivei sociologice Imaginea mai largă oferită de perspectiva sociologică încurajează oamenii să înțeleagă forțele sociale care le organizează viața. Ea permite oamenilor să vadă cum experiențele lor personale influențează relațiile și constrângerile sociale existente și cum sunt influențate de acestea. Sociologia dă oamenilor posibilitatea de a înțelege generalul prin abstractizarea particularului.

Émile Durkheim și studiile despre sinucidere Sociologul francez Émile Durkheim a studiat rata sinuciderilor atât ale societăților ca întreg, cât și ale unor segmente ale acestora [...] Când a analizat rata sinuciderilor specifice, a văzut o schemă clară: sinuciderea este o funcție a gradului de integrare a persoanei în grupul social. De la aceasta, el a formulat o explicație generală a sinuciderii, în funcție de integrarea socială care trece dincolo de caracteristicile religiei, genului, statutului marital și etnicității.

De asemenea, sociologia descoperă aspectele latente (adesea neintenționate și nerecunoscute) ale vieții sociale. Oamenii care se sinucid sunt, în general, nefericiți. Cercetarea lui Durkheim, care arată relația

constanță a ratei sinuciderilor la diverse categorii sociale, sugerează că factorii sociali, ca și cei individuali, afectează sinuciderea. Dar, întrucât sinuciderea este considerată un act individual, dimensiunea socială este deseori nebagată în seamă. Prin adoptarea unei perspective sociologice asupra sinuciderii, Durkheim a descoperit aspectul ei social, respectiv cum gradul și tipul de integrare socială influențează rata sinuciderilor.

Căsătoria Dacă oamenii ar fi întrebați de ce s-au căsătorit cu o anumită persoană, ar răspunde, probabil, că s-au îndrăgostit de ea; că soțul sau soția este singura și unica persoană care l-ar putea face fericit sau fericită. Totuși, există și norme sociale care dirijează această decizie, care definesc un număr limitat de indivizi ca parteneri potențiali pentru căsătorie. În general, cei mai mulți oameni nu-și dau seama de aceste forțe sociale coercitive care influențează ceea ce pare să fie o hotărâre intimă și personală. Sociologia dă la iveală aceste influențe sociale de obicei nerecunoscute.

3. Aspectele constitutive ale științei

Sociologia și știința

Sociologia este studiul *științific* al comportamentului social și al relațiilor sociale. În timp ce în limbajul comun noțiunea de știință sugerează laboratoare, instrumente de măsurat, ecuații algebrice, ea se referă, de fapt, la o cale generală prin care se obțin cunoștințe despre orice fenomen.

Ipotezele științei

Toate căile „științifice”, organizate pentru obținerea informațiilor despre lume, au în comun anumite ipoteze. O ipoteză este aceea că există o lume a realității independentă de perceperea acesteia de către noi sau de cunoștințele noastre despre ea. De pildă, atomii există chiar dacă noi nu îi vedem. În acest sens, noi mai degrabă descoperim legile naturii decât le creăm.

O altă ipoteză a științei este aceea că în natură există ordine. Evenimentele nu se produc întâmplător; ele sunt precedate de cauze. De asemenea, oamenii de știință presupun că, printr-o observație obiectivă și sistematică, se pot dobândi cunoștințe despre lume. Aceasta este caracteristica esențială a științei: observarea obiectivă, sistematică și disciplinată a fenomenelor. Adevărul științific poate fi verificat empiric, adică prin observarea atentă și obiectivă și prin măsurători. Metoda științifică reduce intruziunea valorilor personale în procesul de cercetare.

Pe scurt, știința presupune existența unei lumi organizate a cauzei și a efectului care poate fi înțeleasă prin observație obiectivă și riguroasă și prin măsurători. Valorile pot tulbura alegerea subiectelor studiate de omul de știință, dar nu metoda de descoperire a cunoștințelor. Mereu conștienți de fiabilitatea

umană, oamenii de știință deseori adoptă o atitudine sceptică în procesul de cunoaștere și prezintă dovezi pentru a-și susține afirmațiile.

Instrumentele științei

Teorii Teoriile sunt modalități sistematice de a explica felul în care două sau mai multe fenomene sunt legate între ele, îndeosebi în funcție de cum unul îl produce pe celălalt. Marea lor valoare constă în faptul că ele permit omului de știință să treacă dincolo de factorii imediați, aflați în studiu, și să „facă generalizări” referitoare la alte fenomene care au aceleași caracteristici. De pildă, Durkheim a constatat că rata sinuciderilor la catolici se deosebea de cea a protestanților, așa cum se deosebea cea a persoanelor căsătorite față de cea a persoanelor necăsătorite. El a explicat aceste constatări în funcție de o teorie a integrării sociale, care permite acum o înțelegere a ratei sinuciderilor bazate pe factori nestudiați inițial de Durkheim.

Diverse ipoteze și date Teoriile sunt formate din *variabile*, trăsături sau caracteristici care se schimbă sau, în condiții diferite, au valori diferite. Teoriile leagă variabilele în modalități care permit dezvoltarea *ipotezelor*, enunțuri despre cum două sau mai multe variabile sunt legate sau despre cum una sau mai multe variabile se vor schimba sau nu când vor fi modificate anumite condiții specifice. Ipotezele sunt verificate prin examinarea a ceea ce ele prezic, în raport cu *datele* empirice și informațiile observabile, cum sunt faptele și statistica.

Știința, deci, creează teorii, deduce ipoteze specifice din aceste teorii și verifică ipotezele adunând și analizând date relevante. Rezultatele sunt apoi folosite pentru a evalua teoria sau teoriile care le-au generat. Teoriile pot fi abandonate, modificate sau acceptate. Construirea teoriilor și confruntarea acestor teorii cu datele empirice este caracteristica specifică a științei moderne.

Sociologia ca știință

Sociologia nu este cu nimic mai puțin o știință decât chimia și fizica. Ea creează teorii pentru a explica viața socială. *Teoriile generale* încearcă explicații cuprinzătoare, ca de pildă, „teoria generală a acțiunii”, a lui Talcott Parsons [...] care unește cultura, structura socială și personalitatea. Teoriile mai puțin cuprinzătoare sau *teoriile de rang mediu* sunt „teorii speciale aplicabile categoriilor limitate de date” [...]. Acestea sunt mai obișnuite în sociologie astăzi; de pildă, teoria grupurilor de referință a lui Merton.

Metoda științifică este proprie sociologiei. Studiile prezentate în revistele importante de sociologie au, în general, aceeași structură formală ca cercetarea în științele biologice și fizice. Este prezentată o teorie generală împreună cu o serie specifică de ipoteze ce trebuie specificate. Datele relevante

sunt prezentate și analizate, trăgându-se concluzii din ele despre caracterul adecvat al teoriei care a stat la baza studiului.

[...] În timp ce sociologia nu este mai puțin științifică decât chimia și astronomia, ea nu pare să aibă precizia acestora. Aceasta, în parte, din cauza relativei sale tinereți ca știință. Ea nu a avut atât de mult timp să-și dezvolte nici metodologia, nici conceptele teoretice. Dar mai important, studierea comportamentului oamenilor nu este identică cu studierea comportamentului atomilor sau al moleculelor sau al plantelor. Oamenii sunt mai instabili, ei se schimbă chiar în timp ce sunt studiați. De asemenea, uneori datele de seamă asupra rezultatelor unui studiu determină oamenii să-și schimbe comportamentul examinat anterior. Deseori, acești factori lasă să se înțeleagă că sociologii nu pot generaliza descoperirile obținute în cursul cercetărilor la fel de mult ca oamenii de știință din domeniile fizicii și biologiei.

Sociologii se confruntă cu o altă dilemă. În timp ce puțini oameni știu mult despre structura moleculară a acizilor, cei mai mulți oameni se consideră experți în faptele pe care le studiază sociologii: criminalitatea, viața de familie, grupurile sociale și așa mai departe. Conceptele importante ale analizei sociologice sunt deseori exprimate în limbajul comun, deși sensurile unor cuvinte pot fi diferite. De pildă, *statut* are un alt înțeles în sociologie decât în conversația obișnuită. Această confuzie în materie de cuvinte și buna cunoaștere a însăși substanței analizei sociologice, pe care cei mai mulți oameni și-o atribuie, fac pe mulți să creadă că sociologia pur și simplu studiază și constată ceea ce este evident.

Sociologia și bunul-simț Multe păreri de „bun-simț” sunt, pur și simplu, neadevărate. De pildă, mulți cred că divorțul este mai obișnuit printre cuplurile din clasele înstărite și de mijloc decât printre cuplurile din clasele de jos sau că cei mai mulți oameni care trăiesc din ajutor social nu vor într-adevăr să muncească. Ambele afirmații sunt false. Robertson [...] enumeră douăzeci de păreri considerate într-o mare măsură de „bun simț”, care în urma cercetărilor s-au dovedit a fi false.

Problema este nu că bunul-simț este necesarmente fals, ci că sociologia este o știință. De aceea, sociologia și bunul simț nu trebuie să fie în conflict. De fapt, bunul-simț poate fi o sursă bogată de ipoteze pentru sociologi. Dar sociologii trec dincolo de tărâmul bunului-simț. Ei deseori iau noțiunile de bun-simț despre viață și le supun unei verificări riguroase care duce la confirmarea, respingerea sau perfecționarea lor.

Sursa: Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, Editura Lider, București, 1998, p.11-17

4. Reliefarea scopului sociologiei

Anthony Giddens

Sociologie

[...] Ați fost vreodată îndrăgostit? Cu siguranță că da. Majoritatea oamenilor trecuți de pubertate știu ce înseamnă să fii îndrăgostit. Dragostea și aventura romantică înseamnă, pentru mulți dintre noi, unele dintre sentimentele cele mai intense pe care le trăim. De ce se îndrăgostesc oamenii? Răspunsul pare, la prima vedere, evident. Dragostea exprimă o atracție reciprocă, fizică și personală, pe care doi indivizi o resimt unul pentru celălalt. În ziua de azi am privi cu scepticism ideea „dragostei veșnice”, dar tindem să credem că a te îndrăgosti este o experiență născută din emoții universale umane. Pare natural de aceea ca un cuplu care se îndrăgostește să-și dorească împlinirea personală și sexuală a relației lor, eventual sub forma căsătoriei.

Și totuși această situație, atât de firească azi, este de fapt neobișnuită. A te îndrăgosti *nu* este o experiență prin care trec majoritatea oamenilor din lume – iar acolo unde ea se întâmplă, arareori este considerată a avea vreo legătură cu căsătoria. Ideea dragostei romantice s-a răspândit de curând în societatea noastră și nu a existat niciodată în majoritatea altor culturi.

Abia în vremurile moderne dragostea și sexualitatea au început să fie percepute una în legătură cu cealaltă. John Boswell, cercetător al istoriei Europei medievale, observa cât de neobișnuite sunt ideile noastre moderne despre dragostea romantică.

În Europa evului mediu, practic nimeni nu se căsătorea din dragoste. Exista chiar o zicală medievală: „a-ți iubi soția și cu sufletul înseamnă adulter”. În vremurile acelea și încă secole mai târziu, bărbații și femeile se căsătoreau pentru a păstra proprietatea în familie sau pentru a crește copii care să lucreze la ferma familiei. Odată căsătoriți, ei puteau deveni tovarăși apropiați; aceasta se întâmpla de regulă după căsătorie, mai curând decât înainte. Uneori partenerii aveau aventuri sexuale în afara căsătoriei, dar acestea afectau prea puțin emoțiile pe care le asociem cu dragostea. Dragostea romantică era privită în cel mai bun caz ca o slăbiciune și în cel mai rău caz ca o boală.

Atitudinea noastră actuală se află aproape la polul opus. Boswell vorbește pe bună dreptate despre „o reală obsesie a culturii industriale moderne”, legată de dragostea romantică:

Prea puține culturi premoderne sau contemporane neindustrializate ar fi de acord cu afirmația – de netăgăduit în Occident – că „scopul în viață al unui bărbat este de a iubi o femeie, iar scopul în viață al unei femei este de a iubi un bărbat”. Majoritatea oamenilor, din majoritatea epocilor și locurilor, ar găsi că aceasta este o măsură cam jalnică a valorilor umane! (Boswell [...])

De aceea, dragostea romantică nu poate fi înțeleasă ca parte naturală a vieții umane; ea a fost mai curând determinată de numeroase influențe sociale și istorice. Aceste influențe sunt studiate de sociologi.

Cei mai mulți dintre noi percepem lumea în funcție de trăsăturile proprii noastre vieți. Sociologia demonstrează necesitatea de a ne extinde înțelegerea asupra motivației prezenței și comportamentului nostru. Ea ne arată că tot ce se consideră a fi natural, inevitabil, bun sau adevărat, poate să nu fie așa și că „datele” vieții noastre sunt mai puternic influențate de forțe istorice și sociale. Înțelegerea modalităților subtile, dar complexe și profunde, în care viețile noastre reflectă contextul experienței noastre sociale, este esențială în abordarea sociologică.

5. Exemple de gândire sociologică

A învăța să gândim în termeni sociologici – a tinde, cu alte cuvinte, spre o privire mai cuprinzătoare – înseamnă a cultiva imaginația. Ca sociologi avem nevoie, de exemplu, să ne imaginăm ce înseamnă experiența sexuală și cea a căsătoriei pentru oameni – pentru majoritatea umanității, în fond, până de curând – pentru care idealurile dragostei romantice par străine sau de-a dreptul absurde. Studiarea sociologiei *nu* poate fi doar un proces de rutină, de dobândire de cunoștințe. Sociologul este o persoană capabilă a se desprinde de proximitatea circumstanțelor personale și de a-și reprezenta lucrurile într-un context mai larg. Munca sociologică depinde de ceea ce autorul american C. Wright Mills numea, printr-o expresie devenită celebră, **imaginația sociologică**[...].

Imaginația sociologică necesită, mai ales, „să ne detașăm de rutina familiară a vieților noastre, pentru a putea privi altfel”. Să luăm simplul gest al băutului unei cești de cafea. Ce putem spune, din punct de vedere sociologic, despre un gest în aparență neinteresant? O mulțime de lucruri. Putem arăta mai întâi că o ceașcă de cafea nu este o doar o băutură reconfortantă. Ea posedă o *valoare simbolică*, ca parte a activităților noastre sociale zilnice. Adesea, ritualul asociat cu băutul cafelei este mult mai important decât consumarea băuturii înseși. Doi oameni care plănuiesc să se întâlnească pentru a bea cafeaua împreună sunt probabil mai interesați de întâlnirea în sine și de discuție decât de ceea ce consumă. Băutul și mâncatul oferă, de fapt în toate tipurile de societate, ocazii pentru interacțiuni sociale și îndeplinirea de ritualuri – iar acestea constituie un subiect important pentru studiul sociologic.

În al doilea rând, cafeaua este un *drog* ce conține cofeină, cu efect stimulant asupra creierului. În majoritatea culturilor occidentale, marii băutori de cafea nu sunt considerați narcomani. Ca și alcoolul, cafeaua este un drog acceptabil social, în timp ce marijuana, de exemplu, nu este. Și totuși, există

societăți care tolerează consumul de marijuana sau chiar de cocaină, dar resping atât cafeaua cât și alcoolul. Sociologii sunt interesați de ceea ce determină aceste contraste. [...]

În al treilea rând, un individ care bea o ceașcă de cafea este implicat într-un ansamblu complex de *relații sociale și economice*, ce cuprinde întreaga lume. Producerea, transportul și distribuția cafelei necesită tranzacții continue între persoane aflate la mii de kilometri depărtare de băutorul de cafea. Studiarea acestor tranzacții globale este o sarcină importantă a sociologiei, întrucât multe aspecte ale vieții noastre sunt în prezent afectate de influențe și de comunicații mondiale.

În sfârșit, sorbitul unei cești de cafea presupune un întreg proces de *dezvoltare socială și economică* anterioară. Alături de alte componente ale dietei occidentale actuale curente – cum ar fi ceaiul, bananele, cartofii și zahărul alb – cafeaua a devenit o băutură consumată pe scară largă, abia la sfârșitul secolului XIX. Deși băutura provine din orientul mijlociu, consumul în masă, datează din perioada expansiunii coloniale occidentale, de acum un secol și jumătate. Practic, toată cafeaua care se consumă în prezent în Occident provine din zone (America de Sud și Africa) colonizate de europeni; în nici un caz ea nu face parte din dieta „naturală” occidentală.

[...] Imaginația sociologică ne permite să realizăm că multe evenimente ce par să privească doar individul reflectă, de fapt, probleme mult mai ample. Divorțul, de exemplu, poate fi un proces extrem de dificil pentru cineva care trece prin el – ceea ce Mills numește, o problemă personală. Dar divorțul, arată el, este totodată o problemă publică într-o societate cum e cea prezentă în Marea Britanie, unde peste o treime dintre căsătorii se destramă în primii zece ani. Șomajul, pentru a lua un alt exemplu, poate fi o tragedie personală pentru cineva rămas fără serviciu și aflat în imposibilitatea de a-și găsi o altă slujbă. El devine mai mult decât un motiv de disperare individuală atunci când milioane de oameni dintr-o anumită societate se află în aceeași situație: este o problemă publică, expresia unei largi tendințe sociale.

Încercați să aplicați propriei dumneavoastră vieți acest mod de abordare. Nu e necesar să vă gândiți doar la evenimentele tulburătoare. Întrebați-vă, de exemplu, de ce întoarceți paginile acestei cărți, de ce ați hotărât să studiați sociologia. S-ar putea să fiți un student nehotărât, care urmează un curs doar pentru a îndeplini exigențele obținerii unei diplome. Sau ați putea deveni un entuziast dornic să descopere mai multe în legătură cu acest subiect. Oricare v-ar fi motivațiile, este probabil că aveți multe lucruri în comun cu alți cititori de sociologie, fără să fiți neapărat conștient de aceasta. Hotărârea dumneavoastră personală reflectă poziția dumneavoastră în societate luată în ansamblu.

Vi se potrivesc următoarele caracteristici? Sunteți tânăr? De rasă albă? Aparțineți intelectualității sau păturii funcționarilor? Ați desfășurat, sau mai

desfășurați încă, vreo muncă suplimentară pentru a vă completa veniturile? Doriți să vă găsiți o slujbă bună atunci când veți termina studiile, dar nu sunteți deosebit de studios? Nu prea știți ce este sociologia, dar credeți că are de-a face cu felul în care se comportă oamenii în grup? Peste trei sferturi dintre dumneavoastră vor răspunde afirmativ la toate aceste întrebări. Studenții nu sunt o categorie tipică pentru întreaga populație, dar tind să provină din mediile privilegiate. Iar atitudinile le reflectă adesea pe acelea ale prietenilor și cunoștințelor lor. Proveniența noastră socială este determinantă în deciziile pe care le luăm.

Dar închipuiți-vă că răspundeți negativ la una sau mai multe dintre întrebările de mai sus. Ați putea proveni dintr-un mediu minoritar sau dintr-unul sărac. Puteți fi o persoană matură sau în vârstă. Totuși, probabil că următoarele concluzii vi se potrivesc. Ați luptat pentru a ajunge unde sunteți; a trebuit să înfrunțați reacții ostile din partea prietenilor și a celorlalți, atunci când le-ați spus că intenționați să urmați o facultate; sau combinați educația superioară cu concediul pentru creșterea copiilor.

Deși suntem cu toții influențați de contextul social în care ne aflăm, nimeni nu este pur și simplu *determinat* în comportamentul său de acest context. Posedăm și ne creăm propria noastră individualitate. Sociologia este cea care trebuie să investigheze conexiunile dintre *ceea ce face societatea din noi și ceea ce facem noi înșine din noi*. Activitatea noastră *structurează* – modelează – lumea socială înconjurătoare și este totodată *structurată* de ea.

Conceptul de *structură socială* este important în sociologie. El se referă la faptul că, ansamblul social al vieții noastre nu constă doar din înșiruirii întâmplătoare de evenimente sau acțiuni; ele sunt structurate în moduri distincte. Există anumite regularități în modul nostru de comportament și în relațiile noastre interumane. Dar structura socială diferă de structura fizică, cum ar fi cea a unei clădiri, care există independent de relațiile umane. Ea se reconstruiește în fiecare moment prin „cărămizile” care o compun – ființe umane ca oricare dintre noi.

[...] Acest proces permanent al construcției și reconstrucției vieții sociale se bazează pe sensurile date de oameni, acțiunilor lor. Dar acțiunile noastre pot produce rezultate diferite de ceea ce dorim. Sociologii fac o distincție clară între scopul comportamentului nostru – ceea ce *intenționăm* să facem să se întâmple – și *consecințele neintenționale* ale aceluiași comportament. De exemplu, doi părinți doresc ca fiii lor să se conformeze modelului de comportament socialmente acceptat. Pentru aceasta, ei acționează într-o manieră strictă și autoritară. Consecințele neintenționale ale autoritarismului lor îi pot face însă pe copii să se revolte și să se îndepărteze de standardele obișnuite de comportament.

Uneori, acțiunile întreprinse cu un anumit scop au consecințe care de fapt *împiedică* îndeplinirea aceluși scop. Acum câțiva ani, la New York

Capitolul II

RELAȚIILE DINTRE SOCIOLOGIE ȘI CONTEXTUL SOCIAL-POLITIC

1. Sociologia ca știință a problemelor sociale

Apariția diverselor preocupări sociologice și, apoi, cristalizarea unei întregi științe sociologice au un fundament:

1) *cognitiv*: necesitatea sistematizării cunoștințelor despre societate și realizarea unor sinteze teoretice de valoare, în măsură să depășească descriptivismul îngust și să se constituie în modele explicative generale;

2) *axiologic*: reprezentat de idealurile reformatoare sau revoluționare ale unor gânditori, care doreau o reconstrucție a vieții sociale pe baza anumitor valori (bine, libertate, dreptate, fericire etc.);

3) *pragmatic*: nevoia de influențare eficace a mersului societății, de intervenție operațională pentru schimbarea unor stări de lucruri ori pentru depășirea diverselor momente disfuncționale.

În societățile contemporane avansate, sociologia reprezintă o componentă majoră a culturilor naționale. Aceasta contribuie la explicarea schimbărilor sociale, la diversificarea valorilor activității spirituale, precum și la cunoașterea modului de raportare a oamenilor, a unor grupuri sociale la diverse categorii de valori.

Pentru mulți sociologi există convingerea că sociologia s-a născut ca un răspuns documentat, sistematic elaborat la problemele dramatice inerente vieții sociale și în care e angajat destinul numeroaselor individualități și colectivități umane. Astfel, sociologul american C. Wright Mills evidențiază senzația pe care o au oamenii, anume că viața lor este un șir de capcane și că nu pot face față dificultăților cotidiene din câmpul lor social de existență și de

mai mare primejdie pentru om” prin forțele obscure și refulate, nesupuse ale naturii umane, Mills se axează pe mediul extern al omului, identificând dușmanul acestuia “în forțele nesupuse ale înseși societății contemporane, cu metodele ei de producție alienante, cu tehnicile sale indirecte de dominare politică, cu anarhia internațională pe care o provoacă, într-un cuvânt, cu transformările profunde pe care le produce în însăși «natura» omului și în condițiile și scopurile vieții sale”².

Ce înseamnă, de fapt, o *problemă socială*? Un răspuns edificator poate fi dat pornind de la un exemplu elocvent oferit de gânditorul amintit. Așa, de pildă, dacă într-un oraș de 100 mii de locuitori se află un singur șomer, înseamnă că acest fapt e un necaz sau o problemă personală, în a cărei rezolvare trebuie ținut cont de calificarea și caracterul individului respectiv, de împrejurările favorabile găsirii de lucru. Situația e cu totul alta atunci când, într-o țară cu 50 milioane salariați, întâlnim 15 milioane de șomeri, căci soluția nu mai poate fi căutată în “sfera ocaziilor.” De această dată, problema vizează o colectivitate umană, iar elucidarea ei impune, pe lângă examinarea cazurilor personale, și a instituțiilor economice și politice ale societății. Această problemă are un caracter social, întrucât nu poate fi rezolvată la nivel personal, ci la nivelul societății, al instituțiilor economice și politice ale acesteia³. Dezvăluirea cauzelor ce au generat-o, ca și a soluțiilor pentru depășirea ei, intră în sfera de cercetare a sociologiei, în timp ce alegerea variantelor de soluționare și decizia aplicării lor țin de resortul factorilor politici, de conducere.

În deceniul al patrulea al veacului al XX-lea, sociologul român Petre Andrei susținea că, deși există o legătură strânsă între știința socială și acțiunea practică, totuși, punctul de vedere al științei este numai *explicarea* fenomenelor sociale, așa cum se prezintă ele. În acest sens, arăta că sociologul nu formulează principii de acțiune

² *Ibidem*, p. 43-44

³ *Ibidem*, p. 37-38

practică, această responsabilitate fiind a omului politic care trebuie, însă, să țină seama, în activitatea de conducere, de principiile sociologice⁴.

Evoluția ulterioară a sociologiei a demonstrat, îndeosebi în societățile occidentale dezvoltate, că studiul de teren și, automat, implicarea nemijlocită în practica politică și socială, a devenit preponderent, comparativ cu studiul de cabinet, abstract și speculativ, care îl poate izola pe sociolog de problemele concrete și presante ale epocii sale. „În prezent, scria Wright Mills, sociologul are de îndeplinit o sarcină urgentă, care este în același timp politică și intelectuală – căci în acest caz ele coincid – aceea de a clarifica elementele ce formează neliniștea și indiferența contemporană”⁵. *Indiferența* echivalează, după opinia sociologului american, cu absența unei conștiințe a valorilor apreciate și, implicit, a faptului dacă se află sau nu în primejdie; *neliniștea* (anxietatea) e “doar o conștiință internă a planării unei primejdii”, iar “dacă se generalizează, devine o stare implacabilă și confuză de continuă indispoziție”. Mills a definit epoca sa (a anilor '60 din veacul al XX-lea) ca fiind “cea a neliniștei și a indiferenței”.

Societatea actuală și epoca noastră se caracterizează, în egală măsură, prin neliniște (a oamenilor, a guvernelor), indiferență (a autorităților față de cei neputincioși) și nesiguranță într-o lume marcată de război și terorism la nivel nu doar național și continental, ci și global.

⁴ „Sociologia nu formulează idealuri practice, către care trebuie să aspire realitatea, ea constată numai și caută să explice fenomenele sociale existente. Omul politic poate porni de aici și formula idealuri politice. Pe baza cercetărilor științifice, repet, se pot face aplicațiuni practice și trebuie să se facă, dar acel care lucrează în mod practic pe teren nu face prin aceasta știință, pentru că scopul lui este altul decât al cercetătorului”. (Petre Andrei, *Sociologie generală*, în *Opere sociologice*, vol III, Editura Academiei, București, 1978, p.81)

⁵ Petre Andrei, *Sociologie generală*, în *Opere sociologice*, vol III, Editura Academiei, București, 1978, p. 44

Problemele sociale sunt manifestări perturbatoare ale vieții oamenilor dintr-o societate sau dintr-o regiune demografică, impunând o intervenție deliberată pentru soluționarea lor. Sărăcia, șomajul, criminalitatea, analfabetismul, sinuciderile, criza locuințelor, prostituția, consumul drogurilor, migrația populației, infectarea cu HIV, violența intrafamilială, tensiunile interetnice, terorismul internațional ș.a. se numără printre cele mai răspândite probleme din zilele noastre, a căror ameliorare ori eradicare solicită eforturi considerabile (guvernamentale și neinstituționale).

Anumiți autori separă problemele sociale *negative* (care au efecte disfuncționale, critice evidente asupra unor domenii și activități) de problemele sociale *pozitive* (generate de necesitatea unei dezvoltări, perfecționări, cum ar fi: industrializarea unei zone, informatizarea procesului de învățământ, modernizarea instituțiilor culturale etc.). Unele probleme sociale sunt cauzate de dezinteresul factorilor guvernamentali (ceea ce face ca acestea să atingă praguri critice, explozive), de absența unor mijloace eficiente de control (în situația consumului de droguri, de pildă); altele, sunt consecința unor revoluții politico-sociale, a unor schimbări bruște în viața socială, în mentalitatea și comportamentul oamenilor (semnificând abaterea de la ceea ce e considerat a fi „normal” într-o societate).

Dacă problemele generate de dificultățile funcționării unor mecanisme și instituții sociale ori de dezorganizarea și declinul unor structuri sociale sunt relativ cunoscute și se poate interveni sistematic, instituțional, pe o perioadă mai lungă de timp, în schimb, problemele sociale care apar accidental (bunăoară, șomajul, în momentele de criză economică, sau poluarea, foametea, epidemiile, în cazul unor cataclisme naturale) sunt foarte greu de gestionat și de ținut sub control (depășind, frecvent, posibilitățile național-guvernamentale de intervenție).

Printre cele mai cercetate probleme sociale actuale din țara noastră, de către sociologie, se află sărăcia, criminalitatea, violența intrafamilială. Demersul sociologic este axat pe descifrarea cauzelor unei probleme sociale, pe stabilirea amplitudinii acesteia, a duratei de

manifestare, a costurilor sociale provocate, pe formularea unor soluții practice.

Atât prin soluțiile preconizate, cât și prin finalitatea dezvoltării sale ca știință, sociologia a trezit, de-a lungul timpului, sentimente și atitudini contradictorii. Mai întâi, pătrunderea ei ca obiect de studiu în universități a întâmpinat greutăți datorită identificării sociologiei (luată în sensul etimologic) cu ideologia și doctrina socialistă și comunistă, conducerea diferitelor state interzicând expres predarea ei în învățământul superior. Menționăm, în acest context, că primele prelegeri universitare de sociologie în România au fost făcute, în ultimul deceniu al sec. al XIX-lea, de către C. Dimitrescu-Iași (1849-1923), la Universitatea din București (din toamna anului 1896) și prof. C. Leonardescu, la Universitatea din Iași (din 1897). În Germania, L. Gumplowicz este primul gânditor care a intitulat una dintre cărțile sale *Manual de sociologie* (1885).

Mai târziu, în cadrul sistemelor politice totalitare (fasciste și comuniste din secolul al XX-lea), sociologia a fost ignorată sau înregimentată frontului ideologic de legitimare a regimului aflat la putere. Dificultățile s-au adăugat și datorită lipsei de specialiști (împiedicați a se forma de absența sociologiei în programele de învățământ). Chiar și în S.U.A., unii critici afirmă, pe un ton malițios, că sociologii cheltuiesc tot mai mult timp pentru a demonstra tot mai riguros propoziții din ce în ce mai puțin interesante.

O știință se justifică prin rezultatele sale semnificative, obținute atât în dimensiunea teoretică, doctrinară, cât și în cea practică, aplicativă, iar sociologia nu duce lipsă de asemenea realizări. Apariția unor școli, curente, sisteme sociologice, existența a numeroase lucrări pe tema devenirii sociologiei etc., demonstrează capacitatea ei de "știință mare" (D. de Solla Price).

2. Raporturile dintre sociologie, ideologie și politică

Indiferent că este sintetică, globală ori parțial-empirică, sociologia este – cum scria Raymond Aron – "încărcată de judecăți de valoare", iar sociologul "nu poate să nu participe la conflictele societății căreia îi aparține." Funcția ideologică a acestei științe sociale se poate exprima atât în varianta *apologetică* (proprie, în special, sociologiei din cadrul sistemelor social-politice totalitariste), cât și în cea *critică*, de apreciere, pe baza anumitor valori însușite și promovate, a realităților sociale.

Desigur, ca știință, sociologia este obligată să reflecte riguros problematica studiată, să explice obiectiv fenomenele și procesele sociale, corelațiile dintre ele, însă evaluarea și interpretarea acestora pot fi părtinitoare, în favoarea anumitor interese și năzuințe, individuale sau de grup, oficiale sau neoficiale. În genere, *ideologia* cuprinde o serie de idei, credințe și valori specifice unei grupări de oameni, care generează anumite aspirații morale, economice, politice, sociale etc. Dacă sociologia s-ar subordona în întregime unei anumite ideologii politice, atunci ea s-ar transforma într-o „anexă” teoretică a practicii politice.

Ideologia poate fi activă sau pasivă, manifestă sau latentă, cristalizată sau difuză, exprimându-se nu numai doctrinar, ci și atitudinal, pe terenul activităților filosofice, religioase, al științelor sociale. În raport de idealurile sociale pe care le slujesc, ideologiile pot avea un caracter conservator sau inovator.

Examinând condiția științifică a sociologiei, gânditorul francez Raymond Aron semnală o anumită dihotomie care a apărut între dimensiunea sintetică și dimensiunea aplicativă a acesteia. El aprecia că dezvoltarea preponderent teoretică a sociologiei, fără contact cu realitatea concretă, o poate conduce la riscul de a se pierde în filosofie, după cum urmărirea unor scopuri precumpănitor aplicative o conduce la amplificarea anchetelor de detaliu și, implicit, la neglijarea obligațiilor de înnoire și completare a fondului său

teoretic. În acest sens, R. Aron socotea că o sociologie care se mulțumește cu anchetele de amănunt este de neconceput. "Grija de a sesiza ansamblul nu trebuie să fie eliminată din sociologie, pentru ca aceasta să rămână ea însăși. Dacă sociologia se epuizează în anchete de detaliu, ea devine pur și simplu o tehnică de cercetări. Să adăugăm că – nota sociologul francez – dacă ea ar fi legată de o ideologie oficială, atunci ar fi degradată într-un sistem de justificare"⁶.

Societățile bazate pe libertăți democratice și pluralism politic favorizează afirmarea unor opțiuni ideologice și a unor concepții sociologice multiple, pe când societățile totalitariste (întemeiate pe o singură ideologie și doctrină politică) impun promovarea unei teorii sociologice axate pe singura ideologie permisă, cea oficială, al cărei rol fundamental este de a legitima ordinea socială existentă și regimul politic aflat la putere. Este de la sine înțeles că o cercetare sociologică dominată de dogme, preocupată de justificarea exclusivă a unor interese politice, ajunge să falsifice realitatea, trădând spiritul obiectivității științifice (prin concluziile formulate și generalizările teoretice prezentate).

Sociologul francez Gaston Bouthoul aprecia că teoriile și doctrinele sociologice au apărut într-o strânsă legătură cu sistemul de guvernare al unei societăți, pentru a furniza argumentele necesare fie apărătorilor acestuia, fie detractorilor săi. După opinia sa, politicul este în fapt inamicul sociologiei și încearcă s-o aservească așa cum a procedat teologia cu filosofia în Evul Mediu.

Întrucât orice cultură are și o componentă ideologică intrinsecă, iar sociologia este parte integrantă a culturii, rezultă că această știință socială nu poate fi totalmente neutră din punct de vedere axiologic. Existența mai multor grupuri în cadrul societății presupune și existența mai multor idei, concepții, valori, modele de viață și de comportament, care se reflectă corespunzător în gândirea sociologică. De asemenea, teoria relativismului cultural demonstrează că ceea ce este adevărat sau bine pentru o societate ori

⁶ Raymond Aron, *Despre sociologie*, în vol. *Sociologia franceză contemporană*, p. 14

grupuri sociale constituente ale acesteia poate fi eronat sau rău în alte contexte social-umane și momente istorice.

O teorie sau concepție sociologică științifică este aceea care își formulează propozițiile cunoașterii în concordanță cu realitatea studiată, cu alte adevăruri consacrate ori recunoscute în domeniu. Cedarea în favoarea unor imperative ideologice, a unor oportunități politice sau în fața unor interese strict grupale și efemere transformă sociologia într-un instrument de cunoaștere lipsit de certitudine profesională și credibilitate publică (este cazul, în special, al anchetelor de opinie și al sondajelor preelectorale comandate de anumite partide).

Fiind o știință a realității prezente, sociologia este precumpănitor ancorată în cercetarea dinamicii și specificului sistemului social-concret dintr-o anumită țară, fapt care îi conferă o dimensiune națională.

SELECȚIE DE TEXTE

1. Procesul de transformare a ideologiilor

Daniel Bell

Sfârșitul ideologiei în Occident

[...] Este important să înțelegem diferența dintre un intelectual și un om de știință. Omul de știință are un câmp de cunoștințe îngrădit, o tradiție, și caută să-și găsească locul în acestea, adăugând ceva la cunoștințele acumulate, testate ale trecutului, ca la un mozaic. Omul de știință este mai puțin preocupat de „sinele” său. Intelectualul începe cu experiența sa, cu ale sale percepții individuale asupra lumii, cu privilegiile și lipsurile sale și judecă lumea în lumina acestor sensibilități. Deoarece propriul său statut este considerat foarte valoros, judecățile sale în legătură cu societatea reflectă tratamentul acordat lui. Într-o civilizație a afacerilor, intelectualul simțea că valorile negative erau cele onorate, și respingea societatea. Astfel, exista un îndemn evident pentru intelectualul liber de orice angajament de a deveni om politic. Ideologiile care au apărut în secolul al XIX-lea aveau sprijinul intelectualilor. O pomiseră pe ceea ce William James numea „scara credinței”, care în ceea ce privește viitorul nu poate face distincție între posibilități și probabilități, convertindu-le pe cele din urmă în certitudine.

Astăzi, aceste ideologii sunt epuizate. Evenimentele ce au determinat aceste schimbări sociologice importante sunt complexe și variate. Calamități precum Procesele de la Moscova, pactul dintre naziști și sovietici, lagărele de concentrare, uciderea muncitorilor unguri formează un lanț [...]. În filosofie, avem declinul credințelor simpliste, raționaliste și apariția de noi imagini stoico-hegemonice asupra omului, de exemplu la Freud, Tillich, Jaspers etc. Dar nu înseamnă că ideologii precum comunismul din Franța și Italia nu au greutate politică sau că nu-și datorează apariția și altor surse. Dar din toată această istorie rezultă un fapt simplu: pentru *intelligentsia* radicală, vechile ideologii și-au pierdut „adevărul” și puterea de convingere.

Puține minți serioase mai cred că putem elabora „planuri” și printr-un fel de „inginerie socială” să apară o nouă utopie a armoniei sociale. În același timp, vechii „necredincioși” și-au pierdut și ei forța intelectuală. Puținii liberali „clasici” insistă ca Statul să nu mai joace vreun rol în economie, și puținii conservatori serioși, cel puțin în Anglia și pe continent, cred că Statul Prosperității este tot una cu „drumul spre servitute”. De aceea, în lumea occidentală de astăzi există un puternic consens printre intelectuali, cu privire la problemele politice: acceptarea Statului Prosperității, dorința de creare a unei

puteri descentralizate, un sistem politico-economic pluralist. În acest sens, era ideologică s-a încheiat.

Și totuși, este extraordinar că, în timp ce vechile ideologii și dezbateri intelectuale ale secolului al XIX-lea se epuizaseră, statele nou formate din Asia și Africa promovau noi ideologii pentru propriile popoare. Acestea sunt ideologiile industrializării, ale modernizării, ale pan-arabismului, ale rasei și naționalismului. Diferența dintre cele două direcții creează marile probleme politice și sociale ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Ideologiile secolului al XIX-lea erau universaliste, umaniste și create de către intelectuali. Ideologiile de masă din Asia și Africa sunt zonale, instrumentate și create de lideri politici. Forțele conducătoare ale vechilor ideologii erau egalitatea socială și, în sensul cel mai larg, libertatea. Impulsurile noilor ideologii sunt dezvoltarea economică și puterea națională.

Și, în această privință, Rusia și China au devenit modele. Asupra acestor țări nu se mai exercită fascinația vechii idei a unei societăți libere, a noii idei a creșterii economice. Și dacă aceasta implică constrângeri pentru populație și apariția de noi elite care conduc poporul, toate se justifică pe baza faptului că, fără acestea, creșterea economică nu poate fi prea rapidă. Și, chiar pentru unii dintre liberalii din Occident, „dezvoltarea economică” a devenit o nouă ideologie care șterge amintirea tuturor deziluziilor din trecut.

Este greu să îți piept apelului la creștere economică și modernizare rapidă, și puținii pot pune sub semnul întrebării scopul acestora, așa cum erau puținii aceia care, în trecut puneau sub semnul întrebării dreptul la egalitate și libertate. Dar în acest flux puternic – și iuțea lui este uimitoare – orice neglijare a unor asemenea scopuri riscă sacrificarea prezentei generații pentru un viitor care poate fi acela al unei noi exploatare de către o nouă elită. Pentru țările abia formate, nu se mai discută meritele comunismului – conținutul doctrinei a fost de mult uitat, atât de către susținători, cât și de către detractori. Problema este una mai veche: dacă noile societăți pot construi instituții democratice ce permit oamenilor să aleagă – și să sacrifice – voluntar sau dacă noile elite vor impune mijloace totalitare de transformare a țărilor lor. Cu siguranță că, în aceste societăți vechi coloniale și tradiționaliste unde masele sunt apatice și ușor de manipulat, răspunsul se află la grupurile intelectuale și la mentalitatea acestora asupra viitorului.

Astfel, la sfârșitul anilor '50, găsim o formă de cenzură deconcertantă. În Occident, printre intelectuali, vechile pasiuni s-au stins. Noile generații, fără să își amintească de dezbaterile pline de miez din trecut și neavând o tradiție de urmat, se află în căutarea de noi sensuri în cadrul eșafodajului societății politice care respinsese, din punct de vedere intelectual, vechea viziune apocaliptică și chiliastă. În căutarea unei „cauze”, se naște o mânie adâncă, disperată, aproape patetică. Tema apare într-o carte remarcabilă, *Convinctions*, scrisă de câțiva tineri intelectuali englezi dintre cei mai scriitori. Ei nu pot defini conținutul „cauzei”

în căutarea căreia au pornit, însă știu clar după ce tânjesc. Și în Statele Unite există o căutare înfrigurată a unui nou radicalism intelectual. Richard Chase, în evaluarea sa făcută societății americane, *The Democratic Vista* (*Panorama Democratică*), susține că măreția Americii secolului al XIX-lea așa cum este ea văzută de restul lumii rezidă în viziunea ei radicală asupra omului (viziune asemănătoare celei a lui Whitman) și solicită, astăzi, un nou spirit critic. Însă problema este că vechiul radicalism politico-economic (preocupat de probleme precum socializarea industriei) și-a pierdut sensul, în timp ce aspectele negative ale culturii contemporane (televiziunea, de exemplu) nu pot fi corijate prin mijloace politice. În același timp, cultura americană a acceptat aproape complet avangarda, în particular arta avangardistă, iar vechile stiluri academice au fost în totalitate îndepărtate. Ironia, pentru cei porniți în căutarea „cauzelor”, este că muncitorii, ale căror nemulțumiri constituiau cândva energia care declanșa schimbarea socială, sunt mai satisfăcuți de societate decât intelectualii. Muncitorii nu și-au împlinit utopia, însă pretențiile lor erau mai scăzute decât cele ale intelectualilor și realizările, în mod corespunzător, au fost mai mari.

Tânărul intelectual este nefericit, pentru că așa numita „cale de mijloc” este pentru cei de vârstă medie, nu pentru ei; este lipsită de pasiune și mortificatoare a sensibilității. Ideologia, prin natura ei, este o chestiune gen „totul sau nimic”. Temperamental, lucrul pe care-l dorește este devitalizat intelectual, și, în acest caz, puține aspecte mai pot fi formulate, în termeni ideologici. Energici emoționali – și nevoile – există, și problema mobilizării acestora este dificilă. Politica oferă prea puține motive de tulburare. Câțiva dintre intelectualii mai tineri și-au aflat refugiul în știință ori în preocupări academice; alții au căutat să se exprime prin artă, însă, pe tărâmul neproductivității spirituale și culturale, lipsa de conținut a însemnat și o lipsă a tensiunii creatoare de noi forme și stiluri.

[...] Din nefericire, reforma socială nu unifică și nu oferă noii generații calea „autoexprimării” și „autodefinirii” pe care și-o doresc. Traiectoria entuziasmului s-a îndreptat către est, unde, pentru noul ideal al unei utopii economice, „viitorul” este singurul care contează.

Sfârșitul ideologiei nu este – nu ar trebui să fie – și sfârșitul utopiei. Dacă reîncepem discuția despre utopie, ar trebui să o facem numai luând în considerare capcana ideologiei. Problema este că ideologii sunt „teribil de simplificați”. Ideologia consideră confruntarea dintre aparențele individuale și meritele individuale ca fiind lipsită de relevanță pentru oameni. E de ajuns să acționăm automatul ideologic, că imediat suntem serviți cu formule gata preparate. Și când aceste credințe sunt saturate cu feroare apocaliptică, ideile devin arme cu rezultate înfricoșătoare.

Există acum, mai mult ca oricând, o sete acută de utopie, în sensul că oamenii au nevoie – așa cum au avut întotdeauna – de o viziune a potențialului lor, de un mod de a împlini pasiunea cu inteligența. Totuși, scara care duce la

Cetatea lui Dumnezeu nu mai poate fi o „scară a credinței”, ci una empirică: o utopie în care trebuie să specificăm *unde* vrem să mergem, *cum* să ajungem acolo, costul călătoriei, câteva dintre realizările ei și justificarea acestora în vederea determinării *celui care* o va finanța.

Sfârșitul ideologiei încheie, intelectual vorbind, o epocă: aceea a formulelor facile, formule de schimbare socială „de stânga”. Însă a încheia o epocă nu înseamnă să-i întorci spatele. Acest lucru este cu atât mai important astăzi, când o „nouă stângă”, care păstrează foarte puține amintiri despre trecut, își face apariția. Această „nouă stângă” are pasiune și energie, dar o viziune slabă asupra viitorului. Precursorii ei exultă că este „pusă în mișcare”. Dar către ce se îndreaptă ea, ce înțelege ea prin socialism, cum se va feri de birocratizare, ce înțelege ea prin planificare democratică ori prin controlul muncitorilor – toate aceste întrebări care necesită o analiză adâncă primesc drept răspuns doar fraze meșteșugite.

Prin atitudinea față de Cuba și față de noile state din Africa se va dovedi ceea ce înțelegem prin maturitate intelectuală și sfârșit al ideologiei. Deoarece în cadrul „noii stângi” există un entuziasm alarmant în a crea o *tabula rasa*, în a accepta cuvântul „Revoluție” ca pe o absolvire pentru ofense, de a șterge lecțiile ultimilor patruzeci de ani cu o promptitudine care uluiește. Faptul că multe dintre aceste mișcări sociale noi sunt justificate în revendicările lor, în privința libertății, a dreptului de control asupra propriilor destine politice și economice, nu înseamnă că au dreptul la un cec în alb pentru tot ceea ce vor să facă în numele emancipării lor. Și nici faptul că astfel de mișcări preiau puterea în numele libertății nu garantează că ele nu se vor dovedi imperialiste, preocupate de mărire (în numele pan-africanismului ori al altor ideologii), pretinzându-și rânduiala la scrierea istoriei, asemenea statelor pe care abia le-au înlocuit.

Sursa: Daniel Bell, *Sfârșitul ideologiei în Occident*, în Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman (coord.), *Cultură și societate. Dezbateri contemporane*, Institutul European, Iași, 2001, p. 273-276

2. Fundamentele politice ale comunității

Talcott Parsons

*Dincolo de constrângere și criză:
noua eră a comunității voluntare*

[...] Noul tip de *comunitate societală* a Statelor Unite justifică, mai mult decât orice alt factor, desemnarea lui ca simptom al ultimei faze a modernizării. El a realizat, cu destul succes, egalitatea oportunităților pe care se pune accentul în socialism. El presupunea un sistem de piețe, o ordine legislativă relativ independentă față de guvern și un stat național emancipat de controlul religios și etnic. Revoluția educațională a fost crucială, cu accentul pus pe pattern-ul asociațional ca și pe o deschidere către toate șansele. Societatea americană a mers mai departe decât orice altă societate deschisă în desprinderea ei de vechile inegalități ascriptive și în instituționalizarea unui pattern egalitarist. Contrar opiniei împărtășite de mulți intelectuali, societatea americană – și majoritatea societăților moderne care nu au un regim totalitar – a instituționalizat o gamă mai largă de libertăți decât orice altă societate înaintea ei. Această paletă de libertăți nu este mai largă decât aceea de care au avut parte micile grupuri privilegiate precum aristocrația europeană din secolul al XVIII-lea, însă pentru masele de oameni ea este mai vastă ca niciodată.

Astfel de libertăți încep de la acordarea libertății față de unele cerințe ale vieții fizice: sănătate precară, durată scăzută a vieții și îngrădire geografică. Ele includ o reducere a violenței pentru majoritatea populației în cea mai mare parte a timpului. Veniturile mai mari și piețele mai extinse sporesc libertatea de alege a produselor de consum. Există și un acces general la servicii precum educația și dotările publice. Există o libertate a acordului marital, a ocupației, a aderării religioase, a alianțelor politice, a gândirii, vorbirii și expresiei. Dintr-o perspectivă comparativă și evoluționistă, cele mai privilegiate societăți ale secolului nostru au instituționalizat cu succes valorile liberale de acum un secol.

Există și eșecuri. Unul ar fi, desigur, războiul și pericolul de izbucnire a acestuia. Deficiențele noului tip de comunitate societală nu constau în principal în vechile reacții împotriva tiraniei regimurilor autoritare, în special împotriva celor de tip monarhist, ori în privilegiile aristocrației. Nici în antagonismul și exploatarea dintre clase, în sens marxist. Problemele inegalității și justiției sociale rămân, dar încadrarea acestor probleme în termenii luptei dintre burghezie și proletariat nu mai este posibilă.

Există, totuși, un context în care plângerile în legătură cu egalitatea și dreptatea sunt justificate în Statele Unite; existența unei sărăcii considerabile legată de lunga asuprire a minorității, ce își are originea în sclavie. Sărăcia nu

este însă numai o problemă a negrilor. După majoritatea statisticilor, cea mai mare parte a săracilor americani este albă, o substanțială parte a populației ne-albe nefiind săracă. Dar există o coincidență între cele două aspecte ale problemei negrilor din ghetourile orașelor mari. Vechea imagine a acestei probleme accentuează sărăcia totală, malnutriția și boala. Convingerea că sărăcia *relativă* este mai importantă, că ceea ce doare mai mult este sentimentul de *excludere* de la participarea deplină la viața comunității societale, a luat amploare printre sociologi.

[...] Într-un plan secund, problema egalității și a justiției sociale este mai greu de rezolvat. Vechile neajunsuri datorate tiraniei, privilegiului și clasei, în sens marxist, sunt mai puțin importante decât au fost odată. Însă rămâne senzația că grupurile avantajate își folosesc în mod legitim poziția pentru promovarea propriilor interese sacrificând interesul comun. Într-o generație mai veche, aceste neajunsuri erau definite în termeni economici, ca în referirea lui Franklin D. Roosevelt la „răufăcătorii marii avuți”. Tendința acum este să se invoce simbolul puterii folosind o expresie a lui C.W. Mills, „elita puterii” care este acum făcută responsabilă pentru tarele noastre sociale. Membrii elitei puterii nu sunt numai aceia care dețin anumite funcții, ci și aceia care trag sfortile din spatele scenei. Complexele ideologice cu teme paranoide sunt vechi, însă întrebarea în legătură cu ce se ascunde în spatele acestora nu este pusă de nimeni.

Indignarea cu privire la privilegiile economice ale bogaților nu pare să fie sursa majoră a îmbolnăvirii morale a societății moderne; într-adevăr, indignarea pare a fi mai scăzută decât era la începutul secolului. Există un consens ca acele elemente de dincolo de limita sărăciei să fie aduse deasupra limitei. Dincolo de acest consens, problema inegalității economice devine complicată. Tendința a fost una de reducere a consumului sfidător în sfera grupurilor elitiste. Deși nu s-au schimbat prea multe de-a lungul unei generații, tendința va fi către o egalitate sporită.

În termenii puterii și autorității, societatea a devenit mai descentralizată și mai curând asociațională decât solidară. Această tendință ne sugerează, iarăși, o explicație a nemulțumirii în termenii unei depriveri mai curând relative decât absolute. Birocrația a devenit un simbol negativ, implicând controlul centralizat prin reguli și autoritate rigide. Tendința actuală nu este către o birocrație sporită, chiar dacă birocrația nu se află în proces de transformare, ci către asociaționism. Însă multe grupuri sensibile simt că birocrația a crescut. Această senzație este legată și de acuzele împotriva „complexului industrial-militar” din Statele Unite, care este asociat cu un puternic sentiment al limitării libertății; grupurile extremiste neagă recentele victorii ale libertății.

Sursa: Talcott Parsons, *Dincolo de constrângere și criză: noua eră a comunității voluntare*, în Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman (coord.), *Cultură și Societate. Dezbateri contemporane*, Institutul European, Iași, 2001, p. 278-279

3. Analize conceptuale

Ilie Bădescu, Darie Cristea (coord.)

*Elemente pentru un dicționar
de sociologie rurală*

a) Problema socială

Constituie o condiție sau o situație socială, apreciată de public sau de către experți ca fiind neobișnuită sau intolerabilă, deoarece reprezintă o discrepanță sau un decalaj între realitatea prezentă și normele sau valorile sociale [...]. Orice problemă socială are un caracter indezirabil și dăunător pentru societate, deoarece afectează exigențele ei de ordine, împiedică schimbarea socială și are un impact negativ asupra existenței securității și bunăstării membrilor societății. Fiecare societate s-a confruntat, în cursul timpului, cu numeroase probleme sociale, definite astfel în funcție de normele, valorile și interesele diverselor grupuri sociale. Cele mai importante probleme sociale sunt următoarele [...]: (a) cele care amenință bunăstarea economică (sărăcia, șomajul, inegalitatea de șanse); (b) acelea care amenință potențialul de sănătate al indivizilor (adică bunăstarea fizică, psihică și socială – așa cum este definită sănătatea de către O.M.S.); bolile în general, bolile de mare răspândire socială în special, consumul de droguri, alcoolismul etc.; (c) probleme care afectează ordinea socială și morală, buna conviețuire în societate (violența în general, criminalitatea sau infracționalitatea în special, dar și problemele care se referă la compatibilitatea normelor sociale, religioase sau morale cu conduitele sexuale: prostituția, homosexualitatea, violurile, perversiunile, incestul); (d) probleme care aduc prejudicii mediului fizic sau ecologic (poluarea, deteriorarea habitatelor etc.); (e) probleme care se referă la discriminarea și segregarea indivizilor sau grupurilor minoritare (inegalitatea în funcție de sex, vârstă, religie, origine etnică, opțiune sexuală etc.); (f) probleme care se referă la aspectele globale cu impact internațional (războaie, conflicte regionale, terorism, rețele mafioate etc.).

O definiție unitară a unei probleme sociale, care să fie acceptată unanim, este dificil de dat, deoarece cadrele de referință ale diverselor societăți sau grupuri sunt extrem de variate și de diferite între ele. Din acest punct de vedere, cadrele de referință (normele și valorile sociale, ele însele relative) folosite de oricare evaluator al unei probleme sociale implică, mai degrabă, criterii cu caracter definițional, decât criterii care să vizeze natura intrinsecă a unei probleme sociale [...]. Aceasta face ca orice problemă socială să fie definită în funcție de mai multe criterii și cadre de referință, chiar perspective conflictuale, în așa fel încât ceea ce pentru unele grupuri sociale constituie o problemă socială, pentru alte grupuri constituie o soluție. Criminalitatea, de exemplu, reprezintă o problemă socială importantă, dar din perspectiva mai

multor grupuri de infractori ea nu constituie o problemă, ci o soluție – de exemplu, aceea de a dobândi bunuri pe căi ilicite.

În definirea problemelor sociale, numai rarori punctul de vedere al publicului coincide cu cel al experților. În majoritatea cazurilor, optica experților se identifică cu politica oficială a statului, care impune cetățenilor practici cu caracter paternalist, obligându-i să se conformeze unor norme și valori care coincid numai cu cele ale claselor privilegiate. În acest sens, sociologul, psihologul sau asistentul social nu face altceva decât să fie un agent al statului, un birocrat al politicii oficiale, pentru a susține obiective ale acestei politici, care intră în contradicție cu cele ale publicului. O politică de interdicție a avorturilor (așa cum a fost cea promovată de regimul comunist) poate intra, de exemplu, în conflict cu punctul de vedere al publicului. Ceea ce este privit de experți sau de stat ca o problemă socială (avortul), pentru public constituie o soluție (față de problemele dificile ale existenței: cum să faci copii într-o lume în care chiar supraviețuirea este o problemă?). De aceea, există autori care apreciază că cea mai adecvată definiție a unei probleme sociale este cea dată de public, ca insider, care privește lucrurile din interior și nu din exterior, așa cum o fac experții. O problemă socială există numai „atunci când un număr semnificativ de oameni cred că o anumită condiție socială este, de fapt, o „problemă” [...]”.

Sursele care alimentează cel mai frecvent geneza problemelor sociale sunt situațiile anomice, care apar în perioadele de schimbare socială sau de tranziție de la un sistem social la un alt sistem social. În aceste situații, normele nu mai funcționează cum trebuie, se contrazic între ele, nu mai au un caracter unitar, stare de natură a dezorienta indivizii și instituțiile sociale. Asemenea perioade sunt cele mai favorabile pentru proliferarea unor subculturi sau contraculturi, ale unor norme, valori și stiluri de viață deviate sau marginale, implicit pentru apariția și generalizarea unor probleme sociale. De asemenea, perioadele de criză care intervin ca urmare a unui eveniment neobișnuit sau a unei situații impredictibile în raport cu care răspunsurile tradiționale (adică modurile obișnuite de gândire sau acțiune) nu mai sunt adecvate – reprezintă o altă sursă de generare a unor probleme sociale. Pe de altă parte, multe probleme sociale se datorează modului deficitar de organizare a unor instituții sau chiar a sistemului social în ansamblu. Dat fiind conținutul interrelat al celor mai multor probleme sociale, soluțiile lor de rezolvare pot provoca, ele însele, alte probleme sociale.

Sursa: Ilie Bădescu, Darie Cristea (coord.), *Elemente pentru un dicționar de sociologie rurală*, Editura Mica Valahie, București, 2003, p. 337-338

Cătălin Zamfir (coord.)

*Dimensiuni ale sărăciei***b) Sărăcia și pragurile sărăciei**

În mod curent, sărăcia este definită a reprezenta lipsa de mijloace financiare necesare asigurării unui trai adecvat în raport cu standardele colectivității [...]. Există însă o anumită oscilație a sensului termenului de sărăcie între o limită minimă – desemnată prin ceea ce se cheamă sărăcie absolută și o limită maximă – desemnată prin termenul de sărăcie relativă.

Sărăcia absolută prezintă inexistența unor condiții minime de viață (mâncare, îmbrăcăminte, locuință) necesare unei simple supraviețuirii în condițiile societății respective. Ea nu înseamnă neapărat înfometare vizibilă, așa cum este definită uneori la nivelul simțului comun. Ea înseamnă condiții elementare de viață insuficiente și aproape integral lipsă de resurse pentru o participare minimă la viața socială. Pe termen lung, sărăcia absolută produce degradări biologice ireversibile. Pe termen mediu, ea produce deteriorarea rapidă a capacităților și oportunităților minime ale persoanei de a participa la viața societății din care face parte. Sărăcia absolută înseamnă marginalizare și în mod special excludere socială.

Sărăcia relativă se definește ca inexistența nivelului minim de resurse care asigură o funcționare normală a persoanei/familiei în contextul social-cultural dat. Ea este de natură a scoate persoana din mecanismele vieții sociale, producând progresiv o reducere a șanselor acesteia de a se reinscrie în viața normală a societății respective. Sărăcia relativă nu exclude o viață în contextul social-cultural al colectivității, dar produce multiple frustrări în raport cu modul de viață cristalizat în cadrul societății date. Pentru a o caracteriza, este sugestivă definirea dată sărăciei de sociologul englez Townsend ca deprivare multiplă. Sărăcia relativă tinde să separe pe cei care se plasează în sfera ei de modul de viață dominant, generând o stare de frustrare cronică. În societățile bogate, ea nu este asociată neapărat cu lipsa mijloacelor minime de viață (hrană, îmbrăcăminte, locuință), deși ea implică cel mai adesea o hrană inadecvată pentru o viață sănătoasă, îmbrăcăminte insuficientă, locuință insatisfăcătoare. Ea indică mai degrabă lipsa resurselor necesare participării normale și demne la viața colectivității.

Sub pragul de sărăcie relativă se poate rezista fără o alterare de durată a capacităților de funcționare socială normală doar o perioadă de timp. Prelungirea stării de sărăcie produce deteriorări durabile în echilibrul psihologic, moral și social-cultural al respectivei persoane.

Gravitatea socială a sărăciei nu constă în primul rând în inconvenientele de moment, ci în consecințele de lung termen: ea poate crea o scindare a colectivității, marginalizarea și excluderea socială a persoanelor și grupurilor

atinse de sărăcie. În plus, cronicizarea sărăciei și concentrarea sa în anumite zone duce la crearea unor puncte de sărăcie, extrem de durabile, cu tendințe de autoperpetuare și asociate cu criminalitate ridicată.

c) Pragul de sărăcie sau minimul de trai

Pragurile de sărăcie permit identificarea incidenței sărăciei (cine este sărac, câți săraci există în întreaga colectivitate sau într-un anumit grup) și a gradului de sărăcie (cât de săraci sunt diferiți săraci).

Pragul de sărăcie este prezentat, de regulă, în expresie valorică și reprezintă venitul considerat ca strict necesar unei persoane sau unei familii pentru a-și putea procura bunurile și serviciile de consum de care are absolută nevoie. Nevoile minime de consum avute în vedere sunt cele specifice celei mai mari părți a populației, dar nu țin seama de particularitățile individuale. Sub acest prag se plasează persoanele/familiiile sărace.

Utilizarea pragului de sărăcie produce doi indicatori foarte importanți ai sărăciei: numărul săracilor – numărul persoanelor sau al familiilor care se plasează sub respectivul prag și amploarea sărăciei – distanța dintre veniturile de care dispune o familie/persoană aflată sub pragul sărăciei și acest prag.

Cel mai adesea nu se utilizează doar un singur prag al sărăciei, ci mai multe, fiecare dintre el indicând un anumit tip sau grad de sărăcie. Corespunzător sărăciei absolute și relative se utilizează frecvent două praguri distincte (numite adesea și minime de trai): minim de subzistență (MS) și minim social sau minim decent de viață (MD).

Pragul de sărăcie, sau minimul de trai [...] reprezintă deci suma de bani necesară unei familii pentru procurarea bunurilor și serviciilor în structura și cantitățile considerate a fi necesare asigurării unui trai minim decent (MD) sau a subzistenței (MS).

Sursa: Cătălin Zamfir (coord.), *Dimensiuni ale sărăciei*, Editura Expert, București, 1995, p. 15-17

Capitolul III

GENEZA ȘI EVOLUȚIA SOCIOLOGIEI

1. Originile gândirii sociologice

Începuturile sociologiei ca știință propriu-zisă au fost identificate în primele patru decenii ale sec. al XIX-lea, iar denumirea de *sociologie* a fost lansată în 1838 de Auguste Comte în lucrarea sa *Curs de filosofie pozitivă*, vol. IV (Lecția 47). Autorul are meritul de a fi descoperit specificitatea socialului, elaborând o teorie socială în acest sens, și de a fi stabilit supremația sociologiei în raport cu alte domenii ale cunoașterii.

Idei, cercetări și preocupări specifice sociologiei, sau relevante din punct de vedere sociologic, au existat, însă, și înainte de sec. XIX, ele fiind constitutive procesului dezvoltării culturii omenești în antichitate, în Evul Mediu și în perioada modernă. Într-o lucrare publicată în anul 1911, sociologul german Ferdinand Tönnies preciza că sociologia este mai veche decât numele ei, că "numele nu a creat-o și inventatorul numelui nu a adus-o la viață". Aceasta, deoarece, așa cum considera Petre Andrei, citându-l pe M. Adler, "problemele sociale s-au impus cu mai multă tărie decât cele pur științifice, pentru că ele au interesat și pe indivizi personal și societatea omenească în același timp, fiind mai aproape de înțelegerea și de viața oamenilor"¹.

În concepția lui Eugeniu Speranția, interesul pentru activitatea omenească și relațiile interpersonale s-a accentuat pe măsura dezvoltării istorice, debutând cu "observarea indiscretă a comportamentului celorlalți și căutarea detaliilor intime" și până la preocupările sistematice de studiere a unor oameni, probleme și

¹ Petre Andrei, *Opere sociologice*, vol. III, Editura Academiei, București, 1978, p. 53

domenii sociale. El aprecia că narațiunea (de la legendă la epopeea eroică și romanul modern, teatru și film), presa cotidiană sau radioul constituie un "răspuns la curiozitatea noastră socială procurat în mod intenționat chiar de către societate"².

Faza pur narativă a interesului pentru faptele sociale a fost depășită de cugetarea etică, juridică și politică, filosofică, ai cărei principali reprezentanți au contribuit, după cum menționa E. Speranția, la pregătirea terenului apariției sociologiei. Astfel, sunt recunoscute contribuțiile filosofiei politice și economiei la întemeierea sociologiei; ale filosofiei istoriei, juridice și filosofiei moralei, ale studiilor științifice asupra omului (de antropologie, etnologie, etnografie, antropogeografie, psihologie colectivă etc.). "Cel ce formulează sentințe morale, cel ce legiferează și cel ce guvernează, trebuie să posede un număr de concepții generale referitoare la realitățile sociale asupra cărora voește să influențeze prin acțiunea sa: un număr de observații, un număr de experiențe și unele convingeri cu privire la ceea ce e posibil și la ceea ce nu e posibil înăuntrul acestui ordin de realități"³.

a) Etapa antică

Istoricii sociologiei au descoperit rădăcini ale acesteia încă din antichitate, anumite reflecții cuprinse în opera lui Platon și Aristotel fiind prezentate ca mărturii revelatoare în acest sens.

Așa, de exemplu, Platon (429-347 î.e.n.) a emis – în special în lucrările *Republica* și *Legile* – idei și explicații care țin de resortul gândirii sociologice. El a imaginat o societate ideală, asemuită cu organismul uman și întemeiată rațional pe instituirea principiului dreptății pentru toți oamenii. Platon a arătat că anumite trăsături psihologice caracteristice individului se regăsesc și la nivelul unor

² Eugeniu Speranția, *Introducere în sociologie*, Tomul I, *Istoria concepțiilor sociologice*, Casa Școalelor, București, 1944, p. 6

³ *Idem*

grupuri sociale, că oamenii sunt inegali de la natură (datorită voinței divine), unii având virtuți și însușiri psihice superioare (demne de conducători), iar, alții, sunt dominați de pasiuni vulgare și apucături grosolane.

Platon a preconizat un model de societate alcătuită din categorii sociale importante: *aristocrația* (cei puțini și buni, cu virtuți conducătoare) și *demosul* (cei mulți și simpli, inferiori, supuși). De asemenea, gânditorul grec a conceput un *stat ideal*, bazat pe existența a trei caste:

- 1) "filosofii", proveniți din rândul aristocrației și având un rol conducător în stat;
- 2) "gardienii", cu menirea de a apăra statul față de dușmanii interni și externi;
- 3) "agricultorii și meseriașii", investiți cu datoria de a munci.

Lui Platon i se recunoaște efortul de a fi încercat o tratare științifică a faptelor economice și sociale, de a fi înțeles importanța factorilor economici și acțiunea lor asupra politicului. Totodată, Platon a enunțat legea diviziunii sociale a muncii, iar, în cartea a V-a, din "Legile", a intuit condițiile demografice și geografice ale vieții sociale, surprinzând semnificația numărului locuitorilor și al climatului pentru constituirea unei societăți normale.

Aristotel (384-322 î.Hr.), elevul lui Platon și, apoi, dascălul și sfetnicul lui Alexandru Macedon, a formulat – în lucrarea sa *Politica* – principiul că "omul este un animal politic" (*zoon politikon*), în sensul de ființă sociabilă. "Statul – scria el – este o instituție naturală, iar omul este din natură o ființă socială". Tendințele innăscute care îl împing pe fiecare individ către societate sunt "actualizate" și puse în valoare de către stat (considerat suprem față de toți indivizii) prin intermediul, în primul rând, al educației publice.

În contrast cu Platon, Aristotel a prezentat spiritul de proprietate ca ceva innăscut și a formulat principiul proprietății, explicat drept necesar sub aspect politic și firesc, normal sub raport psihologic. Dar, a fost și solidar cu Platon în privința motivării

stratificării sociale din vremea sa, considerând că unii oameni au datoria de a-și cultiva virtuțile spirituale și de conducere, iar demosul de a munci.

Aristotel a intuit determinismul propriu societății, faptul că există o anumită ordine socială care nu depinde de voința fiecărui individ, că societatea nu e o simplă reuniune de oameni, ci o realitate socială nouă, bazată pe relații interumane care se reflectă în conștiința fiecărui individ. El a enunțat și proclamat principiul ierarhiei, solicitând respectarea legii și a ordinii publice (recomandând chiar și reprimarea violentă, la nevoie, a celor care le încalcă).

Studiul istoriei și al unui număr de 158 colecții de legi (procurate de fostul său elev, Alexandru Macedon, în cursul expedițiilor militare), aparținând diferitelor cetăți-state, cu deosebire din Grecia, l-au condus la ideea că există trei sisteme de guvernare: monarhia, aristocrația și republica, menționând că acestora le corespund drept forme corupte: tirania, oligarhia și demagogia.

Declanșarea revoluțiilor se datorează, după Aristotel, unor cauze directe ori condiții indispensabile, cum ar fi despotismul, injustiția, inegalitatea cetățenilor etc., presupunând existența unor legi naturale în producerea revoluțiilor și excluzând rolul factorilor întâmplători ori al unor capricii individuale.

Perspectiva deterministă de explicare a faptelor sociale l-a orientat spre ideea că societatea umană a parcurs mai multe faze în evoluția ei. El a susținut, pe baza unor observații empirice, că "prima comunitate a mai multor case este satul" și a analizat organizarea relațiilor de familie. De asemenea, l-au preocupat diferitele forme de schimb (în *Politica*), trecerea de la economia naturală la economia monetară etc.

b) Epoca Evului Mediu

Pentru epoca Evului Mediu sunt evidențiate numele Sfântului Augustin, al lui Toma d'Aquino sau al cugetătorului tunisian Ibn Khaldoun. Cercetând, în seria preocupărilor pentru

înțelegerea vieții sociale, această perioadă, din punct de vedere al nașterii sociologiei, Armand Cuvillier semnală contribuția creștinismului la formarea unei concepții istorice asupra ființei umane, unele precepte ale acestuia (mântuirea, judecata ultimă etc.) "implicând noțiunea unei evoluții ireversibile a umanității" (opusă teoriei anterioare, care privea dezvoltarea ca o mișcare ciclică).

Sfântul Augustin (354-430) este autorul lucrării *Cetatea lui Dumnezeu* (scrisă între 412-426), în care realizează o expunere sintetică și globală asupra civilizației antice, insistând asupra istoriei romanilor și religiei evreilor. El a văzut în acțiunea divină un veritabil motor al istoriei, și nu în condițiile de viață socială, opera sa fiind – așa cum spunea A. Cuvillier – mai mult una de teologie și apologetică la adresa creștinismului.

Toma d'Aquino (1225-1274) a înțeles societatea ca un mijloc natural, aflat la dispoziția oamenilor pentru atingerea scopurilor lor, iar cetatea ca o "comunitate perfectă, ordonată către realizarea binelui comun" (A. Curvillier).

Ibn Khaldoun (1332-1406) a conceput istoria ca o suită de cicluri regulate și alternante de ascensiune și decădere a imperiilor și civilizațiilor umane, susținând că această știință ne ajută să înțelegem omul ca ființă socială. Gânditorul tunisian a fost socotit de unii analiști un precursor al materialismului istoric, deoarece el a evidențiat conexiunile strânse dintre organizarea producției, structurile sociale, formele de viață politică, regimurile juridice, psihologia socială și ideologiile existente, precum și dependența întregii vieți politice și intelectuale de evoluția activității economice (Th. Bottomore).

c) Perioada secolelor XVI-XVIII

În Europa sec. XVI-XVIII, apar studii politice, istorice, filosofice, juridice ș.a. care, fără a fi propriu-zis sociologice, inaugurează drumuri fertile în dezvoltarea științelor sociale:

pamflete, cum ar fi *Principele* (1532) de Machiavelli; descrieri de societăți ideale, precum *Utopia* lui Thomas Morus (1518) sau *Cetatea soarelui* (1623) de T. Campanella. Lucrările scrise de Th. Hobbes, John Locke și J.J. Rousseau fundamentează teoria contractului social. Giambattista Vico va restaura concepția ciclică asupra istoriei popoarelor, după care orice popor trece, inevitabil, prin trei stadii de dezvoltare: *divin*, în care stăpânesc zeei și preoții; *eroic* sau cel al forței, când apare statul; *uman* sau cel al civilizației. Adam Ferguson e socotit, prin lucrarea sa *Istoria societății civile*, 1767, adevăratul fondator al sociologiei. Unele din ideile scrierilor lui W. Petty, Th. Robert Malthus, Hugo Grotius, Montesquieu ș.a. anticipează formarea sociologiei ca știință socială distinctă.

Un moment hotărâtor în constituirea sociologiei ca știință l-a reprezentat lucrarea lui Montesquieu, *Despre spiritul legilor* (1748). Referindu-se la aceasta, Durkheim scria că lui Montesquieu îi revine meritul de a fi subliniat necesitatea înțelegerii faptelor sociale drept obiect de cercetare științifică, contribuind, totodată, la stabilirea noțiunilor de *tip* și *lege*, fără de care sociologia nu ar fi putut exista ca știință. Gânditorul francez a conceput statul ca pe o instituție naturală, și nu de esență divină, a preconizat separarea puterilor în stat, a intuit caracterul ordonat al vieții sociale, faptul că aceasta, aidoma naturii, nu se derulează haotic, ci după anumite legi (definite ca "raporturi necesare ce derivă din natura lucrurilor").

Montesquieu a distins trei tipuri sociale de guvernare: republicană (aristocratică sau democratică), monarhică și despotică. El a atribuit legislației un rol hotărâtor în dezvoltarea societății și e considerat, totodată, ca unul dintre fondatorii determinismului geografic (întrucât a susținut că moravurile și legislația fiecărui popor sunt determinate de climă, natura solului etc.). Aprecierile și concluziile sale asupra condițiilor vieții sociale au reprezentat ipoteze fecunde pentru dezbaterile sociologice de mai târziu.

Perioada evoluției presociologice a fost încheiată și magistral ilustrată de contele Saint-Simon (1760-1825). El a analizat capitalismul industrial, considerându-l ca o etapă istorică necesară în

realizarea progresului social și a anticipat formarea noii categorii sociale – a managerilor – în condițiile dezvoltării marii industrii, ale accentuării specializării în muncă. Gânditorul francez a pledat pentru creșterea rolului muncii sociale, al proprietății private și al clasei industrialilor, fiind convins că “în industrie rezidă, în ultimă instanță, toate forțele reale ale societății” (*Catehismul industrialilor*, 1823-1824).

Unele dintre ideile sale au fost preluate și dezvoltate de Auguste Comte (secretar al lui Saint-Simon, între 1817-1824), pentru care studiul faptelor sociale se prezintă în mod expres ca o știință. Odată cu Auguste Comte se deschide o nouă etapă în istoria gândirii sociologice, făcându-se saltul de la observații, idei, conjecturi (judecări întemeiate pe aparențe ori supoziții) asupra “materiei sociale”, la explicații teoretice propriu-zis sociologice.

2. Constituirea sociologiei ca știință

Debutul sociologiei ca știință socială este legat de numele lui Auguste Comte (1793-1857), care nu numai că i-a descoperit numele, ci i-a și justificat rațiunea de a exista. Acesta, deși a împrumutat de la Saint-Simon termenul de “fizică socială”, a denunțat folosirea abuzivă a acestei sintagme, la începutul celei de a 46-a lecții din *Cursul de filosofie pozitivă* (curs privat, început în 1826 și reluat în decembrie 1829, apoi publicat în șase volume, între anii 1830 și 1842), pentru ca în lecția a 47-a să propună termenul de *sociologie*. Între 1851-1854 a publicat patru volume din lucrarea *Sistemul politicii pozitive sau Tratatul de sociologie*.

În clasificarea pe care o face științelor din vremea sa, Auguste Comte așază sociologia, într-o ordine ierarhică, după matematică, astronomie, fizică, chimie și biologie. El a definit sociologia ca un “studiu pozitiv”, adică științific, al “ansamblului de legi fundamentale proprii fenomenelor sociale”, distingând două părți ale acesteia: “statica socială” sau “studiul condițiilor

fundamentale de existență a societății” și “dinamica socială” sau “studiul legilor mișcării permanente” a societății. Prima este o “teorie a ordinii”, un fel de *anatomie* a societății, în timp ce a doua este o “teorie a progresului”, un fel de *fiziologie* a vieții sociale. Dinamica socială constituie față de statica socială ceea ce reprezintă în biologie fiziologia în raport cu anatomia.

Statica socială corespunde ideii de “consens general al organismului social”, unitatea vieții sociale fiind generată de conexiunile strânse între toate fenomenele sociale: politice, economice, morale etc. Pentru gânditorul francez, caracterul științific al sociologiei este determinat de măsura în care își întemeiază cunoștințele sale pe fapte reale, și nu pe speculații abstracte.

Dezvoltarea societății – văzută ca un proces istoric progresiv neîntrerupt – este supusă unor legi, fiecare stadiu al acesteia reprezentând “rezultatul necesar al precedentului și motorul indispensabil al următorului”. Legile dinamismului social se subordonează, în viziunea lui Comte, *legii generale a celor trei stări*, vârste, care ar guverna progresul spiritualității umane: *stadiul teologic* sau “fictiv”, când gândirea omului a fost dominată de religie; *stadiul metafizic* sau “abstract”, când a precumpănit speculația filosofică și *stadiul pozitiv* sau “științific”, care ilustrează maturitatea gândirii (aflată sub deviza: “a ști înseamnă a prevedea, pentru a putea”). Pe plan social, primului stadiu îi corespunde un regim “teologic și militar”; celui de-al doilea, o “epocă critică sau vârsta tranziției revoluționare”; celui de-al treilea, un “regim rațional și pacific”, modern, când prevalează “spiritul de detaliu asupra spiritului de ansamblu”.

Auguste Comte a considerat că sociologia – ca știință “pozitivă” – este menită a sprijini acțiunile de reformă socială, care trebuie să înceapă cu viața morală a oamenilor. În opera sa pot fi depistate în nuce aproape toate ideile care stau la baza teoriilor și curentelor sociologice de mai târziu, însă teoria sociologică pe care a

fondat-o și ilustrat-o cu pregnanță rămâne, fără îndoială, *pozitivismul*.

După A. Comte au apărut și alte teorii sociologice, iar sociologia, deși tânără ca disciplină autonomă de gândire, a evoluat științific, organizatoric, instituțional și sub aspectul problematicei intrinseci într-o asemenea măsură încât în anul 1900 se desfășura cel de-al IV-lea Congres internațional de sociologie. Pretențiile unora dintre reprezentanții sociologiei deveniseră atât de îndrăznețe, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și la începutul sec. al XX-lea, încât Ch. Bouglé menționa, în 1924, că "sociologia nu trebuie să tindă a fi totul, ci să se mulțumească a fi ceva, dacă vrea să reușească". Desigur, sociologia nu e o știință miraculoasă prin conținutul și finalitatea sa socială, însă fără contribuția teoretică și aplicativă a acesteia ar fi dificil de explicat în profunzimile sale procesul transformărilor condiției umane și progresul științelor sociale, până în zilele noastre.

3. Criterii de clasificare a concepțiilor sociologice. Interpretările teoretico-deterministe.

Examinând devenirea sociologiei științifice, cercetătorii acesteia au luat în considerație multiple criterii metodologice de analiză. Astfel, criteriului succesiunii istorice a apariției diferitelor teorii și sisteme sociologice i s-au adăugat și altele, cum ar fi: structura tematică, orientarea teoretică, fondul teoretic intrinsec, dimensiunea națională, finalitatea ideologică și politică, aria geografică, perspectiva deterministă, valoarea umană promovată (individul ori colectivitatea) ș.a.⁴

⁴ Despre principiile teoretico-metodologice ale cercetării istoriei sociologiei și modelele de evaluare a acesteia tratează, pe larg, Ștefan Costea, Maria Larionescu, Ion Ungureanu, în *Sociologie românească contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 36-56

Adoptând formula deterministă, sociologul român E. Speranția clasifică, pe această bază, teoriile sociologice în teorii ale determinismului ideologic, biologic, antropologic, economic, psihologic, geografic, fizico-mecanic și social immanent. El aprecia că, la mijlocul sec. al XIX-lea, promotorii cercetărilor sociologice aveau convingerea că evenimentele, fenomenele și disfuncționalitățile sociale, consecințele lor vor putea fi stăpânite atunci când vor fi descifrate cauzele sau factorii determinării acestora. "A obține formula determinării cauzale a unor fapte – nota gânditorul român – înseamnă a le putea produce sau evita după dorință". O atare credință a condus – după părerea lui E. Speranția – la apariția următoarelor teorii sociologice, menite a explica întreg determinismul faptelor sociale:

1) Teoria *determinismului ideologic*, ilustrată de concepția lui Comte, susținea că un fapt sau o instituție, un grup social pot fi explicate atunci când suntem în măsură să stabilim cărei idei sau cărui mod de a gândi al unei colectivități se datorează producerea lor;

2) Teoria *determinismului biologic*, care explică fenomenele sociale prin legi specifice lumii biologice (punct de vedere exprimat, inițial, de A. Comte), fiind întemeiată pe înțelegerea societății ca un organism asemănător organismului individual. Din această teorie a derivat concepția "rasistă", ilustrată de școala antroposociologică și pe care E. Speranția o intitulează:

3) Concepția *determinismului antropologic*. Aceasta "caută explicarea faptelor sociale în «natura umană», dar cu amănuntul că, dacă variază particularitățile naturale pe care le prezintă oamenii din diferite locuri și timpuri, dacă variază caracterele rasiale (instincte, aptitudini, exigențe etc.), atunci trebuie să varieze și aspectele vieții sociale, instituții, condițiile raporturilor etc.";

4) Teoria *determinismului economic*, reprezentată de Achille Loria, Guillaume de Greef și, în special, de sociologia marxistă, fondată pe teza că orice fenomen social, fie el material sau ideal, viața colectivă a unui popor își au originea în activitatea economică,

apreciată ca hotărâtoare, primordială în raport cu toate celelalte acțiuni sociale;

5) Teoria *determinismului psihologic* relevă rolul major al sentimentelor, afectelor personale în producerea faptelor sociale și în înțelegerea lor (G. Tarde, de pildă, definea societatea ca un ansamblu de raporturi interpsihice). Promotorii sociologiei psihologice "consideră viața socială fie ca un compartiment distinct al vieții sufletești, fie ca un total de efecte ale ei". Dintr-o asemenea perspectivă teoretică, "a explica un fapt social înseamnă fie a stabili condițiile psihologice care-l determină, fie a-l considera ca pe un caz particular al unor legi generale psihologice.";

6) Teoria *determinismului geografic* insistă asupra cadrului fizic, a împrejurărilor externe, socotite determinante pentru viața colectivității umane (clima, solul, temperatura ș.a.). De pildă, Spencer a formulat legea adaptării la mediul geografic, socotind-o decisivă pentru supraviețuirea societății omenești;

7) Teoria *determinismului fizico-mecanic*, originată în gândirea lui Saint-Simon și Comte (relevante fiind și conceptele lansate de aceștia: "fizică socială", "statică socială" și "dinamică socială"). Ea se sprijină pe teza că fenomenele sociale sunt un caz particular al unor legi mecanice generale, că, deci, în societate se întâlnesc impulsuri și tendințe aidoma forțelor fizice: convergente și divergente, opuse și compuse;

8) Teoria *determinismului social immanent*, promovată de Émile Durkheim și axată pe ideea că "explicația faptelor sociale nu trebuie căutată într-alt domeniu decât în cel pur social: socialul e determinat de social, socialul se explică prin elementele sale interioare și constitutive. Sociologia clădită pe aceste temelii ar urma să înceteze de a fi tributară altei științe, având să-și construiască și să-și consacre o terminologie și o fenomenologie proprie, exclusivă. Procedeul firesc de cercetare al celor ce adoptă acest punct de vedere este studiul comparativ al societăților (sociologie comparată)"⁵.

⁵ E. Speranția, *op. cit.*, p. 126-129

Toate aceste teorii au ca limită fundamentală încercarea de a explica întreaga complexitate a ordinii sociale printr-un singur factor, considerat hotărâtor, de unde și caracterul lor unilateral, reducător. Convingerea că viața socială se desfășoară ordonat și că cercetările sociologice pot descifra cauzele ori factorii, elementele destabilizatoare, a dominat spiritul multor gânditori moderni, accentuându-se în cursul veacului al XIX-lea. Ea s-a întrupat în teorii care aveau pretenția că formula deterministă de explicare a faptelor sociale are virtuți științifice similare cu aceea întrebuintată în științele despre natură (în cadrul cărora valabilitatea sa este recunoscută). „În imperialismul ei – observa un exeget al problemei – aceasta a desfigurat manifestările minții, care au început să semene mai mult cu un mecanism, cu ceva artificial, decât cu acele «forme vii», deopotrivă libere și frumoase în interioritatea lor suverană”⁶. Desigur, nu există fenomene și efecte sociale fără anumite cauze, care să le genereze, însă analiza deterministă nu este singura modalitate de examinare a acestora. Ea stă la baza unor profeții istorice, care, așa cum remarcă Popper, cu referire la falsele profeții ale lui Marx, au "indus în eroare o mulțime de oameni inteligenți, făcându-i să creadă că profeția istorică este modul științific de abordare a problemelor sociale"⁷.

Alți gânditori, sesizând limitele și precaritatea formulei deterministe, ce condamna sociologia la o fatală cercetare a raporturilor pur cauzele (transformând-o, după modelul științelor naturii, într-o știință strict explicativă), au îndreptat, mai târziu, direcțiile demersului sociologic sensului acțiunilor umane, asupra "relațiilor" și "formelor" vieții sociale. Deși au deschis noi orizonturi de interpretare și cunoaștere a mediului social-uman, nici aceste perspective teoretice nu au fost scutite de reacții critice

⁶ Ilie Bădescu, *Istoria sociologiei*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, p. 5

⁷ K.R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. II, Editura Humanitas, București, 1993, p. 93-94

întemeiate și de efecte, apreciate de unii exegeți, ca decepționante pe planul cercetării științifice în sociologie.

4. Orientările fundamentale în sociologia generală

Analiza diferitelor concepții despre om și societatea umană ne dezvăluie apariția unei probleme fundamentale, care este inerentă discursului despre condiția omenească, fiind formulată în funcție de specificul abordării teoretice. De pildă, pe terenul filosofiei, problema centrală de studiu este descifrarea genezei și a esenței omului în genere, cunoașterea relațiilor sale cu lumea care îl înconjoară, a raporturilor dintre existența subiectivă și existența obiectivă.

Problema fundamentală a sociologiei generale este legată de dimensiunea socială a ființării omenești și de valoarea umană promovată cu predilecție de diversele concepții sociologice: fie individul, fie colectivitatea ori societatea.

Anumiți cercetători ai gândirii și concepțiilor sociologice de până acum (E. Speranția, Petre Andrei, Traian Herseni ș.a.) au distins – după modul în care rezolvă problema raportului dintre factorul individual și cel colectiv – existența a două mari direcții de dezvoltare a sociologiei generale și, implicit, de structurare a conținutului acesteia:

- 1) orientarea *individualistă*, caracterizată prin faptul că acordă supremație individului față de societate, fiind în concordanță cu idealul revoluției și societății capitaliste, al doctrinei liberaliste;
- 2) orientarea *integralistă* sau *colectivistă*, universalistă, orientare legată de doctrina etatistă, ce consacră superioritatea absolută a normelor sociale și a statului față de individ. Aceasta susține, în general, primatul societății în raport cu individul, pe baza principiului anteriorității logice a întregului (societatea) față de parte (individul). Referindu-se, cu deosebire, la conținutul politic al acestei orientări, publicistul și politologul american Walter

Lippmann evidențiază următoarele: "Colectiviștii... se caracterizează prin entuziasmul pentru progres, prin compasiune pentru cei săraci, printr-o percepție acută a nedreptății, prin pornirea spre fapte mari – trăsături ce lipsesc liberalismului de dată mai recentă. Știința lor se sprijină însă pe o neînțelegere funciară..., ceea ce face ca acțiunile lor să fie profund distructive și reacționare. Așa se face că inimile oamenilor sunt sfâșiate, spiritele dezbinat, că sunt puși în fața unor alegeri imposibile"⁸.

În concepția lui Traian Herseni, "sociologia individualistă" este ilustrată de teorii, precum: *mecanicismul*, *contractualismul*, *psihologismul* și *relaționismul*, iar "sociologia colectivistă" sau *integralistă* înglobează *naturalismul* și *fenomenologismul*⁹.

Înainte de a grupat multitudinea teoriilor și concepțiilor privitoare la raportul dintre individ și societate tot în două mari clase, utilizând, însă, alți termeni: *nominalismul* și *realismul*.

De asemenea, Petre Andrei a deosebit teoriile sociologice și în funcție de factorii invocați pentru explicarea societății, remarcând două grupe:

1) una, a teoriilor care s-au ocupat de "structura și forma societății căutând să le explice prin factori oarecum exteriori ei" (cum ar fi mecanicismul sociologic ori concepția fizico-mecanicistă, concepția sociografică sau cosmogeografică etc.), neglijând autonomia relativă a societății față de natură (factorii naturali putând doar influența, nu și determina viața socială și evoluția sa);

2) alta, a teoriilor sociologice care cercetează viața socială însăși în elementele, structura și funcțiunile sale, explicându-le prin forțe și cauze existente în ea (din rândul acestora, menționăm concepțiile contractualistă, psihologistă, sociologistă etc.)¹⁰.

⁸ *Ibidem*, p. 92

⁹ Traian Herseni, *Prolegomene la teoria sociologică*, Editura Științifică, București, 1969

¹⁰ Petre Andrei, *Opere sociologice*, vol III, Editura Academiei, București, 1978, Cap.II, p. 98 și cont.

Concepțiile nominaliste, deși diferite între ele (cum ar fi cea organicistă sau cea psihologistă) au ca element comun susținerea ideii că societatea este o creație logică, un simplu *nume* ce desemnează o grupare de indivizi. Reprezentanții gândirii nominaliste consideră că adevărata realitate este individul și nu societatea. Pentru aceștia, societatea apare ca o sumă aritmetică, o formă de asociere a oamenilor, iar individul este socotit elementul originar și esențial. Acesta este cel care dă formă societății, deoarece el preferă singurătății viața în colectivitate, alături de semenii. Individul își păstrează supremația chiar și atunci când societatea îi impune ceva aparent suprapersonal, însă, în realitate, ea îi impune un produs individual, „ceva gândit și hotărât de conducători, care ne silesc să-l adoptăm și care devine astfel social. Societatea în afară de individ și mai presus de el este o fantezie”¹¹. Parafrazându-l pe John Locke (care afirma că „nimic nu există în intelect care să nu fi fost, mai înainte, în simțuri”), s-ar putea formula deviza nominaliștilor astfel: „nimic nu există în societate care să nu fi fost, mai înainte, în individ”.

În consecință, fenomenele și problemele sociale se soluționează în activitățile individuale (societatea e dizolvată în indivizi), iar sarcina sociologiei devine superflua, căci înțelegerea raporturilor dintre oameni rămâne exclusiv pe seama explicației psihologice.

P. Andrei a respins nominalismul sociologic, folosind ca argumente următoarele:

a) indivizii nu pot fi socotiți ca „atomi ultimi” ai societății, deoarece individul, ca element social, „nu este un simplu corp, nici numai o unitate psihică înzestrată cu anumite însușiri spirituale”, ci, aceasta reprezintă „un punct de intersecție al raporturilor sociale și o oglindă fidelă a societății din care face parte, reflectând mentalitatea și structura ei”;

¹¹ *Ibidem*, p. 108

b) deși e „purătorul fenomenelor sociale și executorul voinței totalității”, totuși, individul, în orice acțiune a sa nu e altceva decât reprezentantul „totalității sociale”; el este un *derivat* al societății, modul său de manifestare depinzând de aceasta, dar și *suportul* fenomenelor sociale, agentul care influențează, prin puterea spiritului său creator, inventiv, mersul fenomenelor sociale, dinamica societății¹².

Concepțiile realiste, în rândul cărora Petre Andrei include „neapărat marxismul și durkheimismul”, consideră societatea ca pe o realitate deosebită de indivizii care o compun, „o unitate cu structură specială, cu voință proprie, cu legi și fenomene deosebite de cele individuale și constrângătoare chiar pentru indivizi”. Aceasta evoluează, deci, după legi proprii, diferite de cele ce caracterizează viața individuală. Societatea nu e opera indivizilor, ci, dimpotrivă, aceștia sunt produsul ei, modelându-i după structurile ei, în așa fel încât voința și aspirațiile lor sunt întotdeauna riguros determinate. „Nominalismul și realismul – conchidea sociologul român – reprezintă concepții extreme, prima negând societatea ca realitate deosebită de indivizi, iar cea de-a doua neacordând individului absolut nici un rol în viața socială, ci considerându-l ca o rotiță într-un vast mecanism, unde primește mișcare, pe care numai o transmite mai departe, fără a avea vreo putere de inițiativă și de creație socială. Interesant de subliniat este faptul că toate teoriile realiste nu atribuie individului nici un rol în determinismul și evoluția socială”¹³.

E de la sine înțeles că nu putem vorbi de indivizi umani fără societate și de societate fără indivizi, ambele forme de existență omenească presupunându-se reciproc și având o realitate indubitabilă. „În orice societate – sublinia P. Andrei – au loc două procese succesive, care se repetă mereu, și anume un *proces de individualizare* și un altul de *societizare sau tipizare*”.

¹² *Ibidem*, p. 109 și 142

¹³ *Ibidem*, p. 109

Individul, ca membru al societății, trebuie înțeles ca având atât o *funcție pasivă* (mai ales în faza de formare și educare a sa), cât și *una activă* (integrarea sa socială implicând spirit de inițiativă și participare creatoare, obiectivate în bunuri și valori care sunt de folos societății și instituțiilor sale). Desigur, societatea nu e o sumă de indivizi, ci o sinteză a tuturor relațiilor și activităților individuale. De asemenea, ea este un cadru stabil de socializare a membrilor săi, un sistem unitar și relativ autonom față de natură (ceea ce îi conferă individului sentimentul siguranței personale și libertății dobândite de o lungă succesiune de generații).

Pornind de la faptul că anumite teorii și doctrine din perioada de început a sociologiei – cum ar fi, în sec. al XIX-lea, pozitivismul sau evoluționismul – au fost continuate și renovate în concepția unor sociologi contemporani, unii exegeți au insistat asupra filiațiilor și distincțiilor teoretico-istorice ale evoluției interne a gândirii sociologice. Alți analiști ai istoriei sociologiei au preferat criteriul ideologic, național ori cel geografic de examinare a teoriilor sociologice. În continuare, vom prezenta câteva dintre cele mai semnificative teorii sociologice, care, sub aspect istoric și axiologic, au marcat dezvoltarea sociologiei în secolul nostru.

SELECȚIE DE TEXTE

1. Condițiile social-politice ale apariției sociologiei

Anthony Giddens

Sociologie

Noi, ființele umane, am fost întotdeauna curioase să ne cunoaștem motivele comportamentului, dar timp de mii de ani, încercarea de a ne înțelege pe noi înșine s-a bazat pe modalități de gândire transmise din generație în generație, adesea exprimate în termeni religioși. (De exemplu, înaintea afirmării științei moderne, mulți oameni credeau că unele fenomene naturale, cum ar fi cutremurele, erau produse de zei și spirite.) Studiul obiectiv și sistematic al comportamentului uman și al societății este o rezultantă relativ recentă, ale cărei origini datează de la începutul anilor 1800. Fundalul pe care și-au făcut apariția originile sociologiei îl reprezintă seria de schimbări radicale produse de Revoluția Franceză de la 1789 și de apariția Revoluției Industriale în Europa. Dispariția modurilor de viață tradiționale provocată de aceste schimbări a determinat încercarea gânditorilor de a formula o nouă înțelegere atât a lumii sociale cât și a celei naturale.

Un factor-cheie a fost folosirea științei în locul religiei, în încercarea de a înțelege lumea. Tipurile de întrebări la care gânditorii secolului XIX își propuneau să răspundă – care este natura umană? de ce este societatea structurată așa cum este? cum și de ce se schimbă societățile? – sunt aceleași pe care și le pun și sociologii de azi. Lumea noastră modernă este diferită în mod radical de cea din trecut; sarcina sociologiei constă în a ne ajuta să înțelegem această lume și ceea ce este probabil să ne aducă viitorul.

2. Clasicii gândirii sociologice

Auguste Comte

Desigur că, un individ singur, nu poate pune bazele unui întreg domeniu de studiu; au existat multe contribuții la inițierea gândirii sociologice. Totuși, un loc important îi este acordat autorului francez Auguste Comte (1798-1857), chiar și numai pentru meritul de a fi inventat cuvântul „sociologie”. Comte a folosit inițial termenul „fizică socială”, dar unii dintre rivalii săi intelectuali din epocă foloseau același termen. Comte a vrut să-și

deosebească părerile de ale lor, de aceea a inventat termenul de „sociologie” pentru a descrie subiectul domeniului de care dorea să se ocupe.

Comte credea că acest domeniu nou putea duce la cunoașterea societății bazându-se pe evidența științifică. El considera sociologia drept ultima știință de dezvoltare ce deriva din fizică, chimie și biologie, dar și cea mai complexă și mai importantă dintre toate. Sociologia, susținea el, ar trebui să contribuie la bunăstarea umanității, folosind știința pentru înțelegerea și, prin aceasta, prevederea și controlul comportamentului uman. Spre sfârșitul carierei sale, Comte și-a construit planuri ambițioase pentru refacerea societății franceze în special și pentru societățile umane în general, bazându-se pe interpretarea sa sociologică.

Émile Durkheim

Scrierile unui alt autor francez, Émile Durkheim (1858-1917), au avut un impact mai de durată asupra sociologiei moderne decât cele ale lui Comte. Deși a preluat și dezvoltat unele aspecte din lucrările lui Comte, Durkheim considera că multe dintre ideile predecesorului său erau prea speculative și vagi și că acesta nu-și îndeplinise demersul – acela de a pune bazele științifice ale sociologiei. După părerea lui Durkheim, pentru a deveni științifică, sociologia trebuie să studieze acțiunile noastre ca indivizi, cum ar fi starea economiei sau influența religiei. Durkheim credea că trebuie să ne studiem viața socială cu aceeași obiectivitate cu care oamenii de știință studiază lumea naturală. Faimosul său prim principiu al sociologiei era: „Studiază faptele sociale ca pe niște lucruri”. Prin aceasta el înțelegea că viața socială poate fi analizată la fel de riguros ca și obiectele sau fenomenele naturale.

Ca și ceilalți gânditori importanți din sociologie, Durkheim era preocupat de schimbările pe care le suferea societatea în timpul vieții sale. El credea că tot ceea ce susține o societate sunt valorile și obiceiurile împărtășite de membrii ei. Analiza sa asupra schimbării sociale se baza pe dezvoltarea *diviziunii muncii* (adâncirea distincțiilor complexe între diferitele ocupații). Durkheim susținea că diviziunea muncii a înlocuit treptat religia ca bază a coeziunii sociale. Pe măsură ce diviziunea muncii se adâncește, oamenii devin tot mai dependenți unul de altul, întrucât fiecare are nevoie de bunuri și servicii oferite de cei care le furnizau. După Durkheim, procesele schimbării în lumea modernă sunt atât de rapide și puternice, încât dau naștere unor dificultăți sociale majore, pe care el le leagă de **anomie**, o stare de inutilitate sau disperare provocată de viața socială modernă. Reperele și standardele morale tradiționale, asigurate mai înainte de religie, sunt răsturnate de dezvoltarea socială modernă, iar aceasta inoculează numeroșilor indivizi din societățile moderne sentimentul că viața lor cotidiană este lipsită de sens.

Unul dintre studiile cele mai cunoscute ale lui Durkheim s-a ocupat de analiza suicidului [...]. Suicidul pare să fie un act pur personal, rezultat al unei

nefericiri personale extreme. Durkheim a arătat însă că factorii sociali exercită o influență fundamentală asupra comportamentului suicidal – una dintre aceste influențe fiind anomia. Ratele de suicid arată anumite trăsături care revin mereu, iar acestea trebuie explicate din punct de vedere sociologic. Deși se pot aduce multe obiecții studiului lui Durkheim, acesta rămâne o lucrare clasică, a cărei relevanță pentru sociologie nu s-a pierdut nici astăzi.

Karl Marx

Ideile lui Karl Marx (1818-1883) contrastează puternic cu cele ale lui Comte și Durkheim, dar, ca și ei, Marx a încercat să explice schimbările care aveau loc în societate în vremea Revoluției Industriale. În tinerețe, activitățile sale politice l-au pus în conflict cu autoritățile germane; după o scurtă ședere în Franța, s-a stabilit permanent în exil în Anglia. Scrierile lui acoperă o mare diversitate de domenii. Chiar și cei mai înverșunați critici ai săi consideră lucrările ca fiind importante pentru dezvoltarea sociologiei. Multe dintre ele se concentrau asupra problemelor economice dar întrucât era preocupat întotdeauna să lege problemele economice de instituțiile sociale, opera lui a fost și încă mai este plină de semnificații sociologice.

Punctul lui de vedere era fundamentat pe ceea ce el numea **concepția materialistă asupra istoriei**. Conform acesteia, nu ideile sau valorile umane sunt cauza principală a schimbării sociale (așa cum susținea Durkheim). Mai degrabă schimbarea socială este determinată, în primul rând, de influențele economice. Conflictele dintre clase – bogații opuși săracilor – constituie motivația dezvoltării istorice. După propria sa exprimare, „Toată istoria umană de până acum este istoria luptei de clasă”.

Deși a scris despre diferite epoci istorice, Marx s-a concentrat asupra schimbării în vremurile moderne. Pentru el, cele mai importante schimbări erau legate de dezvoltarea **capitalismului**. Capitalismul este un sistem de producție care contrastează radical cu sistemele economice anterioare din istorie, întrucât implică producția de bunuri și servicii vândute unei largi categorii de consumatori. Cei care dețin capital – fabrici, mașini și mari sume de bani – formează clasa conducătoare. Populația în masă alcătuiește o clasă de muncitori salariați numită și clasa muncitoare, care nu posedă mijloace pentru a se întreține, ci trebuie să-și găsească slujbe oferite de posesorii de capital. Capitalismul este deci un sistem de clasă, în care conflictul dintre clase este un fenomen des întâlnit.

După Marx, în viitor, capitalismul va fi înlocuit de o societate fără clase, fără diferențe între bogați și săraci. El nu vroia să spună prin aceasta că toate inegalitățile dintre indivizi vor dispărea. Mai degrabă, societățile nu vor mai fi împărțite într-o clasă restrânsă, care să dețină monopolul puterii economice și politice și marea masă a poporului, care beneficiază prea puțin de bunurile pe care le creează prin munca sa. Sistemul economic va fi reglementat de

proprietatea comună și va fi întemeiată o societate mai egalitară decât cea cunoscută în prezent.

Opera lui Marx a avut un ecou imens asupra lumii secolului XX. Până de curând, înaintea căderii comunismului sovietic, peste o treime din populația lumii trăia în țări ale căror guverne susțineau că se inspirau din ideile lui Marx. În plus, mulți sociologi au fost influențați de ideile lui Marx despre clasele sociale și diviziunea socială.

Max Weber

Ca și Marx, Max Weber (1864-1920) nu poate fi etichetat drept simplu sociolog; interesele și preocupările lui au acoperit mai multe domenii de cercetare. Născut în Germania, unde și-a desfășurat cea mai mare parte a carierei sale academice, Weber era o persoană cu o vastă cultură. În lucrările sale un loc important este dedicat economiei, dreptului, filosofiei și istoriei comparate, cât și sociologiei, iar o mare parte din opera sa se ocupă de dezvoltarea capitalismului modern. La fel ca și ceilalți gânditori ai vremii sale, Weber a încercat să înțeleagă schimbarea socială. El a fost influențat de Marx, dar a avut și opinii deosebit de critice în legătură cu ideile de bază ale acestuia. Respingând concepția materialistă asupra istoriei, el considera conflictul de clasă ca fiind mai puțin semnificativ decât o făcuse Marx. În opinia lui Weber, factorii economici sunt importanți, dar ideile și valorile au un impact mai mare asupra schimbării sociale.

Unele din operele sale cele mai influente s-au ocupat cu analiza distincției între societatea occidentală și alte tipuri majore de civilizații. A studiat religiile din China, India, Orientul Apropiat, aducând în cursul acestor cercetări contribuții importante la dezvoltarea sociologiei religiilor. Comparând sistemele religioase cele mai răspândite din China și India cu cele din Occident, Weber conchidea că anumite aspecte ale credinței creștine au influențat puternic afirmarea capitalismului. Această perspectivă nu a rezultat, așa cum credea Marx, doar din schimbările sociale. În opinia lui Weber, ideile și valorile culturale contribuie la formarea societății și a acțiunilor noastre individuale.

Modul în care Weber înțelegea natura societăților moderne și motivele răspândirii modului occidental de viață în întreaga lume contrastează, de asemenea, puternic cu cel al lui Marx. După părerea lui Weber, capitalismul – un mod specific de organizare a întreprinderilor economice – este doar dintre factorii principali care determină schimbarea socială. Caracteristic capitalismului, și în unele privințe fundamental, este impactul științei și al birocrăției. Știința a determinat tehnologia modernă și va continua să o facă în orice societate viitoare. Birocrația este unicul mod de a organiza în mod eficient mase largi de oameni și, de aceea ea se dezvoltă inevitabil o dată cu creșterea economică și politică. Dezvoltarea științei, a tehnologiei moderne și a birocrăției a fost descrisă de Weber în ansamblu ca o raționalizare –

organizarea vieții sociale și economice conform principiilor eficienței și pe baza cunoștințelor tehnice. [...]

3. Statutul științific al sociologiei

Este sociologia o știință?

Durkheim, Marx și ceilalți fondatori ai sociologiei au considerat-o ȘTIINȚĂ. Dar putem studia cu adevărat viața socială umană într-un mod științific? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să stabilim ce înseamnă cuvântul știință. Ce este știința?

Știința este *folosirea metodelor sistematice de investigare empirică, analizarea datelor, gândirea teoretică și exprimarea logică a argumentelor*, pentru a forma un ansamblu de cunoștințe despre un subiect anume. Conform acestei definiții, sociologia este o întreprindere științifică. Ea presupune metode sistematice de investigare empirică, analiza datelor și formularea de teorii în lumina evidenței și a argumentelor logice.

Totuși, studierea ființelor umane este diferită de observarea evenimentelor din lumea fizică, iar sociologia nu ar trebui să fie privită ca o știință naturală la modul direct. Spre deosebire de obiectele din natură, oamenii sunt ființe conștiente de sine, fapt ce conferă scop și sens acțiunilor lor. Nici nu putem descrie viața socială cu precizie, dacă nu deținem mai întâi conceptele pe care oamenii le aplică în comportamentul lor. De exemplu, pentru a eticheta o moarte drept un suicid, este necesar să știm ce intenționa să facă persoana în cauză la momentul respectiv. Suicidul are loc doar atunci când individul are în minte o acțiune autodistructivă. Despre cineva care apare întâmplător în fața unei mașini și este lovit mortal nu se poate afirma că s-a sinucis.

Faptul că nu putem studia ființele umane exact în același fel ca obiectele din natură este întrucâtva în avantajul sociologiei. Cercetătorii sociologi au avantajul că întrebările pot fi puse direct acelor pe care îi studiază – ființelor umane. În unele privințe sociologia întâmpină dificultăți neîntâlnite în științele naturale. Oamenii conștienți de faptul că activitățile lor sunt urmărite adesea tind să nu se mai comporte în modul lor normal. Ei se pot înfățișa, conștient sau inconștient, într-un mod diferit de atitudinile lor normale. Ei pot chiar încerca să „ajute” cercetătorul, dându-i răspunsurile pe care cred că acesta le așteaptă. [...]

Conștiința diferențelor culturale

Mai întâi, sociologia ne permite să percepem lumea socială din mai multe perspective. Adesea, dacă înțelegem corect cum trăiesc ceilalți, căpătăm totodată o mai bună înțelegere a propriilor noastre probleme. Aplicarea politicilor fără să fie bazate pe o cunoștință informată a modului de viață al

oamenilor pe care-i va afecta are prea puține șanse de succes. Astfel, un asistent social alb, ce își desfășoară activitatea într-o comunitate predominant neagră, nu va câștiga încrederea membrilor ei fără a-și cultiva sensibilitatea față de experiența socială diferită, ce separă adesea albi de negri.

Evaluarea efectelor politice

În al doilea rând, cercetarea sociologică oferă un ajutor practic în *afirmarea rezultatelor inițiativelor politice*. Un program de reformă practică poate eșua pur și simplu în realizarea scopurilor sale sau poate produce consecințe neintenționale nefericite. De exemplu, în anii care au urmat celui de-al doilea război mondial, în multe țări s-au construit în centrele urbane blocuri de locuințe de mari dimensiuni. Acestea erau prevăzute să asigure o cazare la standarde înalte pentru grupurile de oameni defavorizate din cartierele mărginașe și ofereau facilități de aprovizionare cu diferite bunuri și alte servicii civice necesare. Totuși, cercetările au demonstrat că mulți oameni, care se mutaseră din locuințele lor anterioare în blocurile turn se simțeau izolați și nefericiți. Construcțiile înalte și centrele de aprovizionare în zonele sărace erau jefuite adesea și deveneau o adevărată oază pentru tâlhari și alți infractori.

Conștiința de sine

În al treilea rând, și într-un anume fel cel mai important, sociologia ne poate înzestra cu **conștiință de sine** – o cunoaștere de sine mai profundă. Cu cât știm mai multe despre motivele actelor noastre, cât și despre acțiunile în general ale societății noastre, cu atât devenim mai capabili în influențarea propriului viitor. Nu ar trebui să concepem sociologia ca pe un lucru folositor doar politicienilor – adică a celor din sferele puterii – pentru luarea deciziilor în cunoștință de cauză. Nu se poate considera că oamenii aflați la putere au totdeauna în vedere interesele celor lipsiți de putere sau defavorizați, în politica pe care o practică. Grupurile cu conștiință de sine beneficiază desori de pe urma cercetării sociologice și răspund într-un mod eficient politicilor guvernamentale sau au inițiative politice proprii. Grupurile de autoajutorare, cum sunt Alcoolicii Anonimi și unele mișcări sociale, ca aceea ecologică, sunt exemple de grupuri sociale care au urmărit să producă direct reforme practice, cu un succes considerabil.

Rolul sociologului în societate

În ultimul rând, sociologii sunt direct preocupați de problemele practice și profesionale. Persoanele care au o formație sociologică se numără atât printre consultanții industriali, urbanisții, lucrătorii sociali și managerii de personal, cât și în multe alte servicii practice.

Ar trebui ca sociologii înșiși să susțină cauza și să se lupte pentru programe de reformă sau schimbări sociale? Unii cred că sociologia își poate

păstra independența intelectuală doar dacă sociologii sunt niște persoane studioase, neutre în controversele morale și politice. Și totuși, există adesea o legătură între studiul sociologiei și trezirea conștiinței sociale. Nici o persoană care are o pregătire sociologică superioară nu poate rămâne insensibilă la inegalitățile existente în epoca noastră, la absența dreptății sociale în multe situații sociale și la lipsurile de care suferă milioane de oameni. Un lucru neobișnuit ar fi ca sociologii să nu ia atitudine față de problemele practice și ar fi illogic ca ei să fie împiedicați să-și formuleze expertizele în decursul acestor acțiuni.[...].

Sursa: Anthony Giddens, *Sociologie*, Editura Bic All, București, 2001, p.15-23

Capitolul IV

CUNOAȘTEREA ȘI METODOLOGIA SOCIOLOGICĂ

1. Sursele de informare sociologică

Informațiile și datele de care are nevoie sociologia – pentru a ființa ca știință și formă specifică de cunoaștere a realității sociale – sunt recoltate în două moduri principale: prin cercetări proprii și prin valorificarea rezultatelor oferite de alte discipline socio-umane.

Prof. Henri H. Stahl¹ a evidențiat diversitatea surselor de informare sociologică, menționând:

- rolul literaturii istorice (care consemnează date despre fapte, evenimente, structuri sociale trecute, utile sociologului pentru a înțelege evoluția vieții sociale și starea ei prezentă);
- aportul literaturii beletristice (de pildă acele romane care reflectă realitățile sociale trăite de autorii lor – ca Balzac, Marin Preda ș.a. – sau care reînvie anumite momente și epoci apuse, precum, de exemplu, romanele istorice ale lui M. Sadoveanu);
- importanța jurnalelor de călătorie, a memoriilor, scrisorilor, însemnărilor personale, a lucrărilor sociografice, de antropologie socială și a datelor oferite de folcloriști și etnografi.

La toate acestea putem adăuga statisticile locale și sintezele de date statistice (anuale, recensăminte), presa scrisă și vorbită, audio-vizuală (articole-document, emisiuni de radio-TV, filme documentare și artistice, în special cele “pe viu”, precum cele despre evenimentele revoluționare ale anului 1989 din Europa), concepțiile

¹ Henri H. Stahl, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, vol. I, Editura Științifică, București, 1974, p. 19-38

și interpretările furnizate de filosofie, informațiile prezentate pe Internet.

Sursele de informare indirectă au, însă, un rol ajutător. Ele pot să suplinească numai acele date de care duce lipsă sociologia (pentru anumite domenii și epoci istorice, în special), să le completeze pe cele deficitare, dar nicidecum să înlocuiască sursele directe ale informării sociologice. Astfel, investigațiile sociologice de teren constituie – alături de cercetarea teoretică (numită și “de cabinet”, deoarece se bazează pe examinarea și interpretarea datelor teoretico-sociologice existente) – sursa cea mai fecundă pentru obținerea cunoștințelor proprii sociologiei și înprospătarea lor continuă.

2. Rolul tezelor ontologice în alegerea direcțiilor metodologice de cercetare sociologică

Cercetările sociologice se bazează pe anumite teze fundamentale, de ordin filosofico-sociologic, relative la domeniul investigat. “Aceste teze sunt mai întâi de natură ontologică, hotărâsc adică despre ce și cum este esența realității descrise de sociologie. Din aceste teze ontologice rezultă anumite directive generale metodologice. De exemplu, în trecut se manifesta în sociologie curentul psihologismului, care susținea că esența fenomenelor și proceselor sociale o formează faptele psihice și trăirile oamenilor aflați în interacțiune socială. De aici a fost scoasă direcția generală metodologică”, potrivit căreia faptele sociale trebuie cercetate cu metodele psihologiei, “iar unitatea de bază a observației de la care aceste cercetări ar trebui să înceapă este psihicul individual”².

Deosebirile de poziții filosofice, rezultate din opțiunea pentru tezele ontologice acceptate – în scopul explicării realităților

² Jean Stoetzel, *Psihologia socială*, în vol. *Sociologia contemporană*, C.I.D.S.P., f.a., p. 360

sociale – au determinat și orientările metodologice diferite. Așa, de pildă, É. Durkheim a aplicat, după cum am văzut, în cercetările sale, tezele concepției sociologice, potrivit căreia realitatea socială nu poate fi raportată nici la fenomenele psihice și nici la cele organice. Gânditorul francez a văzut esența fenomenelor sociale în *reprezentările colective*, produse de societate în ansamblul ei. În acest sens, el preciza că limba, dogmele religioase, obiceiurile, moda etc. nu sunt produsul psihicului individual, ci al unor grupuri întregi de oameni. Din această teză a tras concluzia că *metoda sociologică* se bazează numai pe examinarea unor astfel de manifestări colective (trebuind să ignore, implicit, manifestările individuale de viață: opiniile, atitudinile, comportamentul oamenilor.)

Prin urmare, tezele ontologice au o mare importanță în procesul cunoașterii sociologice, deoarece din ele rezultă direcțiile metodologice de cercetare sociologică, iar acestea, la rândul lor, influențează alegerea metodelor de recoltare și a tehnicilor de prelucrare a datelor.

3. Etapele investigațiilor de teren și structura planului de cercetare sociologică

Investigația directă a realităților sociale – condiție *sine qua non* a dobândirii de către sociologie a unui statut autentic științific – presupune calificare și experiență profesională, stăpânirea metodelor și tehnicilor de culegere și prelucrare a datelor, precum și utilizarea lor adecvată în raport cu faptele și fenomenele sociale studiate. Declanșarea cercetării concrete se justifică prin curiozitatea pentru descifrarea adevărului, dar poate fi motivată și prin necesitatea de raționalizare a acțiunilor sociale, ori prin ambele considerente (de ordin cognitiv și aplicativ). Ea se realizează individual sau în grup și presupune câteva etape distincte, însă unitare. În mare, acestea sunt:

- 1) *elaborarea planului* sau a "scenariului" investigației concrete;

- 2) *testarea instrumentelor* (a mijloacelor de recoltare a datelor) sau preancheta și, strâns legată de aceasta, *culegerea propriu-zisă* a datelor de teren;
- 3) *prelucrarea și sistematizarea* datelor primare;
- 4) *interpretarea informațiilor* obținute, a diverselor corelații statistice etc. și *redactarea raportului* de cercetare sau a *sintezei datelor și aprecierilor* reieșite în urma investigației de teren (concluzii teoretice și practice). Asemenea operații implică nu numai competență, ci și probitate profesională (care exclude falsificarea datelor concrete, "aranjarea" ponderilor, judecățile arbitrare, denaturarea concluziilor intermediare și finale etc.).

În funcție de complexitatea temei sau a problemei sociale ce urmează a fi studiată, *planul ori scenariul cercetării* are o structură mai mult sau mai puțin complexă. Oricum, din componența sa nu pot lipsi:

- 1) *formularea temei de cercetare* – care trebuie făcută cât mai riguros și precis, deoarece numai evitând ambiguitățile putem căuta un răspuns demonstrat științific (la o problemă socială clar delimitată);
- 2) *stabilirea scopului și a obiectivelor cercetării* (vizând cunoașterea, influențarea derulării unor procese și acțiuni sociale etc.);
- 3) *delimitarea universului cercetării* (a populației de o anumită vârstă, profesie, nivel de instrucție, categorie socială etc., a unităților de investigație: individul, grupul restrâns, colectivitatea largită, mediul social-rural sau urban);
- 4) *alegerea tehnicii de eșantionare* (pe cote sau aleatoare, de pildă) și asigurarea *reprezentativității eșantionului* ³ (în cazul în care cercetarea concretă nu privește întreaga populație, ci doar o parte a

³ Vezi, despre eșantionarea socială și modelele de eșantionare, Lazăr Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 11-58; Traian Rotariu, Petru Iluț, *Ancheta sociologică și sondajul de opinie. Teorie și practică*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 122-174

ei, care trebuie să fie, însă, concludentă, definitorie pentru ansamblul universului investigat);

5) *stabilirea metodelor și tehnicilor* de cercetare ("metoda" fiind drumul, calea urmată în dezlegarea unei probleme, iar "tehnica", instrumentul, mijlocul de strângere a datelor, cunoscându-se două categorii de tehnici: cantitative și calitative);

6) *operaționalizarea conceptelor* sau adecvarea lor la exigențele cercetării (exemplu: conceptul de "muncitor adaptat la munca industrială" se operaționalizează prin defalcarea acestuia pe baza unui sistem de indicatori, care privesc adaptarea la munca în echipă, la munca în întreprindere și la solicitările muncii industriale (Septimiu Chelcea); la fel, pentru a operaționaliza conceptul de "prestigiu social", luăm în considerație elementele componente: profesia, venitul, locuința, comportamentul moral etc.);

7) *formularea ipotezelor de lucru*, în vederea verificării lor prin cercetarea de teren (acestea sunt propoziții afirmative ori negative, sau formulări de genul: "dacă... atunci", "cu cât... cu atât"; exemplu: cu cât veniturile bănești sunt mai ridicate, cu atât și satisfacțiile profesionale sunt mai mari);

8) *estimarea costului cercetării, organizarea echipelor de lucru, stabilirea locului și perioadei desfășurării investigației de teren ș.a.*

Planul cercetării⁴ asigură acesteia coerență logică și celor care o preconizează conștiința clară asupra sarcinilor ce le au de îndeplinit pentru a o finaliza.

⁴ Cu privire la această problemă, a se vedea și Lazăr Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociologice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, Partea a II-a: *Geneza și structura unui proiect metodologic de cercetare socială*; Ioan Mărginean, *Proiectarea cercetării sociologice*, Editura Polirom, Iași, 2000, 255 p.

4. Specificul cunoașterii științifice a faptelor și fenomenelor sociale

Cunoașterea e o relație între subiectul cunoscător și obiectul de cunoscut, o activitate procesuală, desfășurată în diverse forme (artistică, filosofică, științifică, religioasă etc...), care reflectă capacitatea omului de a se descifra pe sine, ca individ și societate, de a-și făuri un mediu existențial în care să se simtă liber față de natură.

Cunoașterea științifică e semnul distinctiv al maturizării spiritului uman și are drept consecință dezvăluirea unor adevăruri riguros demonstrate. Din această cauză, ea se deosebește structural de *cunoașterea comună*, pe care oamenii o realizează cu ajutorul organelor de simț (senzații, percepții), al gândirii și experienței acumulate de ei în contactul nemijlocit cu realitatea înconjurătoare. Unele cunoștințe comune sunt moștenite de la o generație la alta, în timp ce altele sunt dobândite și, în genere, ele privesc fenomene, stări, aspecte limitate. Cunoașterea comună are o încărcătură subiectivă, iar rezultatele ei sunt exprimate în limbajul și formulele îngăduite de limba naturală. Ea ne prezintă imaginea unei lumi pe care și-o fac oamenii în mod obișnuit despre aceasta (prin trăirea și observarea spontană a realității și nu prin investigarea sistematică, deliberată a ei, motiv pentru care, în cazul cunoașterii comune, dispăre granița dintre datele cognitive și cele afective, dintre aprecierea emoțională și cea rațională, dintre ceea ce este realitatea și convingerile personale, gândirea despre aceasta.)

Formată în raporturile cotidiene de viață și acțiune ale oamenilor, cunoașterea comună le-a dat acestora posibilitatea de a se adapta eficient la solicitările specifice mediului social și celui natural (cosmic-geografic). Ea furnizează, în permanență, cunoașterii științifice noi întrebări, probleme și motive de cercetare, la care oamenii de știință caută răspunsuri, explicații, soluții cât mai complexe, în vederea înțelegerii lor tot mai profunde.

Referindu-se la raportul dintre cunoașterea comună și cea științifică pe terenul sociologiei, Auguste Comte, fondatorul teoriei

și metodei pozitivistice în sociologie, a relevat atât unitatea, cât și deosebirea dintre *sociologia științifică* și cea "*populară*", a bunului simț, remarcând că ambele pornesc de la fapte, dar *știința* le examinează din punct de vedere *teoretic*, pe când *demersul bunului simț* rămâne *subjugat faptelor* și, deci, cunoașterii descriptive. În acest context, trebuie menționat că, sub aspect istoric, cunoașterea comună a precedat cunoașterea științifică a vieții sociale a oamenilor.

Cunoașterea științifică, în general, cea sociologică, în particular, se caracterizează printr-o examinare metodică și delimitare riguroasă a obiectului de studiu, prin cunoștințe obiective, coerente și argumentate logic, prin verificarea adevărurilor obținute și exprimarea lor conceptuală, într-un limbaj de specialitate armonios (formând un corp unitar de cunoștințe), prin desprinderea a ceea ce este esențial, general și comun într-un ansamblu de fenomene⁵.

Conținutul științific al cunoașterii sociologice este dependent de măsura în care interacționează nivelul empiric cu cel teoretic de cercetare, știut fiind caracterul factual al sociologiei. Cunoștințele dobândite de sociologie se datorează folosirii, în cadrul său, a unor forme și metode științifice de cercetare, cum ar fi observația, experimentul, ipoteza, teoria, inducția și deducția, analiza și sinteza, tipologizarea etc. Prin intermediul acestora se ajunge la structuri teoretice, la concepții sociologice care operează cu termeni teoretici, principii, postulate, legi, generalizări (restrânse, de rang mediu, globale) etc. Diferitele enunțuri, judecăți de valoare sau constatative, adevărurile și, în ansamblu, cunoștințele științifice de care dispune știința sociologică sunt controlabile empiric și teoretic, caracterul lor de adevăr sau fals fiind susceptibil de verificare pe cale empirică sau teoretică. Așadar, cunoștințele științifice pot fi

⁵ A se vedea, pe larg, Septimiu Chelcea, *Cunoașterea vieții sociale. Fundamente metodologice*, Editura Institutului Național de Informații, București, 1995

obținute pe ambele căi, cu precizarea că există strânse conexiuni între cunoașterea comună și cea empirică, pe de o parte, între cunoașterea științifică și cea teoretică, pe de altă parte, toate aceste tipuri și forme alcătuind, în fond, un tot unitar.

5. Empiric și teoretic în cunoașterea sociologică

Sociologia s-a constituit ca o structură cognitivă deopotrivă empirică și teoretică. *Cunoașterea empirică* (numită și "de teren") presupune cercetarea directă a fenomenelor sociale concrete, iar valoarea de adevăr sau fals a cunoștințelor rezultate este verificată ținând cont de criteriul corespondenței, în primul rând, cu domeniul faptelor și fenomenelor reale reflectate.

Investigațiile empirice au luat amploare în condițiile dezvoltării societății industriale, având un caracter micro-sociologic, de regulă, și purtând amprenta psihologiei sociale. La baza amplificării studiilor empirice au stat diverse motive, ele vizând, în principal, atât verificarea unor ipoteze, idei, concepții, renovarea și îmbogățirea aparatului conceptual, teoretic al sociologiei, cât și soluționarea eficientă a unor probleme sociale, urmărindu-se scopuri aplicative (de optimizare a funcționalității diferitelor unități și acțiuni sociale).

Sociologia empirică sau analitică a evoluat ca o *reflecție critică* asupra fenomenelor sociale (pornind de la disfuncționalitățile constatate, sugerând ori solicitând schimbările cuvenite) sau ca o *reflecție constatativă* (menită a oferi explicații cauzale, dar fără a preconiza schimbări care să afecteze ordinea socială existentă).

Studiile empirice permit elaborarea unor descrieri amănunțite ale realității sociale (analize sociografice). Ele se fondează pe utilizarea unor metode, tehnici și procedee speciale de culegere, sistematizare și interpretare a datelor primare, referitoare, în marea lor parte, la comportamentul oamenilor în cele mai diferite împrejurări de viață și de activitate (pentru a vedea cum trăiesc,

muncesc, gândesc, acționează, simt, judecă și aspiră ei, în mod individual sau în colectivitate). Astfel de cercetări, axate pe descifrarea atitudinilor și conduitei umane, recurg la observație, anchete prin chestionare, interviuri, teste sociometrice, studii de caz, experimente, comparații și măsurători, analize statistice etc., fiind, în general, metode cantitative de investigație (fără a le exclude pe cele calitative).

Cunoașterea empirică are, în esență, un caracter inductiv (se realizează de la individual la general), permițând formarea unor concepte, judecăți, interpretări, principii, reguli, teze, raționamente, teorii, ipoteze etc. sociologice, relevante științific. Limitarea cercetării sociologice la modalitățile empirice de cunoaștere, și a demersului cognitiv la nivelul descriptiv și constatativ, fără deschidere teoretică și înnoire conceptuală, fără a se finaliza într-un ansamblu coerent de cunoștințe teoretice, cu valabilitate generală, conduce la *empirism*.

Analizele concrete și izolate, efectuate din rațiuni pragmatice, utilitariste comportă – datorită orientării cercetării spre descoperirea soluțiilor eficace ale acțiunii sociale – riscul ca legătura necesară dintre nivelul empiric și cel teoretic să se întrerupă, iar cunoașterea sociologică să fie dominată de sociografie (prezentarea de date brute despre fenomenele studiate) și, implicit, de empirism.

Trecerea de la empiric la teoretic și invers e o mișcare obligatorie a gândirii sociologice științifice și o condiție fundamentală a progresului acestei discipline socio-umane. Rolul cercetării empirice este acela de a alimenta creația teoretică și a lărgi aria teoriilor elaborate, în timp ce rolul concepțiilor teoretice este acela de a orienta cercetările de teren către analize riguroase și obținerea de cunoștințe autentice, semnificative științific⁶.

Examinând procesul de teoretizare, pe baza datelor furnizate de către investigațiile empirice, R. K. Merton a considerat că

⁶ Pentru detalii, vezi Septimiu Chelcea, *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, Editura Economică, București, 2004, Cap. 1,2 și cont.

principalele operații teoretice sunt “metodologia”, “ideile directoare”, “analiza conceptuală”, “interpretarea”, “generalizarea” și “teoria sociologică propriu-zisă”.

1) *Metodologia* oferă căi generale și operații utile efectuării diverselor anchete concrete. De exemplu, É. Durkheim a ajuns să formuleze regula sociologică a tratării faptelor sociale ca “lucruri”, în sensul de realități obiective și nu de “fapte de conștiință”, “forme” ale relațiilor interumane etc., precum alți sociologi;

2) *Ideile directoare* – menționa sociologul american – constau în ipoteze cu un anumit nivel de generalitate. Edificator în acest sens este postulatul general emis de Durkheim (“cauza determinantă a unui fapt social trebuie să fie căutată printre faptele sociale precedente”) sau principiul cercetărilor funcționaliste (care susțin că societatea trebuie să fie considerată “ca un sistem integrat de părți unite între ele și funcționând în mod interdependent”);

3) *Analiza conceptuală* implică delimitarea importanței și a evoluției unor concepte. De exemplu, rolul jucat în studiul societății moderne de conținutul conceptelor de “societate industrială”, “societate de consum”, “societate a abundenței” ș.a. ori desprinderea semnificațiilor conceptului de “clasă socială”, care orientează diferit cercetările. În sensul gândirii marxiste, de pildă, acesta e înțeles în contextul “luptei de clasă”, iar în cel al teoriilor funcționaliste, are sensul de strat social, ce răspunde necesităților de organizare ierarhică și de funcționare a societății;

4) *Interpretarea* este o operație teoretică, care urmează observației, și constă în semnificarea datelor furnizate de aceasta, în conferirea unui anumit înțeles faptelor sociale. Așa, de exemplu, constatarea faptului că șomerii citesc mai puțin decât atunci când lucrează poate fi interpretată – după cum remarcă J. Cazeneuve – în sensul că “șomajul mărește anxietatea și aceasta diminuează posibilitatea de a avea o ocupație reclamată de atenție”;

5) *Generalizarea empirică* ne conduce la stabilirea de “regularități sociale” în urma descoperii anumitor corelații. De pildă,

cercetările lui Groves și Ogburn au permis constatarea că "orașele cu un procentaj mai ridicat de funcționari au, în medie, un procentaj mult mai mare de tineri căsătoriți."⁷

6) *Teoriile propriu-zise* se prezintă ca un ansamblu coerent de ipoteze științifice, de legi și postulate, care alcătuiesc nuclee conceptuale rezultate din studierea anumitor probleme și domenii sociale.

Robert King Merton a exemplificat teoria sociologică prin concluziile la care a ajuns Durkheim în urma cercetării chestiunii sinuciderii. Astfel, gânditorul francez a relevat circumstanțele sociale ale sinuciderii (eliminând cauzele psihologice sau psihopatologice) și a formulat ipoteza după care egoismul (sau nivelul scăzut de integrare socială) determină o frecvență ridicată a sinuciderilor. Deși sinuciderea e un act individual prin excelență, Durkheim îl tratează sociologic drept un fapt social, cu toate atributele caracteristice acestuia. Concluzia studiului său este că sinuciderea variază în măsură inversă față de gradul de integrare al grupurilor cărora aparține individul. Atunci când un grup se destramă, individul poate trăi evenimentul în mod pozitiv (în sensul dobândirii unui plus de autonomie și libertate) sau în mod negativ (ca o pierdere a sensului existenței sale, generând, la limită, faptul autosuprimării).

Pentru a pune în relief deficiențele de integrare socială în rândul sinucigașilor, Durkheim s-a folosit, printre altele, de "indicatorul" furnizat de faptul că celibatarii sunt mai puțin integrați socialmente decât oamenii căsătoriți. Comparând variațiile între procentele sinuciderilor la celibatari și la persoanele căsătorite, el și-a putut vedea confirmată ipoteza. De asemenea, Durkheim a corelat sinuciderea cu vârsta și a observat că e în creștere paralelă cu aceasta; cu sexul, constatând că e mai frecventă la bărbați decât la femei; cu religia, ce a dezvăluit că e mai frecventă la protestanți

⁷ Apud Jean Cazeneuve, *Tendințele sociologiei moderne*, în *La Sociologie. Les Idées - les oeuvres - les hommes*, Paris, 1970, p. 239-240

decât la catolici (datorită forței integrative mai accentuate a religiei catolice decât cea a religiei protestante) și mai frecventă la catolici decât la evrei. Alte reguli desprinse din studiul său sociologic vizează momentul alegerii suicidului (cel mai adesea ziua și mai rar noaptea, crescând odată cu durata zilei în decursul anului și având o frecvență mai ridicată la începutul săptămânii decât la sfârșitul ei).⁸

Cunoașterea teoretică are ca punct de plecare fie rezultatele cercetărilor empirice, fie concluziile diverselor concepții și teorii. Din investigarea structurilor teoretice deja elaborate pot fi obținute noi cunoștințe, teorii, construcții teoretice, prin inferențe și corelații logice, argumentații. Sensul cunoașterii teoretice este atât de la nivele de generalizare mai scăzute și limitate la nivele tot mai ridicate și cuprinzătoare (ce poate conduce la riscul pierderii sociologiei în metateorii sterile și speculații filosofice, la izolarea teoriei de realitatea concretă) cât și de la generalizările teoretice la elementele concret-individuale, la realitatea empirică (urmând drumul raționamentelor deductive, teoria călăuzește studiile de teren).

Ca orice teorie factuală, teoria sociologică trebuie să aibă consecințe empirice. Una dintre dovezile respectivelor consecințe o reprezintă operaționalizarea conceptelor, adică posibilitatea transformării definițiilor nominale în definiții operaționale, în instrumente utile realizării investigațiilor empirice.

Legătura dintre nivelul empiric și cel teoretic este foarte complexă în planul gândirii sociologice. Teoriile de care dispune un sociolog îl ajută să-și aleagă o anumită perspectivă teoretică de abordare a fenomenelor sociale, îl inspiră în elaborarea planului de cercetare și interpretarea informațiilor empirice recoltate. Adesea, însă, se află în situația unor descoperiri de teren care nu concordă cu niciunul dintre modelele teoretico-explicative cunoscute, obligându-l să recurgă la modificarea unor teorii, la noi precizări conceptuale și chiar la avansarea de noi paradigme teoretice.

⁸ Émile Durkheim, *Despre sinucidere*, Institutul European, Iași, 1993

Un exemplu de teorie sociologică ce a trebuit corectată, sub impactul evoluțiilor fenomenelor sociale concrete, este cea a *persuasiunii sociale*. Astfel, sociologul american Paul Lazarsfeld a constatat – în timpul efectuării unei anchete asupra influenței radioului într-o campanie de alegeri prezidențiale – că electorii și-au schimbat opinia, fără a fi, însă, convinși prin radio sau presă. Aceasta l-a determinat să emită ipoteza că publicul nu e o masă amorfă, ci o colectivitate structurată, în care acționează numeroși indivizi – numiți de el “lideri de opinie” – ce se interpun între mesajele mass-media și opinia publică, al căror rol în influențarea celorlalți semeni trebuie studiat în profunzime. Din cazul amintit rezultă necesitatea elaborării de noi concepte și noi teorii în sociologie, pe măsura dinamicii realităților sociale și, odată cu aceasta, se realizează și progresul neconținut al cercetării empirice. Așa, sociologia reușește să avanseze în dezvoltarea ei științifică, noile construcții teoretice ajutând-o să inventarieze cât mai fidel realitățile studiate și să le desemneze cât mai riguros.

O teorie sociologică este eficace dacă se întemeiază pe experiență, iar “excavarea” (P. Sorokin) faptelor concrete trebuie să fie încununată de noi elaborări teoretice.

Spre deosebire de alte științe factuale, ale căror sisteme teoretice s-au născut în urma unor îndelungate cercetări empirice, sociologia a cunoscut, în evoluția sa științifică, o tendință teoretică precumpănitoare în fazele ei incipientă și clasică (marcată de nașterea marilor sinteze teoretice ale lui Durkheim, Marx, Weber, Pareto etc.). Secolul al XX-lea a adus, mai ales după anii '60, o accentuare a tendinței empirice, datorită creșterii interesului pentru cunoașterea noilor realități social-politice, în special a instrumentelor de control social, și a diversificării ramurilor sociologiei etc. Concepțiile și teoriile sociologice, prezentate în cuprinsul lucrării de față, demonstrează cotele valorice superioare ale acestei științe, atât în latura ei teoretico-metodologică, cât și sub aspectul efectelor cercetărilor empirice.

6. Teorii și paradigme sociologice

Analizând specificul “mișcării științei”, Th. S. Kuhn, istoric și sociolog al științelor, a atras atenția asupra necesității de a distinge între “teorie” și “paradigmă” sau concepție, evidențiind că dinamica științei nu poate fi înțeleasă la nivelul mișcării teoriilor științifice, ci la acela al dinamicii paradigmelor. Din demersul epistemologic al lui Th. Kuhn reiese că termenul de *paradigmă* are două sensuri:

1) de “matrice disciplinară” sau “idei-forță”, “opțiuni comune” ale unui grup de specialiști, cu rolul de a orienta activitatea științifică într-o anumită disciplină (“*disciplinară*” întrucât se referă la posesiunea comună a practicienilor unei anumite discipline; *matrice* întrucât este compusă din elemente de diferite feluri, ordonate, fiecare necesitând o specificare ulterioară”);

2) “exemplaritate” sau “exemplu tipic (standard) de rezolvare de probleme”, adică “soluțiile concrete la problemele pe care studenții le întâlnesc de la începutul educației lor științifice – în laboratoare, la examene sau la sfârșitul capitolelor de manuale”.⁹ O accepție similară întâlnim și în alte lucrări, în care termenul de *paradigmă* este definit prin aceea că “se referă la convingerile cel mai adesea implicite pe baza cărora cercetătorii își elaborează ipotezele, teoriile și, în general, își definesc obiectivele și metodele”.¹⁰

Pornind de la precizările gânditorului american, anumiți cercetători au sesizat că “teoria este sistemul tezelor explicativ-descriptive ale fenomenului real-concret, iar paradigma este *modelul exemplar* care a stat la baza analizei (sau rezolvării «întrebărilor»,

⁹ Thomas Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 227, 232

¹⁰ *Dicționar de sociologie*, Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 199

«problemelor» apărute în câmpul cunoașterii fenomenului respectiv».¹¹

Contribuții semnificative pe tema distincției dintre teorie și paradigmă în epistemologia sociologică întâlnim în lucrările lui Raymond Boudon.

Sociologul francez consideră că «Noțiunea de teorie implică probabil faptul că propozițiile supuse verificării sunt *deduse* dintr-un număr de propoziții primare. În acest sens – notează R. Boudon – exemplul pe care Merton îl preia de la Durkheim corespunde întocmai unei teorii. Din momentul în care se admite că frecvența sinuciderilor crește odată cu egoismul și că egoismul este mai ridicat la protestanți, se deduce, printr-un raționament silogistic, că protestanții trebuie să se sinucidă mai des».¹²

Analiza raportului dintre teorie și paradigmă în științele sociale l-au condus pe R. Boudon la concluzia că noțiunea de teorie în acest domeniu «comportă un sens larg și unul restrâns. În sens restrâns, ea corespunde noțiunii de sistem ipotetico-deductiv de propoziții. În sens larg, ea acoperă, pe lângă noțiunea de teorie în sens restrâns, cel puțin trei categorii de paradigme, anume paradigmele teoretice sau analogice, paradigmele formale și paradigmele conceptuale. Paradigmele teoretice sunt teorii dezvoltate într-un sector al realității și aplicate prin analogie în alte sectoare. Teoria migrațiilor ține de acest tip, în măsura în care este aplicarea, prin analogie, a mecanicii newtoniene la fenomenele de migrație. Paradigmele formale sunt sisteme de propoziții care – așa cum o indică numele – nu se referă la nici un conținut particular. Funcționalismul mertonian este o paradigmă de acest tip. Un alt exemplu de paradigmă funcțională este reprezentat de teoria analizei cauzale. Paradigmele formale orientează cercetarea și analiza, prefigurând forma sintactică în care apar propozițiile explicative.

¹¹ Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003, p. 60

¹² Raymond Boudon, *Texte sociologice alese*, Humanitas, București, 1990, p. 105-106

Raportul dintre aceste paradigme și «explicarea» fenomenelor sociale este unul de subsumare. În sfârșit, paradigmele conceptuale sunt sisteme de concepție ce prefigurează *vocabularul* în care vor fi exprimate propozițiile explicative».¹³

R. Boudon este de părere că «teoriile nu sunt frecvente în sociologie», dar remarcă «mai multe teorii» – de genul celei a lui Durkheim – în lucrarea *Mobilitatea socială* (1926) a lui Pitirim Sorokin, din care preia ca exemplu (pentru «interesul ei intrinsec» și «actualitatea» sa) una dintre teoriile sociologice ale gânditorului american, bazată pe următoarele propoziții fundamentale:

1. «Orice societate este stratificată.
2. Persistența stratificării sociale este asigurată de la o generație la alta de anumite mecanisme de selecție.
3. În societățile industriale există două instanțe de selecție esențiale, familia și școala.
4. Dacă aceste instanțe încetează să-și îndeplinească funcția de selecție sau sunt mai puțin ferme în îndeplinirea acestei funcții, tinerii vor dezvolta aspirații sociale pe care societatea va fi incapabilă să le satisfacă.
5. Când societatea va genera masiv nevoi pe care nu le poate satisface, se vor dezvolta ideologii revoluționare.
6. În consecință, vor apărea, în acest caz, mișcări revoluționare în rândul tineretului.»¹⁴

Așadar, în măsura în care teoria lui Sorokin este adevărată, va rezulta, cu necesitate, concluzia că atunci când familia și sistemul de educație își slăbesc funcția de selecție vor apărea mișcări revoluționare ale tineretului. Ea este o consecință necesară a propozițiilor primare care o preced, fiind obținută prin deducție. Raymond Boudon a semnalat că verificarea consecinței derivate din teoria sinuciderii a lui Durkheim este mai ușor de realizat decât a celei rezultate din teoria lui P. Sorokin. Dacă, dintr-un ansamblu de

¹³ *Ibidem*, p. 119-120

¹⁴ *Ibidem*, p. 106

propoziții primare, extragem o propoziție concluzie, dar nu pe calea deducției, extragerea fiind supusă probei realității, atunci putem vorbi, în acest caz, după opinia lui Boudon, nu de *teorie*, ci de *paradigmă*. Faptul că Napoleon a pierdut campania sa militară din Rusia poate fi "*explicat*", dar nu "*dedus*". Orice paradigmă formală se caracterizează prin "*generalitate*" și "*putere euristică*".

R. Boudon utilizează termenul de paradigmă într-un sens specific, pentru "*a desemna limbajul în care sunt formulate teoriile sau, eventual, subansambluri importante ale teoriilor emise în cadrul unei discipline*".¹⁵ El relevă că o formă deosebit de importantă de paradigmă este aceea ale cărei propoziții de explicat "nu sunt deduse dintr-o teorie, ci derivate, prin analogie, dintr-un corpus de cunoștințe aparținând altui domeniu." Așa, de pildă, "sociologia fenomenelor de difuziune (a zvonurilor, a inovațiilor) a recurs pe larg la paradigme provenite din biologie și, în special, din epidemiologie"; propozițiile supuse probei realității în cercetarea sociologică a migrațiilor sunt extrase nu atât din propoziții referitoare la fenomenele migratorii propriu-zise, cât prin analogie cu mecanismele de atracție descrise de mecanica newtoniană.¹⁶

Sociologul francez a deosebit două mari familii de paradigme:

1. *interactioniste* (de tip marxist, tocquevillean, de tip mertonian, de tip weberian);

2. *deterministe* (de tip hiperfuncționalist, de tip hiper-culturalist, de tipul "realismului totalitar").¹⁷

Atunci când "anumite teorii sociologice utilizează un asemenea limbaj încât fenomenul social explicat este descris ca *rezultat al juxtapunerii sau compunerii unei mulțimi de acțiuni*" (acțiunea fiind un act intențional, un comportament orientat spre

¹⁵ *Ibidem*, p. 202-203

¹⁶ *Ibidem*, p. 107

¹⁷ *Ibidem*, p. 203-253

atingerea unui scop), putem spune că ele aparțin familiei paradigmelor interacționiste.

Alte teorii folosesc un limbaj conform căruia fenomenul social pe care îl explică este privit ca rezultat al elementelor și evenimentelor anterioare, făcând parte din categoria paradigmelor deterministe. Propozițiile emise în limbajul paradigmelor deterministe sunt de forma: "A (anterior lui B) explică pe B" sau "A (anterior lui B) este condiție suficientă pentru B" (exemplu: egoismul explică sinuciderea; beția șoferilor determină accidentele de circulație; veniturile mari, frumusețea, talentul, competența profesională etc. conduc la formarea și creșterea prestigiului social). Dacă A și B sunt atribute dihotomice, propoziția se poate exprima astfel: "Dacă se constată apariția atributului *a*, atunci se constată (mai frecvent) apariția atributului *b*".

În cazul paradigmelor interacționiste, un fenomen social – ca accidentul rutier prin coliziune frontală – "este explicat printr-o schemă în care intențiile actorilor și imaginea lor asupra mijloacelor proprii de realizare a acestor intenții joacă un rol esențial" (accentul căzând asupra naturii șoselei și intenției șoferilor de a nu ceda, îngustimea drumului și încăpățânarea fiecăruia, de a nu se da la o parte, făcând iminent șocul frontal).

SELECȚIE DE TEXTE

1. Specificul cunoașterii științifice

Septimiu Chelcea

Metodologia cercetării sociologice

De-a lungul istoriei s-au impus mai multe modalități de generare și testare a adevărului enunțurilor despre realitate. Walter Wallace (1971) ia în discuție patru astfel de modalități. Modul autoritar s-a afirmat în antichitate, dar a continuat până în contemporaneitate. Se considera că preoți, regi, președinți sau savanți ar avea atributul natural sau supranatural de a produce adevărul. Deci adevărul era garantat de calitățile de excepție ale producătorului enunțurilor. Modul autoritar se întâlnește azi sub apelul la argumentul autorității. Foarte apropiat de modul autoritar prin mecanismul de producere a adevărului este *modul mistic*, în care starea de grație conferă profetilor, prezicătorilor, marilor mistici calitatea cunoașterii adevărate. Modul *logico-rațional* se concentrează pe logica formală. Se face apel la „primele principii” și prin deducție se stabilește adevărul. Principala grijă constă în rigoarea judecății logice, fără a se urmări corespondența cu realitatea. În fine, *modul științific* de determinare a adevărului îmbină preocuparea pentru aplicarea corectă a metodei de cunoaștere cu observația riguroasă a fenomenelor. Metoda științifică asigură desubiectivizarea cunoașterii, oferindu-se o imagine despre lumea înconjurătoare așa cum este ea în realitate, și nu așa cum îi apare unui individ la nivelul simțului comun. Modul științific reprezintă astăzi principala cale de cunoaștere a comportamentelor individuale și de grup, a faptelor, a fenomenelor și proceselor sociale.

Pe baza *observației obiective*, utilizându-se *metode adecvate*, sunt obținute enunțuri empirice cu valoare de adevăr. Inițiatorul empirismului și senzualismului modern, care susține că prelucrarea rațională a datelor senzoriale conduce la știința adevărată, filosoful englez Francis Bacon (1561-1626), arată foarte plastic rolul metodei în cunoaștere: „Schilodul care șchioapătă pe un drum bun poate întrece trapașul care aleargă pe un drum greșit. Mai mult, cu cât trapașul care a greșit drumul aleargă mai repede, cu atât schilodul îl lasă mai în urmă.”

Cunoașterea științifică se fondează pe câteva postulate sau enunțuri despre lume, al căror adevăr este acceptat de majoritatea cercetătorilor din științele sociale și comportamentale. James W. Vander Zanden (1988) consideră că enunțurile fundamentale pe care se bazează cunoașterea științifică sunt:

- lumea înconjurătoare există independent de observația noastră, nu este creată de simțurile noastre (principiul *realismului*);

- relațiile din lumea înconjurătoare sunt organizate în termeni de cauză-efect (principiul *determinismului*);
- lumea înconjurătoare poate fi cunoscută prin observații obiective (principiul *cognoscibilității*).

În afara acestor trei principii, în literatura de specialitate mai sunt menționate și principiile *raționalității* și *regularității*, potrivit cărora lumea externă poate fi cunoscută pe cale logică și fenomenele din lumea înconjurătoare se produc în mod logic [...]. Consider că ultimele două principii pot fi subsumate principiilor *cognoscibilității* și *determinismului*. Iar în ceea ce privește principiul *determinismului*, apreciez că, mai ales pentru cunoașterea sociologică, trebuie să înțelegem determinismul nu în sens *strict laplacean* (respingând existența fenomenelor intrinsec aleatorii), ci în sensul *empirismului probabilist* promovat de Patrick Suppes.

Principiile *metafizicii probabiliste* postulează că:

- legile producerii fenomenelor naturale au în esență caracter probabilist;
- cauzalitatea are un caracter probabilist;
- certitudinea cunoașterii, în sensul preciziei absolute a măsurilor, este irealizabilă;
- științele, ca terminologie, obiect și metodă, se caracterizează prin pluralism.

Am reținut aceste principii, lăsând la o parte principiile de interes pentru construcția epistemologiei generale, pentru că ele se opun principiilor *metafizicii neotradiționale* ce se regăsesc în versiunile contemporane ale empirismului sau pozitivismului logic, ce au penetrat și în cunoașterea sociologică:

- viitorul este determinat de trecut;
- orice eveniment are o cauză determinată suficientă;
- cunoașterea trebuie să se întemeieze pe certitudine;
- cunoașterea științifică poate, în principiu, să fie adusă până la nivelul de cunoaștere cu diferite niveluri de generalitate;
- cunoașterea și metoda științifică pot fi, în principiu, unificate [...].

Patrick Suppes, recunoscut pe plan mondial pentru lucrările logico-metodologice (*Introduction to Logic*, 1957; *A Probabilistic Theory of Causality, Logique Probable*, 1981; *Foundations of Measurements*, 1971), considera că principiile metafizicii neotradiționale sunt false. În ceea ce mă privește, apreciez că aplicarea principiilor *empirismului probabilist* în cunoașterea sociologică este foarte fertilă, dar fiind faptul că fenomenele sociale, prin complexitatea lor, se pretează cel mai bine analizei probabiliste sau statistice.

Cunoașterea științifică a proceselor sociale, precum și a comportamentelor individuale și de grup se realizează totdeauna în cadrul oferit de teoriile recunoscute ca adevărate de către comunitatea cercetătorilor la un moment dat. Prin teorie (gr. *theoria*, acțiunea de observare; figurat: speculația

intelectuală) înțelegem „o construcție intelectuală prin care un anumit număr de legi sunt asociate unui principiu din care ele pot fi deduse în mod riguros” [...].

În sens restrâns, teoria reprezintă un ansamblu de enunțuri cu valoare de adevăr privind relațiile dintre fenomene. Dacă avem în vedere teoriile din științele sociale și comportamentale, vom spune că aici teoriile au diferite niveluri de generalitate.

Încă la jumătatea secolului trecut, Robert K. Merton (1950) atrăgea atenția asupra necesității de a se elabora *teorii cu rang mediu de generalitate*, adică enunțuri întinse legate între ele și verificabile empiric privind comportamentul omului în relațiile sale cu alți oameni. Sociologia, incluzând și psihologia socială, se prezintă astăzi cu o structură teoretică multinivelară extrem de complexă, cuprinzând *mari teorii* (structuralismul, funcționalismul, materialismul dialectic și istoric, fenomenologia etc.), dar și *teorii medii* (teoriile mobilității sociale, ale grupurilor mici, disonanța cognitivă etc.), precum și teorii cu nivel de generalitate *minim* (enunțuri empirice adevărate „aici și acum”) [...].

Martyn Hammersley (1993) identifică un număr de trăsături care diferențiază cercetarea socială de alte activități. În primul rând, investigația în domeniul științelor sociale și comportamentale, ca oricare cercetare științifică, are ca scop *descoperirea adevărului*, nu producerea dovezilor pentru susținerea unei poziții deja adoptate. Prin aceasta cercetarea sociologică, psihologică sau psihosociologică se distinge de activitatea ideologică, de propagandă și *advertising* (reclamă, publicitate). Apoi, cercetarea sociumană este mai degrabă preocupată de *producerea informațiilor referitoare la fapte*, nu de enunțul judecăților de valoare. Ea are un *scop teoretic*, nu unul practic [...], problemele teoretice din domeniul științelor sociale și comportamentale au, prin natura lor, și o dimensiune practic-aplicativă. Pe baza analizei aprofundate a realității, cercetarea sociologică, psihologică ș.a.m.d. tinde spre *formularea unor legi*, spre găsirea invarianțelor, a relațiilor de profunzime dintre variabile. În fine, *măsurarea și controlul variabilelor* sunt esențiale în cercetarea științifică a vieții sociale și comportamentelor. Cercetării științifice, în general, și *ipso facto* și cercetării sociologice le sunt proprii *stilul de prezentare a rezultatelor* anchetelor sociologice, sondajelor de opinie publică, experimentelor psihosociologice. Fără a fi schematic și rigid, stilul rapoartelor de cercetare se deosebește radical de stilul lucrărilor beletristice.

Gary King, Robert Keohane și Sidney Verba apreciază că cercetarea științifică a sociumanului are patru caracteristici:

- *Obiectul cercetării îl constituie formularea de inferențe.* A face inferențe înseamnă „a trage concluzii mai generale privitoare la ceva care nu este observabil, pornind de la datele colectate” [...]. Dar ce poate fi acel ceva care nu este observabil? Răspunsul [...]: legitatea de producere a fenomenelor, în primul rând, și ansamblul, întregul, în al doilea rând. Generalul nu poate fi surprins decât prin particular, esența se relevă prin formele pe care le îmbracă. Observăm

comportamentele deviate, nu și cauzele lor. Culegem date doar de la o mică parte din totalul populației unei categorii sociale sau a unei țări (folosim eșantioane de 1000-2000 de persoane) și formulăm concluzii pertinente despre ansamblul populației (ca în cazul sondajelor de opinie publică). [...] În cercetarea de bună calitate - adică științifică - se întâlnesc două tipuri de inferențe: *inferențe descriptive*, când se trece de la ceea ce s-a observat (cazurile studiate) la ceea ce nu s-a observat (restul cazurilor asemănătoare), și *inferențe cauzale*, când se trece de la datele colectate la legile de producere a fenomenelor observate.

- *Procedurile sunt publice.* Robert K. Merton (1910-2003), analizând statutul teoriilor sociologice cu rang mediu de generalitate (*theories of the middle range*), afirma: „știința, în care se include și sociologia, este publică, nu privată” [...]. Aparținând domeniului public, cercetarea sociologică trebuie să fie transparentă. „Dacă metoda și logica observației unui cercetător sunt lăsate implicite, comunitatea științifică nu are nici o modalitate de a verifica validitatea demersului” [...]. Respectând cerința de a face publice datele culese și modalitatea de prelucrare a lor, uneori în redactarea studiilor bazate pe cercetările cantitative se exagerează, incluzându-se în text pagini întregi cu tabele. Locul tabelor, atâtea câte sunt necesare și suficiente, este în anexe. *Uti, non abuti.*

- *Concluziile sunt incerte.* Întreaga cunoaștere este incertă. Certitudini avem doar în credințele noastre, în rest domnește incertitudinea. Cercetătorul care nu se îndoiește - în sens cartezian - de rezultatele investigațiilor lui nu merită să fie luat în considerare.

- *Caracterul științific* este dat de metoda folosită. Karl Pearson (1892) aprecia că „Unitatea științei constă în metodă, nu în materialul de studiu” [...]. Cercetarea fenomenelor paranormale ține de domeniul științei doar dacă sunt folosite metode științifice de culegere, prelucrare și interpretare a datelor. Dacă nu, avem de-a face cu pseudostiință sau șarlatanie. I se atribuie lui Albert Einstein dictonul: „Dacă afirmațiile noastre sunt sigure, ele nu spun nimic despre realitate, iar dacă spun ceva despre realitate, ele nu sunt sigure”. Oricui ar fi aparținut aceste cuvinte, ele sunt einsteiniene. Merită să fie ținute minte. Nimeni nu este imun la incertitudine, nici cercetătorul cantitativist, nici cel calitativist. Totuși, după cum arătau Gary King, Robert Keohane și Sidney Verba [...], este mai puțin probabil ca cercetătorul cantitativist să formuleze generalizări nepermise, dat fiind faptul că lucrează cu un număr mare de cazuri și că ia în calcul reprezentativitatea statistică. Cercetătorul calitativist, în schimb, este mai sigur pe inferențele pe care le face când este vorba de concluziile pe care le trage când observă comportamentul unei persoane cu care a stat îndelung de vorbă (în cadrul unui interviu în profunzime), căreia îi cunoaște biografia și mediul de viață. Fapt este că în orice tip de cercetare din câmpul științelor sociumane trebuie să se estimeze gradul de certitudine a concluziilor.

Așa cum precizau Gary King, Robert Keohane și Sidney Verba, cele patru caracteristici ale științei conduc la concluzia că cercetarea sociologică este o *activitate socială*. Această viziune asupra cercetării sociologice este foarte reconfortantă: investigațiile noastre, oricât de mărunte, adaugă un plus de cunoaștere la ceea ce alții vor realiza mai mult și mai bine.

Sursa: Septimiu Chelcea, *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, Ediția a doua, Editura Economică, București, 2004, p. 38-44

2. Cunoașterea faptelor sociale

Émile Durkheim

*Sociologia
Regulile metodei sociologice*

Prima regulă [...] este de a considera faptele sociale ca lucruri.

Când o ordine nouă de fenomene se face obiect de știință, ele se găsesc deja înfățișate în minte, nu numai prin icoane sensibile, ci prin feluri de concepte formate pe de-a-ntregul. Înainte de primele începuturi ale fizicii și ale chimiei, oamenii aveau de atunci despre fenomenele fizio-chimice noțiuni care treceau peste simpla percepție; așa sunt, de pildă, acelea pe care le găsim amestecate în toate religiile. Căci, într-adevăr, reflexia este anterioară științei, care nu face decât să se slujească de ea cu mai multă metodă. Omul nu poate trăi în mijlocul lucrurilor, fără să-și facă idei după care își orânduiește conduita. Numai pentru că aceste noțiuni sunt mai aproape de noi și mai la îndemână noastră decât realitățile cărora ele le corespund, noi căutăm, firește, să le punem în locul acestora din urmă și să le facem obiectul chiar al speculațiilor noastre. În loc de a observa lucrurile, de a le descrie, de a le compara, atunci ne mulțumim a ne da seama de ideile noastre, analizându-le și combinându-le. În locul unei științe de realități, nu mai facem decât o analiză ideologică. Negreșit, analiza aceasta nu înlătură numaidecât orice observație. Putem să ne adresăm faptelor spre a confirma aceste noțiuni sau concluziile trase din ele. Dar faptele nu intervin atunci decât în al doilea rând, ca exemple sau probe de confirmare; ele nu sunt obiectul științei. Aceasta merge de la idei la lucruri, nu de la lucruri la idei.

Este vădit că această metodă n-ar putea să dea rezultate obiective. Într-adevăr, aceste noțiuni sau concepte, oricum am vrea să le numim, nu sunt înlocuitoare legitime ale lucrurilor. Ca produse ale experienței zilnice, ele au înainte de toate ca obiect să pună acțiunile noastre în acord cu lumea înconjurătoare; ele sunt formate prin practică și pentru ea. Însă o reprezentare poate fi în stare să joace cu folos acest rol fiind totuși falsă teoreticește. Sunt

mai multe veacuri de când Copernic a risipit iluziile simțurilor noastre cu privire la mișcările stelelor; cu toate acestea, și acum noi rânduim obișnuit împărțirea timpului nostru după aceste iluzii. Pentru ca o idee să provoace chiar mișcările cerute de natura unui lucru, nu este nevoie ca ea să exprime de-a binelea această natură; ci ajunge ca ea să ne facă a simți ceea ce lucrul are folositor sau vătămător, prin ce el ne poate sluji și prin ce să ne facă rău. Ba încă noțiunile astfel formate nu înfățișează această potrivire practică decât în chip aproximativ și numai în cele mai multe cazuri. De câte ori sunt ele tot așa de primejdioase pe cât de nepotrivite! Deci nu elaborându-le, oricum ne-am apuca de aceasta, am ajunge vreodată să descoperim legile realității. Ele sunt, din contră, ca un vâl care se așează între lucruri și noi și care ni le ascunde cu atât mai bine cu cât îl socotim mai transparent.

[...] Fenomenele sociale sunt lucruri și trebuie să fie tratate ca lucruri. Pentru a demonstra această afirmație, nu e nevoie să filozofăm asupra naturii lor, să discutăm analogiile pe care le prezintă cu fenomenele regnurilor inferioare. Ajunge să constatăm că ele sunt singurul *datum* oferit sociologului. Este lucrul, într-adevăr, tot ce este dat, tot ce se înfățișează sau, mai bine, se impune observației. Tratănd fenomenele ca lucruri, le tratăm în calitate de *date* care alcătuiesc punctul de plecare al științei. Fenomenele sociale prezintă, fără îndoială, acest caracter. Ceea ce ne este dat nu este ideea pe care și-o fac oamenii despre valoare, căci ea nu se poate ajunge, ci sunt valorile care se schimbă de fapt în cursul relațiilor economice. Nu cutare sau cutare concepție a idealului moral, ci totalul regulilor determină efectiv conduita. Nu ideea utilului sau a bogăției, ci tot amănuntul organizației economice. Se poate ca viața socială să nu fie decât dezvoltarea unor noțiuni; dar, presupunând că ar fi așa, aceste noțiuni nu sunt date imediate. Nu poți deci să le atingi de-a dreptul, ci numai prin realitatea fenomenală care le exprimă. Noi nu știm *a priori* ce idei sunt la obârșia curenților deosebite între care se împarte viața socială, și nici dacă ele există; numai după ce le-am întors în sus până la izvoarele lor vom ști de unde provin.

Trebuie deci să privim fenomenele sociale în ele însele, desfăcute de indivizii conștienți care și le reprezintă; trebuie să le studiem din afară, ca pe niște lucruri exterioare; căci ele ni se înfățișează în această calitate. Dacă această exterioritate nu este decât aparentă, iluzia se va împrăști pe măsură ce știința va înainta și se va vedea, așa-zicând, exteriorul intrând în interior. Însă soluția nu poate fi judecată dinainte, și, atunci chiar când, la urma urmei, ele n-ar avea toate caracterelor intrinsece ale lucrului, trebuie să le tratăm mai întâi ca și cum le-ar avea. Această regulă se aplică deci la realitatea socială întreagă, fără a mai lăsa loc vreunei excepții. Chiar fenomenele care par cât mai mult a sta în orânduire artificiale trebuie să fie socotite din acest punct de vedere. *Caracterul convențional al unei practici sau al unei instituții nu trebuie să fie niciodată presupus*. Dacă, de alminteri, ne este îngăduit a invoca experiența noastră personală, noi credem

să putem da asigurarea că, procedând astfel, vom avea adesea mulțumirea de a vedea faptele cele mai arbitrare în aparență prezentând apoi, la o observație mai de aproape, caractere de statornicie și de regularitate, semne ale obiectivității lor.

De altfel, și într-un chip general, ceea ce s-a spus mai înainte despre caracterele deosebitoare ale faptului social ajunge să ne întărească asupra naturii acestei obiectivități și să dovedească că ea nu este iluzorie. Într-adevăr, un lucru se recunoaște mai cu seamă după aceea că nu poate fi modificat printr-un simplu decret al voinței. Nu înseamnă că el ar fi potrivnic la orice schimbare. Dar, spre a-i produce o schimbare, nu ajunge s-o vrei, trebuie încă o efortare mai mult sau mai puțin grea datorită împotrivirii pe care ne-o opune și care, de altfel, nu poate fi totdeauna învinsă. Noi am văzut însă că faptele sociale au această însușire. În loc să fie cât pe departe un produs al voinței noastre, ele o determină din afară; ele constau ca în niște tipare în care suntem nevoiți să turnăm acțiunile noastre. Adesea chiar, această necesitate este așa încât nu putem să scăpăm de ea. Atunci chiar când ajungem s-o învingem, împotrivirea pe care o întâlnim ajunge să ne dea de veste că ne aflăm în fața a ceva ce nu atârână de noi. Așadar, privind fenomenele sociale ca lucruri, noi nu vom face alta decât să ne conformăm cu natura lor.

În definitiv, reforma pe care e vorba s-o introducem în sociologie este identică în totul cu aceea care a transformat psihologia în acești din urmă treizeci de ani. După cum Comte și Spencer declară că faptele sociale sunt fapte de natură, fără, cu toate acestea, a le trata ca lucruri, diferențele școli empirice recunoscuseră, de multă vreme, caracterul natural al fenomenelor psihologice, urmând totuși a le aplica și mai departe o metodă pur ideologică. Într-adevăr, empiriștii ca și adversarii lor procedau numai prin introspecție. Însă faptele observate numai la sine însuși sunt prea rare, prea fugare, prea mlădioase spre a putea să se impună noțiunilor corespunzătoare pe care obișnuința le-a fixat în noi și să le dea legea. Când deci acestea din urmă nu sunt supuse vreunui alt control, nimic nu le ține în cumpănă; prin urmare, ele iau locul faptelor și alcătuiesc materia științei. De aceea, nici Locke și nici Condillac n-au privit fenomenele psihice obiectiv. Ei nu studiază senzația, ci o oarecare idee a senzației. Așa că, deși în unele privințe ei ar fi pregătit nașterea psihologiei științifice, aceasta nu s-a născut de fapt decât mult mai târziu, când s-a ajuns în sfârșit la această concepție că stările de conștiință pot și trebuie să fie privite din afară, și nu din punctul de vedere al conștiinței care le încearcă. Aceasta este marea revoluție care s-a săvârșit în acest soi de cercetări. Toate procedeele particulare, toate metodele noi cu care s-a îmbogățit această știință nu sunt decât mijloace felurite spre a realiza mai deplin această idee fundamentală. Același progres rămâne de făcut în sociologie. Trebuie ca ea să treacă de la stadiul subiectiv, pe care nu l-a depășit încă deloc, la faza obiectivă.

Această trecere este aici, de altminteri, mai ușoară de îndeplinit decât în psihologie. Într-adevăr, faptele psihice sunt în chip firesc date ca stări ale individului, de care ele nu par chiar ușor de despărțit. Interioare prin definiție, se pare că n-am putea să le tratăm ca exterioare decât luptând contra naturii lor. Nu numai că trebuie o efortare de abstracție, ci și o întreagă sumă de procedee și de artificii spre a ajunge să le privim și din această latură. Din contră, faptele sociale au cu mult mai natural și mai imediat toate însușirile lucrului. Dreptul există în coduri, mișcările vieții zilnice se înscriu în cifrele statisticii, în monumentele istoriei, modele – în costume, gusturile – în operele de artă. Ele caută în chiar virtutea ființei lor să se alcătuiască în afară de conștiințele individuale fiindcă ele le stăpânesc. Pentru a le vedea sub înfățișarea lor de lucruri, nu e nevoie să le întorci cu istețime. Din acest punct de vedere, sociologia are un serios ascendent asupra psihologiei, care n-a fost băgat de seamă până aici și care trebuie să-i grăbească dezvoltarea. Faptele sunt poate mai greu de explicat pentru că sunt mai complexe, dar ele sunt mai ușor de atins. Psihologiei, dimpotrivă, nu-i vine numai greu să le elaboreze, ci chiar să le și prindă. Prin urmare, este îngăduit să credem că, din ziua în care acest principiu al metodei sociologice va fi îndeobște recunoscut și practicat, vom vedea sociologia înaintând cu o iuțeală ce n-ar face deloc s-o presupună în încetineala actuală a dezvoltării ei și să recâștige până și pasul înainte pe care psihologia îl datorează numai anteriorității sale istorice.

Sursa: Émile Durkheim, *Sociologia. Regulile metodei sociologice*, Editura Antet, p. 52-53; 61-63

3. Sociologia ca știință a cadrelor spirituale

Ilie Bădescu

*Noologia
Cunoașterea ordinii spirituale a lumii.
Sistem de sociologie noologică*

[...] Întâia problemă a sociologiei nu sunt instituțiile, nici structurile sociale, ci cadrele trăirii colective, care sunt totodată cadre de actualizare a „latențelor sufletești”, sau, cum s-ar putea repeta prin sf. Grigorie Palama, a „energiilor necreate”. *Sociologia este știința a acestor cadre noologice sau spirituale, care se actualizează proporțional cu intensitatea trăirilor spirituale individuale și colective, dar care se pot deactualiza atunci când această intensitate scade ori când asemenea trăiri sunt deviate (recanalizate) de la rânduiala Creației.* [...]

Ce este în esența sa noologia? N. Crainic ne ajută să tălmăcim această idee, când precizează că: „în tot ce e mare, în tot ce strălucește ca adevăr ca bine și frumos din creștile naturale ale geniului omenesc, trebuie să citim îndemnurile tainice, înspăimântătoare ale Logosului, care e însăși rațiunea de a fi a lumii”

[...]. Știința caută tocmai semnele acestei „rațiuni de a fi a lumii“, prin care poate mai apoi să recompună imaginea ordinii spirituale din toate alcătuirile lumii și, în particular, ale societății. Lumea este comprehensibilă, altminteri spus, prin „semnele lucrării tainice și neîntrerupte a lui Dumnezeu în lume“ [...]. Prin creații, prin capodopere, prin învățături, omul (reprezentat în forme potențate de sfinți, de genii și profeți) este „colaboratorul lui Dumnezeu în lume“; aceste creații „ne sugerează realitatea superioară a lumii spirituale“, mai adecvat spus, ne sugerează „ordinea spirituală a lumii“.

Or aceasta nu e pusă de noi în lume, ci potențată în viața (existența) noastră prin manifestările creatoare (trăirile înălțătoare), ori de-potențată, chiar stricată, ca urmare a manifestărilor noastre coborâte, degradate. Ordinea lumii poate fi, așadar, stricată de om, când acesta se abate de la linia spirituală imprimată lumii de însuși Dumnezeu prin învățăturile Sale revelate și prin rânduiala creației. În toate, în tot ceea ce facem, ne înălțăm ori coborâm, cu un „coeficient de scară“ (ori de tragică descărare) dat de intensitatea (ori de slăbiciunea) trăirii noastre adevărate, înfrumusețate, luminate. Această *ordine spirituală* transpusă în sisteme de cunoaștere este noologia. Noologia este, altfel spus, ordinea spirituală a lumii mutată în cuvântul explicativ, în concepte clare și în raționamente bine încheiate. Este evident că mutarea acelei ordini în „ființa conceptelor“ (cuvântului) nu se face strictamente prin mijlocirea raționamentelor, ci mai ales prin *trăiri*. Încât, mai întâi este lumea trăită și abia prin mijlocirea ei vine lumea gândită. De aceea, omul de știință netrăitor, ființa logică pură, este o ficțiune, ori o creație matematică asemenea computerului.

Trăirile au sensul de categorii ale „cunoașterii noosice“. Noologia se întemeiază deci pe treapta „cunoașterii fundamentale sau noosice“, care are multe în comun cu arta și religia, adică e o „cunoaștere trăitoare“; în plus, cunoașterea noosică funcționează ca prag de înălțare la treapta cunoașterii logice sau sistematice, adică la ordinea inteligibilă. Distincția dintre cele două trepte este obliterate în științele pozitivistice, care nu pot zări sub treapta logică treapta noosică sau trăitoare a cunoașterii și astfel se dezinteresează de *trăire*. Însă fără de aceasta n-avem puncte de trecere a lumii sensibile, reale, în corpul de concepte, adică pe treapta lumii inteligibile, astfel că actul cunoașterii ar fi un act de rotire în gol, ca o moară care n-ar măcina nimic. Noologia este, din acest punct de vedere, o știință fundamentală care unifică învățăturile teologiei cu antropologia și cu sociologia, cu metafizica, etica și estetica, într-un exercițiu înnoit și înnoitor al cunoașterii înseși.

Ca știință a societății, noologia îmbracă forma sociologiei noologice, ca știință a omului ea este antropologie noologică etc.

Care este principalul avertisment al noologiei? În primul rând că *ordinea spirituală* nu este un dat al vieții, ci un *dar* al ei, o virtualitate (ceea ce înseamnă că ea poate slăbi, lăsând în lume dezordinea). Viața se poate derula după rânduiala spirituală, ori fără de rânduială, fără-de-lege, ca sumă de „apucături“

(impulsuri). De unde și reprezentarea populară a „omului apucat“. Prin Logos, viața se află perpetuu în orizontul *darurilor*, adică dobândește caracter dăruit, ni se dezvăluie nu ca sumă de *impulsuri*, ci ca sumă de *daruri* (putințe) și deci ca un cumul de *latențe sufletești* sau spirituale.

Dacă înțelegem că viața noastră, întreaga existență, reprezintă numai cadrul actualizării latențelor spirituale sau sufletești (adică al *darurilor*), vom înțelege și *cum este cu putință ordinea spirituală în lume*. Fiindcă aceasta nu este *dată*, ci *promisă*, nu este o *determinație*, ci un *dar*, mai precis spus, lumea *nu este o sumă de determinații*, ci o *garnitură de daruri*, prin care *făptura omenească își dezvăluie caracterul hărăzit sau grațiat*. Prin aceste haruri sau harisme, înțelegem că omul și viața societăților se află în grația lui Dumnezeu, au, deci, caracter grațiat, hărăzit unui scop transcendent: obținerea vieții veșnice sau mântuirea, vindecarea de boala morții.

Iată de ce, ipoteza latențelor sufletești mi se pare de o importanță principială excepțională. Cu ajutorul ei depășim excesele pozitivismului și paradigmele naturaliste, ale determinismului materialist. Fără această ipoteză, o atare depășire, care este în fapt o eliberare din închisoarea gnoseologică a materialismului, este imposibilă.

Ipoteza latențelor sufletești face cu putință o sociologie spiritualistă, permite recucerirea viziunii spiritualiste în explicarea societății, explicația care altfel rămâne o simplă anexă a naturalismului, triumfător până azi în toate științele societății. Ba mai mult, fără o atare ipoteză, sociologia trece pe rând, dintr-o poziție ancilară în alta, aflându-se când în slujirea fizicii (ca în „mecanica socială“), când în aceea a geografiei, când în aceea a fiziologiei, când în cea a psihologiei, ori biologiei, când în cea a economiei etc. În fapt, ea și-ar plimba făptura tot mai oboșită de la un stăpân la altul, sfârșind, de regulă, într-o oboseală, care, epistemologic, induce un climat de confuzie și de criză a cunoașterii omenești (a omului și societății).

Singura cale „de eliberare“ reală a sociologiei este „noologia“, calea unei *sociologii noologice sau spiritualiste*, care ar apăra-o și de cea mai gravă dintre obediențe, aceea față de ideologie. Ideologiile, ca și marele conglomerat pozitivist, în frunte cu marea școală a naturalismului sociologic, reprezintă cimitirul sociologiei ca tip de cunoaștere, cavoul ei, încât o astfel de sociologie nu este nimic dincolo de perpetua ei îngropăciune, ceea ce ar transforma sociologii în ființe cernuite, ca făptura ciocilor. Pragul suprem al acestei malade sociologii întoarse este materialismul, care a transformat cercetătorul viu al societății spiritualizate, într-un ideocrat, o făptură cernită, părtașă la o continuă oficiere funerară.

Sociologia poate să renască numai dacă redevine o știință spiritualistă, împărtășind o abordare noologică a lumii și a vieții, singura care poate să readucă lumina vie în corpul cunoștințelor noastre.

Ipoteza latențelor sufletești face sociologia pe deplin o știință profetică, fiindcă îngăduie a distinge „regimurile” morții de acelea ale „învierii”.

Există corpuri sociale care nu-și mai pot actualiza „latențele sufletești” (ființa spirituală) în structurile vieții zilnice și ale manifestărilor (forme actualizate). Așa se explică explozia de proporții înspăimântătoare a „armelor morții” (în ecologie, în viața sufletească) prin cele trei ideologii ucigașe: comunismul, nazismul și anarhismul [...]. Toate acestea conțin nuclee de „învățăături negre”, de „instruiri” sinucigașe.

Doar corporațiile religioase și cele ale muncii (etosul muncii) mai păstrează învățăături renăscătoare fără de care nici nu este cu putință a ne închipui o cale către renaștere („înviere”). Căutând „locurile” în care se înfiripă renașterile, putem face predicțiile optimiste, în caz contrar, „profețiile” sociologice rămân „simple profeții catabasice”, avertizări asupra modurilor în care murim ori vom muri [...]. Există „locuri categoriale” în și prin care luăm act (trăind-o) de o unitate mai înaltă a ființei noastre, aceea dintre suflet și trup, dar nu oricum, ci ca o unitate prin care se manifestă un tip special de putere ce măsoară „asaltul gigantic și continuu al omenirii de a recuceri și de a reface pe fața globului pierdutul paradis pământesc” [...].

„Noologia” ca demers de cunoaștere a ordinii spirituale a lumii, care, în zona de studiere a societăților, este un sistem de „sociologie noologică”, reprezintă deopotrivă o carte despre declinul omului și al societății moderne, dar totodată și despre cum e cu putință înnoirea spirituală și, deci, salvarea individuală și colectivă din primejdii care au amenințat și amenință mereu omul și societățile omenești.

Geologia, biologia, psihologia, sociologia, noologia și știința numărului aduc argumente definitive pentru ipoteza caracterului spiritual al omului ca ființă în univers și, în particular, ca ființă socială. Un sistem de sociologie spiritualist-creștină nu a fost încă edificat pe deplin până acum [...]

Sursa: Ilie Bădescu, *Noologia. Cunoașterea ordinii spirituale a lumii. Sistem de sociologie noologică*, Editura Valahia, București, 2002, p. xxv; xxvi-xxviii și xxxiii

Capitolul V

METODE ȘI TEHNICI DE INVESTIGAȚIE SOCIOLOGICĂ

1. Noțiunile de *metodă* și *tehnică*; operaționalizarea conceptelor

În sens larg, *metodologia* reprezintă totalitatea metodelor de cercetare folosite într-o știință, sau, într-o accepție preponderent filosofică, ea semnifică teoria care se ocupă cu studiul metodelor de cunoaștere. Astfel, există metodologii sociologice, juridice, literare etc. *Metoda* este un ansamblu de modalități și reguli de cercetare, adecvate conștient pentru rezolvarea unor probleme determinate. Ea înseamnă drumul sau calea urmată de gândire pentru dezlegarea unei probleme.

Deși specialiștii clasifică metodele sociologice în „cantitative” și „calitative”¹, ele nu se opun, ci se completează reciproc în procesul descifrării cât mai riguroase a vieții sociale a oamenilor. *Metodele cantitative* permit examinarea faptelor sociale prin prisma trăsăturilor lor exprimate numeric, cu sprijinul mijloacelor matematice și al prelucrării datelor pe calculator.

Metodele calitative nu presupun reducerea faptelor observate la variabile exprimate numeric, ci ele conduc la descifrarea conținutului, a esenței obiectului de studiu. Așa a procedat M. Weber, de pildă, care a degajat semnificațiile esențiale și logice ale capitalismului și ale eticii protestante – ca fenomene

¹ Vezi, pe larg, Septimiu Chelcea, *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, Editura Economică, București, 2004, Ediția a 2-a rev., 2004

sociale – pe care le-a corelat, evidențiind implicațiile factorului moral asupra cunoașterii “spiritului capitalismului”².

Cea mai bună metodă este aceea care se adecvează obiectului studiat, permițând cunoașterea complexă a acestuia. Ea este considerată ca o strategie a cercetării, principala ei funcție constând în ordonarea logică a demersului cognitiv.

Metoda rezultă dintr-o teorie verificată anterior și face posibilă elaborarea de noi teorii. Tehnicile de investigație sunt instrumente sau mijloace de culegere a datelor de teren, date care sunt de ordin cantitativ și calitativ.

Metodele se concretizează în tehnicile care sunt alese pentru investigație. *Tehnica* este condiționată de metodă și poate fi adaptată pentru a corespunde anumitor scopuri interpretative. Tehnica de cercetare reprezintă un ansamblu de prescripții referitoare la modul concret de abordare a fenomenului studiat, în vederea obținerii unor cunoștințe cât mai veridice. Deși permit înregistrarea riguroasă a datelor, tehnicile de investigație se situează la un nivel elementar al cunoașterii sociologice³.

Cercetarea de teren este o cercetare empirică, ce pornește de la o *teorie*, anumite ipoteze (fundamentale sau de lucru) ori *concepțe*, a căror concretizare sau adaptare la cerințele concrete, operaționale implică:

1. *stabilirea dimensiunilor conceptului*, a notelor, însușirilor esențiale ale acestuia, care corespund realității, stărilor de fapt (ex.: conceptul de “religiozitate” presupune trei dimensiuni: convingeri, cunoștințe, practici; cel de “mobilitate socială”: tipuri, forme, tendințe, proporții etc.);

² Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, București, 1993 (Postfață de Ioan Mihăilescu)

³ Despre problemele metodologice ale cercetării sociologice, a se vedea lucrarea *Sociologie*, coord. Traian Rotariu, Petru Iluț, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996, p. 39-66

2. *fixarea variabilelor sau a factorilor* care determină ori influențează derularea fenomenelor sociale (ex.: vârsta, nivelul de instrucție, profesia, sexul, religia, starea civilă, mediul social ș.a.);

3. *alegerea indicatorilor*, adică a acelor însușiri ori aspecte concrete ale conceptului, care pot fi constatate și măsurate direct (ex.: “consumul cultural” al populației este indicat de frecvența lecturii și preferința genurilor de carte, articole; urmărirea spectacolelor de teatru și televiziune și durata afectată acestora; genurile muzicale, emisiunile de radio și ziarele predilecte);

4. *formularea indicilor*, care ilustrează sintetic un ansamblu de indicatori, reprezentarea lor concretă impunând “desfășurarea” în elemente constitutive ce pot fi măsurate (de pildă, indicele “nivel de trai” devine operațional prin luarea în considerație a veniturilor populației, consumului de bunuri, a condițiilor de locuit, timpul de instrucție și loisir etc., indicatori ce pot fi exprimați cantitativ).

Alegerea celor mai adecvate metode de cercetare și stabilirea celor mai concludente tehnici de investigație constituie o condiție esențială pentru recoltarea unor date relevante despre obiectul studiat. În caz contrar, se ajunge la formularea unor date și imagini false, deformate despre obiectul studiat, adică la *pseudoștiință*.

Metoda condiționează modalitățile concrete de folosire a procedeelor. *Procedeul sau procedura* se referă la ordinea operațiilor succesive care se impun cercetătorului în procesul cunoașterii și are în vedere organizarea formală a datelor.

Dintre multiplele metode utilizate de sociologie, în mod separat sau în combinație, prezentăm în continuare pe cele mai cunoscute (inclusiv unele tehnici corespunzătoare acestora).

2. Metoda monografiei sociologice

Monografia sociologică reprezintă una dintre cele mai complexe modalități științifice de cercetare⁴, întrucât presupune utilizarea și subordonarea și a altor metode de investigație, cum ar fi: metoda statistică, metoda istorică, metoda observației, metoda comparativă, metoda anchetelor pe bază de chestionare, metoda tipologică ș.a., prin intermediul cărora se realizează o studiere multilaterală și intensivă asupra unor unități sociale, variabile ca dimensiuni și mediu de viață și activitate. Din această cauză, monografia sociologică beneficiază de o tradiție îndelungată în sociologie (circa două secole), fiind întrebuințată cu rezultate remarcabile în cercetările de teren efectuate în Franța, România, S.U.A. etc. În literatura de specialitate sunt cunoscute monografii consacrate unor personalități și familii, regiuni, sate, orașe, instituții, unor întreprinderi și ramuri economice, unor cartiere, meserii sau unor grupuri socio-profesionale, unor probleme sociale ș.a.m.d. A cunoaște aceste moduri de asociere umană și forme de viață socială, de organizare specifică înseamnă a descifra elementele constitutive și mecanismele de funcționare ale ordinii ce caracterizează societatea umană.

Diracția monografică de cercetare sociologică a fost impusă în Franța de Pierre Frédéric Le Play (1802-1882) și dezvoltată apoi de cei din școala sa. Ideea coordonatoare a cercetărilor efectuate de această școală – cea dintâi din școlile sociologice europene – a fost aceea a comunității de rudenie sau familiale. În viziunea promotorilor ei, familia reproduce toate caracteristicile empirice ale societății și, ca atare, de la ea trebuie să pornească orice studiu despre societate, iar tehnica cea mai adecvată pentru studiul ei

⁴ Detalii privind utilizarea acestei metode se regăsesc în lucrarea coordonată de Dimitrie Gusti și Traian Herseni, *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, Editura Universității, București, 2002

cantitativ o constituie cercetarea bugetului familiei. „Așa cum familia reproduce empiric, adică substanțial, realitatea socială, cu toate dimensiunile ei complete, tot astfel bugetul de familie reproduce viața socială în aspectele ei diverse și măsurabile”⁵.

Creator al școlii numite fie „școala științei sociale”, fie „școala reformei sociale”, Le Play a urmărit să elaboreze o metodă a științei pozitive în contextul studiului empiric și istoric al comunității, consacrand o perspectivă cantitativă și aplicativă. Convins de influența mediului geografic (îndeosebi a solului) asupra omului și a formelor sale de viață socială, și impresionat de diversitatea mediilor sociale (mai cu seamă muncitorești, din rândul cărora provenea), cunoscute în timpul numeroselor sale călătorii prin Europa și Asia, gânditorul a dorit să le compare și să stabilească o unitate de măsură cuantificabilă. După opinia sa, rezolvarea ne-o dă contabilizarea bugetelor de familie, bugetul fiind considerat cel mai relevant indicator pentru înțelegerea familiei muncitorești. Astfel, lucrarea „Muncitorii europeni” (1855), rod al peste două decenii de muncă, se axează pe monografiile de familie întocmite.

Le Play aprecia că familia e cel mai bun indicator pentru caracterizarea vieții sociale în ansamblu ei, că fizionomia unei societăți depinde de organizarea familiei. Analiza structurilor de rudenie în corelație cu societatea l-a condus – după trei decenii de cercetări, timp în care a alcătuit peste trei sute de monografii de familie – la formularea a trei tipuri de comunități familiale: familia „patriarhală”, familia „instabilă” și „familia-tulpină”. Familia-tip este aceea care îndeplinește următoarele condiții: 1) e alcătuită, în mod normal, din părinți și copii; 2) mijloacele de existență provin exclusiv din munca membrilor ei; 3) munca efectuată trebuie să fie ilustrativă pentru zona geografică în care locuiește. Așa, de exemplu, dacă dorim să facem monografia unei familii dintr-o regiune agricolă va fi selectată o familie care trăiește exclusiv din preocupările

⁵ Ilie Bădescu, *Istoria sociologiei (perioada marilor sisteme)*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, p. 103

agricole locale. Le Play a elaborat metoda monografică având drept suport familia-tip.

Preocupările monografice ale lui Le Play au fost conectate la solicitările istorice ale epocii, în primul rând de elaborare a unei metode științifice prin intermediul căreia să poată fi ameliorate condițiile sociale. Mărturie în acest sens stau și lucrările sale: „Clasele muncitoare europene” (6 vol.), „Reforma socială din Franța” (4 vol., 1878), „Constituția esențială a umanității” (1881) și „Organizarea familiei” (postum, 1884).

Metoda monografică în sociologie a lui Le Play a fost continuată de discipolii săi, precum Henri de Thourville, Robert Pinot și Edmond Demolins, acesta din urmă reușind să grupeze în jurul său pe adepții lui Le Play și să realizeze circa două sute de studii monografice, consacrate unor fabricanți de jucării, țăranilor din fiordurile Norvegiei, populației forestiere din centrul Franței, crizei coloniale din Noua Caledonie, unei familii de muncitori parizieni ș.a. Examinarea monografică a modului de trai al familiei, prin stabilirea unor corelații între modul de hrană, locuință, îmbrăcăminte, educația copiilor, bugetul, condițiile geografico-economice au permis reprezentărilor Școlii lui Fr. Le Play să explice gradul de prețuire a obiectelor și interesul familiei pentru satisfacerea diferitelor cerințe (fiziologice, morale, religioase etc.). De pildă, dacă o familie cheltuiește o jumătate din venituri pentru alcool și nimic pentru nevoile spirituale, rezultă un anumit tip de viață și o anumită mentalitate⁶.

În România, cercetările monografice dobândesc un caracter sistematic după legiferarea reformei agrare, în 1868, de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Ulterior, inspectorilor agricoli le-a revenit sarcina de a descrie județele în care activau. Cele dintâi lucrări de această factură aparțin lui Ion Ionescu de la Brad (1818-1891),

⁶ A se vedea și Eugeniu Speranția, *Introducere în sociologie*, vol. 1, Casa Școalelor, 1938, p. 314-321

pe care domnitorul l-a numit inspector general pentru agricultură, având rolul de a supraveghea mersul aplicării reformei. Prin publicarea cărților: *Agricultura română din județul Dorohoi* (1866), *Agricultura română din județul Mehedinți* (1868) și *Agricultura română din județul Putna* (1869), Ion Ionescu de la Brad pune bazele mișcării monografice în țara noastră⁷.

În anul 1876, Societatea Română de Geografie a inițiat un program de întocmire a unor monografii județene, fiind realizate un număr de 32 în intervalul 1887-1896. Activitatea de monografiere, în special a localităților rurale, dar și a „problemei țărănești”, se va amplifica, fie datorită unor preocupări intelectuale individuale, fie ca urmare a unor măsuri instituționalizate.

După primul război mondial, Școala Sociologică de la București (1920-1947) și-a asumat în mod programatic cercetarea monografică a localităților rurale, în conformitate cu deviza creatorului ei, D. Gusti, care aprecia că „sociologia va fi monografică ori nu va fi”⁸. Într-o precizare de nedisimulată probitate științifică, el s-a simțit dator să sublinieze că monografia „ca atare nu este o descoperire românească” și că „sunt nenumărate feluri de a întreprinde monografii. Concepția sau sistemul de sociologie care le stă la bază hotărăște de aproape și felul lor de a fi. Unii se mulțumesc numai cu studiul familiei, dând precădere, de pildă, bugetului, alții se mulțumesc cu studiul statistic, alții cu descrierea relațiilor sociale ș.a.m.d. Noi – evidenția profesorul Gusti – am încercat de la început cercetarea sociologică a tuturor aspectelor (deci a totalului) și nu numai descriptiv, ci și explicativ, a unei forme fundamentale de viață socială, cum este la noi satul”. „Tot monografie se cheamă – arată gânditorul – și studiul relațiilor de prietenie, al cercurilor de vizită, în genere al relațiilor sociale, cât și

⁷ Pe larg în *Istoria sociologiei românești*, coord. Ștefan Costea, Editura Fundației „România de mâine”, București, 1998, p. 68-75

⁸ D. Gusti, *Un sistem de cercetări sociologice de teren*, în revista *Sociologie Românească*, Anul IV, nr. 4-6, aprilie-iunie, 1939, p. 155

studiul unui oraș, al unei regiuni sau chiar al unui eveniment. Aceasta înseamnă că monografia sociologică trebuie caracterizată și în funcție de fenomenele cărora li se aplică, pentru că nu este același lucru dacă cercetarea urmărește un singur fenomen în toată răspândirea lui pe glob sau se îndreaptă către viața socială a unui spațiu restrâns și, în sfârșit, dacă se mărginește la studiul unei familii, al unui sat, al unui singur aspect, mai interesant, sau al tuturor aspectelor unui fenomen social”.

Prin urmare, D. Gusti va regândi, într-o manieră originală, monografia ca metodă de cercetare și va fundamenta științific teoria monografiei sociologice⁹. Astfel, în concepția sa, realitatea socială nu poate fi studiată în integralitatea ei decât dacă luăm în considerare atât *cadrele* care o susțin (geografic și biologic sau condițiile naturale ale vieții sociale; istoric și psihologic sau condițiile sociale ale societății ca întreg), cât și *manifestările* (activitățile) *constitutive* (economice și spirituale) și *regulative* (juridice și politice), rezultate în urma exercitării *voinței umane*. Raporturile dintre cadre, dintre manifestări, dintre acestea două se exprimă prin ceea ce Gusti a denumit „legea paralelismului sociologic”¹⁰.

Dintre principiile teoretico-metodologice care au călăuzit cercetarea monografică a Școlii de la București, menționăm, succint, următoarele:

1) Monografia sociologică „nu este o simplă culegere de fapte”;

⁹ A se vedea, cu precădere: D. Gusti, *Sociologia monografică, știință a realității sociale* (1934); *Sociologia militans*, îndeosebi cap. II; *Sociologia monografică* (1935), precum și lucrările unor colaboratori ai săi: Traian Herseni, *Teoria monografiei sociologice*; Henri H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice* (1934).

¹⁰ D. Gusti, *Un sistem de cercetări sociologice de teren*, p. 157

2) Orice știință este legată de fapte, iar sociologia se întemeiază ca „știință a realității sociale”, „singura metodă care promovează cunoștința omenească” fiind „observația”;

3) „În concepția noastră, monografia se ocupă cu *unitățile sociale concrete*, cum sunt un sat, un oraș, o regiune” (deoarece oferă posibilitatea unor cercetări amănunțite și cu rezultate mai sigure);

4) „Unitatea socială este un fenomen cu caracter de întreg”, „capabil să se mențină singur și să-și satisfacă, desigur, cât mai multe din nevoile de existență. Față de o relație socială, de pildă (conflict, amicitie, concurență, colaborare), sau față de o funcție socială (funcție economică, politică, religioasă), care de fapt sunt simple abstracții, unitatea socială prezintă întotdeauna un caracter de totalitate și prin aceasta dă științei posibilitatea unei cercetări complete, din toate punctele de vedere [...]”

5) „Punctul de vedere realist reclamă *respectul integral al realității*, iar punctul de vedere critic cere și ne ajută să deosebim exact, în rândul realității, *aspectele ei esențiale*”. „De aceea, prima problemă sociologică în legătură cu ea (unitatea socială – n. ns., D. O.) este *analiza esenței și a structurii ei*. Unitățile sociale fiind de fapt grupuri de oameni, formele de viață ale acestora au ca esență *voința* (subl. ns., D.O.). Societatea la un moment dat nu este decât *voința socială* actualizată într-o structură anumită, desfășurată în funcțiuni sau manifestări proprii și cuprinsă într-un mediu, întrebuințat după posibilitățile obiective ale acestuia și puterea *voinței însăși*”;

6) Cercetările de teren trebuie să se axeze, la început, asupra celor patru tipuri de *cadre*, care „dau măsura și expresia *voinței sociale*”, apoi asupra celor patru tipuri de *manifestări* „pe care le dezvoltă unitatea și *abia la sfârșit structura și procesul social*, pentru a *putea caracteriza voința*”;

7) La baza monografiilor sociologice se află observația, care trebuie să îndeplinească anumite reguli: să fie *obiectivă, completă, controlată și verificată*, să fie *colectivă*;

8) „Metoda noastră de cercetare nu este numai empirică, ci și sintetică, adică rațională sau teoretică”. „Materialul odată cules formează baza unei sinteze superioare, prin comparație spre generalizare sau tipologie, care ne vor permite apoi să stăpânim fapte noi, prin simpla lor încadrare deductivă în teoriile formulate. Scopul cercetărilor de teren întrece deci cu mult strângerea materialului, el atinge toate treptele științifice, de la culegerea și sistematizarea datelor până la interpretarea și încadrarea lor teoretică”¹¹.

Campaniile de monografiere sociologică, organizate și conduse de D. Gusti, s-au desfășurat între anii 1925-1946, fiind studiate 626 de sate, orașe și regiuni, dovedindu-se un interes prioritar pentru cercetarea satului ca unitate socială în sine (în România interbelică existau peste 15 000 de sate). Recoltarea datelor de teren s-a făcut cu ajutorul unor echipe interdisciplinare, din care făceau parte, pe lângă sociologi și psihologi, ingineri, economiști, arhitecți ș.a. precum și numeroși studenți. Cea dintâi campanie a avut loc în anul 1925, în localitatea Goicea Mare (jud. Dolj), fiind urmată de cele din Rușetu – Brăila (1926), Nerej – Vrancea (1927), Fundu Moldovei – Câmpulung (1928), Drăguș – Făgăraș (1929), Runcu – Gorj (1930), Cornova – Orhei (1931).

Unul dintre colaboratorii apropiați ai lui D. Gusti, Anton Golopenția, a realizat, împreună cu dr. D.C. Georgescu, cea mai amplă anchetă monografică din țara noastră, fiind antrenați 860 de echipieri în 60 de sate tipice pentru diferite zone (adică un sat din 300) și investigați 105.000 de țărani (adică un țăran din 160), după cum aprecia profesorul Gusti. Problemele urmărite vizau structura proprietății rurale, alimentația, bugetul familiei rurale, mișcarea populației. Așa s-a născut lucrarea *Tipologia satelor și monografierea satelor reprezentative pentru fiecare tip (60 de sate românești cercetate de echipele studențești în vara anului 1938)*,

¹¹ *Ibidem*, p. 154-159

apărută în patru volume (1941-1943). O altă cercetare monografică, de referință pentru Școala sociologică de la București, a fost *Dâmbovnicul, o plasă din sudul județului Argeș* (1942).

După al doilea război mondial au continuat cercetările monografice zonale cu participarea în echipe a studenților și specialiștilor, finalizate în lucrări precum: *Procesul de urbanizare în România. Zona Brașov* (1970), *Procesul de urbanizare în R.S. România. Zona Slatina-Olt* (1970) ș.a.

Monografiile de localități au fost înfăptuite de sociologi și în alte țări: începând din 1920 în S.U.A. și din 1950 în Franța (cu un reveriment în anii '70). Autorii lor au încercat să cunoască America mijlocie sau universul social francez prin prisma abordării monografice a unor localități considerate ilustrative sau exemplare pentru aceste medii sociale.

Actualmente, monografiile sociologice au devenit o practică uzuală în cercetările de teren, declanșate în diverse țări pentru cunoașterea realităților sociale naționale, studiile de detaliu contribuind la descifrarea și explicarea trăsăturilor definitorii ale societății globale.

3. Metoda observației sociologice

Este cunoscută ca o metodă clasică de cercetare, în varianta *empirică* (realizată spontan și inconsistentă) și *științifică* (cu caracter sistematic și metodic, derulată în condiții de rigoare și verificabilitate). De regulă, cu ajutorul acestei metode se examinează manifestările și comportamentul individual sau colectiv al oamenilor.

Metoda observației științifice este fundamentată teoretic și verificată, spre deosebire de observația spontană ori empirică, evaluată de H. H. Stahl drept vagă, insuficient controlată critic, fragmentară, superficială. Observația științifică presupune o examinare sistematică, riguroasă a obiectelor, a naturii fizice și

umanizate, a opiniilor, atitudinilor și acțiunilor umane-individuale și colective¹².

Dacă cercetătorul participă la viața și acțiunea colectivității observate, înseamnă că avem de-a face cu o observație directă internă sau participativă; dacă se situează în afara mediului cercetat, observația este directă externă sau neparticipativă.

Observația poate fi indirectă, atunci când cercetătorul recurge la un "intermediar" (persoană, instituție etc.), care îi furnizează datele necesare, după consumarea evenimentelor, asupra fenomenelor la care el nu a luat parte.

Observația metodică se realizează pe baza unui sistem de indicatori și indici (*nomenclator*), care permite înregistrarea ordonată a informațiilor și raportarea lor la anumite concepte care orientează cercetarea.

4. Experimentul sociologic

Acesta este numit și "observație provocată", în sensul că fenomenul social este în mod deliberat produs de cercetător, care examinează efectele modificării (singulare) ce o induce asupra comportării fenomenului respectiv. În acest scop, paralel cu grupul experimental se folosește și un "grup de control" sau "martor", pentru a urmări comparativ implicațiile modificării produse. Așa a procedat un colectiv de specialiști de la Universitatea Harvard, condus de psihologul și economistul Elton Mayo, care, între anii 1927 și 1938, a efectuat, cu unele întreruperi, un experiment complex în domeniul organizării muncii industriale într-o unitate producătoare de echipament electric, lângă Chicago. S-a format un

¹² Despre observația sociologică vezi, pe larg: Henri H. Stahl, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, vol. I., Editura Științifică, 1974; Lazăr Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociale. Metode și tehnici*, Partea a doua, Cap. 2, 3 și 4, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 209-234

grup de lucrătoare, pe bază de opțiuni voluntare, izolate într-o cameră specială, care au fost supuse experimentului, și un alt grup de control, care a continuat să lucreze în condiții obișnuite.

Experimentul inițial a constatat într-o mărire treptată a luminii, pentru a se stabili dacă există o corelație între aceasta și randamentul în muncă. Pe măsura sporirii intensității luminii s-a observat o mărire și a ritmului de muncă, însă a apărut și un paradox: creșterea randamentului s-a produs și la grupul de control, unde lumina rămăsese nemodificată. Când cercetătorii au micșorat lumina în camera experimentală, a apărut alt paradox, inexplicabil prin teoriile existente până aici: randamentul a continuat să crească la ambele grupuri.

Ipoteza inițială nu s-a confirmat, dar a ieșit în evidență, pentru prima dată, importanța factorilor psihosociali în muncă (atenția acordată muncii, interesul conducerii pentru lucrători etc.), precum și existența dualismului organizațional în colectivele de lucru (a structurilor formale, oficiale și informale, preferențiale)¹³.

5. Ancheta de opinie

Constă în cercetarea fenomenelor sociale pe baza descifrării părerilor, atitudinilor și opiniilor pe care le au oamenii despre acestea. Asemenea metodă nu trebuie exagerată în cercetare, deoarece dinamica opțiunilor individuale are un caracter pronunțat. Ancheta se poate realiza prin tehnica *chestionarului* – care se aplică fie întregii populații studiate, fie unui eșantion reprezentativ (prin sondaje ori experiment) – sau prin tehnica *interviului*.

Sociologul francez J. Cazeneuve menționează că pentru a cunoaște rolul "ghizilor de opinie" putem recurge la interogarea, de exemplu, a tuturor medicilor unui oraș, cerându-le să spună care

¹³ Septimiu Chelcea, *Experimentul în psihologie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982; Lazăr Vlăsceanu, *op.cit.*, p. 235-267

coleg i-a convins să adopte un nou medicament. Dacă vrem să știm care sunt intențiile de vot ale unei populații, recurgem la interogarea prin *sondaje* a unora dintre membrii ei. În cazul în care vrem să știm cum își formează oamenii convingerile, apelăm la un *experiment*. Așa s-a procedat cu un grup numeros de soldați, împărțiți în două grupe, cărora li s-au prezentat două tipuri de emisiuni (unul, axat pe o propagandă unilaterală, și, altul, bazat pe propaganda prin discuții), cu scopul de a-i convinge că războiul durează încă mult timp. Ulterior, au fost interogați pentru a se evalua proporția celor convinși ori neconvinși, ajungându-se la constatarea că cei ce și-au format convingerea asupra duratei lungi a războiului aveau o pondere mai mare în grupa care a ascultat propaganda bazată pe confruntarea celor două teze contrare (război scurt - război lung), adică pe discuția argumentelor opuse și nu a propagandei unilaterale¹⁴.

Chestionarul sociologic – include o serie de întrebări, cu răspunsuri libere ori dinainte stabilite, la care trebuie să răspundă subiecții anchetati, și care sunt elaborate în funcție de tema propusă. Folosirea abuzivă a chestionarului ("chestiomanie") și absolutizarea lui în cercetarea empirică, precum și a statisticii ori ciberneticii, a fost sistematic denunțată de sociologul american P. Sorokin (*Tendințe și decepții ale sociologiei americane*, 1959).

Interviul sociologic – se caracterizează prin faptul că întrebările adresate interlocutorilor vizează nu calitatea lor de indivizi, ci de membri ai colectivității, iar subiecții investigați participă voluntar la anchetă. El poate fi *directiv* (când cercetătorul desfășoară interviul pe baza unei liste de probleme, răspunsurile subiectului fiind ordonat consemnate) și *nondirectiv* (când anchetatorul poate interveni în succesiunea și logica problemelor discutate, libertatea purtării discuției fiind neîngrădită).

¹⁴ Jean Cazeneuve, *Tendințele sociologiei moderne*, în *La Sociologie*, Paris, 1970, p. 243-244

6. Analiza funcțională

Este o metodă calitativă, ce constă în cercetarea *funcțiilor* unui fenomen social anume, ținându-se cont atât de cele *manifeste*, cât și de cele *latente*. Dacă în biologie, funcția este identificată cu procesele vitale care asigură existența organismului, în sociologie, ea desemnează *relațiile de interdependență* dintre diferitele instituții sociale (economice, politice, morale, juridice, religioase etc.), precum și legăturile dintre instituții, modurile de gândire și de acțiune ale oamenilor și organizarea lor socială.

Examinând, de pildă, fenomenul circulației sociale a zvonurilor, sociologii au putut descoperi, pe baza analizei funcționale, că zvonurile îndeplinesc două funcții în raport cu oamenii: una, *rațională*, menită a furniza o explicație, și alta, *afectivă*, de eliberare a tensiunilor emoționale. R. K. Merton arată că "mașina politică" americană, care deconectează observatorii, are ca funcție latentă menirea de a elimina inconvenientele unei instituții (disfuncțiile ei), cum ar fi, de pildă, neajunsurile relațiilor dintre administrație și public, rezultate din dispersia puterii¹⁵.

În lucrarea *Structură și funcție în societățile primitive* (Londra, 1952), Alfred Radcliffe-Brown scria că: "Funcția socială a unui obicei particular constă în contribuția sa la viața socială, considerată ca ansamblul funcționării sistemului social" (datinile fiind manifestări ale societăților respective, care garantează continuitatea lor).

¹⁵ *Ibidem*, p. 245. Despre tratarea sociologică a zvonurilor: Jean-Noël Kapferer, *Zvonurile*, Humanitas, București, 1993

7. Analiza structurală

Folosită, adesea, în combinație cu cea funcțională, presupune realizarea demersului cognitiv în așa fel încât să permită descifrarea elementelor esențiale ale faptelor și fenomenelor sociale într-un moment determinat al manifestării lor. Prin intermediul acestei metode se ajunge la dezvăluirea raporturilor relativ constante dintre componentele unui sistem, a *ordinii* și *ierarhiei* sale proprii, fapt important pentru reglarea mecanismelor lui funcționale.

Dintre inițiatorii analizei structurale în științele sociale, menționăm, în primul rând, pe Claude Lévi-Strauss. De asemenea, G. Gurvitch a consacrat studii speciale problemei structurii sociale.

Odată cu T. Parsons, apare o tendință structural-funcționalistă pregnantă în cercetarea sociologică, el fiind acela care i-a dat și o fundamentare teoretico-metodologică (a se vedea paragraful despre teoria sistemică structural-funcționalistă). Analiza structurală neglijează, însă, dinamismul societății, iar, cea funcționalistă, efectele manifestării diverselor funcții sociale.

8. Metoda tipologică

Se bazează, atât în cunoașterea empirică, cât și în cea teoretică, pe construcția de *tipuri* – concepte indispensabile sociologiei – care reflectă aspectele similare și definitorii ale unor clase de fenomene.

Asemenea metodă permite ordonarea și sistematizarea materialului studiat în funcție de anumite criterii, trăsături predominante, precum și depășirea unor situații dilematice întâlnite în cercetarea sociologică (de ex: trebuie considerată fiecare societate ca o individualitate fără pereche și, deci, sociologia rămâne un studiu monografic, sau, dimpotrivă, trebuie socotite toate societățile ca variante ale unei realități unice, care este umanitatea ?).

Max Weber a insistat asupra rolului analizei tipologice, pornind de la abstracții pure ("tipuri ideale"), în timp ce Gurvitch a susținut ideea necesității constituirii de tipuri sociale plecând de la datele reale oferite de investigația empirică (având, deci, o valoare descriptivă). Astfel, Gurvitch a realizat o tipologie a societăților globale existente istoric, formulând zece tipuri de societăți: "teocrațiile charismatice" (caracterizate prin predominanța statului-biserică asupra grupurilor sociale etc.); "societățile patriarhale" (a căror structură era dată de preeminența grupului familial etc.); "societățile democratice-liberale" (corespunzătoare capitalismului concurențial dezvoltat); "societatea dirijistă"; "societățile fasciste"; "planificate" ș.a.m.d.

De asemenea, din analiza statisticilor vremii, de care a dispus, Durkheim a desprins trei tipuri de sinucidere:

1. *egoistă* – când oamenii se gândesc mai mult la ei decât la grupul din care fac parte, ajungând să se sinucidă;
2. *altruistă* – când individul se identifică cu grupul și nu poate supraviețui loviturilor produse de dramele acestuia – precum: sinuciderea religioasă; cea a soției, căreia i-a pierit soțul; cea eroică, atunci când comandantul vasului dispare odată cu acesta; cea militară;
3. *anomică* – caracteristică societății moderne și aflându-se în creștere în timpul crizelor economice și în scădere în perioada marilor evenimente politice, ea relevând slăbirea legăturilor dintre individ și grup¹⁶.

9. Metoda explicativă

Are o valoare cognitivă deosebită, întrucât permite depășirea simplei descrieri a faptelor și fenomenelor sociale prin dezvăluirea relațiilor cauzale dintre acestea. Trebuie menționat că nu orice

¹⁶ Émile Durkheim, *Despre sinucidere*, Institutul European, Iași, 1993, p. 113-225

corelație statistică are un caracter cauzal și, deci, o semnificație explicativă. Metoda explicativă ne arată dacă legătura dintre două sau mai multe fapte sau fenomene este reală, necesară, ori numai aparentă.

Rolul acestei metode în analiza sociologică a fost subliniat de É. Durkheim și cei din școala sa. Astfel, dorind să rămână cât mai aproape de realitatea socială, reprezentanții școlii durkheimiene au definit sociologia ca o știință care studiază în manieră explicativă viața socială, în conștiința colectivă și în geneza instituțiilor sociale. O atare metodă permite cercetătorului să răspundă la întrebările privind felul în care a luat naștere, cum se înlănțuiesc și cum funcționează diferitele fenomene și instituții sociale.

Explicația sociologică presupune, deci, reperarea și evidențierea factorilor cauzali, a corelațiilor și legăturilor dintre fenomene, a cadrului determinist de apariție, funcționare și evoluție a faptelor și proceselor sociale examinate. Ea ne arată deosebirea dintre cauze, ce au un caracter necesar, obligatoriu și condiții, care au doar un rol de influențare.

Metoda explicativă impune mult discernământ, știut fiind că un fenomen social poate fi efectul mai multor cauze (unele secundare, altele precumpănitoare). Căutând o explicație la *consumul ostentativ* al unor categorii de persoane din societatea americană, Th. Veblen a ajuns la concluzia că acesta nu se datorează cerințelor de satisfacere a nevoilor curente, ci dorinței de prestigiu social, pe care îl dădea această conduită în viața socială americană, într-o etapă istorică a existenței sale.

Dacă în științele naturii metoda explicativă se rezumă la dezvăluirea cauzelor unui fenomen, în științele umaniste, cu deosebire în sociologie, rolul acestei metode este de a descifra sensul fenomenelor sociale. "Astfel, sociologia a cercetat îndelung cauzele dezvoltării capitalismului, ale expansiunii recente a cererii școlare, ale variațiilor în timp a mobilității sociale etc. Ceea ce deosebește științele umaniste de științele naturii este faptul că fenomenele

sociale au drept cauze credințe sau acțiuni umane. Astfel, explicarea (în sens larg) a unui fenomen social constă în general în îmbinarea a două etape:

1. o etapă explicativă (în sens strict), în care fenomenul este raportat la cauzele sale individuale (fapt care nu exclude, evident, apartenența indivizilor la ansambluri sau grupuri);
2. un interval comprehensiv, în care se încearcă să se determine motivele comportamentelor individuale răspunzătoare de fenomenul în discuție¹⁷.

10. Metoda comprehensivă

Elaborată de Max Weber, această metodă completează posibilitățile de cunoaștere oferite de metoda explicativă, prin încercarea de a răspunde la întrebările: *pentru ce ?*, *cu ce intenție ?*, *în ce sens ?*. Ea îngăduie cercetarea sensului profund și uman al acțiunilor sociale și al funcțiilor lor, *interpretarea semnificațiilor* pe care le dau oamenii propriilor acțiuni. Așa, de exemplu, pentru M. Weber cunoașterea sociologică autentică este dată de înțelegerea sau comprehensiunea "stărilor interne ale agenților umani dispersați și a semnificațiilor pe care le atribuie conduitelor lor zise sociale. O conduită este socială — preciza sociologul german — dacă semnificația care îi este atribuită de unul sau mai mulți agenți umani se raportează la conduita altora și dacă derularea ei este orientată în acest sens".

"Sociologia comprehensiunii consideră individul unitatea de bază, deoarece el este unicul deținător al unui comportament reprezentativ. Structurile și conceptele colective, ca statul sau clasele sociale, sunt reificate printr-o eroare de limbaj. Există trei tipuri de interpretare: cea care scoate la lumină, prin reactualizare, motivația

¹⁷ Cf. *Dicționar de sociologie*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 106-107

actorului social; interpretarea axiologică, care pune în evidență valorile care i-au călăuzit pe oameni în acțiunile lor; interpretarea rațională sau teleologică, care se referă la relația mijloace-scop.”¹⁸

11. Metoda istorică

Aceasta oferă cercetătorului date și informații privind *dimensiunea temporală* a faptelor și fenomenelor, evenimentelor și instituțiilor sociale, demersul cognitiv deplasându-se din prezent spre trecut. Ea se distinge de istorie prin aceea că, în sociologie, conduce la elaborarea unor *tipuri* de fapte și fenomene sociale, la clarificarea cadrelor sociale de manifestare a acestora. Totodată, metoda istorică ne ajută nu numai să dezvăluim regularitățile și legitățile proprii societății umane, dar și să constatăm ceea ce este singular, irepetabil într-un fapt sau proces social.

12. Metoda sociometrică

A fost inițiată de Iacob Levy Moreno (n. 1892 la București), care, după studii de medicină și filosofie la Viena, s-a stabilit, din 1927, în S.U.A., exersând psihiatria. El este creatorul unei noi științe sociale – *sociometria* (de la *socius* = asociat, companion și *metrum* = măsură).

Tehnica sociometrică cel mai frecvent folosită este *testul sociometric*. Prin aplicarea acestuia se urmărește descifrarea structurilor microgrupale, plecând de la stabilirea relațiilor interumane preferențiale (atrakție, respingere, indiferență), precum și a locului ocupat de un individ sau altul în ansamblul acestor relații. Practic, testul constă în adresarea unor întrebări fiecărui membru al

unui grup, în legătură cu o activitate sau o situație comună, prilej de a-și exprima preferința în raport cu ceilalți. De exemplu:

1. “Dacă ar trebui să se reorganizeze grupul de muncă (anul de studii) din care faceți parte, cu care dintre actualii colegi ați dori să fiți împreună ?” 1..... 2..... 3.....; sau, într-o altă formulare: “Dacă ați face o petrecere (onomastică, nuntă etc.), pe care dintre actualii colegi i-ați invita?”

2. “Cu cine nu ați dori să fiți coleg?” 1..... 2..... 3.....;

3. “Cine credeți că ar dori să fie coleg cu dvs.?” 1..... 2..... 3....;

4. “Cine credeți că nu ar dori să vă fie coleg?” 1..... 2..... 3.....;

După aplicarea testului se alcătuiește o *sociomatrice*, adică un tabel cu dublă intrare, înscriindu-se pe verticală și orizontală numele (codificate) subiecților și valorile acordate (punctaj pozitiv-alegerile și negativ-respingerile – notându-se cu +3 prima alegere, +2 următoarea și +1 a treia alegere, precum și cu -3 prima respingere, -2 a doua, -1 a treia respingere). *Poziția individului în grup ori status-ul său sociometric* se calculează împărțind numărul alegerile primite de acesta la numărul total al subiecților existenți în grup, din care se scade o unitate.

Reprezentarea grafică a poziției unui membru al grupului în structura acestuia (simbolizat printr-un cerc sau triunghi, iar natura relațiilor dintre ele prin linii) poartă denumirea de *diagramă* ori *sociogramă individuală, diagnostic de sociabilitate*. Structura informală a grupului (sau relațiile neoficiale, afective, spontane și dinamice, dintre membrii săi) este ilustrată de *sociograma* grupului, care se compară cu *organigrama* (structura formală a relațiilor interpersonale, impusă de regulamente, legi, dispoziții etc.). Astfel, în centrul sociogramei, al cercului mare ce înglobează tot grupul, sunt trecuți indivizii cei mai populari (*liderii*), apoi, în ordinea descrescătoare a alegerilor, spre exteriorul cercului, restul subiecților.

Deși exprimarea alegerilor sau respingerilor nu este însoțită de precizarea motivațiilor corespunzătoare (morale, afective, intelectuale, profesionale etc.), ceea ce impune înfăptuirea unor cercetări adiacente, totuși, metoda sociometrică oferă posibilitatea măsurării riguroase a relațiilor interpersonale în diverse grupuri umane (școlare, de muncă ș.a.) și, implicit, cunoașterea modului de

¹⁸ Ibidem, p. 57

structurare a lor: indivizi izolați, grupuri de două persoane (diade), de trei sau mai multe. De asemenea, sociometria îngăduie *descifrarea comportamentului* individual și colectiv (chiar dacă se limitează la colectivități restrânse), decelarea cauzelor tensiunii în sânul unor grupuri și "reconstrucția" lor, dezvăluirea diverselor moduri de structurare a subgrupurilor și compararea lor frecventă.

În anul 1941, C. P. Loornis a avut curiozitatea de a face un studiu sociometric asupra locuitorilor unui sat din New-Mexico, înregistrând frecvența contactelor dintre diverse familii (vizite, petrecerea timpului liber în comun, folosirea în comun a utilajelor agricole etc.). El a putut stabili, astfel, o sociogramă a satului, revelatoare pentru subgrupurile pe care le conținea.

13. Analiza de conținut

Această metodă a apărut ca o reacție față de subiectivismul înregistrat de discursul specific criticii literare, fiind utilizată inițial într-un studiu publicat în 1886 în Anglia. Ea grupează un ansamblu de tehnici cantitative și calitative pentru cercetarea *comunicării* verbale și scrise. Analiza de conținut presupune identificarea și descrierea obiectivă, pe baze sistematice, a conținutului manifest și latent al comunicării ca interacțiune socială. Tehnicile analizei de conținut au fost intens utilizate în S.U.A., pentru descifrarea mesajului real al propagandei naziste, în perioada celui de-al doilea război mondial. Astfel, s-au pus bazele sociologiei comunicării și s-au multiplicat investigațiile asupra comunicării ca fenomen social, iar, mai târziu, asupra comunicării prin mass-media.

În concepția sociologului american Harold D. Lasswell, analiza de conținut se bazează pe dezvăluirea răspunsurilor la întrebările: *cine, ce, cui, cum* și *cu ce* rezultate comunică. Ea a devenit o modalitate de cercetare frecvent utilizată în sociologia politică, a propagandei și a opiniei publice. Prin analiza de conținut se urmărește, în sociologie, desifrarea scopurilor reale urmărite prin mesajele publicate, formularea de concluzii științifice privind personalitatea celor care comunică, societatea în care se realizează

comunicarea, scopurile reale ale unor mesaje scrise etc. Pentru aceasta, se compară conținutul unor texte elaborate în diferite perioade de timp sau care sunt emise din surse diferite.

Printre unitățile de analiză figurează: tema, cuvântul, propoziția, paragraful, pagina. În diverse situații se apelează la o schemă de categorii standardizate, ce permit înfăptuirea unor studii comparative asupra comunicării. Astfel, pe baza schemei de categorii standard, elaborată de sociologul american R.K. White, s-au putut analiza comparativ discursurile lui Hitler și Roosevelt sau cuvântările lui J.F. Kennedy și N.S. Hrușciiov (în timpul când s-au aflat la conducerea țărilor lor), pentru a se descifra sensul și mesajul concret al politicii promovate de aceștia în relațiile internaționale, intențiile reale pe care și le mascau în intervențiile lor publice.

În investigația sociologică mai sunt cunoscute și alte metode, cum ar fi **metoda comparativă**, care îmbracă diferite forme și se confundă cu însăși metoda sociologică. Aceasta este un demers cognitiv care ne ajută să înțelegem un fenomen social prin confruntarea unor situații diferite în care se manifestă. Comparațiile se fac la nivel național, internațional și între momente istorice diferite. Demersul comparativ ne permite să dezvăluim diferențele și elementele comune în manifestarea aceluiași fenomen social, care apar în diverse contexte sociale și în anumite intervale de timp (de exemplu, caracteristicile fenomenului de șomaj în societatea franceză și în cea românească, în trecut și în prezent).

De asemenea, **metoda statistică** este necesară în cunoașterea sociologică, pentru surprinderea trăsăturilor cantitative ale faptelor și proceselor studiate, fiind indisolubil legată de alte metode întrebuintate de sociologie. Pe baza examinării datelor statistice se ajunge la formularea unor concluzii de ordin calitativ în demersul sociologic. De pildă, compararea ratei șomajului în România cu rata șomajului în statele dezvoltate ne conduce la o apreciere calitativă (de forma că, în prezent, este mai mare în țara noastră decât în Occident).

Cercetările complexe demonstrează atât necesitatea utilizării mai multor metode, în demersul sociologic, cât și faptul că au un caracter complementar, că se corelează și se condiționează reciproc.

Capitolul VI

LEGILE SOCIOLOGIEI

1. Sensul și condițiile enunțurilor legice în sociologie

Sociologia, ca și alte științe (îndeosebi științele naturii), are un caracter *nomologic*, în sensul că propune explicații bazate pe formularea legilor. Rostul oricărei științe este de a descoperi și formula acele legi care guvernează domeniul său de studiu. În calitate de știință socială, sociologia are menirea de a elabora explicații riguroase, veritabile și de durată asupra vieții și activității sociale a oamenilor. Noțiunea de *lege* se referă la acele raporturi necesare, esențiale, generale, relativ stabile și repetabile, care apar între laturile interne ale unui obiect ori fenomen social, între diferite obiecte sau fenomene, între stările succesive ale evoluției unui sistem (inclusiv social).

Legile oricărei științe sunt expresia sintetică a cunoștințelor dobândite în respectivul domeniu al cunoașterii. În cadrul cunoașterii științifice se operează, pe lângă noțiunile de lege, paradigmă, teorie, și cu noțiunea de *principiu*. Sensul acesteia din urmă este de teză fundamentală, idee de bază pe care se întemeiază o teorie științifică sau un sistem de gândire. Principiul mai poate fi înțeles și ca totalitate a legilor și a noțiunilor centrale dintr-o anumită disciplină. Inițial, termenul de principiu a apărut pe terenul reflecției filosofice, desemnând originea și esența lumii, punctul său de plecare, cauza primordială, temeiul a tot ceea ce ființează.

Legile cu care operează știința iau forma unor propoziții sau enunțuri fundamentale, având proprietatea de a fi necesare și general valabile. Prin urmare, legile unei științe nu se confundă cu legile juridice (care sunt rezultatul unei deliberări parlamentare), cu legile morale (derivate din experiența de viață în comun a oamenilor) ori cu legile religioase (cuprinse în coduri specifice – Biblia, Coranul).

Pentru ca în sociologie un enunț să fie legic, trebuie să îndeplinească anumite condiții:

- 1) să fie *fundamental* (adică să exprime relații și tendințe definitorii pentru structura ori evoluția unui sistem social) și necunoscut în comunitatea oamenilor de știință din domeniul sociologiei;
- 2) să fie *întemeiat*, sub aspect logic, teoretic (aflându-se în concordanță cu structurile explicative existente) și sub aspect empiric (în concordanță cu realitatea observabilă și cuantificabilă);
- 3) să fie *general-valabil*, indiferent de coordonatele temporal-istorice și social-geografice;
- 4) să aibă *valoare predictivă*, garantând că faptul social se va produce, dacă sunt îndeplinite condițiile favorabile;
- 5) să fie *specific*, adică să se refere la relații între componente omogene, din același domeniu, cauzalitatea socială neputând fi redusă la factori de alt ordin (biofizici, geografici).

În consecință, faptele și procesele sociale sunt totdeauna înțelese ca fapte și procese totale sau colective – potrivit principiului *integralismului sociologic*, care ne obligă să procedăm în cunoaștere de la întreg spre părțile sale componente.¹

Posibilitățile de formulare a legilor sociologice se întemeiază pe existența ordinii sociale, a determinismului propriu societății umane. Sociologia este o știință concomitent *explicativă*, *comprehensivă* și *evaluativă* a societății. Ca știință explicativă, urmărește elaborarea unor legi proprii în procesul de cunoaștere, legi care „sunt aproximări științifice ale legilor obiective ale societății (...).” „Dacă sociologia nu este doar o «știință de legi», cum spunea istoricul A.D. Xenopol, ci și știință comprehensivă, în sensul că le oferă oamenilor posibilitatea de a înțelege contextele sociale în care trăiesc, muncesc și visează, înseamnă că fiecare om își elaborează, de

¹ Ion Ungureanu, *Paradigme ale cunoașterii societății*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 9 și cont. Lucrarea a fost republicată în anul 2002, de către Editura Junimea, Iași. Citatele următoare sunt date după prima ediție.

fapt, un ansamblu de presupoziii și propoziii cu ajutorul cărora el identifică, descrie și caracterizează situațiile sociale în care se află și încearcă să-și organizeze schema sa de viață pentru a face față acestor situații. De fapt, orice explicație sociologică științifică mizează pe un tip determinat de înțelegere, mai mult sau mai puțin spontană, a realității.”²

Din perspectivă axiologică, sociologia ne ajută să valorizăm fenomenele sociale, iar aprecierile respective se fac ținând cont de conștiința apartenenței de grup a oamenilor, de interesele și opțiunile ideologice ale acestora.

2. Clasificarea legilor sociologice

Originea conceptului de lege sociologică se întâlnește în epoca modernă, la unul dintre precursorii sociologiei, Charles-Louis Montesquieu, autorul cunoscutei lucrări *De l'esprit des lois* (1748). „Legile, în înțelesul cel mai larg – scria autorul francez – sunt raporturile necesare care derivă din natura lucrurilor; și, în acest sens, tot ce există are legile sale: Divinitatea are legile sale, lumea materială are legile sale, substanțele spirituale superioare omului au legile lor, animalele au legile lor, omul are legile sale.

Cine a afirmat că o fatalitate oarbă a produs toate efectele pe care le vedem în lume, a spus o mare absurditate; căci ce poate fi mai absurd decât o fatalitate oarbă care ar fi produs entități inteligente?

Există, așadar, o rațiune primordială; iar legile sunt raporturile dintre ea și diferitele unități, și raporturile dintre aceste unități.”³

Secolul al VIII-lea a fost, în Europa, un secol al *Luminilor*, de venerare a *Rațiunii*. Acesta se caracteriza, după aprecierea lui Ernst Cassirer, prin faptul că era „dominat de credința în unitatea și

² *Ibidem*, p. 17

³ Ch. de Montesquieu, *Oeuvres complètes*, Seuil, Paris, 1964, p.530

permanența rațiunii”. Aflat sub influența climatului intelectual al epocii sale, Montesquieu își va propune să cerceteze spiritul legilor, și, într-un atare context este nevoit să precizeze conținutul noțiunii de lege, să realizeze, totodată, în gândirea modernă, prima împărțire coerentă a legilor. „Legea, în general, este – după opinia autorului francez – rațiunea omenească, în măsura în care ea guvernează toate popoarele de pe Pământ; iar legile politice și civile ale fiecărui popor nu trebuie să fie decât cazurile particulare la care se aplică această rațiune omenească (...). Legile trebuie să corespundă naturii și principiului guvernământului statornicit sau care se plănuiește a fi statornicit, fie că au drept scop organizarea lui, ca legile politice, fie că au drept scop menținerea lui, ca legile civile.”⁴

Analizele socio-istorice întreprinse de Montesquieu îl conduc la o concepție deterministă asupra lumii omenești, gânditorul sesizând legăturile cauzale între diferitele legi, obiceiuri, datini și credințe ale oamenilor, legături care conferă unitate organismului social. „Termenul de lege are pentru el o dublă semnificație. El numește în primul rând, după logica lucrărilor lui Newton, legi fizice [pe acelea] care sunt relații invariabile între fenomene naturale. Legile sunt însă reguli, provenind din activitatea legislatorului, care constrâng și organizează viața socială: acestea sunt legile pozitive”⁵ (create de om, în opoziție cu cele naturale – subl. ns., D.O.)

La începutul secolului al XX-lea, gânditorul francez G. Palante s-a ocupat, pe larg, de studiul legilor, operând o clasificare a acestora în cadrul examinării procesului de perpetuare, evoluție și declin al societății omenești. Autorul a explicat fiecare fază, din cele trei menționate, prin evidențierea unor legi sociale specifice. Pentru a răspunde la întrebarea „Cum se mențin societățile?”, G. Palante reliefează legile care guvernează menținerea ori conservarea societăților: legea generală a conservării sociale, legea unității și continuității sociale, legea adaptării vitale, legea diferențierii sociale

⁴ *Ibidem*, p. 532

⁵ Michel Lallement, *Istoria ideilor sociologice*, Editura Antet, București, f.a., p. 29

și legea elitelor, legea solidarității sociale și legea gregarismului, legea conformismului social și a eliminării non-conformiștilor, legea imobilismului și legea variabilității sociale, legea dogmatismului și a optimismului social, legea formalismelor sociale și legea minciunii de grup.

A doua categorie de legi este cea care îl ajută pe G. Palante să explice procesul de *evoluție* a societăților, distingând legile evoluției de legile cauzalității. Autorul remarcă faptul că „în timp ce legile evoluției, în mod esențial necesare, introduc în sociologie un fatalism absolut, ideea de cauzalitate, acordând un loc important acțiunilor individuale, introduce în știință o contingentă cel puțin relativă.” „Cunoașterea furnizată de legile evoluției este o cunoaștere descriptivă. Legile cauzalității au un caracter explicativ.”⁶

Gânditorul francez considera că, atunci când ne referim la viața societăților umane, trebuie să ținem cont de ambele categorii de legi, adăugând că legile evoluției se subordonează legilor cauzalității. Pentru G. Tarde, legile cauzalității se reduc la legea imitației, legea opoziției și legea adaptării (în funcție de aceste legi acționând și reacționând conștiințele individuale, unele față de altele, în viața socială).

Legii fundamentale a imitației i se asociază, după opinia lui G. Palante, următoarele legi ale evoluției: trecerea de la obicei la morală, trecerea de la unilateral la reciproc, legea ireversibilității în istorie și legea asimilării sociale progresive. Conștient de faptul că invenția și imitația nu sunt singurele forțe generatoare ale evoluției sociale, gânditorul amintit cercetează și alte legi ale evoluției societăților umane, cum ar fi legea generală a opoziției sociale și, ca o consecință a acesteia, legea diferențierii sociale („ce exprimă orientarea energiilor sociale într-un anumit sens”), asupra căreia a insistat și G. Simmel.

Procesul declinului, *dizolvării* și *dispariției* societăților umane este văzut de G. Palante ca „o lege inevitabilă”, precum „moartea indivizilor”. Astfel, o revoluție, precum cea franceză de la 1789, face ca membrii societății vechi să dispară (răpuși în lupte ori incapabili să se adapteze noii ordini sociale), în timp ce alții se adaptează noilor condiții sociale din societatea abia născută, supraviețuind. „Orice ar fi, pe ruinele societăților dispărute – scria autorul – apar întotdeauna alte societăți, ce prezintă la rândul lor aceleași faze ale evoluției și ale dispariției, pe care le-au traversat predecesoarele lor.”⁷

În sociologia contemporană întâlnim alte criterii de clasificare a legilor. Așa, de exemplu, în viziunea lui Gaston Bouthul, exprimată în lucrarea *Traité de Sociologie* (1959), legile sociologice sunt grupate în patru categorii sau tipuri:

- 1) *legi istorice* – indică succesiunea necesară a evenimentelor social-istorice și se împart în:
 - a) *legea cauzalității predeterminate* (de exemplu: „bunăstarea și bogăția provoacă decadența statelor”);
 - b) *legi ciclice* (reflectă o succesiune de faze de măreție și decădere a societăților, dinastiilor, regimurilor politice);
 - c) *profețiile* (care prefigurează, prin anticipare, evoluția istorică a unor societăți, structuri și instituții sociale), precum legea trecerii de la capitalism la comunism, susținută de Marx, și legea celor trei stadii a lui A. Comte;
- 2) *legi cauzale* – ne arată legătura de la cauză la efect între două fenomene sociale (de pildă, creșterea populației pe un teritoriu amplifică diversitatea contactelor sociale, care, la rândul lor, determină adâncirea diviziunii sociale a muncii);
- 3) *legi de corelație* – sunt de forma: „oriunde întâlnim fenomenul A va exista cu necesitate și fenomenul B” (de exemplu: în toate comunitățile urbane controlul social este impersonal, iar, în comunitățile rurale, acesta este personalizat);

⁶ G. Palante, *Précis de Sociologie*, sixième édition, Librairie Félix Alcan, Paris, 1921, p. 102

⁷ *Ibidem*, p. 147–148

- 4) *legi ale variațiilor concomitente* – sunt enunțuri referitoare la relațiile dintre două fenomene sociale, de genul: „fenomenul B se mărește sau se micșorează în proporție directă sau inversă cu fenomenul A” (de pildă, cu cât crește volumul unui grup social, cu atât scade securitatea afectivă a membrilor săi)⁸.

În raport cu dimensiunea temporală a fenomenelor sociale, legile sociologice se împart în două clase: 1) *legi sincronice* ori *structurale* – privesc relațiile de simultaneitate, interdependență și solidaritate între anumite fenomene sociale, între anumite instituții fundamentale ale societății; 2) *legi diacronice* sau *genetice* – vizează relațiile de succesiune între fenomenele sociale, între instituții ori între două stadii ale aceluiași fenomen, ale aceleiași instituții. Pornind de la faptul că în sistemul structurilor explicative ale gândirii sociologice un rol major îl au cele cauzale și funcționale, unii autori consideră că legile sociologice mai pot fi clasificate și în *legi cauzale*, *legi funcționale* și *legi mixte*.⁹

Întrucât legile sociologice au un caracter istoric – fiind valabile în anumite condiții de timp și de loc, înseamnă că și validitatea lor specifică nu este absolut generală. În plus, cele mai multe legi sociologice satisfac acea condiție de generalitate prin raportare la o anumită realitate socială și la o anumită epocă istorică. Numai legile care se referă la societatea în ansamblu, indiferent de loc și timp, îndeplinesc condiția valabilității generale, universale.

În lucrarea menționată a lui Ion Ungureanu, legile sociologice și paradigmele cunoașterii societății sunt tratate și ordonate în funcție de patru categorii tematice: *Omul în societate: socialitatea și sociabilitatea; Anatomia societății: structuralitatea; Structurile sociale: clase, stratificare și mobilitate socială; Evoluția societăților*¹⁰.

⁸ Apud C. Zamfir, L. Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993, p. 328

⁹ *Idem*

¹⁰ Ion Ungureanu, *op. cit.*, 260 p. Din această lucrare am selectat, pentru exemplificare, cea mai mare parte a definițiilor legilor sociologice, pe care le vom prezenta în continuare.

3. Exemple de legi și principii sociologice

Omul în societate

Emil Durkheim

Legea diviziunii sociale a muncii

„Există o lege generală care arată că agregatele parțiale care fac parte dintr-unul mai vast pot să-și distingă din ce în ce mai slab propria lor individualitate. Cu cât este mai extinsă diviziunea muncii, cu atât părțile societății sunt mai distincte. Diviziunea muncii este, deci, cu atât mai mare cu cât este mai mare numărul indivizilor care se află în contact suficient de puternic încât să reacționeze unii față de ceilalți. Dacă vom numi densitate dinamică sau morală apropierea sau contactul activ al indivizilor, putem spune că diviziunea muncii se extinde direct proporțional cu densitatea morală sau dinamică a societății.”

Muzafer Sherif

Efectul normei sociale

„Baza psihologică a normelor sociale (stereotip, modă, convenții, obiceiuri și valori) constă în formarea unui cadru de referință comună ca produs al contactului dintre indivizi. Din momentul în care s-a cristalizat și a fost însușit de către indivizi, acest cadru devine factorul ce determină sau modifică reacțiile individului la situațiile cu care el se va confrunta mai târziu, fie ele sociale, sau nesociale.”

Bronislaw Malinowski

Piramida nevoilor și principiul derivării lor sociale

„Pentru a răspunde celor mai elementare nevoi biologice, societatea creează mijloace de satisfacere a lor, iar aceste mijloace devin, la rândul lor, *nevoi derivate*, care vor genera mijloace și deci nevoi noi, ceea ce înseamnă că derivarea socială a nevoilor este un proces continuu și că nevoile biologice (elementare) reprezintă doar o verigă a lanțului de nevoi sociale (derivate). La rândul lor, nevoile

derivate sunt *elementare* sau *naturale* în același sens ca și cele biologice, adică în sensul că fără satisfacerea lor nu este posibilă supraviețuirea omului.”

Robert King Merton

Legea socializării anticipative

„Conformismul social față de valorile unui grup de referință, diferit de grupul de apartenență, determină socializarea anticipativă a individului.”

Ștefan Odobleja

Legea sociabilității

„Sociabilitatea este în raport direct cu proximitatea fizică a indivizilor, consonanța lor psihologică, compensația reciprocă dintre indivizi, cu diferențierea și specializarea lor, cu diviziunea muncii și cu gradul de antisociabilitate anterior; sociabilitatea este în raport invers cu diferența și divergențele dintre indivizi, concurența și îndepărtarea lor reciprocă, cu abuzurile și exagerările din societate.”

Robert Trivers

Legea altruismului reciproc

„Dacă A îl salvează pe B de la înec, iar posibilitatea ca B, care nu-i este rudă lui A, de a se îneca este de cel puțin 0,50, în timp ce probabilitatea ca A însuși să se îneca este de cel puțin 0,05, în timp ce probabilitatea ca A însuși să se îneca este de cel puțin 0,05, riscul salvatorului se înjumătățește deoarece B va fi stimulat să-l salveze pe A într-o situație mai mult sau mai puțin similară.”

Peter Blau

Principiile schimbului social

„Principiile schimbului social pot fi rezumate astfel: un individ oferă altuia anumite servicii ca recompensă pentru activitatea acestuia; în acest fel, al doilea individ se simte obligat față de primul; pentru a se putea achita de această obligație, el trebuie să-i facă, la rândul său, primului individ anumite servicii care pot avea valoare de recompensă; dacă serviciile pe care și le fac reciproc cei doi indivizi au o anumită valoare pentru fiecare dintre ei, fiecare va încerca să-i

face celuilalt cât mai multe servicii pentru a-l obliga să-și mărească oferta de răspuns cu scopul de a se achita de obligații; pe măsură ce se primesc cât mai multe bunuri în cadrul acestui schimb, nevoia celor doi indivizi de a schimba servicii începe să scadă.”

Anatomia societății

Auguste Comte

Legea preponderenței sociale a forței materiale

„Legea socială a supremației puterii practice este o aplicație a celei mai generale legi a ordinii naturale: fenomenele cele mai nobile sunt subordonate fenomenelor celor mai grosolane...; preponderența socială a forței materiale, departe de a constitui o anomalie deplorabilă, este la fel de normală ca și dominarea ordinii sociale de către cea organică și a acesteia de către cea anorganică. Când mentalitatea modernă va accepta normalitatea preponderenței sociale a forței materiale, fatalitatea legii va putea să devină o sursă incompatibilă a dezvoltării intelectuale și a perfecționării morale.”

Ferdinand Tönnies

Legea comunității și paradoxul societății

„Posibilitatea și unitatea comunității voințelor umane sunt determinate de legăturile de sânge, apropierea spațială și spirituală dintre oameni. Prin clasificarea acestor trei motive ale comunității putem cerceta rădăcinile oricărei asocieri umane. În același fel putem elabora și legile principale ale comunității: 1. părinții și soții se iubesc reciproc sau se obișnuiesc ușor unii cu alții; vorbesc și gândesc la fel, ceea ce se întâmplă și între vecini și prieteni; 2. între cei care se iubesc, vorbesc la fel etc. există *înțelegere* (comprehensiune); 3. cei care se iubesc, și, înțelegându-se, trăiesc și rămân împreună, își reglementează împreună viața lor comună.”

„Societatea este un grup de oameni care, deși trăiesc și rămân în raporturi pașnice unii față de alții, nu sunt organic legați, ci organic separați... Aici nimeni nu va face ceva în folosul altcuiva

decât dacă prin schimbul de servicii sau bunuri se obține o echivalență.” Cum schimbul este mijlocit de bani, iar banii pot fi și ei înlocuiți cu <<obligații” financiare>>, „a percepe o plată pentru proprietatea unei mărfi (cum este cazul obligației), fără a furniza însă marfa respectivă, este o situație *transcendentă* societății, fiindcă astfel se constituie o legătură durabilă, care contravine ideii însăși de societate, o legătură care nu se mai referă la lucruri, ci la persoane. Acest raport, prezent încă în contractul simplu al schimbului economic, devine nelimitat în timp și, dacă el asigură echilibrul în cazul contractului economic, devine *dependență personală unilaterală* în situația obligației financiare.”

Herbert Spencer *Legea integrării și diferențierii societăților*

„Societățile se caracterizează prin *integrare*, caracterul primar al evoluției, și prin *diferențiere*, caracter secundar... Legea generală în virtutea căreia agregatele mai mari au o organizare mai complicată o găsim pretutindeni, deci și în societate. Astfel, pe măsură ce înaintăm de la grupurile cele mai mici la cele mai mari, de la grupurile compuse la cele dublu compuse, diferențierea părților crește. Masa socială, care este cu atât mai omogenă cu cât este mai mică, crește prin adăugare, iar condiția creșterii volumului masei sociale este ca acesta să-și sporească eterogenitatea.”

Vilfredo Pareto *Ciclurile dependenței mutuale*

„Forma societății este determinată de toate elementele care acționează asupra ei și asupra cărora ea reacționează, putând vorbi, deci, de o *dependență mutuală*... Numărul acestor elemente este extraordinar de mare, dar le putem lua în calcul doar pe cele mai importante, considerând însă că dependențele lor mutuale constituie un *sistem*, pe care-l vom numi *sistem social*... Sistemul social este compus din anumite molecule, care conțin reziduuri, interese, derivații și anumite tendințe..., iar dependența mutuală a acestora se realizează în patru *cicluri*, care rezultă din combinarea reziduurilor, intereselor, derivaților, eterogeneității sociale și circulației elitelor.”

Talcott Parsons *Legea ierarhiei cibernetice*

„Pentru a satisface imperativele funcționale ale *adaptării, realizării scopurilor, integrării și continuității* ei ca *sistem social*, orice societate se structurează în patru subsisteme: *economic, politic, comunitar și socializator*. Relațiile dintre aceste patru subsisteme (structuri) se desfășoară după *legea ierarhiei cibernetice*: părțile cele mai bogate în energie dețin cel mai mic volum de informație și sunt *factori de condiționare* a acțiunii, în timp ce părțile bogate în informație sunt sărace în energie, având însă rolul de *factori de control al acțiunii*.”

Dimitrie Gusti *Legea paralelismului sociologic*

„Voința socială, ca motivare a existenței, relațiilor și proceselor unităților sociale, nu este o construcție arbitrară a spiritului. Ea poate fi oricând descoperită și precis caracterizată prin raportarea manifestărilor economice, spirituale, politice și juridice, la ansamblul cadrelor, cosmologic, biologic, psihic, istoric, ceea ce constituie *legea paralelismului sociologic*. Un întreit paralelism: înăuntrul cadrelor, un paralelism între cadrele extrasociale: cosmologic și biologic, pe de o parte, și cele sociale: psihic și istoric, pe de altă parte; apoi un paralelism în sânul manifestărilor, între cele constitutive: economică și spirituală, și regulative – politică și juridică, în sfârșit, un paralelism între ansamblul manifestărilor și ansamblul cadrelor. Paralelism înseamnă că toate aceste categorii nu formează raporturi de subordonare logică și nici nu pot fi reduse unele la altele, adică nu formează între ele înălțări cauzale, ci numai condiții reciproce, existențiale; ele nu pot fi înțelese decât în unitatea lor structurală, ca totalități *sui generis*.”

William Thomas *Teorema etichetării sociale*

„Dacă oamenii definesc o situație ca fiind reală, atunci această situație este reală prin consecințele definirii ei ca reală.”

Structurile sociale

Ralph Dahrendorf

Pluralismul conflictelor sociale

„Dacă analizăm intensitatea conflictelor sociale, putem considera pluralismul lor un factor care contribuie la descreșterea intensității conflictelor, în timp ce suprapunerea sau convergența mai multor conflicte sociale sunt factori ai creșterii intensității. Cu cât corelația dintre poziția față de autoritate și celelalte aspecte ale statusului economic este mai slabă, cu atât mai slabă va fi intensitatea conflictelor de clasă și viceversa.”

Mihai Eminescu

Legea selecției sociale negative

„Într-un mediu social și național corupt prin influență și dominație străină vor fi promovate în ierarhia socială elementele care se adaptează pasiv, ușor și repede mediului social corupt.”

Pitirim Sorokin

Legea mobilității sociale

„Deoarece sunt extrem de rare societățile ale căror straturi sociale să fie complet închise, în orice societate se manifestă mobilitatea verticală sub cele trei forme ale ei: *economică, politică și ocupațională*. Mobilitatea verticală întâmpină totdeauna și peste tot anumite «rezistențe» sociale, ceea ce face ca ea să varieze în spațiu și timp. De aceea, nu există o tendință perpetuă spre creșterea sau descreșterea mobilității unei societăți. Creșterea/descreșterea mobilității variază în funcție de cauzele care determină o formă sau alta a mobilității sociale și care sunt: diferențele înăscute dintre indivizi, diferențele dintre mediile sociale în care trăiesc oamenii și faptul că aceștia trăiesc permanent împreună (*living together*). Efectele mobilității sociale sunt benefice pentru dezvoltarea intelectuală a indivizilor, pentru creșterea inventivității lor și a prosperității economice a societății, precum și pentru optimizarea distribuției sociale a indivizilor; mobilitatea socială are efecte

negative asupra «compoziției sociale a societății», a comportamentului social și relațiilor moral-afective, precum și asupra integrării sociale. Stabilitatea societății este influențată atât pozitiv, cât și negativ de mobilitatea socială.”

Gabriel Tarde

Legile imitației sociale

„La o valoare logică sau teleologică presupusă, prin ipoteză, ca fiind egală: 1. modelele interne vor fi imitate înaintea celor externe; 2. exemplele oferite de persoane, clase, comunități, instituții superioare au prioritate asupra celor ale persoanelor, comunităților sau instituțiilor inferioare; 3. o prezumție similară de superioritate este asociată când *prezentului*, când *trecutului*, ceea ce face ca exemplele părinților noștri sau, dimpotrivă, ale contemporanilor, să capete o importanță istorică considerabilă.”

Raymond Boudon

Paradoxul lui Anderson și devalorizarea diplomelor

„Dacă nu există o adecvare perfectă a structurilor sociale la cele educaționale, influența puternică a nivelului de instrucție asupra statutului social nu este incompatibilă cu existența unei legături slabe între status-ul social relativ și nivelul de instrucție relativ... Individul care are un nivel de instrucție mai ridicat decât tatăl său poate, deci, să aibă «vecin» în ierarhia socială pe unul cu un nivel de instrucție inferior față de cel al tatălui său, dar cu un status social superior.”

Spiru Haret

Legea creșterii fondului intelectual al societății

„Fondul intelectual al unei societăți crește în progresie geometrică, în raport cu timpul.”

A. Aulin

Legea necesarului de ierarhie

„Într-o societate cu o anumită structură a forțelor productive, structură indicată în termenii entropiei prin capacitatea reglatoare optimă și prin absența autoreglării, capacitatea reglatoare efectivă

poate fi îmbunătățită prin creșterea ierarhiei în organizarea socială a producției și distribuției, respectiv prin creșterea controlului entropiei, până când este atinsă reglarea optimă permisă de nivelul de dezvoltare a forțelor productive; după aceasta, orice creștere a ierarhiei nu mai este necesară. Pe măsură ce crește autoreglarea forțelor de producție, câștigul care poate fi obținut prin creșterea ierarhiei sociale descrește până dispare definitiv, și dispare definitiv când forțele de productive ajung la autoreglare deplină; în acest caz, granița dintre clasa celor ce muncesc și cea a guvernanților își pierde semnificația.”

Evoluția societăților

Auguste Comte

Legea celor trei stări

„Toate felurile noastre speculațiuni sunt neapărat supuse, fie la individ, fie la specie, să treacă succesiv prin trei stări diferite, pe care denumirile obișnuite de *teologică*, *metafizică* și *pozitivă* le vor putea îndestul califica. De la început indispensabilă, în toate privințele, cea dintâi stare trebuie să fie socotită numai ca provizorie și trecătoare; cea de-a doua, care nu-i în realitate decât o modificare dizolvantă, nu comportă vreodată decât o destinare trecătoare, spre a ajunge treptat la a treia; tocmai într-aceasta, singura deplin normală, constă, sub orice raport, regimul definitiv al rațiunii umane.”

Henri Mendras

Teorema epidemiologică și curbele evoluționare

„O inovație se răspândește într-o populație la fel ca o epidemie, adică după forma unei curbe logistice (S). Curba în formă de S ne permite să distingem *pionierii*, *inovatorii*, *majoritatea precoce*, *majoritatea întârziată* și *întârziatii*.”

Julien H. Steward

Legea evoluției culturale ca proces multilinear

„Cultura umană a evoluat, așa cum ne arată datele empirice acumulate, de-a lungul unui număr de linii diferite; trebuie să

gândim, deci, evoluția culturală nu ca un proces unilinear, ci *multilinear*. Această gândire constituie o bază nouă pentru înțelegerea evoluționară a culturii umane. Ea presupune un mod de abordare care ne poate arăta cum modelează factorii unui tip dat de situație dezvoltarea unui tip particular de societate.”

Elman R. Service *Principiul discontinuității filogenetice a progresului*

„Cu cât mai adaptată și mai specializată este o formă socioculturală, aflată într-un anumit stadiu evoluționar, cu atât mai mic este potențialul ei necesar pentru a trece în stadiul următor.”

Neil J. Smelser

Mecanismele sociale ale schimbării pentru dezvoltarea economică

„Dezvoltarea economică, indicată, de regulă, prin creșterea produsului național pe locuitor, este determinată de următoarele schimbări structurale într-o societate: progresul tehnologic, reorganizarea (comercializarea) agriculturii, industrializarea și urbanizarea. Aceste schimbări structurale se realizează prin trei tipuri de *mecanisme sociale ale schimbării: diferențierea structurală, integrarea și tulburările sociale*.”

Constantin Dobrogeanu-Gherea *Legea orbitării sau legea evoluției societăților înapoiate*

„Țările rămase în urmă intră în orbita țărilor capitaliste înaintate; ele se mișcă în orbita acelor țări, și întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială e determinată de viața și mișcarea țărilor înaintate, e determinată de epoca istorică în care trăim, de epoca burghezo-capitalistă. Și această determinațiune a vieții și mișcării sociale a țărilor înapoiate prin cele înaintate le este însăși condiția necesară de viață.”

Eugen Lovinescu *Legea sincronismului sau a contemporaneității*

„Și determinațiunea, ca și interdependența, adică ambele momente ale formării civilizației române moderne, dominate de un spirit unic, pot fi înglobate într-o singură lege: în *legea sincronismului vieții moderne*, care lucrează în chip nivelator și nu de diferențiere (...), prin care sensul dezvoltării popoarelor, mai ales în epoca noastră de interpenetrație multiplă, este același.”

Crane Brinton *Legea revoluției inevitabile*

„Inevitabile în viața societăților, revoluțiile sunt fenomene sociale patologice. În consecință, ca și evoluția unei boli, o revoluție începe cu *febră* (revoluționară), continuă cu instalarea *crizei* și sfârșește printr-o perioadă mai scurtă sau mai lungă de *convalescență*.”

William F. Ogburn *Legea decalajului cultural*

„Dacă o parte a culturii se schimbă datorită unei descoperiri sau invenții și, prin aceasta, generează schimbări într-o altă parte a culturii, dependentă de ea, aceste schimbări se produc frecvent cu o anumită întârziere.”

*

* *

În perimetrul gândirii sociologice se întâlnesc numeroase alte legi, elaborate și de alți autori decât cei amintiți. Așa, bunăoară, Karl Marx a emis (în secolul al XIX-lea) *legea concordanței nivelului forțelor de producție cu caracterul relațiilor de producție*, pentru a individualiza fiecare formațiune social-istorică, trecerea succesivă de la o societate la alta fiind impusă, după opinia sa, tocmai de instalarea unui decalaj între forțele de producție, socotite permanente în ascensiune, și relațiile sociale, aflate mereu în întârziere.

Sociologul italian, de origine germană, Robert Michels a formulat, în lucrarea sa *Partidele politice* (1911), *legea de fier a oligarhiei*, prin care demonstrează că viața politică și sindicală este acaparată, treptat, de o clasă de conducători profesioniști, care nu mai slujesc interesele colective ale celor pe care pretind că îi reprezintă, ceea ce duce inevitabil la o limitare severă a democrației interne în organizațiile politice și sindicale (în timp ce masele vor schimbări, mica elită a conducătorilor monopolizează puterea și își perpetuează mandatul).

O altă lege este *legea lui Engel*, care pune în evidență legătura dintre compoziția consumului și nivelul veniturilor, fiind enunțată astfel: „cu cât venitul este mai mare, cu atât partea consacrată cheltuielilor alimentare este mai mică.”

Legea lui Parkinson (după numele autorului englez C. Northcote Parkinson, care a formulat-o în anul 1957), reliefează anumite practici păgubitoare în funcționarea organizațiilor birocratice (în special, administrative): „volumul (cantitatea) muncii crește astfel încât să ocupe integral timpul alocat pentru realizarea obiectivului fixat.” Parkinson a constatat că nu există o relație proporțională între volumul activității și mărimea personalului dintr-o organizație, acesta tinzând să crească, indiferent de cantitatea de muncă ce trebuie depusă.

Legea celor 1000 de ani a fost formulată în sociologie de către Edward O. Wilson, prin care explică evoluția societății pe baza luptei dintre gene, durata de un mileniu fiind timpul necesar pentru a învinge gena avantajoasă.

Partea a II-a

OMUL ȘI SOCIETATEA

Capitolul VII

PROCESUL UMANIZĂRII ȘI ISTORIA SOCIETĂȚII OMENEȘTI

1. Originea omului și etapele antropogenezei

În legătură cu originea omului există trei ipoteze sau concepții: creaționistă, evoluționistă și paleoastronautică, fără ca vreuna dintre acestea să se impună cu argumente suficiente pentru a elucidă geneza omenirii și a fi unanim recunoscută.

Potrivit concepției *creaționiste*, bazată pe datele biblice, omul a fost creat de Dumnezeu după chipul și asemănarea sa, și, față de restul viețuitoarelor, l-a înzestrat cu rațiune și liber arbitru (capacitatea de a opta, de a distinge între bine și rău, și de a se conduce singur). Această teorie a fost susținută de teologi și de anumiți filosofi.

Cea de-a doua interpretare, *evoluționistă*, se axează pe datele cercetărilor de teren, efectuate în diferite locuri din lume, și a fost îmbrățișată, în primul rând, de către oamenii de știință, mai cu seamă din veacul al XIX-lea încoace. Astfel, omul a fost considerat un rezultat necesar al evoluției naturii și, totodată, punctul inițial al constituirii societății umane.

Concepția evoluționistă își are rădăcinile în lucrarea celebrului biolog englez Charles Robert Darwin, *Originea speciilor prin selecție naturală sau păstrarea raselor favorizate în lupta pentru*

existență (1859). Principala obiecție care se aduce explicației evoluționiste este aceea că arhiva fosiliferă nu probează toate verigile de legătură pentru trecerea de la o specie la alta.

Ipoteza *paleoastronautică* ține de domeniul științifico-fantastic și promotorii ei susțin că primii oameni ar fi fost aduși pe Terra de o expediție a unei civilizații superioare, în vederea unor experimente.

Cercetările arheologice și descoperirile antropologice din cursul secolelor al XVIII-lea, al XIX-lea și al XX-lea au permis caracterizarea principalelor etape ale procesului de formare a omului, de la desprinderea sa din lumea animală și până la nașterea omului specific epocii moderne. Gânditorul suedez Carl von Sînné (1707-1778) a fost primul om de știință care, în lucrarea *Systema naturae*, a analizat omul ca o parte componentă a naturii. Acesta a stabilit că *homo sapiens* reprezintă o specie aparte în ordinul primatelor și a făcut o clasificare a varietăților omului.

Unii analiști, preocupați de elucidarea trecutului omenirii, consideră că suntem departe de a cunoaște când au apărut primii oameni pe Pământ, datarea acestui eveniment crucial rămânând de domeniul ipotezelor. Alți exegeți apreciază vârsta omenirii la cel mult 15.000 de ani, în timp ce ultimele cercetări științifice au dus la concluzia că omul de tip actual și-a făcut apariția cu circa 200.000 ani în urmă. Recent, în Spania, specialiștii de la Institutul de Paleontologie, au făcut publică, în noiembrie 2004, descoperirea scheletului unei primate, care a trăit acum 12,5-13 milioane ani, și care ar putea reprezenta așa numita „verigă lipsă”, adică ultimul strămoș comun al oamenilor și maimuțelor.

În continuare, vom prezenta câteva dintre rezultatele cercetărilor de specialitate pe tema antropogenezei, fără a ne putea pronunța asupra validității științifice a acestora. Ele sunt în măsură să ne introducă în cunoașterea trecutului îndepărtat al omului și al societății.

Cercetătorii filogenezei speciei umane în cadrul lumii vii au delimitat epoca preistorică de epoca istorică a devenirii omului, aceasta din urmă coincidând cu nașterea propriu-zisă a ființei umane.

Examinarea lanțului filogenetic i-a condus pe diverși cercetători (arheologi, antropologi, paleontologi ș.a.) la concluzia că au existat mai multe tipuri de oameni care au precedat tipul de om cunoscut în zilele noastre și care poartă denumirea de *homo sapiens sapiens recens*. Cei mai vechi hominizi au fost descoperiți cu circa 6 milioane de ani în urmă, în ținutul Afar din Etiopia, de unde și denumirea lor de *australopithecus afarensis*. Aceștia au populat țărmurile lacurilor din Africa ecuatorială și tropicală, iar în rândul lor se înscriu și cei cunoscuți sub denumirea de *australopithecus africanus* (datați acum 3-2 milioane de ani și caracterizați prin înălțime mică – 1,20 m; capacitate craniană redusă – 450 cm³; mers biped, dar nu complet vertical; alimentație preponderent vegetariană). Indivizii din acest tip uman ar putea reprezenta, după opinia unor specialiști, prima verigă a procesului evolutiv spre om.

A doua verigă a apărut cu 2,5 milioane de ani în urmă și aparține tipului de *homo habilis*, derivat, se pare, din *australopithecus africanus*. *Homo habilis* a fost descoperit în Tanzania (Africa), iar în Europa, la Bugiulești (jud. Vâlcea). Acesta avea aceeași înălțime cu tipul precedent, însă o cutie craniană mai mare (600-700 cm³), un limbaj mai evoluat (ca sistem de comunicare), fiind și creatorul primelor unelte cioplite din piatră și folosite fie pentru lucru, fie ca arme. Arheologii au descoperit locuri amenajate de *homo habilis* și, în spațiul respectiv, oase de animale, ceea ce însemna un moment de trecere de la stadiul vegetarian la cel carnivor și, implicit, de apariție a ocupației de vânător, alături de cea de culegător (care va continua).

După părerea unor specialiști, omul ca atare nu poate fi acceptat decât de la *homo erectus* încolo (datat cu circa 1,8 milioane de ani în urmă). Acest tip uman era mai evoluat sub toate aspectele: avea o înălțime de 1,4-1,6 m; o capacitate craniană de aproximativ 800 cm³; cunoștea focul și își amenaja locuințe; dispunea de o varietate a uneltelor; posedea un început de practică rituală.

Homo erectus trăia în Africa, Asia și Europa (unde e mai cunoscut sub denumirea de *anteneanderthal*, spre deosebire de Asia, unde e numit *pitecanthrop* și *sinanthrop*). Lui i se atribuie cele mai vechi așezări umane, care au fost scoase la lumină de către arheologii europeni: în Franța, Spania, România, pe teritoriul fostelor țări Iugoslavia și Cehoslovacia. În spațiul asiatic au fost dezvăluite așezări ale lui *homo erectus* în Iordania, Israel, China etc.¹ „Cantitățile mari de oase de animale, sparte sau trecute prin foc, ni-l înfățișează pe acest arhantrop (*homo erectus*) ca vânător aflat într-o formă de organizare socială evoluată în raport cu etapele anterioare².”

Cele mai însemnate progrese înregistrate de om în structura sa fizică au avut loc în perioada paleoliticului inferior – caracterizat printr-un climat glaciatic, care a impus condiții de viață extrem de aspre. Cele mai îndepărtate dovezi materiale de folosire a focului pe teritoriul Europei au o vechime de 600-700 mii de ani. Utilizarea focului de către *homo erectus* a avut un rol decisiv în procesul antropogenezei. Dacă lui *homo habilis* i se atribuie calitatea de a fi primul producător de unelte din piatră, lui *homo erectus* i se recunoaște meritul de a fi cel care a descoperit focul, fiind, totodată, strămoșul lui *Homo sapiens*.

Următorul tip uman a fost *homo neanderthalensis* și posedea trăsături avansate față de cele ale anteneanderthalienilor: avea o poziție aproape verticală, o înălțime medie (trunchi mic și vânos), un craniu voluminos (între 1100 și 1650 cm³), fața era masivă și proeminentă, orbitele erau mari și rotunde. *Homo neanderthalensis* trăia în forme primare de organizare socială (ceata); avea locuințe și vetre de foc amenajate în peșteri (din cauza frigului excesiv); cunoștea producerea focului pe cale artificială și a uneltelor prin cioplire.

¹ Lucian Roșu, *Treptele antropogenezei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 6-9 și 124-125

² *Ibidem*, p. 9

În paleoliticul superior apare tipul de *homo sapiens sapiens*, deși originea sa, ca și aceea a omului modern, este controversată, iar unii specialiști o consideră chiar obscură. Este posibil ca *homo sapiens sapiens* să derive în mod direct din ultimii neanderthalieni din spațiul Europei Occidentale (în România s-au descoperit resturi ale acestui tip de oameni la Cioclovina și Baia de Fier). Din rândul lui *homo sapiens sapiens* se desprind două grupe umane care s-au dezvoltat în paleoliticul superior: cea a omului de *Cro-Magnon*, răspândită în aproape toată Franța, Germania, Anglia, România și care avea o capacitate craniană medie de peste 1500 cm³; cea intitulată *Combe-Capelle*, situată în Europa Centrală (Brno). La ambele grupe există caractere atât primitive, cât și moderne, fiind dificil de stabilit care dintre cele două grupuri au evoluat spre *homo sapiens sapiens recens* (omul actual).

În genere, omul paleoliticului superior se detașă de celelalte tipuri umane precedente din toate punctele de vedere. În primul rând, era posesorul unei experiențe îndelungate, care l-a ajutat să confecționeze unelte variate (din piatră și os) și instrumente polifuncționale, să-și amenajeze locuințe în aer liber și în peșteri.

Procesul de formare a omului a fost îndelungat și complex. Viața în grupuri și comunități mai largi a constituit suportul umanizării și al socializării indivizilor. După apariția religiilor, în special a creștinismului, comportamentul social al omului a fost pus sub controlul normelor, regulilor și valorilor promovate de acestea. Diferitele religii au reprezentat factori majori de umanizare și socializare, de integrare în colectivitate și de spiritualizare a ființelor omenești.

2. De la comunitățile primitive la lumea modernă

Istoria omului este în același timp și istoria constituirii și devenirii societăți omenești. Studiile efectuate asupra formelor colective de viață umană ne arată că acestea cunosc particularități de la o epocă la alta și de la o zonă geografică la alta. Se pot distinge, într-o succesiune istorică, mai multe tipuri de societăți umane: societățile de culegători, vânători și pescari; societățile pastorale; societățile agrare; societățile statal-tradiționale; societățile moderne (național-statale); societățile puternic industrializate; societățile din lumea a doua și din lumea a treia; societățile recent industrializate. Actualmente, toate aceste tipuri de societăți coexistă pe glob, fiind situate în diverse regiuni și continente.

Datorită schimbărilor benefice înregistrate, numeroase societăți din lume au fost considerate ca fiind *moderne*. Societățile moderne sunt, adesea, prezentate prin opoziție cu cele numite *premoderne*. Din punct de vedere sociologic, *modernitatea* „se referă la un model de organizare socială care este legat de industrializare. Ea implică înlocuirea tradiției prin rațiune, ca o modalitate de a privi lumea, și accentuarea eficienței, ca un principiu călăuzitor al acțiunii sociale”³.

Cele dintâi forme de societate, care datează din cele mai vechi timpuri, au fost *comunitățile de culegători, vânători și pescari*. Primii oameni au trăit în mici grupuri (care nu depășeau, după opinia lui A. Giddens, 30-40 de persoane) și își asigurau existența consumând ceea ce le oferea natura: plante comestibile, animale pe care le vâneau ori pește din apele în jurul cărora se așezau. Între membrii acestor comunități existau diferențe minore sub aspectul posesiunilor materiale, pentru că uneltele și celelalte bunuri de care dispuneau se aflau într-o cantitate redusă. Singurele diferențe sunt legate de vârstă, sex și rolurile ocupaționale în colectivitate. De regulă, bărbații vâneau și pescuiau, iar femeile culegeau plantele

³ Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, Editura Lider, București, [1998], p. 458

pentru hrană și creșteau copiii. Această diviziune a muncii între bărbați și femei i-a propulsat pe cei dintâi în asumarea unor poziții publice de dominație. Cei mai în vârstă și mai experimentați se aflau la originea deciziilor importante. Diferențele de putere între indivizi, la fel ca și diferențele în privința obținerii unor bunuri materiale, erau prea mici pentru a exista o stratificare socială așa cum se va întâlni în societățile ulterioare. Comunitățile primitive de la începuturile umanității, ca și cele din prezent, au fost animate, de obicei, de un spirit „participativ”. Acesta e întărit și de ceremonialurile ori ritualurile colective, în cadrul cărora folosesc măști și obiecte sacre, își vopsesc chipul și execută jocuri specifice, printr-o participare colectivă. Majoritatea comunităților de culegători și vânători aveau teritorii stabile (în jurul cărora migrau în mod regulat), dar nu și o componentă stabilă, oamenii circulând liber dintr-un grup în altul și dintr-un loc în altul. De pildă, comunitatea pigmeilor *Mbuti* din zilele noastre trăiește într-o zonă împădurită din Zair, în Africa Centrală (departe de influențele civilizației tehnice), fiind alcătuită din grupuri mici (de patru sau cinci familii), ai căror membri migrează de la un grup la altul. Posedă locuințe din frunze și crengi, pe care le părăsesc lunar, mutându-se în alt loc. Au fost studiați, inițial, prin anii '60⁴.

Numeroase comunități primitive (de culegători și vânători) sunt semnalate, actualmente, în Africa, în jungla braziliană și în Noua Guinee. Deși locurile în care trăiesc le obligă la o permanentă luptă pentru supraviețuire, acestea se caracterizează prin relații de cooperare puternice și printr-un comportament social pașnic (infirmând teza generală a agresivității înăscute a firii omenești). „Vânătorii și culegătorii nu prea sunt interesați de bogățiile materiale dincolo de ceea ce este suficient pentru a le asigura nevoile de bază. Preocuparea lor fundamentală se rezumă însă, de regulă, la valorile religioase și la activitățile ceremoniale și rituale”. Sociologul englez A. Giddens (fost profesor la Colegiul Regal al Universității din Cambridge) apreciază că „studiarea culturii lor ne permite să vedem

⁴ Anthony Giddens, *Sociologie*, Editura Bic All, București, 2001, p. 56-59

cu mai multă claritate că unele dintre instituțiile noastre sunt departe de a fi trăsături *firești* ale vieții umane. Desigur, circumstanțele în care trăiesc vânătorii și culegătorii nu sunt ideale, dar, cu toate acestea, lipsa războiului, lipsa inegalităților majore în bogăție și putere și accentul pus mai degrabă pe cooperare decât pe competiție ne amintesc că lumea creată de civilizația modernă industrială nu înseamnă în mod necesar și *progres*”⁵.

Din rândul comunităților de vânători și culegători s-au desprins unele grupuri (cu circa 20 mii de ani în urmă) care au început să se ocupe cu creșterea animalelor și cu folosirea unor loturi de pământ pentru cultivarea plantelor (în vederea asigurării unor surse permanente de hrană). Cercetările întreprinse arată că, în istorie, se cunosc atât societăți pastorale și societăți agrare (ambele apărând simultan), cât și societăți cu o economie mixtă (concomitent pastorală și agrară). Prin noile ocupații s-a declanșat, în evoluția omenirii, o nouă diviziune socială a muncii.

Societățile pastorale s-au constituit, de regulă, în acele regiuni geografice care au favorizat creșterea animalelor (bogate în pășuni), însă nu au lipsit nici din zonele deșertice ori din cele montane vitrege. Acestea au putut fi localizate în Africa, Orientul Mijlociu și Asia Centrală. Comunitățile de păstori au dus o viață nomadă, migrând de la o zonă la alta, în funcție de anotimp și de posibilitățile de hrănire a turmelor de vite. De asemenea, au avut un număr mai mare de membri (care trăiau în grupuri tribale) decât societățile anterioare, ajungând chiar, după unele estimări, și până la un sfert de milion. De exemplu, în anii '30, când Edward Evans-Pritchard a cercetat populația *Nuer* din partea de jos a Sudanului, aceasta număra circa 200 mii de oameni. Din descrierea făcută de acesta și reluată de A. Giddens, reiese că populația *Nuer* vorbea aceeași limbă, avea obiceiuri comune, era împărțită în triburi, care locuiau în așezări situate la o distanță cuprinsă între 10-30 km și colaborau uneori. Creșterea vitelor era nu doar condiția existenței acesteia, ci și

⁵ *Ibidem*, p.59

elementul central al culturii sale (ritualurile fiind legate de animalele îngrijite, pe care le venerau, împrumutând până și numele de la acestea).

În cadrul societăților pastorale au apărut relațiile de schimb, comerțul și manifestările războinice. Tot aici se întâlnesc și „mari inegalități în funcție de bogăție și putere față de comunitățile de păstori și culegători. În mod special șefii, căpeteniile războinice și conducătorii de trib dețin adesea o considerabilă putere personală”⁶.

Societățile agrare sunt acele societăți în cadrul cărora cea mai mare parte a oamenilor se ocupa statornic de cultivarea pământului, instituind un mod de viață agricol. Ei își asigurau traiul prin agricultură, suplimentându-l adesea cu plantele culese și animalele vâdate.

După unele estimări, agricultura a apărut cu circa 10 mii de ani în urmă, având un impact radical asupra evoluției și organizării vieții social-umane. În primul rând, desfășurarea lucrărilor agricole a impus o stabilitate teritorială a populației, iar obținerea unor recolte sigure și suficiente pentru alimentația acesteia a stimulat continua perfecționare a uneltelor de muncă. Efectuarea lucrărilor agricole presupunea un efort de grup, fapt care a condus la consolidarea familiei – una dintre cele mai vechi și persistente forme de organizare socială, răspândite în toate comunitățile teritoriale. La baza constituirii familiei s-au aflat imperative biologice și afective, dar, ca unitate socială durabilă, aceasta a avut un rol esențial în formarea lui *homo sapiens* modern.

Pentru societățile agrare, familia a fost o unitate socială fundamentală, dar viața colectivă a fost întreținută de apariția satelor, alcătuite din mai multe familii. Familia, ca „grup restrâns de indivizi înrudiți s-a constituit ca o modalitate de durată pentru stabilirea unor contacte de cooperare între indivizi, raporturi fără de care omenirea nu ar putea supraviețui. Aproape nici un individ nu e capabil să obțină, de unul singur, destulă hrană și siguranță pentru a supraviețui. Este o constatare pe deplin adevărată despre copii și aproape la fel de

⁶ *Ibidem*, p.60

adevărată despre maturi”⁷. Datele statistice atestă faptul că și în societățile agrare contemporane, forța de muncă este covârșitor ocupată în agricultură. De exemplu, în anul 1990 ea reprezenta peste 91% în Nepal și Rwanda, peste 80% în Uganda, circa 75% în Etiopia, aproape 70% în Bangladesh, în timp ce în țările industrializate ponderea celor ocupați în sectorul agricol este sub 10%. De existența societăților agrare este legată și nașterea țărănimii ca o categorie socială distinctă.

Locuirea statornică și îndelungată pe același teritoriu a avut ca efect – în vechile societăți agrare – creșterea populației și, implicit, diversificarea relațiilor interumane. Abundența bunurilor materiale produse și suprapopularea au generat inegalități între oameni, tensiuni și conflicte, pentru a căror soluționare s-a impus un instrument de intervenție – *statul*, considerat de sociologul american D. Chirot drept „cea mai puternică formă de organizare omenească inventată până în prezent”. Locurile în care au apărut spontan cele dintâi state au fost: Sumeria, cu circa 3.000 ani î.Hr., apoi, după câteva secole mai târziu, în Egipt, pe Valea Indului, pe Valea Fluviului Galben din Nordul Chinei, în văile muntoase din Mexic, în Peru. Primele state cunoscute până acum, au fost orașe-stat, unde se găseau depozite de grâu, temple și fortificații circulare de apărare, iar primii conducători au fost șamani, preoți, războinici de temut și regi (care inspirau respect și supunere).

Societățile statale au fost societăți stratificate, fiecare individ aparținând unui anumit strat social, de un anumit rang, și care se transmitea și descendenților. Moștenirea proprietăților ori a altor forme de bunăstare materială, a funcțiilor preoțești și a puterii regale a contribuit la formarea claselor sociale (bogați și săraci), la stratificarea societății (în raport de avere, de prestigiul dobândit, de influența și puterea exercitată în colectivitate). După opinia lui D. Chirot, „marea inovație a statelor nu a constituit-o numai crearea unei guvernări relativ stabile, ci și stratificarea populației în diferite

⁷ Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Editura Athena, București, 1996, p 42

grupuri, în funcție de statut, în clase sociale și deținători de putere. Cei situați în vârful piramidei, adică faraonii și împărații, obțineau extraordinare privilegii și își puteau permite vieți de un lux spectaculos. La celălalt capăt se găseau țăranii de rând, cei care formau, în majoritatea societăților agrare, peste 90% din numărul populației și care dețineau o poziție și mai joasă decât înaintașii lor, care nu trăiseră în organizarea statală. Marea majoritate a produselor și a rezultatelor muncii lor le era luată, erau forțați să se umilească și să se supună ordinelor. Treptat au ajuns să fie priviți aproape ca o rasă diferită de cea formată de mica elită – fiind desconsiderați ca oameni. Diferitele oficialități constituite din nobili, înalte fețe bisericești, conducători militari, comercianți și soldați, toți aceștia formau diferite strate sau nivele sociale care se interpuneau între familiile regale, aflate în frunte, și cele de țăranii săraci, lipsiți aproape și de statutul de om, din pătura de jos. O dată cu diferitele războaie purtate și cu accentuarea stratificării sociale s-a dezvoltat, în consecință, sclavia”⁸.

Sub aspect temporal, se estimează că societățile de culegători și vânători au apărut cu 50 mii ani î.Hr. (fiind, actualmente, în curs de dispariție), societățile pastorale cu 12.000 de ani î.Hr. (existând și în prezent, dar modul lor de viață este amenințat), iar societățile agrare tot cu 12.000 de ani î.Hr. (majoritatea făcând parte acum din entități politice mai mari, fiind în pericol de a-și pierde identitatea). Unele societăți agrare au evoluat economic și demografic (numărând milioane de oameni), constituindu-se în societăți cunoscute sub denumirea de *state* ori *civilizații tradiționale*. Ele au durat din anul 6000 î.Hr. (printre cele mai timpurii fiind în Orientul Mijlociu - Mesopotamia, Egipt, la care se adaugă China, India, Grecia, Roma, civilizațiile tradiționale din America Centrală și de Sud) și până în secolul al XIX-lea, precedând nașterea societăților industrializate. Au avut un aparat de guvernare distinct (condus de un rege sau împărat), un sistem ocupațional complex și o diviziune socială accentuată a

⁸ *Ibidem*, p.53-54

muncii (apărând meserii specializate ca cea de agricultor, curtean, soldat ș.a.). De asemenea, în cadrul statelor tradiționale s-au dezvoltat orașele, unde s-au concentrat activitățile comerciale și meșteșugărești. Cunoașterea scrierii le-a permis îmbunătățirea sistemului de comunicare socială. Faptul că foloseau scrierea, că în astfel de societăți au prosperat artele, științele și tehnicile în construcții, ne îndreptățesc să afirmăm că erau *societăți civilizate*. Dar, în sânul lor întâlnim și multiple inegalități majore în distribuirea bogăției și a puterii, precum și între diferitele grupuri și clase sociale. O trăsătură comună a tuturor acestor societăți era posesiunea de sclavi. Majoritatea statelor tradiționale erau imperii, cum e cazul Romei antice și al Chinei vechi - imperiul chinez dăinuind peste 2000 de ani, până în pragul secolului al XX-lea. „Statul tradițional – sublinia sociologul A. Giddens – reprezintă singurul tip de societate existent în istorie înaintea apariției industrialismului modern, în care o mare parte a populației nu era direct implicată în obținerea hranei”⁹.

Dacă agricultura și creșterea animalelor au contribuit la relativa stabilizare teritorială a populației în diferite societăți și zone geografice de pe glob, în schimb, dezvoltarea activităților industriale și a transporturilor au favorizat mișcarea spațială a oamenilor, zeci de milioane fiind antrenați în fluxurile migratorii (acestea căpătând amploare îndeosebi în cursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea). Procesele de industrializare și urbanizare, cu toate efectele lor benefice asupra dezvoltării ființei umane, au influențat și negativ viața socială, în colectivitate, a oamenilor, generând fenomene de insecuritate individuală, de înstrăinare și uniformizare a indivizilor, de deumanizare a relațiilor sociale etc.

În anii 1974, 1979, 1980, gânditorul american Immanuel Wallerstein a formulat „Teoria sistemelor mondiale”. Lucrarea sa, *Sistemul mondial modern* (New York 1974; 1994, București, Editura Meridiane) acreditează ideea că toate țările lumii formează un sistem unitar și că economia mondială funcționează pe principii capitaliste.

⁹ A. Giddens, *op cit*, p.64

După opinia sa, națiunile existente pot fi clasificate în trei categorii de state: 1) „centrale” – societăți industriale și militare puternice (SUA, Japonia, Anglia, Franța și alte țări din Europa Occidentală), care domină economia mondială; 2) „periferice” – societăți cu economii unilaterale, centrate pe agricultură ori pe exploatarea resurselor minerale, furnizoare de materii prime pentru cele dintâi (reprezentând o versiune nouă și modernă a vechiului colonialism – în special societățile din Africa și America Latină); 3) „semiperiferice” – situate între „centru” și „periferie”, parțial stăpâne pe destinul lor economic și politic, dar masiv influențate de statele dezvoltate.

Actualmente se constată numeroase decalaje economice și sociale între societățile lumii care ilustrează nivelul de dezvoltare la care a ajuns fiecare societate omenească în cursa pentru istorie a umanității. În funcție de criteriul economico-social de evaluare, societățile existente acum în lume pot fi împărțite în *societăți subdezvoltate* (marcate de fenomene dramatice, cum ar fi sărăcia, foametea, malnutriția, analfabetismul, lipsa locuințelor, a asistenței medicale etc. care afectează circa un sfert din populația lumii), *societăți în curs de dezvoltare*, *societăți dezvoltate* și *societăți superdezvoltate*.

SELECȚIE DE TEXTE

1. Procesul de antropogeneză

Colectiv autori

Istoria românilor

Originea și evoluția omului. Fără îndoială, evoluția pe parcursul a peste 2 000 000 de ani a industriilor litice, deci, implicit, a diverselor culturi paleolitice, este strâns legată de originea și evoluția omului. În stadiul actual al cercetărilor, ipotezele cele mai credibile referitoare la cunoașterea procesului de antropogeneză din spațiul african, ca și din cel asiatic și, cu precădere, din cel european se pot rezuma astfel:

După paleoantropologul Richard Leakey, *Homo habilis*, ale cărui resturi osoase au fost descoperite în Africa Orientală, ar reprezenta linia care a dat naștere omului modern, apariția sa simându-se pe la 2 500 000 de ani. După opinia aceluiași specialist, acest „om îndemânatic” este făuritorul primelor unelte de piatră cioplită cunoscute până acum. Din punct de vedere geologic, această industrie primitivă (de găleți, poliedre, așchii), atribuită culturii oldovaiene, aparține Pliocenului superior¹. Tot în Africa Orientală a apărut, după Leakey, acum 1 400 000 de ani, o nouă tehnică de cioplire, care a dus la crearea unor noi piese (bifaciale). Făuritorii acestora ar fi *Homo erectus*, prezumtivul descendent al lui *Homo habilis* și strămoș al lui *Homo sapiens*.²

În ceea ce privește apariția hominidelor în Europa (cu excepția Europei nord-occidentale și nordice, unde popularea s-a făcut mai târziu), ea pare a se situa între 1 500 000 și 1 000 000 de ani. Totuși, unii cercetători sunt de părere că acest grup fosil de *Homo erectus* ar fi ocupat progresiv sudul Africii și mai apoi Asia și Europa, pătrunderea lui pe continentul nostru plasându-se acum 1 500 000 de ani. De asemenea, s-a acreditat ideea după care, atât *Homo erectus* cât și *Homo sapiens* arhaic (distincția între ei este încă dificil de stabilit, resturile celui din urmă, în Europa, fiind mai mult presupuse, întrucât până acum nici un rest osos n-a putut fi atribuit cu precizie acestei specii), ar reprezenta, pe continentul nostru, două stadii în cadrul aceleiași specii *Homo sapiens*.³ În perioada pleistocenului mijlociu au trăit în Europa „ante - neandertalienii”, ale căror resturi osoase descoperite au fost atribuite în *Homo erectus tautavelensis*,

¹ R. Leakey, *L'origine de l'humaine*, Paris, 1999

² *Histoire d'Ancêtres. La grande Aventure de la Préhistoire*, Paris, 1998; A. Walker, R. Leakey, *The Nariokotie Homo Erectus Skeleton*, Cambridge, 1993

³ E. Bonifay, *Les premiers industries du sud-est de la France et du Massif Central*, în *Les premiers européens*. Actes du 114e Congrès National des Sociétés Savantes, Paris, 1991, p. 63-80

Homo erectus steinheimensis sau lui *Homo erectus heidelbergensis*. Nu puțini sunt specialiștii care au ajuns la concluzia că Europa ar fi leagănul neandertalienilor, ei considerându-i pe aceștia ca o subspecie de *sapiens*, de unde și denumirea de *Homo sapiens neandertalensis*.

Neandertalienii ar fi trăit într-un areal ce se întindea din vestul Europei până în Asia, între aproximativ 130 – 135 000 și 35 000 de ani. Se crede că omul de Neandertal s-a stins cu cca 35 000 - 30 000 de ani în urmă, fără descendenți. Locuirile care s-au succedat mustertianului (cultură atribuită Neandertalului) aparțin omului modern (*Homo sapiens sapiens*). Se consideră că acesta a emigrat acum cca 50 000 de ani spre Europa, venind, se pare, din Africa subsahariană. După unii cercetători, în Orientul Mijlociu, omul de Neandertal și cel modern ar fi coexistat timp de aproape 60 000 de ani⁴. Aceeași coexistență pare să se fi observat și în Europa, unde n-ar fi depășit un mileniu sau două.

Omul modern, care a apărut acum cca 35 000 de ani, este creatorul culturilor paleoliticului superior. Este îndeobște cunoscut că, o dată cu paleoliticul superior se accelerează ritmul inovației tehnologice, ilustrată atât prin multitudinea și diversitatea uneltelor de piatră, cât și prin folosirea altor materii prime (os, corn). Tot acum, se poate vorbi de o mai precisă conturare a faciesurilor regionale, în raport cu ceea ce se cunoaște în mustertian, de o mai bună organizare a spațiului de locuit, de o mai largă dezvoltare a contactelor la mari distanțe între comunități (relații zise de schimb), de apariția artei, de folosirea materialelor colorante (ocru roșu, galben etc.), de înmormântări ce includ bunuri funerare (deși ideea unor înmormântări deliberate apare încă din mustertian)⁵.

După Randall White tot *Homo sapiens* modern este cel care a stăpânit vorbirea ca mijloc de comunicare.⁶

Economia comunităților paleolitice. Comună tuturor culturilor paleolitice, deci tuturor comunităților umane din acea vreme, economia se baza pe exploatarea naturală a resurselor. Culesul, pescuitul și îndeosebi vânătoarea, au jucat un rol esențial în supraviețuirea omului, de-a lungul întregii epoci a pietrei cioplite. După unii cercetători, femeia ar fi avut grijă de culegerea hranei vegetale, cum ar fi strânsul fructelor, semințelor sau dezgroparea tubercurilor suculenți, înfipti adânc, ce nu puteau fi accesibili ierbivorelor. În schimb, bărbatului i-ar fi revenit vânătoarea. Se considera că omul exploata animalele din trei motive. În primul rând pentru hrană (carne, măduvă, creier, grăsime), în al doilea rând pentru obținerea unor produse (piele, blană, tendoane) și, în al

⁴ *Histoire d'Âncêtres. La grande Aventure de la Préhistoire*, Paris, 1998; A. Walker, R. Leakey, *The Nariokotie Homo Erectus Skeleton*, Cambridge, 1993

⁵ *Dictionnaire de la Préhistoire* (directeur de la publication A. Leroi – Gourhan), Paris, 1988

⁶ R. White, *Thoughts on Social Relationships and language in Hominid Evolution*, in *Journal of Social and Personal Relationships* 2, 1985, p. 95 – 115

treilea rând, pentru realizarea uneltelor din os și corn. Încă din paleoliticul inferior, *Homo erectus* își alegea prada, fie vânând-o cu ajutorul capcanelor sau ucigând-o cu armele de care dispunea, fie recuperând-o de la prădători (carnivore).

Importanța descoperirii focului. Așa cum remarca arheologul E. Bonifay, folosirea focului a marcat un moment extrem de important în evoluția tehnică și psihică a hominidelor. El a permis ocuparea integrală a peșterilor, având un rol de seamă în organizarea structurilor de locuit, cu vetre simple sau amenajate special (cu pietre și gropi în jur), în dezvoltarea și perfecționarea tehnicilor de cioplire, jucând totodată un rol important în evoluția structurilor sociale, în dezvoltarea limbajului și spiritualității. În Europa, cele mai vechi dovezi de folosire a focului nu depășesc, după unii cercetători, 600 000 – 700 000 de ani⁷.

Sursa: ***, *Istoria românilor*, vol IV, Editura Academiei, București, 2001, p 70-71

2. Adaptarea umană și condițiile de mediu

Daniel Chirot

Societăți în schimbare

Cauzele schimbărilor produse în primele societăți

Presiunile la care au fost supuse primele societăți omenești pot fi deduse din mărturiile arheologice, din analogiile cu alte forme de viață și din informațiile adunate de antropologii secolelor XIX-XX despre acele câteva societăți care încă mai trăiesc în condiții tehnologice primitive.

Într-un mediu ideal tendința populației este de a crește; uneori pot apărea fenomene de suprapopulare, în caz că au loc migrații sau creșteri ale ratei mortalității. *Homo sapiens*-ul modern nu a trebuit să se teamă nicicând de animalele sălbatice, deși au existat, neîndoiește și ocazii nefericite când oamenii au fost mâncați de lei. Nici animalele ierbivore nu au avut rivali periculoși. Nici măcar formele microscopice de viață, purtătoare de boli, nu au reprezentat o amenințare la adresa întregii umanități. Oamenii sunt atât de inteligenți și adaptabili, încât au izbutit să ocupe un mare număr de nișe geografice, să-și obțină hrana din surse variate și să poată trăi într-o serie întreagă de locuri. Ei s-au adaptat la medii variate: de la Tropice la Cercul

⁷ E. Bonifay, *Premiers industries du sud-est de la France et du Massif Central*, in *Les premiers européens. Actes du 114e Congrès National des Sociétés Savantes*, Paris, 1991

Polar, de la climă umedă la foarte uscată, de la șesuri la altitudini foarte înalte; și toate acestea înainte să fi apărut scrisul sau agricultura.

Structurile geografice însă și mai ales clima nu sunt tot timpul constante. Părți ale lumii care au fost cândva înghețate, s-au încălzit, apoi s-au răcit la loc; deșerturile s-au transformat în păduri luxuriante și s-au uscat din nou; au apărut oceane și au secăt, dând naștere unor noi zone de uscat sau unor insule. Astfel de modificări pot fi temporare – ca în cazul anilor de secetă ce vin pe neașteptate; sau de mai lungă durată – vezi fenomenul avansării și retragerii ghețurilor care au lăsat în urmă cicluri, ce se mențin încă în Emisfera Nordică de mii de ani, ducând la schimbarea climei întregului continent. Această combinație dintre modificările generate de suprapopulație și de climă a tensionat puternic societățile omenești. Știm însă, că și fără aceasta, în multe locuri, oamenii au șters de pe fața Pământului anumite rase de animale, vânându-le abuziv, atunci când au rămas fără altă hrană.

Indiferent de cauze, chiar și acolo unde au existat resursele adecvate – destule animale destinate a fi vânat sau pescuite, și destule cereale și fructe sălbatice destinate a fi culese – dintr-o dată nu au mai fost de ajuns. În timpurile moderne, cu precădere în acelea de la care nu ne-au mai rămas mărturii, producerea unor schimbări tehnologice necesare adaptării la situații de suprapopulare, cauzate de creșterea numărului de locuitori, de schimbările de climă, de folosirea abundentă a resurselor naturale, sau de toate trei laolaltă, a fost un proces lent. A fost nevoie de generații întregi pentru a se produce adaptarea. Pentru supraviețuire oamenii au fost nevoiți să se mute în alte locuri. Competițiile tot mai mari pentru resursele naturale sau sosirea popoarelor migratoare din locuri mai puțin favorabile, cauzau inevitabil lupte; astfel, presiunea exercitată în mediul natural, indiferent de cauze, dădea naștere, aproape mereu, luptelor. Unele grupuri umane erau exterminate, în timp ce altele triumfau. Unii migrau, alții nu. Unii își dezvoltau obiceiuri atât de bine potrivite mediului natural, încât se reproduceau rapid. Alții însă, mai puțin norocoși, sau care trăiau în locuri supuse unor clime instabile, se reproduceau mult mai lent sau dispăreau. În orice caz, judecând după scheletele găsite, putem afirma că puțini oameni depășeau vârsta de 30 de ani și că majoritatea născuților nu depășeau vârsta copilăriei.

Ideea că la o anumită distanță, în timp, oamenii ar fi trăit într-un fel de Rai, un Paradis fără conflicte și stres, la fel fiind și mediul înconjurător, este o fantezie lipsită de orice suport logic, în completă contradicție cu ceea ce cunoaștem. Această noțiune a apărut încă din timpuri istorice, când viața devenise din ce în ce mai grea, în locurile unde suprapopularea a condus la diviziuni sociale puternice între bogați și săraci, între pușinii deținători de putere și majoritatea lipsită de aceasta. Ideea conform căreia cu mult timp în urmă, înainte ca istoria să fi fost înregistrată, noi am fi trăit în pace cu noi înșine și cu mediul înconjurător a persistat și în timpurile moderne, devenind

punctul de plecare al multor religii și ideologii politice. Indiferent cât de atractivă poate părea ea, merită să ținem minte că nu este decât o manifestare mentală a unei dorințe. La urma urmei, dacă astfel ar fi fost situația societăților omenești din trecut, atunci ele nu s-ar fi schimbat prea mult. Se poate ca unii să fi fost mai fericiți ca alții, să se fi simțit mai bine în mijlocul mediului lor natural, să fi avut de-a face cu puțini jefuitori migratori și să fi învățat să-și controleze rata natalității, astfel încât să nu-și suprapopuleze teritoriul. Dar acești indivizi au stagnat, în timp ce societățile stimulate de puternice presiuni s-au adaptat, s-au modificat, chiar s-au extins, datorită progresului lor tehnologic și social. S-ar putea deci, ca cei câțiva fericiți acomodați cu mediul lor natural de viață să fi fost invadați, la un moment dat, de mulțimea de nerăbdători care-și dezvoltaseră între timp o cultură mai puternică, aptă să facă față necesităților mediului respectiv.

3. Evoluția societății omenești în funcție de diversificarea ocupațiilor

De la cules, vânat și pescuit, la agricultură

Una dintre cele mai importante schimbări tehnologice din societatea umană, cea care a pregătit drumul evoluției societății moderne a fost trecerea treptată de la cules, vânat și pescuit, la agricultură, adică la cultivarea plantelor comestibile. Există mărturii importante conform cărora agricultura a apărut în câteva locuri diferite, având la bază culturi agricole diferite: în Orientul Apropiat, culturi de grâu sălbatic; în sudul Asiei, culturi de orez; în America, de porumb.

Probabil că s-a întâmplat astfel: în medii naturale cu o vegetație abundentă, care beneficiau de culturi comestibile vaste, populația a crescut prea mult pentru a se putea întreține numai pe baza resurselor existente. Deshidratarea produsă spre finele erai glaciare, în urmă cu aproape zece mii de ani, alături de fenomenul de retragere completă a ghețurilor au mărit, se pare, presiunile exercitate asupra populației, mai ales asupra celei din Orientul Apropiat, unde oamenii au fost obligați să locuiască în văi fertile, dar foarte rapid suprapopulate. Același fenomen s-a produs și în munții din Mexic, pe Valea Fluviului Galben din nordul Chinei și pe Valea Indului, adică în zona cunoscută azi sub numele de Pakistan. Indiferent care au fost cauzele, oamenii aceștia, nevoiți să trăiască din recolte, dar care nu își permiteau să vâneze sau să pescuiască îndeajuns pentru a-și mări resursele de hrană, au început să însămânțeze și să cultive grăunțele sălbatice pe care le mâncau, pentru a mări astfel producția. Acest fapt a permis populației să se îndesească și, în consecință, în aceste zone a crescut rata suprapopulației.

Chiar și înainte de apariția agriculturii, au existat oameni care au trăit în așezări destul de compacte, pe malurile unor râuri bogate în pești și crustacee.

Dar agricultura propagată din cele câteva puncte de inovare a transformat radical societățile omenesci, permițând astfel îndeșirea populației.

Stabilirea oamenilor în sate compacte și uneori în mici orașele, precum și transformarea lor în agricultori a dus la enorme modificări sociale. În primul rând a devenit posibilă acumularea unor rezerve și înmagazinarea de la an la an a grânelor cultivate, în caz că recolta era bună. Domesticirea, aproape simultană, a unor animale folosite pentru carne, lapte și piei, însemna apariția unui număr de bunuri productive ce puteau fi acumulate, schimbate sau furate. Înaintea acestei etape, oamenii purtau lupte pentru teritorii și resurse naturale, însă nu avea nici un rost ca acestea să fie luate în stăpânire sau acumulate ca atare.

Motivele frecventelor războaie apărute în societățile avansate, mai ales în cele nevoite să trăiască în văi încercuite de medii naturale ostile, au rezultat direct din posibilitatea furtului resurselor naturale și din creșterea semnificativă a densității populației. Luptele pentru controlul teritoriilor, al resurselor naturale și asupra bunurilor în general, deveniseră mai mult decât normale. Pentru cei care pierdeau astfel de lupte, fuga era mult mai dificilă decât atunci când oamenii plecau în mici grupuri, ca vânători, pescari sau culegători. În consecință, rezistența la diferite agresiuni a căpătat o importanță crucială.

Știm că raza de acțiune a războaielor s-a extins dramatic, odată cu apariția agriculturii. Ceea ce a dus, desigur la câștigarea unor poziții privilegiate de către câțiva indivizi buni luptători și de către alți câțiva, deprinși să medieze disputele dintre rivalii unui sat sau dintre sate. Totodată, aceasta înseamnă că anumiți indivizi puternici și capabili puteau începe să acumuleze surplusuri, să-și asigure o bunăstare personală, folosită pentru a-și întări pozițiile. În mod aparte, este vorba de oameni cu o putere fizică mai mare, abili în a-i convinge pe ceilalți să-i urmeze și pricepuți în război; oameni care acumulau din ce în ce mai multe proprietăți și câștigau deopotrivă prestigiu și bunăstare. Se duceau lupte, se făceau jafuri și schimburi pentru pământ, animale domestice și soții. Distribuția inegală a acestor posesiuni de valoare constituia la rândul ei o sursă de conflicte.

În munții Noii Guinee au supraviețuit până la mijlocul secolului XX, oamenii aflați în stadiul de dezvoltare al epocii de piatră, fără nici cea mai vagă idee despre metalurgie. Ei practicau agricultura, săpând pământul cu pari (termenul tehnic, strict vorbind, este „horticultură”, căci termenul de „agricultură” este rezervat popoarelor care știu să se folosească de animale pentru strânsul recoltei) și locuiau în așezări sub formă de sate, limitate și izolate de văi muntoase. Antropologii sosiți aici au găsit o populație de munteni, aflați într-un război perpetuu. În mod normal, războaiele lor nu se încheiau cu decese, căci o moarte sau două ar fi provocat armistiții temporare. Deveniseră obișnuite raidurile, asasinările, violurile, răpirile și jafurile organizate, din când în când apărând, totuși, masacre considerabile.

Horticultorii din jungla Amazonului, dintre care cei mai renumiți sunt mult studiați Yanomamö, trăiau, la rândul lor, în societăți zguduite de conflicte. Acestea puteau fi atribuite tensiunilor generate asupra lor prin presiunea populației. În clipa când satele au devenit prea mari, au izbucnit lupte care au forțat una dintre părți să emigreze și să-și caute noi teritorii.

Cei câțiva oameni cu ocupații de bază, precum vânatul, culesul și pescuitul, care au supraviețuit până în vremurile moderne, descoperiți în ținuturile nordului extrem – eschimoșii (Inuiți) sau în Kalahari (Kung) – au fost studiați de antropologi, care au concluzionat că aceștia duceau un mod de viață mult mai pașnic. Desfășurându-și existența în grupuri foarte mici, aceștia aveau provizii prea puține (uneori chiar deloc) pentru a putea fi furate și încercau mereu să scape de întrecerea cu ceilalți, mutându-se în altă parte. Nu era vorba despre faptul că ar fi avut o fire mai blândă, ci că anumite circumstanțe îi făceau mai puțin predispuși la războaie. Atunci când se întâlneau cu rivali care practicau deja agricultura sau horticultura nu aveau de ales și erau nevoiți să se retragă în zone și mai izolate, pentru că nici numărul lor, nici nivelul tehnologic nu le-ar fi permis să le reziste cu succes. [...] În Orientul Apropiat agricultura ce a avut ca efect statornicirea populației într-un loc a început, cu aproximație, acum zece mii de ani, iar primul stat a apărut cam la cinci sute de ani mai târziu. Schimbarea s-a produs din cauza presiunilor ecologice, adică a interacțiunii dintre schimbările geografice și modul în care oamenii înșiși modificau mediul înconjurător: prin reproducere, migrațiune și prin adaptarea produselor la îndemâna lor. Mediul înconjurător a fost schimbat prin cultivarea plantelor: câmpurile cultivate au înlocuit pășunile, pădurile și mlaștinile; oamenii s-au deprins să adapteze condițiile geografice prin tehnici precum irigarea pământului; numărul populației s-a modificat și a supus toate resursele naturale diferitelor tensiuni; oamenii și-au schimbat comportamentul pentru a se adapta. Toate acestea au făcut parte din lungul lanț de cauze-efecte și ar fi greu să le desprindem unele de altele. Orice schimbare produce adaptări și modificări ce devin cauze ale unor viitoare schimbări.

Este evident că ne aflăm departe de zilele de început ale agriculturii. Am judeca greșit însă dacă am considera că doar în timpurile moderne omul ar deține puterea de a interveni în mediul ecologic. Din contră, chiar și în societatea agrară oamenii au vânat și pescuit în exces, cauzând dispariția unor specii de animale și generând astfel o migrare forțată. Odată cu apariția agriculturii au început să apară într-un ritm mai rapid ca înainte degradarea ecologică, tăierea excesivă a copacilor, asanarea râurilor și distrugerea zonelor sălbatice. Irigarea în zonele semiaride sau aride a produs acumulări de săruri în pământ. Ceea ce noi azi percepem sub forma unor presiuni asupra resurselor naturale, datorate suprapopulației și folosirii în exces a pământului este un fenomen vechi, asemeni conflictului inerent care poate rezulta de aici.

Sursa: Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Editura Athena, București, p.31-38

4. Problematika libertății și a controlului social

Libertate sau control? Dilema erei moderne

De cel puțin cinci mii de ani, din timpul apariției statului, oamenii s-au confruntat cu o dilemă îngrozitoare. Să renunți în favoarea statului înseamnă să-ți reduci din libertatea personală. Să rezisti statului înseamnă, pe perioade lungi de timp, să slăbești șansele de supraviețuire ale unei societăți, privită ca entitate distinctă și liberă. În timpul miilor de ani de dominare a statelor și civilizațiilor agrare, nu au părut să existe soluții la această dilemă; mulți oameni s-au resemnat să-și sacrifice libertatea, visând și sperând la viața de dincolo. O dată cu sosirea erei moderne industriale, dilema a revenit. Datorită creșterii imense a bunăstării materiale și a răspândirii idealurilor democratice, individul de rând a devenit mult mai independent decât ar fi putut ajunge vreodată țărani. Putem deja imagina o societate care oferă celor mai mulți din membrii săi o mare libertate individuală: libertatea de a-și alege modul de viață, locul de viață și modalitatea de supraveghere a propriilor relații. Acum este posibil, chiar și pentru oamenii de rând, să aibă ceva de spus în modul de guvernare al statului.

O mare libertate individuală nu numai că este dorită, din punctul de vedere al celui care se poate bucura de ea, dar poate produce o societate mai inventivă, mai originală. Fapt care va oferi societății alternative din care va putea alege, la nevoie, soluțiile problemelor sociale.

Cu toate acestea, o astfel de libertate, încă se opune chestiunii de menținere a coeziunii sociale. Nu numai că indivizii au nevoie de suport social din partea unor unități mai vaste decât cele familiale, dar societățile prea fragmentate nu-și pot finanța nevoile scumpe educaționale, de comunicație, legale, militare și multe altele, fără a pune în grav pericol toată societatea. În plus, știm că o libertate individuală prea mare se poate lesne transforma într-o căutare nestăvilită a recompenselor rapide; fapt care poate cauza căderea întregii societăți. Acest tip de colaps moral general al societății nu a fost posibil niciodată în trecut, în afara cadrului restrâns al unei mici și bogate elite. În cea de-a doua jumătate a secolului XX, a devenit posibilă prevederea posibilității unui astfel de dezastru la o scală mai largă, în societățile industriale prospere. Nu este nevoie de deducție analitică pentru a vedea că anumite părți ale societății americane moderne, de exemplu, își pierd coeziunea și restricțiile morale; iar tendința aceasta este în creștere. Care vor fi consecințele, nimeni nu poate prevedea.

Filosoful german de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Friedrich Nietzsche și-a exprimat dezgustul față de materialismul capitalist, față de egalitarismul politic din politica democratică și față de liberalismul cultural, pe care l-a considerat cauza principală a degenerării societăților moderne. După părerea

sa, nici unul din segmentele sociale nu putea fi creativ sau nobil. Dimpotrivă, Nietzsche a dorit ca societatea germană să fie dominată de o aristocrație războinică ereditară, care să-și disprețuiască inferiorii. Iată care era modul lui de soluționare a dilemei asupra libertății și a controlului social: acordați libertate unui grup restrâns din elita superioară și condamnați cea mai mare parte din umanitatea coruptă la sclavia binemeritată. Elita, spre deosebire de masele largi, va fi capabilă să se autodisciplineze și să nu cadă în plasa materialismului democrat, meschin. Viziunea lui Nietzsche, care a exprimat mare parte din sentimentul antidemocratic și anticapitalist din secolul XX, conduce către fascism. Acordând controlul societății moderne, unei mici elite care nu ține cont de cont de oamenii de rând și își caută gloria pentru propria prosperitate, ia naștere o societate militară devotată războiului și subjugării celor cucerțiți.

Karl Marx, la fel de opus societății burgheze capitaliste și democrației, era de părere că toți oamenii au capacitatea să facă parte dintr-o comunitate idealizată, care să se regleze singură, o comunitate în care potențialul fiecăruia să fie exploatat la maximum, fără a produce inegalități sau constrângeri de nici un fel. Viziunea lui Marx a condus la apariția comunismului. Nu numai că egalitatea perfectă este imposibilă, dar oamenii de rând, atunci când au de ales, preferă o satisfacție materială și o prosperitate moderată, în locul unor vise utopice imposibile. Iată de ce, într-un sistem social marxist este necesară impunerea disciplinei și a sacrificiului, pentru a ajunge la perfecțiune. Acest fapt a condus la o formă de opresiune la fel de mare ca cea impusă de fascism.

Cea de-a treia posibilitate, respectarea libertății individuale și acceptarea pieței libere, care include totalitatea dorințelor și deciziilor indivizilor menite să determine viitorul politic și economic al societății, această alegere a funcționat mult mai bine în secolul XX decât ideologiile elitiste, opuse pieței libere. În contradicție cu acel caz al anticului conflict dintre societățile statale și prestatale, până acum nu există nici o dovadă că acele societăți moderne care micșorează libertatea individuală pentru a impune o coordonare statală mai bună, au mai mare succes. Viziunea foarte liberală a Iluminismului secolului al XVII-lea s-a dovedit a fi mult mai puternică decât recente propuneri ale marilor gânditori anticapitaliști și antiburghezi al secolului al XIX-lea.

În ciuda acestei mărturii, nu este greu de înțeles de ce atât gândirea lui Nietzsche, cât și cea a lui Marx, s-au adresat celor care doreau să depășească slăbiciunea morală și ezitarea politică a democrației capitaliste. Astfel de viziuni au fost extrem de atrăgătoare pentru intelectualii secolului XX, care au crezut, în mod natural, că ei vor forma elita în societățile mai avansate ale viitorului.

Era industrială este încă tânără. Societățile umane se găsesc departe de soluționarea chestiunilor economice și ideologice ale acestei ere. Mai există încă inegalități, cicluri economice de prosperitate și declin, îndoieli asupra moralității pieței libere, confuzii legate de declinul solidarităților comune și sentimentul că ar trebui să obținem mai mult decât avem, în ciuda succesului

material care ne însoțește. Tensiunile născute între sporirea libertății și disciplina impusă de elita aflată la conducere și menită a asigura bunul mers al societăților complexe nu au fost niciodată soluționate. Problema potențialului societății industriale care poate degenera într-o anarhie imorală și lacomă este abia înfățișată privirilor noastre. Nu există nici o garanție că în secolul al XXI-lea vechile idei iluministe ale secolului al XVIII-lea vor continua să fie cel mai bun ghid în vederea asigurării unui viitor satisfăcător și a progresului.

Studierea istoriei modificărilor sociale și înțelegerea cauzelor lor generale nu oferă răspunsuri la întrebările critice legate de viitor. Dar ne face, totuși, mai conștienți de vastul număr de soluții posibile care există pentru fiecare problemă socială și ne învață să privim o schimbare într-o manieră largă, comparativă. Acesta este singurul mod de judecare a ce anume funcționează și a ce nu, într-o societate. Nu mai trebuie să așteptăm apariția crudelor teste de dispariție fizică sau a experiențelor violente și încărcate de suferință petrecute în secolul XX; ci să hotărâm.

Sursa: Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Editura Athena, București, p.218-221

Capitolul VIII

INDIVIDUL ȘI SOCIETATEA UMANĂ. INTERPRETĂRI TEORETICO-SOCIOLOGICE

Prin construcția sa intimă, omul este deopotrivă parte a naturii și a societății în care trăiește. De aceea, o cercetare științifică a ființei umane presupune, în mod obligatoriu, raportarea acesteia la doi poli majori de referință: natura, pe de o parte, și mediul social căruia îi aparține, pe de altă parte. Acceptarea unei asemenea premise metodologice ne îngăduie anumite clarificări în perimetrul științelor socio-umane. Putem observa, de pildă, că problemele desprinderii omului de natură și delimitării treptelor ulterioare ale dezvoltării sale constituie o temă prioritară de studiu pentru antropologie și etnologie, precum și o provocare pentru istorie, a cărei rațiune de a fi se întemeiază pe examinarea trecutului societății omenești. Sociologia, în schimb, și-a orientat investigațiile, în mod preponderent, asupra omului ca membru al societății (în special al societăților moderne și contemporane), urmărind să aprofundeze relațiile sale cu diferite grupuri și colectivități din care face parte, să evidențieze modurile specifice de organizare și conducere, valorile pe care le creează, le prețuiește și susține împreună cu semenii săi etc.

Astfel, „aventura” omului în societate a devenit mai interesantă și util de cercetat în epoca actuală pentru sociologie, decât „odiseea” sa în natură, și aceasta importantă de cunoscut, dar îndeosebi de către biologie și alte științe ale naturii. Așa se face că, în ultimele două secole, au apărut o multitudine de teorii și concepții sociologice, ai căror autori au încercat să explice, fiecare într-o manieră proprie, relațiile dintre indivizi și colectivitate, atribuind, totodată, demersului lor sociologic un rol specific în această privință. Prezentarea mai multor perspective teoretice de abordare a structurii

și dinamicii universului social-uman (ca suport, cadru de apariție, formare și dezvoltare a omului) ne ajută să ne formăm o imagine cuprinzătoare asupra evoluției societății de până acum, așa cum a fost ea înțeleasă și explicată de diverși gânditori și sociologi.

1. Concepția contractualistă

Concepția contractualistă a luat naștere pe terenul filosofiei politice, ca idee originându-se în unele scrieri ale antichității grecești, dar fundamentarea teoretică se datorează lui Th. Hobbes (în lucrarea *Leviathan*, 1650) și lui Jean-Jacques Rousseau (*Contractul social*, 1762). Cu largă circulație în cercurile juriștilor, însă cu ecou științific deja consumat în zilele noastre, contractualismul are reprezentanți și în cadrul gândirii sociologice: Alfred Fouillée, Leon Bourgeois, Célestin Bouglé etc.

La baza acestei concepții stau două teze diferite, însă complementare:

a) Una, elaborată în principal de Rousseau (de la care derivă diferitele variante de explicație contractualistă) potrivit căreia oamenii s-au asociat, în faza existenței lor naturale, atunci când viața și avutul personal nu mai puteau fi protejate individual, încheind un fel de pact sau *contract social*. Acesta reprezenta expresia majorității voințelor personale, reunite într-o voință colectivă, precum și un garant al menținerii libertății (pe care oamenii o aveau din starea lor naturală) și protecției fiecăruia (în noul stadiu sau formă socială de organizare). Așadar, trecerea de la starea naturală, primitivă, socotită "vârsta de aur" a omului (când se presupune că indivizii trăiau izolat și în condiții de maximă libertate) la starea de viață socială (când interesul comun i-a obligat să se organizeze în colectivități sub "conducerea supremă a voinței generale" și fiecare devenise o "parte indivizibilă a totului", cum se exprima gânditorul francez) sunt considerate ca etape succesive și necesare pe baza unei înțelegeri care a survenit între cei interesați a evita un război generalizat, al

tuturor indivizilor contra tuturor¹. Rousseau a crezut că oamenii se nasc buni de la natură, societatea, prin diverse mijloace, fiind cea care îi pervertește (desfrâul etc.). În replică, anumiți cercetători ai ideilor sale, printre care și filosoful român C. Rădulescu-Motru, au arătat că de la natură omul se naște ca un animal și așa ar rămâne veșnic dacă nu ar exista societatea, care să-l umanizeze. Pentru alți interpreți, oamenii sunt, prin însăși natura lor, răi, egoiști și agresivi.

Thomas Hobbes a negat înclinarea naturală a omului către viața socială, afirmând că acestuia îi este caracteristică tendința de agresivitate înăscută. Și în cazul său, apariția societății umane e rodul unor acte voluntare. Trecerea de la starea primitivă, când *homo homini lupus*, la starea socială, de pace și armonie, când *homo homini deus*, s-a datorat raționalității oamenilor și experienței lor nefaste, care i-a condus la renunțarea la libertatea inițială a fiecăruia în favoarea unui singur conducător. Concepția lui Hobbes a trezit numeroase critici, din partea diverșilor gânditori, care au susținut natura socială a omului și faptul că armonia socială se întemeiază pe înclinările firești ale indivizilor spre socialitate (instinctul natural al sociabilității).

Și alți autori, precum J. Locke, Montesquieu, Johan Althusius, au promovat teza contractualistă. Pentru Althusius, însă, ideea că la originea societății se află un contract între oameni se fondează pe constatarea că familia – cea mai simplă și elementară societate – este ea însăși rezultatul unui acord voluntar dintre un bărbat și o femeie. Deci, societatea poate fi explicată prin extensia grupului familial, ceea ce înseamnă că provine din natura biologică a omului. În realitate, societatea, întemeindu-se pe diviziunea muncii și pe cooperarea indivizilor, reprezintă mai mult decât familia, fondată pe simpatie, pe sentimentul atracției reciproce.

Teza contractualistă a nașterii societății umane a fost apreciată ca inacceptabilă științific de mai mulți gânditori, printre

¹ Vezi și Traian Herseni, *Prolegomene la teoria sociologică*, Editura Științifică, București, 1969, p. 20-26

care și George Davy (n. 1884, reprezentant al școlii durkheimiene), demonstrându-se că însuși contractul e un efect și nu o cauză, că e un fenomen social-istoric. Desigur contractul nu poate fi neglijat, mai ales în condițiile formării și dezvoltării societății capitaliste, apoi în zilele noastre, dar nici exagerat ca fiind la originea constituirii societății umane. După aprecierea lui E. Speranția, teoria contractului, așa cum se prezintă ea în varianta elaborată de J. Jacques Rousseau și Diderot, "nu se referă propriu-zis la apariția vieții sociale, ci la apariția guvernării politice sau a statului".

b) Alta, modernă, formulată în cadrul concepției *solidariste* (promovată, printre alții, și de Leon Bourgeois), după care individul este un "veșnic debitor al societății" (E. Speranția). Omul îi datorează colectivității din care face parte conștiința, educarea, instruirea și protecția sa, în perioada de formare, pentru ca, ulterior, când a devenit apt să-și ofere el însuși serviciile în folosul grupului, să se achite de aceste datorii, dar nu printr-un contract expres, ci unul tacit, subînțeles, benevol.

Ambele teze poartă amprenta unei viziuni voluntariste asupra întemeierii vieții sociale și sunt semnificative în contemporaneitate pentru cunoașterea manierei juridice de explicare și interpretare a genezei societății umane. În esență, contractualismul a fost evaluat ca o concepție sociologică de factură *individualistă*, deoarece explică formarea societății prin voința și inteligența oamenilor.

2. Concepția pozitivistă

Pozitivismul este o construcție teoretică, inițiată de A. Comte – în prima jumătate a sec. al XIX-lea – în replică la diversele moduri de gândire speculativă ale epocii. Acesta a făcut carieră atât în filosofie, cât și în sociologie, având adepți și promotori până în zilele noastre (neopozitiviști). Ca teorie sociologică și concepție asupra cercetării sociale, pozitivismul susține că singura modalitate

de cunoaștere a realității sociale o constituie investigarea științifică (pozitivă) a acesteia, pe cale empirică.

A. Comte a pornit de la constatarea că, în perioada modernă, societatea occidentală a avansat datorită a doi factori:

- a) progresul în cunoașterea științifică (realizată metodic, pe baze inductive și experimentale) și
- b) progresul economic, înfăptuit prin tehnica industrială.

El a încercat o reformare a societății, considerând progresul social ca o problemă cu rezonanță practică și politică (nu una de dezbatere teoretico-speculativă). Autorul a conceput progresul ca o succesiune de epoci istorice, determinate de progresul intelectual (realizat, la rândul lui, prin acumularea și îmbogățirea cunoștințelor).

Progresul intelectual echivalează cu umanizarea indivizilor și creșterea eficacității lor în acțiunea socială. Comte era convins că schimbarea "modului de gândire" al oamenilor aduce cu sine și transformarea moravurilor, dreptului, a instituțiilor și structurii sociale.

Autorul francez a sesizat că nu toți oamenii au același nivel de pregătire intelectuală și, ca atare, eficiența acțiunilor acestora e inegală, ceea ce implică o *ierarhie*, o subordonare obligatorie în tot cuprinsul vieții sociale (inclusiv în activitatea productivă). Celor cu facultăți intelectuale superioare le este rezervat rolul de conducători, iar abaterea de la organizarea ierarhică a societății este evaluată ca o anomalie sau dezordine periculoasă. Comte este adeptul ideii de progres fundamentată pe o ordine socială dinamică ("ordine prin progres") specifică lumii industriale, moderne², și nu pe o ordine socială rigidă (tradițional-religioasă, cu ierarhii imuabile) ori pe nesfârșite "vărsări de sânge", lupte și revoluții sociale.

² „Ordinea și progresul pe care antichitatea le admitea drept ireconciliabile, constituie din ce în ce mai mult natura civilizației moderne [...]. Nici o ordine reală nu se poate stabili și mai ales nu poate dura dacă nu este compatibilă cu progresul. Nici un progres însemnat nu se va desăvârși dacă nu va tinde la evidenta consolidare a ordinii” (A. Comte, *Curs de filosofie pozitivă*, vol. IV, Editura Beladi, Craiova, p. 23-24).

“Anatomia societății, ceea ce el numea *sociologia statică*, este consacrată studierii structurii *instituționale* a societății, de la familie la biserică și stat, iar fiziologia socială, adică *sociologia dinamică*, era concepută de A. Comte mai mult ca studiu istoric al evoluției intelectuale a omenirii decât ca o istorie a psihologiei umanității”³.

Demersul teoretic al lui A. Comte se sprijină pe convingerea că, în sec. al XIX-lea, umanitatea intrase în “stadiul pozitiv” al dezvoltării spirituale și organizării sociale, iar responsabilitatea înfăptuirii acestui ultim stadiu era atribuită sociologiei (apreciată drept cea mai concretă știință, ultima sinteză a celorlalte cunoștințe și singura capabilă a orienta cunoașterea științifică spre un sens uman). Pentru a-și îndeplini un asemenea rol, sociologia trebuia, însă, reconstruită ca știință. S-au luat, astfel, ca model, științele naturii, din registrul cărora gânditorul francez și-a extras argumentele necesare pentru a legitima științific sociologia și, implicit, noua ordine socială progresivă. În consecință, înnoirea sociologiei implica *pozitivarea* ei, adică, în viziunea lui Comte, orientarea spre cunoașterea empirică, investigarea legilor și cauzelor evoluției sociale, renunțarea la judecățile de valoare – socotite drept subiective, nerelevante științific – în favoarea celor constatative, întemeiate pe descriere, cercetare nemijlocită a fenomenelor.

A. Comte a definit *spiritul pozitiv*, conceput ca ultimă etapă a dezvoltării spirituale și sociale a umanității, prin rigurozitate, precizie, utilitate (asigură o “practică rațională”), recomandând orientarea cercetării spre fapte reale (care ne sunt date prin experiență). Pentru el, “știința înseamnă rațiune”, iar sociologia nu putea fi, deci, construită ca știință pornind de la studiul vieții afective, sentimentale a unei societăți.

Întrucât rațiunea are capacitatea de a controla sentimentele, atunci sociologia, ca știință socială, devine un mijloc operațional de

³ Virgil Constantinescu-Galiceni, Ion Ungureanu, *Teorii sociologice contemporane*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 32

raționalizare a activităților izvorâte din starea afectivă a societății. Cunoașterea științifică a societății îi dă sociologiei posibilitatea de a o ordona rațional, însă trecerea de la modelul teoretic la aplicarea lui efectivă în practică presupune mobilizarea oamenilor printr-o motivare afectivă profană a activității lor (până în perioada modernă, motivarea socială a acțiunii venise din partea religiilor). Acest lucru era posibil, în optica lui Comte, numai dacă noua știință putea să îmbine rațiunea cu sentimentul și să integreze teoria cu practica (teoria putea să orienteze acțiunea în măsura în care ar fi recurs la observație, comparație și experiment).

În genere, pozitivismul sociologic a încercat să găsească soluția unei medieri între empiric și teoretic, mergând – după unele aprecieri – de la respingerea empirismului de către A. Comte (conștient că “sociologia științifică” și aceea a “bunului simț” au aceeași sursă – faptele –, numai că prima le tratează din punct de vedere teoretic, iar a doua se subordonează lor) până la justificarea lui ca metodologie sociologică de către un neopozitivist precum Paul Lazarsfeld. Înaintea sa, O. Neurath (1882-1945) s-a preocupat mai mult de construcția metodologică a sociologiei, motiv pentru care a fost socotit un “inspirator al sociologiei neopozitiviste empiriste”.

Un adept al lui A. Comte, fără a se identifica integral cu ideile acestuia, a fost John Stuart Mill (1803-1873), iar un promotor al unui pozitivism, evaluat *sui generis* și ca antiintelectualist, a fost menționat Vilfredo Pareto (1848-1923).

3. Concepția sociologistă

Fondată de Émile Durkheim (1858-1917) și promovată de cei din școala sa, teoria sociologistă s-a bucurat de un prestigiu recunoscut în sociologia mondială timp îndelungat (în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea și în prima jumătate a sec. al XX-lea).

În esență, sociologismul postulează teza dependenței individului față de societate (considerată anterior, istoric și

funcțional, față de membrii săi), fiind, ca atare, o concepție integralistă. *Viața socială* este înțeleasă ca un *produs al asocierii indivizilor*, în sensul că nu e o însumare mecanică a acestora, ci un *sistem*, o realitate umană nouă, total diferită de părțile care o compun (legile societății fiind de altă natură decât cele care acționează la nivel individual). De aici rezultă și regula metodologică de a cunoaște fenomenele sociale nu prin recurs la psihologia și însușirile individuale. "Rămâne deci a explica fenomenele care se produc în tot – se pronunță Durkheim – prin proprietățile caracteristice ale totului, complexul prin complex, faptele sociale prin societate, faptele vitale și mentale prin combinațiile *sui generis* din care ele rezultă".

Așadar, orice fapt social nu poate fi explicat decât prin alte fapte sociale, ceea ce presupune ca analiza sociologică să stabilească o serie de corelații între aspectele cercetate și celelalte condiții ale vieții sociale.

Rezultatul asocierii indivizilor umani, afirma sociologul francez, este apariția unei conștiințe sociale, a unor *reprezentări colective*, care asigură unitatea de viață a asociației. Datorită nașterii sale într-un mediu social preexistent, individul uman devine un produs social. În lucrarea *Regulile metodei sociologice* (1894), É. Durkheim a relevat că nu orice fenomen care se derulează în cadrul societății are și un caracter social. Oamenii se hrănesc, se odihnesc, trebuie să raționeze, dar, aceste nevoi, satisfăcute prin aportul indispensabil al societății, nu sunt fapte sociale, ci funcții de ordin biologic și psihologic. Gânditorul a subliniat că:

"Un fapt social se recunoaște după puterea de constrângere externă pe care o exercită sau e în stare să o exercite asupra indivizilor; iar prezența acestei puteri se recunoaște, la rândul său, fie după existența unei sancțiuni determinate, fie după rezistența pe care faptul o opune oricărei întreprinderi individuale care ar tinde să-l violeze. Cu toate acestea, îl putem defini și prin difuziunea ce-o prezintă înăuntrul grupului, numai dacă, ținând seama de remarcile precedente, avem grijă să adăugăm că o a doua și esențială

caracteristică, faptul că el există independent de formele individuale pe care le capătă, difuzându-se"⁴.

Într-o formulare sintetică, Durkheim conchide: "*Este fapt social orice fel de a face, fixat sau nu, capabil să exercite asupra individului o constrângere exterioară; care este general pentru o întreagă societate dată, având totuși o existență proprie, independentă de manifestările sale individuale*"⁵. Deci, atributele definitorii ale unui fapt social sunt obiectivitatea (exterioritatea), constrângerea (caracterul imperativ) și generalitatea (manifestarea pe o arie socială extinsă). În rândul *faptelor sociale*, Durkheim menționează obiceiurile, normele juridice și morale, riturile religioase, limbajul și normele logice, de gândire, sistemele economice, financiare, de educație și comportament, curente sociale etc.

Pe lângă caracterul lor obiectiv și imperativ, o altă trăsătură definitorie a faptelor sociale, reprezentărilor și modurilor colective de gândire, este *substratul lor psihic*, absent în cazul fenomenelor organice. De aceea, ele sunt exterioare și se impun din afara individului sub forma normelor și regulilor logice, juridice, religioase morale, economice etc. Față de fenomenele sociale, cele *psihice* sunt încorporate în *conștiințele individuale* și nu există decât prin intermediul acestora. Iată de ce fenomenele sociale nu au ca suport indivizii și psihologia lor, ci "societatea, fie societatea politică în integralitatea sa, fie vreunul din grupurile parțiale pe care le cuprinde, confesiuni religioase, școli politice, literare, corporații profesionale etc."⁶

Durkheim a caracterizat esența societății umane prin fenomenele de interacțiune socială și a distins, în lucrarea *Diviziunea muncii sociale* (1893), două categorii de relații:

⁴ Émile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, ed. a II-a, revăzută de Ioan Mihăilescu, Editura Științifică, București, 1974, p. 65

⁵ *Ibidem*, p. 67

⁶ *Ibidem*, p. 59-60

1) de *solidaritate mecanică*: există atunci când indivizii împărtășesc o scară comună de valori, sentimente, moduri de comportare, voința lor este unitară, autorul apreciind că este specifică societăților "segmentare" ori primitive (clanuri și triburi);

2) de *solidaritate organică*: întâlnită precumpănitor în societățile evoluat istoric, unde coeziunea socială este dată de faptul că indivizii acționează diferit, au inițiative personale, iar sfera conștiinței lor colective este restrânsă și fără o influență copleșitoare, precum în societățile arhaice, unde fiecare conștiință individuală este aproape o copie a conștiinței colective.

Solidaritatea mecanică este proprie celor mai simple și arhaice societăți. În schimb, solidaritatea organică a apărut datorită dezintegrării celei dintâi și a avut la bază diviziunea socială a muncii, creșterea și diversificarea ocupațiilor. Prin urmare, cele două tipuri de relații sociale corespund unor forme de organizare socială aflate în opoziție.

Concepția sociologică a fost recunoscută pentru contribuția la înțelegerea științifică a societății și "revoluționarea științelor sociale și spirituale în sens pozitivist, începută mai de mult de diferitele școli istoriciste" (Tr. Herseni). Totodată, însă, i s-a reproșat lui Durkheim că a încercat să definească esența și originea societății prin factorul de "constrângere socială", deși, așa cum remarcă anumiți cercetători ai problemei, el nu a văzut în aceasta decât un "semn exterior", adică un rezultat necesar al conviețuirii sociale, atribuindu-i necesității sociale, spre deosebire de cea din natură, o semnificație predominant morală, fără a exclude, deci, libertatea individuală⁷.

De asemenea, sociologismului i s-a imputat, ca eroare principală, "reducerea persoanei la societate", negarea rolului creator al individului și "încercarea de a desființa existența umană în

⁷ Ion Ungureanu, Ștefan Costea, *Introducere în sociologia contemporană (Teorii ale acțiunii și raționalității sociale)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 38

favoarea coexistenței umane". Apoi, este semnalată orientarea exagerată în a explica toate fenomenele sociale numai din optica științei sociologice, deși anumite fenomene (cunoașterea artistică, dreptul, valorile morale, obiceiurile religioase etc.), în pofida suportului lor social de manifestare, nu pot fi pe deplin înțelese decât și cu aportul altor discipline teoretice (cum sunt: psihologia, științele juridice, etica, filosofia ș.a.)⁸.

4. Concepția psihologistă

Încadrată în curentul sociologiei individualiste, teoria sociologică psihologistă are drept element definitoriu conceperea societății ca realitate psihică și explicarea ei, deci, prin factori care țin de psihologia individuală și socială (fiind opusă, ca atare, sociologismului)⁹. Printre inițiatorii sociologiei psihologice se numără și John Stuart Mill (care a pretins, într-o lucrare – *Logica* – din 1843, că realitățile sociale pot fi deduse din principiile naturii umane).

În etapa clasică a ființării sale, psihologismul a fost reprezentat prin G. Tarde, Gustave Le Bon, Lester F. Ward, Franklin Giddings, John Dewey, Ratzenhofer, Sigmund Freud, Henri Bergson ș.a, având o mare răspândire în S.U.A. și în țările Europei Occidentale.

Dintre încercările de construcție a sociologiei din unghiul de vedere al psihologiei, cele mai interesante și, totodată, cele mai răsunătoare, aparțin lui Jean Gabriel Tarde (1843-1904). În lucrări precum *Legile imitației* (1890), *Logica socială* (1895) etc., acesta susține că toate raporturile sociale se reduc la un fenomen interindividual, cel al *imitației*, pe care îl subordonează *legii*

⁸ Traian Herseni, *op. cit.*, p. 71-72.

⁹ Despre concepția psihologistă în sociologie, a se vedea: Traian Herseni, *op. cit.*, p. 27-34; Virgil Constantinescu, Ion Ungureanu, *op. cit.*, Cap. 4; Petre Andrei, *Opere sociologice*, vol. III, Editura Academiei, București, 1978, p. 287-305

generale a repetiției, socotită a fi comună lumii fizice și celei psihologice. El argumentează, în opoziție cu concepția sociologistă, că geneza societății și esența socială a instituțiilor politice, juridice, religioase își au izvorul în manifestările vieții individuale. O universitate – spunea Tarde – nu ar fi nimic fără studenți și profesori, sau, o biserică, fără credincioși, rămâne o “pură abstracțiune”.

După gânditorul francez, societatea apare ca o grupare de oameni care se imită, spontan ori conștient, iar *faptele sociale* se delimitează prin caracterul lor imitativ. Viața socială este, deci, un proces de “contagiune mentală”, și el distinge două tipuri de imitație: a *credințelor* și a *dorințelor*. Acestea sunt elemente psihice, care se întâlnesc în orice fenomen psihic și social.

Alături de imitație, Tarde introduce și un alt factor: *invenția*, predestinată imitării și evaluată drept “mama armoniilor dintre oameni”. Aceasta e un fapt pur individual, dar *societatea se naște din imitarea invenției*, iar sociologia are ca obiect tocmai studierea condițiilor sociale de propagare a invențiilor. “Ceea ce este inventat – scria G. Tarde în *Legile imitației* – este întotdeauna o idee sau o voință, o judecată sau un model, în care se exprimă o oarecare doză de credință și de dorință și care sunt de fapt întregul suflet al cuvintelor unei limbi, rugăciunile unei religii, administrațiile unui stat, muncile unei industrii, procedeele unei arte”¹⁰.

Imitația este înțeleasă ca o reproducere de *idei, acte și modele*; are valoare de *lege socială*, care acționează la nivel interindividual și de grup, finalitatea ei fiind unificarea oamenilor și omogenizarea continuă a societății.

Conștientizând faptul că oamenii acceptă, dar și resping, că ei pot spune nu numai “da” și “pentru”, ci și “nu” și “contra”, Tarde evidențiază încă două legi ale fenomenului imitativ: una, a *opoziției*, prezentă în relațiile interindividuale, având un rol intermediar și

¹⁰ Apud V. Constantinescu, Ion Ungureanu, *op. cit.*, p. 66

ajutător, care pregătește, în final, *adaptarea* oamenilor. Aceasta este cea de-a treia lege, prin care se produce asocierea sau armonizarea lor, o ordine socială bazată pe constrângerea indivizilor de a se conforma tipurilor și modelelor de gândire, atitudine, comportament moral și juridic etc. prestabilite și perpetuate istoric. Astfel, pentru Tarde, societatea e un ansamblu de contacte interpsihice, reduse de gânditor la cele care generează imitația, procesul influenței imitative și comunicării în grup fiind explicat prin intermediul celor trei legi, considerate de el a fi imitația, opoziția și adaptarea.

În viziunea sa, imitația nu se produce în mod anarhic, la întâmplare, ajungând să formuleze trei reguli sau legi ale procesului de imitație, bazate pe observarea empirică a faptelor. El consideră că cea dintâi regulă este aceea potrivit căreia se imită în primul rând ideile, fondul și apoi forma lor de manifestare, deși, se pare că, în realitate, ceea ce se imită între oameni este aspectul exterior. Consecvent cu sine, Tarde susține că materialul de imitație constă din elemente psihice (credințe și dorințe), care trebuie imitate dintru început, “Astfel, voința este numai «dorință pusă în activitate de judecăți», întrucât un individ vrea un lucru, pentru că-l dorește, deoarece crede că-l poate obține”(P. Andrei).

A doua regulă ne spune că întotdeauna cel care se află într-o situație socială inferioară îl imită pe superiorul său în gesturi, în felul de a vorbi, de a se îmbrăca, luând drept model chiar și anumite defecte sau neglijențe întâlnite la cei din partea superioară a ierarhiei sociale.

A treia regulă emisă de Tarde scoate în evidență faptul că “se imită trecutul în mai mare măsură decât prezentul”, precizând diferența dintre “*imitația-obicei*” (ce corespunde unui spirit conservator) și “*imitația-modă*” (ce denotă un spirit novator, o tendință de înnoire).

Curentul psihologist include multiple puncte de vedere, determinate de diversitatea factorilor psihici, considerați decisivi pentru explicarea vieții sociale. De pildă, Sigmund Freud, fondatorul psihanalizei ca știință, a avut pretenția de a găsi în *instinctul sexual*

cheia organizării, creației și funcționării “întregii societăți”; F. Tönnies (1855-1936) a considerat “voința rațională” ca factor principal al “societății” (deoarece e capabilă de construcții calculate, conștiente și utile, spre deosebire de “voința biologică”, expresie a impulsurilor necugetate, spontană, socotită a fi specifică formei de “comunitate” umană); Alfred Adler a subliniat rolul voinței de putere, ca și A. Schopenhauer ori F. Nietzsche (după el, viața însăși este “voință de putere” și aceasta se exprimă într-o emoție, *dorință* de a comanda pe alții).

Tendința psihologică în sociologie – care a beneficiat de iluștri gânditori în Franța și Germania etc. – s-a afirmat destul de pregnant și în sociologia americană, începând cu întemeietorii ei și până în zilele noastre.

Lester F. Ward (1841-1913), de exemplu (considerat, alături de F. H. Giddings, unul dintre părinții sociologiei americane), a insistat asupra *rațiunii* ca factor de organizare a dorințelor, simțămintelor, a nevoilor – înțelese ca elemente ale vieții sociale – pe care le ordonează într-o direcție progresivă.

Albion Small (1854-1926), creatorul școlii sociologice din Chicago, a schițat o teorie a instinctelor și a elaborat o teorie a intereselor – întemeiată pe evidențierea celor “șase nevoi”: sănătatea, bogăția, sociabilitatea, cunoașterea, frumusețea, moralitatea, considerate adevăratele forțe ale vieții sociale. Teoria intereselor a fost promovată și de G. Ratzhenhofer. Din punctul său de vedere, societatea e compusă dintr-o “rețea de interese”, care îi animă pe oameni, cunoașterea acestora permițând sociologiei să descifreze întreaga viață socială.

Franklin Giddings (1855-1931) a susținut că definitoriu pentru societate este tot un factor psihologic – “*conștiința speciei*” – care are un rol integrator pentru individ și se realizează prin prisma comunicării, imitației, simpatiei, de care trebuie să se ocupe sociologia.

În cadrul psihologismului sociologic se înscriu și teoreticienii grupurilor mici, cei ai personalității umane (G. Mead,

Cooley etc.) și reprezentanții *microsociologiei* (J.J. Moreno), iar, mai recent, promotorii *interacționismului simbolic* – puternic dezvoltat în S.U.A., care consideră procesele sociale drept interacțiuni între indivizi, pe baza semnificațiilor acordate lucrurilor cu care aceștia vin în contact.

Concepțiile psihologice sunt de un real folos pentru înțelegerea *străfundurilor psihice* ale apariției diverselor fenomene sociale, și, deci, pentru întregirea cunoașterii sociologice, însă contribuțiile acestora pentru explicarea societății, a raporturilor dintre individ și societate nu trebuie absolutizate, căci însăși viața psihică și comportamentul personal suportă influența societății ca întreg, a instituțiilor și colectivităților organizaționale ale acesteia, iar fenomenele sociale, deși se derulează prin mijlocirea indivizilor, ele sunt *realități supraindividuale*, cu alte caracteristici decât cele ale “actorilor” lor.

Societatea umană este o realitate care se deosebește radical de viața psihică, de cea organică sau de procesele fizico-chimice, deși genetic, structural și funcțional le include. Legile fizico-chimice stau la baza vieții organice, a cărei evoluție a condus la apariția psihicului uman și care, la rândul său, influențează viața socială a omului. La fel, natura, cadrul cosmic-geografic își pune amprenta asupra *calității și nivelului* activităților sociale. Însă, faptul că omul e o ființă concomitent *biologică și socială, rațională și afectivă*, cu anumite însușiri psihice ereditare sau dobândite, că e producător de idei (morale, artistice, juridice, politice, filosofice etc.) și bunuri tehnice și economice, demonstrează că nu poate fi redus la niciuna dintre componentele ori funcțiile existenței sale.

5. Concepția evoluționistă

Apărută în paralel cu teoria evoluționistă din biologie, a lui Darwin, concepția evoluționistă în sociologie (și filosofie) a fost fundamentată de gânditorul englez Herbert Spencer (1820-1903). El

ne "apare – scrie P. Andrei – ca biolog, organicist, în modul de a explica natura societății, dar ca mecanicist în concepția sa despre evoluția și transformarea socială.

Sub influența romanticilor germani, care considerau natura și societatea ca niște organisme vii, Herbert Spencer admite că societatea, ca și natura, este produsul unei evoluții, care se desfășoară datorită unei forțe interne, misterioase. Filosofii romantici, precum și reprezentanții școlii istorice, admiterea că *societatea și natura nu sunt mecanisme, ci organisme*. Această concepție romantică e un fel de generalizare a vitalismului, complet opus mecanicismului. În «statica socială» se vede mai bine influența romantică, deoarece Spencer s-a oprit aici la ideea că evoluția e produsul dezvoltării spontane a unei forțe interne¹¹. Astfel, în lucrările sale întâlnim, deopotrivă, perspectiva sociologică individualistă și cea integralistă de interpretare.

H. Spencer a considerat că există o lege a evoluției valabilă în orice domeniu și pentru orice fenomene. Gânditorul "pune întreaga evoluție în dependență de forțe externe, crezând că cele interne se adaptează în mod pasiv celor dintâi, pe când în realitate procesul nu se petrece tocmai așa, deoarece nu se poate trece peste forțele psihice, care au o natură activistă prin excelență și care, oricât ar fi ele de integrate în Cosmos, constituind un aspect al lui, totuși au caracterele lor speciale, deosebite de cele naturale-fizice"¹². El ignoră deosebirea dintre fenomenele fizice și cele biologice, dintre cele psihice și sociale, evoluția având caracter continuu și direcționând trecerea de la lumea anorganică la cea organică, de la natură la forma ei cea mai complexă, supraorganică, societatea.

Legea generală a evoluției cosmice și sociale este trecerea de la o omogenitate nediferențiată, nedefinită și incoerentă la o eterogenitate definită și coerentă. Aplicarea acestei legi mecanice la ordinea socială îl va conduce la ideea că societatea se dezvoltă într-

¹¹ Petre Andrei, *Opere sociologice*, vol. III, p. 99

¹² *Idem*

un mod tipic și că ea se prezintă pentru sociologie asemenea unui organism biologic. Introducând punctul de vedere biologic (legea naturală a luptei pentru existență, relevată de Darwin) în explicația sociologică, Spencer a favorizat cadrul teoretic al apariției curentului *darwinismului social*. Astfel "supraviețuirea celui mai potrivit" îi apare ca lege supremă și a evoluției sociale. Lupta cu adversitățile – cugetă el – a călît omenirea, conducând la formarea celor mai înalte activități morale, și, în genere, ea explică toate activitățile de valoare ale speciei umane. În consecință, întreruperea sau împiedicarea acestui curs natural al evoluției sociale (prin ajutarea celor defavorizați, eșuați, incapabili de integrare) echivalează cu o intervenție păgubitoare pentru individ și societate. De asemenea, tentativa de a schimba artificial ordinea socială, în numele anumitor principii politice, economice, juridice sau morale e taxată ca un amestec ce periclitează dezvoltarea firească a societății.

Concepția lui Spencer (formulată în lucrări, precum *Studii de sociologie*, 1873; *Principiile sociologiei*, 1876-1896 etc.) este tributară nu numai unor explicații specifice, și valoroase de fapt în știința biologiei, dar și unor paradigme mecaniciste, întrucât el caută să explice fenomenele sociale prin noțiuni și principii, legi proprii teoriilor fizico-mecanice.

În pofida acestor limite evidente, teoria lui Spencer a pătruns cu un larg și strălucit ecou în gândirea sociologică, în special americană (de la sfârșitul sec. XIX), fiind absorbită de o societate industrială, care era neînduplecată cu eșecurile și obsedată de spiritul competiției. Amintim că, după Claude Saint-Simon și A. Comte, Spencer a recurs la o împărțire a societăților umane – pe baza tipului de cooperare care îi unește pe oameni – în "societăți militare" (caracterizate prin autoritarism și dominanța competitivității și agresivității) și "*societăți industriale*" (numite și societăți liberare). Evoluția socială presupune trecerea de la un tip la altul, în funcție de perioadele de pace sau de război. Absența războiului, afirma Spencer, favorizează tendința naturală a societăților militare de a

deveni industriale, iar războiul anulează această evoluție în favoarea unei "contrarevoluții".

Gânditorul englez credea că societatea a evoluat de la o realitate originară omogenă – primitivă – fără o diferențiere a indivizilor și instituțiilor, la o stare de diferențiere progresivă (în lupta cu dușmanii s-au diferențiat conducătorii războiului, militarii etc.), accentuată de diviziunea socială a muncii, proces care a impus și integrarea funcțiilor diferențiate, adică legăturile de colaborare. Spencer a apreciat că așa s-a trecut de la familie și clanuri la triburi, confederații tribale și state; că, în societatea primitivă, cooperarea dintre indivizi a fost impusă de nevoia apărării, având un caracter exclusiv mecanic, iar în societatea evoluată a avut un caracter conștient, voluntar, determinat de necesitățile economice.

Succesore directă a sociologiei spenceriene a fost sociobiologia sau teoria neoevoluționistă, ilustrată, în primul rând, de sociologii americani Gerhart Lenski (în varianta evoluționismului "probabilist") și Talcott Parsons (în varianta "evoluționist-funcționalistă"). Lenski aprecia că noul evoluționism se bazează pe fapte istorice și arheologice (fiind altceva decât teoria speculativă a selecției naturale); că recunoaște progresul numai pentru a desemna anumite direcții (fără a-l socoti immanent evoluției și universal); că manifestă realism în explicarea evoluției socio-culturale (descifrată de vechiul evoluționism prin apel la factorii sociali).

6. Concepția istoristă

Această concepție sociologică, cu amplă rezonanță teoretică, a apărut ca o reacție negativă față de diversele doctrine sociologice individualiste (mecaniciste, contractualiste, psihologice, relaționaliste) sau integraliste (cum ar fi biologismul, denumit și naturalism), care – observa Tr. Herseni – "ignoră în genere istoria omenirii, încercând să surprindă în cadrul vieții sociale nu ceea ce este trecător sau

specific, ci ceea ce pare permanent (de fapt anistoric) sau comun tuturor epocilor istorice și chiar altor sectoare de existență"¹³.

Concepția istoristă din sociologie – apropiată cu aceea din domeniul filosofiei istoriei – refuză a cerceta natura realității sociale altfel decât prin prisma analizei faptelor istorice – oferite de istoria societății umane – și pe care le sistematizează, urmărind mai mult sau mai puțin să descopere anumite corelații legice, tipuri de fapte, momente, trepte și stadii cu caracteristici generale.

Printre reprezentanții curentului istorist în sociologie, amintim: Lorenz von Stein (1815-1890), Wilhelm Dilthey (1833-1911), Alfred Weber (1868-1958), Max Weber, Karl Mannheim, Oswald Spengler, Arnold Toynbee, Paul Barth, A. Comte, Alfred Vierkandt, Fr. Boas, E. Sapir, Ralph Linton, Kurt Breysig, A. D. Xenopol ș.a. Mulți dintre aceștia sunt ilustrativi, prin alte contribuții și lucrări, pentru diverse alte orientări sociologice.

În curentul istorist se înscriu toate concepțiile care s-au preocupat de analiza societății sub aspectul devenirii ei istorice, cercetând originile acesteia sau cele ale instituțiilor sociale (familie, proprietate, stat, etc.), ale vieții spirituale (drept, artă, religie, morală etc.), punând accentul asupra trăsăturilor concrete, individualizante.

Concepția sociologică istoristă are ca premisă esențială distincția operată de Dilthey, Windelband, Rickert, Xenopol ș.a. între *științele naturii* și *științele sociale*, în special istoria. Primele ajung la cunoștințe generale și abstracte, deoarece iau în considerare ceea ce au comun și general fenomenele, care rămân neschimbate în timp. Istoria, în schimb, recurge la o cunoaștere concretă a evenimentelor sociale, concentrându-se asupra trăsăturilor specifice, particulare ale fenomenelor, care sunt în funcție de timp.

Pentru Xenopol (1847-1920), de pildă, există două categorii de fapte: de "*repetiție*", studiate de științele naturii, și de "*succesiune*", care sunt obiect de studiu pentru istorie. Heinrich Rickert (1863-1936) a remarcat că istoria umană, neavând ca obiect

¹³ Traian Herseni, *op. cit.*, p.56 și cont.

fapte din natură, se raportează la faptele de cultură, pe care le reduce la diverse valori recunoscute de oameni, urmând, deci, ca istoria să trateze evoluția valorilor culturale în individualitatea lor.

Prin urmare, în succesiunea fenomenelor istorice nu pot fi stabilite legi – așa cum pot fi dezvăluite de către științele naturii pentru domeniile lor de studiu – ci, cum se pronunță Xenopol, doar “serii istorice”, istoria fiind o succesiune de fapte nerepetabile, unice și ireversibile, a unor serii de fapte înălțuite cauzal. În plus, trebuie relevat că viața socială implică intervenția factorilor subiectivi, a oamenilor ca producători și purtători de valori și acțiuni, spre deosebire de natură, ce se caracterizează prin fenomene obiective, care se repetă identic și perpetuu. De aici și convingerea lui Dilthey (1833-1911) că *fiecare om trăiește într-un mod personal* participarea lui la viața socială și propria experiență de viață, ceea ce înseamnă că societatea, omul, cultura nu pot fi explicate (cum procedează științele naturii), ci trebuie cunoscute prin *înțelegere* sau “interacțiune” (când un om ți se va plânga – afirmă Dilthey – răspunzi că îl compătimești pentru că îl “înțelegi”, pătrunzând în interioritatea lui sufletească, acesta fiind sensul la care s-a gândit autorul german).

W. Dilthey a sesizat diversitatea structurală a realității istorice, susținând posibilitatea de a construi “tipuri de structuri” analoge și, implicit, de a formula o tipologie a manifestărilor istorice. Concepția sociologică și filosofică a lui Dilthey a adus o schimbare radicală în climatul spiritual din Germania și din Europa sfârșitului de sec. XIX.

De inspirație istorică este și concepția sociologică a lui Alfred Weber, care a și publicat, în 1935, o lucrare sugestivă în acest sens: *Istoria culturii ca sociologie a culturii*. Aplicând metoda tipologică a fratelui său Max, Alfred Weber a distins – în lucrări precum: *Principii asupra istoriei sociologiei și culturii*, 1951; *Al treilea sau al patrulea om*, 1953 – trei tipuri de procese istorice paralele:

- 1) *societatea sau procesul social*, adică viața diferitelor grupuri și colectivități umane (popoarele);
- 2) *cultura sau procesul cultural*, se referă la viața și creația spirituală a unui popor, considerată specifică, deoarece izvorăște din sufletul său, este lăuntrică, originală, individuală și, deci, netransmisibilă (arta, literatura, religia, miturile), fiind susceptibilă de progres sau declin;
- 3) *civilizația*, care cuprinde fapte, creații cu caracter material. Acestea alcătuiesc un proces istoric exterior, care presupune transpunerea în practică a produselor științifice (tehnica), având o circulație universală (derivată din universalitatea rațiunii, a legilor logicii omenești), fără aderență la structurile etnice ale vreunui popor (circulând prin imitație, de la un popor la altul, sub formă de produse repetabile).

A. Weber a insistat asupra diferențierilor între procesele istorice, după cum și alți gânditori germani (dintr-o optică asemănătoare) au considerat că există popoare numai “culte” sau numai “civilizate”.

Un alt promotor al punctului de vedere istoric în sociologie, Kurt Breysig, stabilește o scară a evoluției popoarelor, clasificându-le în primitive sau preistorice, antice, medievale și moderne. El subliniază că nu toate parcurg această ordine ierarhică, cele mai multe dispărând în primă fază, iar altele, fie ieșind definitiv din istorie în stadiile următoare, fie neputând rezista până în final, așa cum au reușit popoarele europene (cu ramurile lor de pe alte zone geografice), care au ajuns în stadiul modern.

Înțelegerea societății umane ca o istorie de stadii succesive este proprie și altor gânditori. A. Comte credea că societatea a evoluat legic prin trei stadii (“teologic”, “metafizic”, “pozitiv”); F. Tönnies susținea teza trecerii de la “comunitate” la “societate”; A. Vierkandt, a evoluției de la stadiul “natural” la cel “cultural”.

Alți gânditori (Oswald Spengler, de pildă), absolutizând asemănările societății cu evoluția unui organism biologic, afirmau că

aceasta ar cunoaște vârste distincte (copilăriei, maturității, bătrâneții și, implicit, morții).

Hans Freyer a preluat categoriile de comunitate și societate de la Tönnies, dându-le un solid fundament istoric și realist. Astfel, *comunitatea* îi apare ca o stare socială primitivă, în care toate bunurile materiale și spirituale aparțin în comun tuturor membrilor unui grup (precum, în zilele noastre, unei familii sau unui popor). Aceasta e dominată de tradiții, în timp ce *societatea* e formată din grupe eterogene, legate printr-o ideologie bazată pe compromisuri de interese sau pe dominație, iar unitatea socială e "clasa", definită prin situația ei economică. El a înțeles realitatea istorică drept o succesiune ireversibilă de stări sociale concrete, izvorâte din voința oamenilor. Misiunea sociologiei este aceea de a dezvălui faptele care separă și unesc oamenii, pornind de la realitățile individuale, istorice, al căror studiu permite construcția unor concepte și generalizări teoretico-sociologice (*Introducere în sociologie*, 1931).

H. Freyer pledează pentru conceperea societății prin prisma unor trepte evolutive, fiind încredințat că nu se poate vorbi despre o "esență a societății", întrucât orice formațiune socială e direct legată de aceea din care a provenit și de aceea pe care o va genera. Prin urmare, societatea nu e o realitate stagnantă, ci evolutivă, în trepte, asemănătoare pentru anumite forme sociale trecute și prezente, dar, în cadrul cărora sociologia descoperă *structuri diferite* (de unde și caracterul ei istoric). De altfel, așa cum preciza și W. Sombart, istoria se distinge de sociologie tocmai prin faptul că ea are în vedere aspectele unice, irepetabile ale vieții sociale concrete, în timp ce sociologia, plecând de la compararea fenomenelor sociale din diverse domenii se oprește asupra trăsăturilor generale, esențiale și comune acestora, elaborând clasificări, tipologii, legi, deci interpretări pe bază de abstractizări.

Istorismul sociologic e o concepție de factură integralistă, caracterizată prin centrarea cunoașterii pe realitatea social-istorică, văzută ca o unitate cu o dinamică proprie.

7. Concepția formalistă

Inaugurată de Ferdinand Tönnies (1855-1936) și reprezentată mai cu seamă de Georg Simmel (1858-1918), asemenea teorie sociologică are la bază ideea de *formă*. Astfel, în viziunea promotorilor ei, sociologia trebuie să caute a determina "*formele sociale*" care rezultă din acțiunile reciproce ale oamenilor, și nu "*conținutul*" acestora – apreciat ca fiind obiectul de studiu al științelor sociale particulare (istoria, dreptul, economia politică, demografia etc.)

Discipol al lui H. Spencer, Tönnies a creat o teorie sociologică originală, ale cărei premise se întâlnesc în concepția evoluționistă și datele psihologiei, exercitând o mare influență asupra gândirii sociologice din vremea sa (inclusiv asupra celei a lui Max Weber). Fără cunoașterea principiilor formulate de Tönnies, ar fi dificil de înțeles spiritul sociologiei germane de după primul război mondial. Hans Freyer afirmă chiar, în 1932, că istoria sociologiei germane se rezumă, în mare parte, la dezbaterea celor două noțiuni lansate de Tönnies: "comunitate" și "societate". Deși e greu de spus dacă autorul le-a înțeles ca forme pure ale relațiilor sociale ("tipuri ideale") sau numai ca realități istorice, felul în care le diferențiază, în lucrarea *Comunitate și societate* (publicată în 1887; ediția a șaptea, în 1935), se bazează pe revelarea unor trăsături antitetice.

"Conviețuirea socială e, după Tönnies, un fapt întemeiat pe viața psihică. Formațiunile colective nu se pot înțelege dacă sunt privite numai din afară (de aceea, el le refuză denumirea de «grupe», care are un sens exterior, superficial). Ființa omenească și toate atitudinile ei active au un fond spiritual și, anume, un fond de *voință*. Viața socială decurge numai din voința colectivă, adică din afirmarea reciprocă a unora de către ceilalți. Voința este, și ea, condiționată și ordonată în diferite măsuri de către gândire, adică

prin raportarea finalității la relațiunea dintre scopuri și mijloace”¹⁴. Sociologul german deosebește două forme de voință, specifice conviețuirii oamenilor:

- 1) voința “esențială” sau naturală, biologică, instinctuală, fiind o expresie a corpului viu și, de aceea, are un caracter spontan, necugetat, elementar;
- 2) voința “rațională” sau “arbitrară”, fiind o forță conștientă, calculată și utilitară.

În funcție de cele două forme de manifestare ale voinței, Tönnies distinge două forme de conviețuire socială: comunitatea și societatea. Oamenii care sunt uniți prin voința esențială formează *comunitatea*; cei care se unesc datorită voinței raționale alcătuiesc *societatea*.

Comunitatea e cel dintâi gen de viață socială, întemeiată pe voința organică, pe predispoziții gregare înăscute, pe sentimentele naturale ale oamenilor (sentimentul matern, cel frățesc, înclinările sexuale), care îi conferă omogenitate. Primele sale forme sunt identificate în comunitatea de sânge, în relațiile de rudenie, apoi în cele de loc, vecinătate și, în cele din urmă, în comunitatea de spirit, în unitatea mentalităților. Societatea este, dimpotrivă, rodul voinței raționale – un produs “artificial” –, al opțiunilor calculate, raporturile dintre oameni stabilindu-se în funcție de “fiecare pentru sine”, de unde și caracterul ei eterogen (autorul exemplificând prin tipul de societate bazată pe “contract”, cum este cel de societate capitalistă).

“Comunitatea decurge, deci, din forțele naturale coezive, care zac în natura noastră și care se orientează în afară, spre «ceilalți», înglobându-se în scopurile și interesele colective, pe când societatea decurge, dimpotrivă, din punerea față în față a egoismelor individuale. Societatea e o convergență și o sinteză a voințelor egoiste, individualiste, a voințelor străine și potrivnice interesului

¹⁴ E. Speranția, *op. cit.*, p. 421

comun. Viața societății apare manifest în colectivitatea orașului; ea dă statul organizat. Comunitatea se reglementează prin cutumă și tradiție. Societatea, prin legi și decrete. Opoziția dintre comunitate și societate se ilustrează foarte elocvent prin faptul că în prima raportul caracteristic este graiul, vorba, pe când, în societate, raportul tipic este cel al «schimbului» de bunuri. În comunitate se naște și se cultivă religia; în societate: convenția și teoria”¹⁵.

Reiese că societatea este de natură rațională, pe când comunitatea este de natură tradițională, gânditorul german apreciindu-le doar ca succesive, în sensul că tendința evoluției sociale merge de la comunitate către societate, fără a-și da seama că istoria oferă și exemplul unor cazuri coexistente sau paralele de realități sociale ca cele descrise de el. Deși Tönnies vede în societate un produs al unei evoluții nefirești (grație raționalizării vieții sociale apar scopurile egoiste, concurența nemiloasă, știința pozitivă, în detrimentul factorului afectiv, al creației artistice și al relațiilor organice dintre oameni, caracteristice comunității), totuși, autorul a nutrit speranța că *dezvoltarea socială* va ajunge cândva la un fel de sinteză între comunitate și societate (comunitatea fiind socotită a fi fost dominantă în prima parte a evoluției istorice din Europa Occidentală).

În concepția lui Simmel – străbătută de “*prea multă importanță*” acordată individului și “neaccentuând deloc rolul complexului social”, după cum apreciază Petre Andrei – o societate există numai dacă există *relații reciproce* între mai mulți indivizi, sub influența unor motive psihice. Pentru Simmel, societatea este atât un ansamblu de raporturi interumane care apar între indivizii socializați (“*materia*”), cât și o serie de forme pe care le pot lua acestea. Deci, el deosebește în cadrul societății un “*conținut*” (psihicul indivizilor) și o “*formă*” (ceea ce există independent de ei). Formele de socializare reprezintă obiectul sociologiei, iar de conținutul sau materia socială se ocupă științele sociale particulare.

¹⁵ *Ibidem*, p. 422 și cont.

Legătura dintre conținut și formă conferă realității sociale un caracter unitar, deoarece nu pot fi separate, cu precizarea, însă, făcută de gânditor, că aceeași formă de socializare se poate asocia cu conținuturi diferite (ex: imitația e pe teren juridic, religios etc.) și aceleași conținuturi se pot socializa în forme diferite (ex: interesul economic poate fi satisfăcut prin unirea sau prin concurența grupurilor sociale).

Societatea presupune indivizi socializați, care intră obligatoriu în contacte psihice, neputând sta izolați, precum corpurile lumii fizice. "Când însă conținuturile psihice ale unui individ vin în contact cu viața psihică a altuia, atunci ele dobândesc o formă socială și produc societatea". Deci, procesul relațiilor reciproce este psihic, oamenii fiind nevoiți, datorită unor instincte, dorințe, interese, scopuri și idei comune, să stabilească raporturi de muncă (lucrând pentru sine sau pentru alții), de ajutor ori de luptă etc. Interesele, înclinațiile, gândurile etc. unui individ sunt conținut, materie de socializare (adică obiect de cercetare pentru psihologie și alte științe particulare), ele devenind o "*formă socială*" care produce societatea doar dacă intră în contact cu alți indivizi.

Relațiile reciproce dintre oameni dau, ca atare, conținuturilor lor psihice aflate în legătură o formă nouă. Simmel demonstrează cum unele fenomene psihice – ca iubirea și ura – generează, ca urmare a contactelor între indivizi, fenomene sociale de altă factură (independente de cei care le-au produs și cu mare influență asupra relațiilor dintre ei), cum ar fi familia, concurența, războiul ș.a., ce nu mai pot fi studiate de psihologie, ci de sociologie.

Într-un mod identic exemplifică și cu *schimbul* – o formă de relație economică, a cărei materializare în *bani* a determinat o nouă viață economică față de aceea anterioară, dominată de *troc*. Alte forme subliniate de Simmel sunt concurența, diviziunea muncii, conflictul, imitația, dominația etc.¹⁶

¹⁶ Petre Andrei, *op. cit.*, p. 121-124

În pofida analizelor remarcabile și a sugestiilor fertile de cercetare a vieții sociale, teoria lui Simmel a cunoscut multiple critici și reproșuri. S-a evidențiat, în primul rând, că formele nu pot fi examinate independent de realitatea pe care o desemnează (cunoașterea familiei, de pildă, presupune pentru sociologie, care e o știință empirică, mai mult decât afirmarea relației de iubire, adică și cercetarea structurii, genezei familiei, a specificului rolurilor îndeplinite de membrii ei). Arbitrariul separației dintre fond și forma socială a fost recunoscut de însuși teoreticianul sociologiei formaliste, care, ulterior, s-a ocupat și de faptele sociale. În concluzie, sociologia formalistă a redus diversitatea și bogăția relațiilor interumane la anumite *forme abstracte*, interesante ca efort de construcție teoretică, dar inoperante în cercetarea sociologică de teren.

8. Concepția relaționistă

Întemeietorul și cel mai ilustru reprezentant al relaționismului sociologic (apreciat de Petre Andrei ca o "atitudine nominalistă în sociologie") este recunoscut a fi Leopold von Wiese (1876-1968). El se afirmă ca "un remarcabil continuator al doctrinei formaliste", cu deosebirea că nu a absolutizat, precum Simmel, "formele" relațiilor sociale, ci a căutat să demonstreze că "*substanța realității umane*" o constituie *sociul* (ca adjectiv, și nu societatea, ca substantiv), "identice cu interumanul"¹⁷.

Ca și Simmel, care evitase folosirea termenului de societate (pentru a nu lăsa loc de interpretare substanțialistă, societatea fiind un proces și nu o stare), întrebuintând pe cel de *societate*, tot așa și Wiese utilizează conceptul de *sociul*. Acesta este definit ca "o rețea complicată de relații între oameni" (de apropiere, de depărtare etc.). Modul în care explică L. von Wiese *sociul* sau interumanul

¹⁷ Virgil Constantinescu, Ion Ungureanu, *op. cit.*, p. 89

constituie – după părerea lui Petre Andrei – originalitatea gândirii lui relaționaliste.

În centrul preocupărilor teoretice ale sociologului german (profesor la Universitățile din Berlin și Strasbourg) se află patru concepte: de *proces social*, *distanță socială*, *spațiu social* (sau “atmosferă socială”) și *formațiune socială* (sau “complex social”). El consideră că acțiunile umane pot fi privite din punct de vedere:

- 1) *subiectiv*, ca fenomene interne de psihologie și
- 2) *obiectiv*, ca fenomene sociale externe, de care se ocupă sociologia, numite și *proces sociale* (formate din *relații între oameni*). Ca atare, *societalul* reprezintă ansamblul proceselor izvorâte din permanentele raporturi ce apar între oameni, *individul* fiind perceput de Wiese ca un purtător al relațiilor de socializare, iar *societatea* drept totalitatea relațiilor de socializare.

Procesul social este categoria fundamentală a relaționismului sociologic, care ilustrează și determină raporturile dinamice dintre oameni (din care exclude contactele întâmplătoare, și ele produse de procese, dar fără a avea caracterul de “raporturi”).

Un *fenomen* se legitimează prin manifestarea lui procesuală (și nu prin relația socială, aceasta fiind “elementul variabil al procesului”). În structura oricărui proces, Wiese găsește de cuviință că se află combinate inevitabil: comportamentul individual, mediul natural și comportamentul celuilalt. Procesele sociale se organizează în trei forme sociale: masele, grupele și colectivele abstracte.

Relațiile sociale pun în lumină intensitatea, durata și natura raporturilor interumane – ce pot fi constante sau accidentale, durabile sau efemere, puternice sau slabe etc. – adică *distanța* dintre oameni, ce măsoară *nivelul de socialitate* al acestora. Menirea sociologiei este tocmai de a cerceta asocierea și disocierea indivizilor, apropierea sau depărtarea lor, integrarea sau diferențierea acestora, știut fiind că oamenii nu pot trăi absolut izolați și că nici nu sunt complet integrați în societate.

În contrast cu teoria contractualistă, Wiese a considerat că, la începuturile evoluției umane, indivizii nu au fost izolați, ci au trăit datorită raporturilor dintre ei. El a distins două categorii de relații:

1) Aceea a *raporturilor mai simple* și mai directe între indivizi, având un caracter relativ stabil. Gânditorul a luat în calcul:

- a) *asociația*, pe bază de instincte, sentimente și voință;
- b) *cooperarea*, apărută odată cu diviziunea muncii, care a dus la formarea unor grupuri mai restrânse de oameni, precum cele economice și politice;
- c) relațiile de separare, concurență sau *opozitie* – exemplificate prin cele dintre sexe, dintre generații sau din sânul vieții parlamentare.

În consens cu teoria mecanicistă și evoluționismul spencerian, Wiese interpretează realitatea socială prin prisma unor procese și forțe unitare, dar și contradictorii: *de asociere și armonizare*, *de separare și diferențiere* (concurența, opoziția, conflictul), diferențierea ducând în final la formarea *stărilor și claselor sociale*. El neagă egalitatea dintre indivizi din considerentul că nu există organizare socială fără autoritate, exercitarea acesteia presupunând diferențierea oamenilor și subordonarea de către unii a celorlalți;

2) Aceea a *relațiilor mai complexe*, numite și “complexe sociale”. Acestea sunt mai rezistente și durabile în timp, presupunând o pluralitate de relații, de genul celor caracteristice statului, bisericii, claselor sociale etc. Gânditorul a deosebit complexe sociale impuse de firea omului, denumite “naturale”, cum ar fi sexul, rasa, generația, familia ș.a. – de cele constituite prin “alegere”, pe baza unor norme, având un caracter absolut social, cum ar fi “masele”, “grupele” și “colectivele abstracte” (precum statul sau biserica, ce există de sine stătătoare).

Masele sunt înțelese fie ca formațiuni temporare și neorganizate, ca gloatele, mulțimea (indivizii găsindu-se accidental împreună), fie ca grupări umane mai durabile, precum “masele populare”, “publicul”, “societatea bună”. *Grupele* sunt adunări de

oameni unitare, durabile, ce cultivă obiceiuri și tradiții timp îndelungat, fiind întotdeauna organizate în privința funcționării lor (cum ar fi partidele, cluburile, diversele corpuri de funcționari). *Colectivele abstracte* includ statul, biserica, ordinele, clasa socială, grupurile economice ș.a., care sunt exterioare indivizilor.

Societatea este străbătută – în optica lui L. von Wiese – de două procese simultane și relativ opuse:

a) procesul de “instituționalizare”, ce constă în formarea de instituții din complexe sociale, care au rolul de a conserva relațiile dintre oameni și organizarea lor grupală, ceea ce conferă stabilitate evoluției umane;

b) procesul de diferențiere continuă și de “profesionalizare” a indivizilor, care se desfășoară în interiorul grupurilor sociale, fiecare având un rol anume pentru buna desfășurare a raporturilor interumane (ceea ce reprezintă factorul dinamic, al schimbării)¹⁸.

În lucrarea *Sistemul de sociologie generală* (2 vol, 1924-1929), L. von Wiese susținea că socialul este un ansamblu de relații între oameni și, deci, sociologia are sarcina de a le depista, apelând la științele sociale particulare (economia, dreptul, istoria etc.) sau, examinând experiența socială, efortul său de observare, analiză și ordonare a relațiilor urmând a fi însoțit, în măsura posibilităților, și de “înțelegerea” acestora. Astfel, autorul stabilește o sociologie pur “formală” și admite – în ton cu Émile Durkheim – că “formațiunile” sau “complexele” sociale, odată constituite, exercită o acțiune constrângătoare asupra indivizilor (ei apărând, uneori, “ca simple funcționări ale formațiunilor sociale”). Această concluzie l-a îndreptățit pe Raymond Aron să-i reproșeze lui L. von Wiese că a redus esența societății la relațiile interindividuale. Prin dezvoltarea sistematică a formalismului, Wiese a reușit “să facă din sociologie o veritabilă geometrie a raporturilor interindividuale” (E. Speranția).

¹⁸ A se vedea, pe larg: E. Speranția, *op. cit.*, p. 429-495; Petre Andrei, *op. cit.*, p. 125-131; *La Sociologie*, Paris, 1970, p. 209-210 și 213-214

Un adept al teoriei lui L. von Wiese și discipol al acestuia a fost Johann Plenge (1874-1953), care a așezat eforturile sale sub semnul pretenției de a “încheia edificarea” concepției relaționiste.

9. Teoria acțiunii sociale

Printre gânditorii care au definit sociologia ca o știință a acțiunii sociale și au construit o teorie proprie în acest sens, subliniem pe Max Weber, Vilfredo Pareto, Florian Znaniecki, A. Touraine ș.a.

Sociolog de mare autoritate și influență în sociologia contemporană, mai ales occidentală, Max Weber (1864-1920) se delimitează de alți gânditori ai epocii sale prin faptul că este creatorul unei “concepții originale privind studiul societății nu ca o realitate dată, ci ca un *proces istoric*, nu ca un «lucru», ci ca *semnificație*, nu ca un «organism», ci ca o *activitate*, nu într-un mod obiectiv-naturalist, ci într-unul subiectiv-interpretativ”¹⁹. Sistemul său sociologic, cunoscut și sub denumirea de “sociologie comprehensivă”, se sprijină pe noțiunile de *înțelegere* și de *tip ideal*.

Ca și alți sociologi ai vremii, Max Weber a arătat că sociologia nu trebuie să se limiteze doar la a explica – răspunzând numai la întrebarea “cum ? ” – ci ea trebuie să conducă și la o înțelegere, fiind obligată, deci, să răspundă și la întrebările: “pentru ce? ”, “cu ce intenție ? ”, “în ce sens ?”. Examinarea condițiilor naturale și tehnico-economice ale societății este importantă în explicația sociologică, însă *activitatea socială* nu este doar rezultatul interacțiunii acestor condiții, ci esențial pentru descifrarea oricărei activități umane este *sensul* pe care i-l dau oamenii. Gestul reflex sau involuntar nu e socotit o acțiune de către gânditorul german, întrucât nu are niciun “sens”. “Sursa acțiunilor sociale nu stă exclusiv în

¹⁹ Virgil Constantinescu, Ion Ungureanu, *op. cit.*, p.91

împrejurările concrete, materiale ale mediului. Mai mult decât de acestea și înainte de ele, acțiunile sociale sunt condiționate de modul nostru de a judeca, aprecia și voi, de modul de a vedea lucrurile și modul în care ne «înțelegem»²⁰.

În accepția lui Max Weber, *acțiunea socială* înseamnă un raport dintre cineva și altcineva, fie acesta un individ sau un grup uman. Orice acțiune are, după el, un *sens subiectiv* (care îl privește pe cel care o realizează, acțiunile lipsite de acest sens fiind considerate organice, fiziologice) și un *sens obiectiv* (când agentul acțiunii se orientează în îndeplinirea ei după ceilalți oameni, caz în care acțiunea sa dobândește un *caracter social*). În lucrarea *Economie și societate* (1922), Weber definește ca «socială» conduita a cărei «semnificație este dată de unul sau mai mulți agenți umani, se raportează la conduita altuia și a cărei derulare este orientată în acest sens». Prin urmare, sociologia este știința care caută să *înțeleagă* acțiunea socială, dar nu aspectul ei obiectiv, ci «sensul subiectiv, gândit» de către cei care o îndeplinesc.

În concepția sa, activitatea socială este o activitate umană bazată pe *interacțiunea* partenerilor, caracterizând-o drept o *acțiune orientată* după sau în raport cu un comportament trecut, prezent sau așteptat eventual din partea altcuiva. Autorul a definit activitatea socială mai degrabă prin negare (indicând ceea ce nu este aceasta). El propune și două exemple relevante: coliziunea a doi bicicliști și faptul că o mulțime de oameni deschide aproape instantaneu umbrelele când începe să plouă. Primul exemplu ne arată că nu orice contact între oameni reprezintă o activitate socială, ci numai acela în care agenții se *orientează semnificativ (cu sens)* după comportamentul celorlalți. Al doilea exemplu sugerează că o activitate socială nu e identică cu o activitate uniformă și concomitentă, căci, în cazul nostru, fiecare individ a fost determinat în acțiunea sa de nevoia de a se proteja pe sine contra ploii și nu de

vreun raport cu ceilalți semenii. Activitatea socială nu e identică nici cu un comportament influențat de ceilalți agenți – ca în situația activităților de masă – pentru că, deși sub aspect fizic, individul aparține masei, el poate să nu acționeze în virtutea sentimentului de apartenență la aceasta. Deci, imitarea activității cuiva, fără o orientare semnificativă a activității proprii, nu constituie activitate socială.

În viziunea lui Max Weber, *ordinea socială* este validată de tradiție, credință și legalitate. El a elaborat metoda comprehensivă în sociologie, care presupune ca în cunoașterea acțiunilor sociale să se procedeze plecând de la interpretarea semnificațiilor acestora. Autorul consideră că sociologul, pentru a-ș putea explica acțiunea socială, trebuie mai întâi să o înțeleagă în întregul ei și, îndeosebi, în aspectul ei funcțional. «A înțelege» înseamnă, pentru Max Weber, *identificarea actului și determinarea precisă a sensului și motivației sale*. De pildă:

1) actul de a da un obiect cuiva este o acțiune pe care nu o putem înțelege, dacă nu-i știm sensul: de împrumut, de donație, restituire, vânzare ș.a. De asemenea, loviturile unui topor pot să însemne că cineva taie lemne pentru că e plătit sau pentru propriile trebuințe, acțiunea sa putând avea sensuri diferite;

2) propoziția $3 \times 3 = 9$ nu are altă semnificație, pentru un matematician, în afara caracterului ei de adevărată sau falsă, în timp ce un sociolog trebuie s-o înțeleagă întotdeauna într-un complex de împrejurări (cine o enunță – un negustor, un profesor sau o gospodină; ce urmărește agentul prin enunțarea ei; care sunt regulile și valorile pe care le implică etc.). Deci, o operație logico-matematică simplă se poate derula în contexte sociale diferite (o clasă de elevi, un birou comercial etc.), ce justifică acțiuni diferite (performanța intelectuală, vânzarea sau cumpărarea unei mărfi), datorate unor motive diferite (învățarea școlară, schimbul economic). În toate cazurile, acțiunile se deosebesc după sensul lor, sens care rezultă dintr-o raportare subiectivă și individuală la anumite valori.

²⁰ E. Speranția, *op. cit.*, p. 521

Conștient că sensurile acțiunilor sociale pot fi grupate după elementele lor comune sau tipice (rezultând, deci acțiuni sociale tipice), Weber a elaborat noțiunea de "tip ideal". Aceasta are valoarea de instrument logic, care îi permite sociologului să evidențieze trăsăturile esențiale ale fenomenelor sociale, individuale, concrete și să le evalueze rațional. Tipul ideal reprezintă un model, construit mental, al cărui rol este de a mijloci degajarea elementelor stabile ale unei realități în continuă schimbare și înnoire (fapt care face posibile comparația și clasificarea). De exemplu, tipul ideal de "meserie" sintetizează acele trăsături caracteristice întâlnite la toți meseriașii din toate țările și timpurile, devenind un concept al gândirii, care servește ca un fel de termen de comparație pentru cercetarea fenomenelor de același fel și ca element unitar al analizei diferitelor forme de organizare socială.

M. Weber a distins patru tipuri de acțiune socială:

- 1) *acțiunea rațională* prin raportare la un scop;
- 2) *acțiunea rațională* prin raportare la o valoare;
- 3) *acțiunea tradițională*;
- 4) *acțiunea afectivă*, care are o motivație emoțională. Obiectul de studiu al sociologiei devine, astfel, *înțelegerea sensului* pe care un agent sau altul îl dă propriei sale conduite și nu doar investigarea relațiilor cauzale externe (a legilor care guvernează fenomenele sociale, după modelul determinist de cunoaștere promovat de științele naturii). Max Weber a atribuit înțelegerii un "sens rațional" și "intelectual", apreciind că rostul acesteia este *de a explica scopurile și mijloacele acțiunilor umane*, precum și *motivele raționale și afective care le determină*. El a conștientizat și un sens "subiectiv-empatic" al înțelegerii (derivat din caracterul său psihic, de proces al gândirii), dar nu i-a acordat un rol important (motivând prin sugestivul exemplu că "pentru a-l înțelege pe Cezar nu e nevoie să fii Cezar")²¹. Sociologia comprehensivă a lui Weber este

²¹ Petre Andrei, *op. cit.*, p. 132-136

metodologic "fundamentată pe dublul demers al înțelegerii și explicației cauzale" (Ion Ungureanu, Șt. Costea).

Analiza contribuțiilor sociologice ale lui Max Weber i-au dat lui Petre Andrei ocazia să constate că gânditorul german nu a delimitat clar noțiunile de sens și scop, iar lui G. Gurvitch să aprecieze necesitatea unei tipologii realiste, opuse tipologiei weberiene (socotită idealistă, utopică în tentativa de a explica elementele realității sociale).

Sociologul și economistul italian Vilfredo Pareto (1848-1923), autorul, printre altele, al unui *Tratat de sociologie generală* (Florența, 1916), definește sociologia ca știință a acțiunilor umane "sintetice" (deci, care nu sunt nici economice, nici tehnice, ci, pur și simplu, sintetice sau sociale). Pentru a descrie proprietățile lor generale, sociologul trebuie, mai întâi, să descompună acțiunile umane și să clasifice elementele lor componente. În viziunea lui Pareto, "orice fenomen social cuprinde două aspecte: obiectiv și subiectiv".

În cursul existenței lor, oamenii manifestă diverse nevoi, care, în genere, pot fi clasificate în nevoi ale simțurilor și nevoi legate de capacitatea de a raționa. "Căutarea fericirii, evitarea grijii, nevoia de prietenie, nevoia de hrană etc., într-un cuvânt tot ceea ce ne procură satisfacție și plăcere – notează Ilie Bădescu, citându-l pe R. Aron – reprezintă un tip de energii pe care le numim utilitar-hedoniste. Acestea toate sunt energiile simțurilor și ale sensibilității. Există însă în om o «nevoie» tot atât de nebiruită, mereu satisfăcută și mereu deslănțuită, nevoia de a raționa, «nevoia de logică». Omul nu poate trăi illogic, absurd. El trebuie să-și satisfacă această «nevoie» în toate acțiunile lui. Inginerul care vrea să construiască un pod face tot ce-i stă în putință pentru ca mijloacele puse în funcțiune să corespundă logic scopului pe care și l-a propus. Studiază rezistența materialelor, calculează, măsoară etc., face totul dintr-o «trebuință» logică nebiruită de nici o altă trebuință"²².

²² Ilie Bădescu, *Istoria sociologiei*, 1994, p.352

Vilfredo Pareto observă că orice acțiune umană cuprinde: un *agent*, care este purtătorul acesteia (individ, grup, societate); un *scop* (economic, religios, magic, social etc.) în virtutea căruia agentul acționează; un *mijloc*, care face legătura dintre agent și scop. Gânditorul italian împarte acțiunile, în funcție de caracterul legăturii, în două mari clase:

1) *Acțiuni logice*, în cadrul cărora legătura logică dintre mijloace și scop există atât în conștiința actorului, a celui care acționează, cât și în realitatea obiectivă, iar cele două relații – subiectivă și obiectivă – corespund reciproc. Acțiunea lui este logică dacă “ceea ce a gândit în minte (subiectiv) coincide cu ceea ce se întâmplă în realitate (obiectiv)”. Prin urmare: “Modelul acțiunii reale, practice este un model logic. Aceeași este situația în cazul «omului economic». Întreprinzătorul, cel ce vrea să-și sporească profitul va proceda similar ca inginerul și rezultatul practic, real, obiectiv, va coincide cu cel subiectiv, gândit, vizat în minte. Aceștia sunt «oameni logici», conduita lor este de natură să satisfacă integral, atât subiectiv cât și obiectiv, această «nevoie» logică. Toate celelalte tipuri de acțiuni și de situații se abat de la schema «acțiunilor logice»,²³ fiind definite negativ (“restul” acțiunilor umane);

2) *Acțiuni non-logice* (nu ilogice!), definite prin aceea că scopul obiectiv diferă de cel subiectiv. Ele sunt acțiuni generate de starea afectivă a societății, provenind dintr-o anumită stare psihică: sentimente, emoții, subconștient etc. Pareto “le va descrie pe acestea ca rezultate ale încercărilor pe care oamenii le fac de a-și raționaliza, de a justifica în fața celorlalți propriile lor «porniri instinctive», «sentimentale», afective»²⁴.

Originea acțiunilor non-logice este exprimată prin conceptul de *reziduuri*, iar justificarea acestor acțiuni prin conceptul de *derivații* sau *ideologii*.

²³ *Idem*

²⁴ Vezi Ion Ungureanu, Ștefan Costea, *Introducere în sociologia contemporană*, 1985, p. 79-87

Societatea îi apare gânditorului italian ca un ansamblu de date reziduale: sentimente și combinații de sentimente, instincte sau nevoi instinctive, care vizează sexualitatea, sociabilitatea, exprimarea sentimentelor, a imaginației, realizarea unei deducții logice; înclinarea oamenilor de a vedea dorințele ca realități obiective sau de a personifica unele noțiuni și abstracții. Toate acestea ne oferă imaginea unor *instincte socializate* sau *raționalizate*.

Reziduurile se opun, prin natura și rolul lor, *derivațiilor* (teorii politice, doctrine religioase, legende, prejudecăți, curente artistice și de credință etc.). Derivațiile apar ca *efecte ale reziduurilor* și pun în lumină *fondul subiectivității umane*. De aceea, nu reflectă adevăruri obiective și nici nu determină schimbările sociale, dar pot să le influențeze. *Derivațiile ne impresionează și ne conving* cu atât mai mult cu cât sunt *mai utopice, nerealiste*, mai conforme cu instinctele și sentimentele oamenilor, ajungându-se ca unele crezuri și formule politice ori religioase (prin care diverși conducători manevrează masele pentru a-și împlini scopurile urmărite) să aibă *mai mare atracție* decât adevărurile științifice (conforme cu realitatea obiectivă).

Acțiunile non-logice, grupate în patru genuri sau categorii²⁵, sunt socotite de Pareto a fi de mare importanță în viața societății, ele fiind destul de numeroase la popoarele civilizate și integrând, printre altele, activități artistice și științifice. Analiza sociologică poate să distingă acel element constant – care e *reziduul* – și diversele teorii, interpretări prin care acesta e justificat – adică *derivațiile*. Studiul derivațiilor permite dezvăluirea a ceea ce se ascunde “în spatele” justificărilor, identificarea “vălului” care acoperă realitatea. Oamenii nu recurg la derivații – spune Pareto – doar din ignoranță sau dintr-o neputință rațională, ci pentru că ei au nevoie de o justificare socială a trăirilor lor instinctive. De aceea, spre deosebire de A. Comte, sociologul italian era convins că religiile, alte forme “mistificate” ale

²⁵ A se vedea expunerea pe larg a acestora de către Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 353 și cont.

conștiinței sociale, ca și toate celelalte derivații, nu pot fi eliminate din societate.

Prin urmare, Pareto susține că nu e posibilă o societate exclusiv "animală" (de care vorbeau contractualiștii), ci adevărata societate e una *intermediară*, adică "rațională" doar prin derivații și "animalică" doar prin instincte. *Partea variabilă a societății* o formează *derivațiile*, însă schimbarea acestora are o influență minimală asupra stării afective a societății. În schimb, *reziduurile rămân neschimbate* în cursul evoluției sociale și ele reprezintă *structura societății*.

Un alt gânditor, cu contribuții notabile în teoria sociologică a acțiunii sociale este Florian Znaniecki (1882-1952). Sociolog american de origine poloneză, acesta a considerat sociologia ca "știință a interacțiunilor între agenții sociali conștienți", adică știința acțiunilor sociale. El subliniază că în orice acțiune socială rolul esențial îl joacă *metoda de realizare a acesteia*. De exemplu, dacă cineva dorește un obiect, poate să-l obțină pe mai multe căi – prin cumpărare, furt, înșelătorie, prin împrumut etc. Gânditorul a apreciat că toate metodele de acțiune socială din perioada contemporană provin din două metode de bază: "*constrângerea negativă*" (înfăptuită prin ordine și interdicții) și "*convingerea pozitivă*" (întemeiată pe executarea benevolă a acțiunilor). Ceea ce îl interesează pe sociologul american este de a ști *în ce fel* de situații și *de ce* oamenii aleg una sau alta din cele două metode (de ce, de pildă, într-o anumită împrejurare, un om se hotărăște să fure un obiect și, în altele, să-l cumpere)²⁶. Orice acțiune umană, individuală sau de grup, are în spatele său anumite motivații și se corelează cu un anumit sistem de valori.

Un alt element esențial al acțiunii sociale îl constituie, după opinia lui Znaniecki, *instrumentele* de realizare a ei. În orice colectivitate există anumite *modele de acțiune*, de conduită,

²⁶ Cf. Jan Szczepanski, *Noțiuni elementare de sociologie*, Editura Științifică, București, 1972, p. 150-155

recunoscute și acceptate de agenții acțiunii, deoarece au un sens pentru ei (îi ajută să-și atingă scopurile), integrându-se moștenirii culturale a societății. Toate modelele de acțiune sunt înțelese fie ca variante ale convingerii pozitive, fie ca variante ale constrângerii negative și ele sunt asimilate pe parcursul socializării indivizilor.

Multiplele concepții ale acțiunii sociale, deși diferite între ele, au ca element comun încercarea de a explica rațional viața socială și a o întemeia rațional pe un anumit tip de acțiune umană. Concepția weberiană – axată pe considerarea acțiunii semnificativ subiective ca obiect de studiu al sociologiei și evaluarea acțiunii prin interpretarea sensului ei – a renăscut, în deceniile noastre, sub forma unor *sociologii interpretative* (ca etnometodologia, interacționismul simbolic ori sociologia fenomenologică). De asemenea, sociologia comprehensivă a lui Weber a inspirat structuralismul – funcționalist american (în special, sinteza teoretică a lui Talcott Parsons) ori sociologia lui C. W. Mills, fiind amplu valorificată în sociologia americană, nu numai datorită conținutului științific și a logicii interne, ci și a actualității valorilor promovate: individualismul concurențial, conduita rațională, spiritul de competiție, calculul rațional ș.a., care legitimează progresul uman capitalist.

10. Teoria sistemică structural-funcționalistă

Sistemismul, structuralismul și funcționalismul reprezintă concepții și, totodată, *metode* specifice de cunoaștere afirmate în diverse științe, inclusiv în sociologia contemporană, cu o rezonanță aparte în sociologia americană.

Înscriindu-se în seria sociologilor americani – Pitirim Sorokin, Robert King Merton, W. Mills etc. – care au favorizat revirimentul teoretic al sociologiei din această țară (dominată de cercetările concrete și tendințele empiriste), Talcott Parsons (1902-1979) a valorificat respectivele concepții formulând o nouă sinteză teoretică, bazată pe conceptele de *sistem*, *structură*, *funcție*,

cunoscută sub denumirea de paradigma sau *modelul sistemic structural-funcționalist* (în lucrările *Structură și acțiune socială*, 1937, ediția a treia în 1968; *Sistemul social*, 1951). Prin intermediul acesteia, gânditorul a dat o explicație logică societății dezvoltate (ilustrată, în timpul analizelor sale, de societatea nord-americană) și a fundamentat anumite căi ale raționalității societății capitaliste.

Viziunea sistemică în sociologie este orientată precumpănitor asupra *ansamblului*, ca întreg unitar, și nu asupra părților (indivizii și acțiunile sociale), considerând determinante *ordinea, stabilitatea și echilibrul*, comparativ cu dinamica, dezordinea, conflictele, devianțele, care nu sunt excluse, ci puse sub controlul cerințelor funcționării sistemului. Astfel, Parsons a evidențiat că principiul esențial al sistemului (înțeles ca un tot organizat de elemente) este *integralitatea*, având caracter de *organicitate* (unitate) în alcătuirea lui. Între elementele și subsistemele componente ale sistemului apar anumite raporturi, modurile de reunire și interacțiune a acestora formând *structura*, adică aspectul relativ constant, invariant al acestuia, esența, calitatea sa distinctivă.

Fiind un sistem complex, sistemul social are capacitate de autoreglare: își controlează și dirijează reacțiile față de mediul ambiant, organizarea și funcționarea sa internă, diversele structuri și acțiuni, intrări și ieșiri în general. Gânditorul a interpretat schimbarea socială prin referire la substructuri și subsisteme, considerând că *macrosistemul social* nu poate rămâne autonom dacă nu se *conservă ca întreg*. Conservarea se realizează prin reproducerea indivizilor, prin socializarea lor corespunzătoare, prin transmiterea moștenirii culturale și, în genere, prin utilizarea judicioasă a oricăror resurse umane și naturale care îi asigură întreaga existență și funcționare. Prin urmare, oamenii pot trăi și acționa în comun pe baza unei ordini sociale dată, la rândul ei, de norme și valori colective.

Structura sistemului social este concepută de Parsons ca o structură sau interacțiune a rolurilor îndeplinite de indivizi, în

consens cu un tablou de norme și valori constituite de societate. De aici și problema prioritară a sistemului social: aceea a *integrării* elementelor, pentru menținerea ordinii și a echilibrului sistemului.

Funcția reprezintă aspectul dinamic al sistemului, decurgând din structura acestuia. Menirea funcțiilor este *adaptarea, integrarea și conformismul social* al elementelor sistemului. Parsons subliniază trei funcții sau "imperative" funcționale:

- 1) asigurarea satisfacerii nevoilor minime ale "actorilor" sistemului, pentru menținerea lor ca ființe biologice și sociale;
- 2) stimularea participării indivizilor la sistemul social, preîntâmpinându-se refuzul sau pasivitatea acestora și pregătindu-i pentru acceptarea normelor sociale instituționalizate;
- 3) transmiterea și împărtășirea valorilor și simbolurilor culturale tuturor generațiilor, pentru a da *un sens acțiunii* umane, urmărindu-se o internalizare a valorilor de către toți oamenii (ceea ce garantează integrarea lor organică în cadrul sistemului social). În felul acesta, societatea are, prin valorile și normele promovate, un rol constrângător asupra individului, așa cum remarcase și É. Durkheim cu privire la *faptul social*.

Analiza structurii sociale pe temeiul rolurilor i-a dat lui Parsons ocazia de a releva anumite *microstructuri grupale*: de rudenie, stratificare, putere politică, credință religioasă (omul participând simultan la aceste structuri, având un anumit rol atribuit de legăturile de rudenie, altul dobândit de poziția sa în stratificarea socială, îndeplinește un rol față de subsistemul puterii, de cel religios etc.). În genere, microstructurile sociale aduc o orientare conformistă a individului și satisfac cerințele funcției integratoare a sistemului global.

Parsons a analizat patru subsisteme ale sistemului social: cel *cultural* (având ca elemente structurale *valorile* și ca funcție menținerea *modelelor* culturale și aplanarea conflictelor); cel al *comunității societale* (care asigură funcția de *integrare* a indivizilor prin mijlocirea *normelor*); cel *politic* (cu funcție de atingere a unor *scopuri*, având la bază, ca elemente structurale, *colectivitățile*

umane) și cel *economic* (îndeplinind funcția de *adaptare* prin mijlocirea rolurilor asumate de indivizi în acest sens).

Orice sistem social poate fi studiat, după părerea lui Parsons, prin raportare la cele patru imperative funcționale: *menținerea normelor* (stabilitatea), *integrarea* (coordonarea internă), *urmărirea scopurilor* (determinarea obiectivului) și *adaptarea* (mijloacelor la scop)²⁷. Gândirea sociologică a teoreticianului american poartă amprenta influenței unor concepții europene de marcă, elaborate de făuritorii "anilor de aur" ai sociologiei: É. Durkheim, V. Pareto, Max Weber ș.a. Așa, de exemplu, ocupându-se de problema acțiunii sociale, Parsons o va considera rațională atunci când efortul, mijlocul realizării ei concordă cu scopul, finalitatea sa²⁸.

Metoda de cercetare structural-funcționalistă, promovată de sociologul american, presupune înțelegerea societății ca un sistem alcătuit din structuri, privite ca ansambluri de relații relativ stabile, analiza funcțională implicând faptul că partea nu poate fi cunoscută decât prin raportare la întreg.

11. Concepții sociologice românești

Gândirea sociologică românească a sec. al XX-lea este dominată, în latura ei originală, de contribuțiile lui Dimitrie Gusti (1880-1955) și Petre Andrei (1891-1940), care au jucat rol de excepție în învățământul, cercetarea și afirmarea instituționalizată a sociologiei din țara noastră.

D. Gusti este creatorul și organizatorul Școlii Sociologice de la București și al învățământului sociologic modern din România. În diverse studii și volume publicate după 1910²⁹, Gusti se afirmă ca

²⁷ Cf. Ion Ungureanu, Șt. Costea, *op. cit.*, p. 108-137

²⁸ A se vedea, pe larg, Lucia Dumitrescu-Codreanu, *Sistemul sociologic al lui T. Parsons*, Editura Științifică, București, 1973; Ion Ungureanu, Ștefan Costea, *op. cit.*, Cap. 4, p. 108-137

²⁹ A se vedea, de pildă: *Sociologia militans*, 1934; *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*; vol. I și II, 1939; *La science de la réalité sociale. Introduction à un système de sociologie, d'éthique et de politique*, Paris, 1941 ș.a.

autor al unei concepții complexe despre societate, bazată pe *legea paralelismului sociologic*, și al *monografiei sociologice*, ca teorie și metodă de investigare, utilizată, cu un succes recunoscut peste hotare, în campaniile sale de cercetare concretă a realităților sociale românești din perioada interbelică. El a considerat societatea ca "totalitate autonomă motivată de voința socială", aceasta din urmă fiind "elementul primordial al acestei unități, care-i dă caracterul specific". Școala, gospodăria, întreprinderea, atelierul, breslele, familia, statul, biserica, satul, orașul, națiunea și instituțiile sale constituente etc. sunt, în concepția lui Gusti, forme funcționale de unități sociale – purtătoare ale voinței sociale și dependente de aceasta. Respectivul unități asigură procesul de socializare a indivizilor, formând, ele însele, conținutul realității sociale.

D. Gusti a elaborat o teorie explicativă despre societate, axată pe relevarea a două categorii de cadre și manifestări. El afirmă că societatea, pentru a putea satisface trebuințele biologice ale oamenilor, e obligată să desfășoare cea mai mare parte din activitățile sale în raport cu mediul fizic înconjurător, ceea ce va conduce și la propria ei schimbare. Cele două cadre naturale – *cosmologic* și *biologic* – sunt extrasociale, dar ele se asociază cu alte două, *sociale* – *istoric* și *psihologic* –, întrucât societatea are proprietatea de a-și fi sieși cadru. În funcție de utilizarea dată de către *voința socială* cadrelor, apar o serie de activități concrete – numite *manifestări*. Celor patru cadre le corespund tot patru manifestări, grupate, de asemenea, în două categorii:

- 1) *constitutive* – din care fac parte activitățile *economice* și *spirituale*, apreciate ca indispensabile oricărei colectivități umane, fără ele neputând exista ca atare, și
- 2) *regulative* – manifestările *politice* și *juridice*, care stabilesc condițiile de funcționare a producției economice și activității spirituale, asigură derularea lor ordonată.

Acest model teoretic, formulat de autor, este folosit pentru explicarea oricărei societăți și a diverselor ei unități componente, gânditorul verificându-l mai ales în cazul cercetării satului românesc.

Între cadrele naturale și cele sociale, între manifestările constitutive și cele regulative, între ansamblul cadrelor și cel al manifestărilor, există un raport legic, numit de Gusti *legea*

paralelismului sociologic. "Unitatea socială – precizează Gusti – nu este decât voința socială actualizată în manifestări sociale, prin utilizarea cadrelor".

Realizările sale teoretice demonstrează interesul gânditorului pentru a surprinde conținutul și structura funcțională a societății, tipurile caracteristice de viață socială, precum și varietatea formelor ei de manifestare.

Împreună cu Gusti au lucrat și s-au afirmat ca sociologi de marcă Traian Herseni, G. Vlădescu-Răcoasa, Henri H. Stahl, Mircea Vulcănescu, Anton Golopenția ș.a. Semnificative pentru prestigiul sociologiei românești, din prima jumătate a sec. al XX-lea, sunt și lucrările, publicate în țară sau peste hotare, semnate de: H. Fundățeanu (autorul celui dintâi tratat de *Sociologie*, 1912), G. D. Scraba, D. Drăghicescu, Virgil Bărbat, Mihail Manoilescu, Traian Brăileanu, Nicolae Petrescu, Eugeniu Speranția, C. Sudețeanu, Alex. Claudian, George Em. Marica ș.a.

În preajma și sub îndrumarea lui D. Gusti s-a aflat și Petre Andrei, socotit de Tr. Herseni "cel dintâi sociolog format în țară, la o universitate românească". Principiile disciplinei pe care o profesia sunt formulate riguros în lucrarea *Sociologie generală*, publicată la Editura Scrisul Românesc din Craiova, în anul 1936, fiind rezultatul prelegerilor ținute la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din Iași (apărute în volum, pentru uzul studenților, din 1924).

Față de alți gânditori, care au acordat un rol primordial fie individului, fie societății în dezbaterile raporturilor dintre cei doi termeni, sociologul român Petre Andrei a dovedit o viziune mai realistă în soluționarea acestei probleme, consemnând: "Societatea trăiește în noi, dar în același timp trăiește și prin noi. Mentalitatea proprie grupului social determină pe aceea a individului, care la rândul lui poate influența și el societatea."

Forma cea mai evidentă de colaborare a individului cu societatea apare pe terenul culturii, al creației valorice, fapt demonstrat de sociologul român prin multiple exemple, în special din domeniul artei, unde produsele ei par fără legătură cu viața socială. "Desigur că în creația artistică, în genere – notează inspirat P. Andrei – individul, artistul are puterea de inventivitate, dar în opera sa el înfățișează întotdeauna modul cum se reflectă societatea

în el. Pe de altă parte, tehnica de lucru, succesul sau insuccesul, toate acestea aparțin societății. Așa că și în producerea valorilor estetice se constată existența aceleiași colaborări între individ și societate, ca în creația tuturor celorlalte valori".

Petre Andrei are meritul de a fi întreprins o analiză sociologică sistematică asupra cunoașterii, valorilor și culturii, contribuind, prin ideile și explicațiile originale avansate, la fundamentarea teoretică a sociologiei cunoașterii și valorilor³⁰, domenii de reflecție aflate la început de drum în perioada interbelică (pe plan național și european). Astfel, el a demonstrat caracterul social al procesului de cunoaștere și s-a detașat de concepțiile subiectiviste (care reduceau valorile la un act psihologic) ori vulgarizatoare (care le limitau la cele economice), evidențiind varietatea valorilor create de om (clasificate de el în "teoretice" și "sociale"), rolul lor și al creației, în general, în perfecționarea vieții social-umane (care îl îndepărtează pe om de animalitate).

De aceea, P. Andrei a ținut să sublinieze că *valoarea* nu e un atribut nici al subiectului și nici al obiectului ce urmează a fi valorizat, ci e o *relație biunivocă*, cu conținut social, rod al efortului individual, dar purtat cu mijloace oferite de societate și validat, recunoscut de colectivitatea umană. "Societatea dă materialul, dă conceptele și cuvintele, pe care omul încă din copilărie le învață, iar individul are de la naștere acele potențe" cu ajutorul cărora transformă natura în cultură. Concluzia la care ajunge P. Andrei este că "ideea de cultură" cuprinde în sine două elemente, dintre care unul "interior-subiectiv", care e valoarea, și altul "exterior-obiectiv", realitatea.

Din această structură a culturii, sociologul român a desprins și cei doi factori indispensabili ai acesteia: *individul* și *societatea* (contrar părerii altor gânditori, care "au văzut în cultură numai un produs specific al geniului individual, al eroilor, al oamenilor mari, explicând toate formele ei de dezvoltare numai prin puterea personalităților și neglijând complet contribuția societății"). Un

³⁰ Despre contribuțiile lui D. Gusti și P. Andrei la fundamentarea sociologiei culturii, a se vedea: Dumitru Otovescu, *Sociologia culturii românești (Geneză și devenire: 1821-1944)*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1992, cap. IV

fenomen natural – ca răsăritul de soare, – afirmă P. Andrei, preluând exemplul invocat de G. Simmel – devine un *fapt cultural* în momentul când un pictor, de pildă, l-a zugrăvit pe pânză, punând în respectiva imagine propriile sale dispoziții sufletești.

Fără această *reflectare personală*, fenomenul natural nu are nici o valoare, el rămâne o realitate care nu-i impresionează pe oameni. Deci, creatorul este cel care-i dă “valoare realității”, prin contopirea spiritului și simțirii sale cu realitatea (fără de care nu există, ca atare, nici creația valorică). Prin cultură, individul și societatea devin o realitate umană unitară, fapt înțeles de P. Andrei – spre deosebire de teoria culturalistă sau concepția sociologică noologistă (ilustrată în special de Werner Sombart), care reducea societatea la cultură, la viața spirituală a omului, propunând cercetarea diferitelor tipuri de cultură în afara cadrelor sociale particulare³¹. Sociologul nostru – promotor al unei concepții integraliste – le-a tratat în raporturile lor firești, organice, fiind conștient că nu poate exista cultură fără indivizi creatori și nici aceștia fără societate.

În peisajul sociologic contemporan se înscriu și alte concepții și orientări teoretico-sociologice, cum ar fi orientarea universalistă sau concepția fenomenologică, etnometodologia, interacționismul simbolic, sociologia elitelor, sociologia radicală, sociologia pluralistă ș.a., care nu fac, însă, obiectul lucrării de față. Este important, totuși, să subliniem că unele teorii sociologice au ca sistem de referință societatea în ansamblu, nivelul macrosocial de studiu (cum ar fi analizele structuraliste, funcționaliste, sistemice, teoria conflictului social ș.a.), în timp ce altele se axează pe investigarea relațiilor și nivelurilor microsociale (precum interacționismul simbolic, etnometodologia, teoria schimbului social etc.)

³¹ Petre Andrei, *Sociologie generală*, în *Opere sociologice*, vol. III, 1978, p. 58-136 și 261-309

Capitolul IX

PERSONALITATEA UMANĂ ȘI SOCIALIZAREA

1. Conceptul sociologic de *personalitate umană*

Elementul constitutiv ultim al oricărui grup de oameni este agentul uman individual, care, în condiții sociale normale, este purtătorul unei personalități distincte, este înzestrat cu anumite *status-uri* și are de îndeplinit o serie de roluri. Personalitatea e un semn distinctiv al socializării, al umanizării celor care se nasc în societate. Așa cum personalitatea este un atribut unic al omului, tot așa și umanitatea – ca realitate imensă și eternă, cum o socotea D. Gusti – are atributele imensității și eternității.

În lucrarea *Personalitatea în natură, societate și cultură* (1953), Clyde Kluckhohn și Henri A. Murray afirmă că personalitatea este un fenomen universal, care se manifestă, însă, în forme specifice, individuale. Omul este, fără îndoială, o ființă bio-psiho-socială. În funcție de interesul predominant arătat uneia sau alteia din aceste componente ale structurii sale, atunci și demersul cognitiv al științei se poate realiza de pe pozițiile psihologiei, de exemplu, ori ale sociologiei. Actualmente, noțiunea de personalitate cunoaște peste o sută de definiții și zeci de categorii de teorii, ceea ce demonstrează complexitatea subiectului și lipsa de consens a cercetărilor în formularea conceptului.

Dacă *individualitatea* este socotită, de unii autori, ca o caracteristică biologică a omului, în schimb, *personalitatea* este apreciată ca fiind o calitate socială a acestuia. Din punct de vedere sociologic, personalitatea (termen întrebuințat cu multiple înțelesuri în filosofie, psihologie, istorie etc.) ne apare drept rezultat al interacțiunilor sociale (dintre indivizi, dintre ei și instituții), fiind

produsul acțiunilor și influențelor mediului cultural și social asupra individului. De aceea, individul, ca entitate biologică, nu implică în mod necesar atributul personalității, el putând exista și fără acesta. Componentele bio-fiziologice ale individului, predispozițiile lui native nu generează și nu se finalizează într-un anumit profil de personalitate în mod automat, de la sine, ci numai prin integrarea lor în structurile comportamentale și prin interacțiune permanentă cu mediul social¹.

Personalitatea unui individ se formează în timp, semnificând "nașterea" lui socială. Familia, școala, grupurile de prieteni și de muncă, de loisir, relațiile de vecinătate, climatul social general, nivelul de trai, mass-media etc. concură laolaltă și cu ponderi variabile la constituirea trăsăturilor unei personalități. Aceasta e reflexul original și unic al acțiunii tuturor factorilor sociali menționați. Din unghiul de vedere al psihologiei, prin personalitate se înțelege orice ființă care este conștientă de ea însăși, acționează deliberat, e dotată cu gândire și voință liberă, putând fi, deci, responsabilă. Conștiința de sine și armonia motivelor în determinarea actelor voluntare reprezintă suportul oricărei personalități.

Pe tărâmul filosofiei, Immanuel Kant a definit personalitatea ca scop al acțiunilor morale, socotind că aceasta trebuie să fie tratată, întotdeauna și în același timp, nu numai ca mijloc, ci, în primul rând, ca scop în sine. În viața socială avem de-a face cu personalități individuale care se află în legătură cu altele, cu diverse genuri de activități și instituții. De aceea, orice activitate și orice relație a unei personalități individuale exercită o anumită influență asupra societății, întrucât oamenii trăiesc și acționează în societate.

Specialiștii apreciază că dinamica formării personalității durează până la vârsta de 20-25 ani, perioadă care coincide cu

¹ Pe larg, a se vedea Adrian Neculau, *Personalitatea – o construcție socială*, în vol. *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 154-163

instruirea, educația, pregătirea, în linii mari, a indivizilor umani pentru exercitarea unei profesii și integrarea lor în viața socială (când ei conștientizează, aspiră și pot să-și asume anumite status-uri și roluri sociale). În realitate, procesul de personalizare nu se încheie niciodată (ca și cel de socializare și culturalizare). La vârsta amintită, însă, individul poate fi considerat ca posesor al unei personalități deja structurate, care, ulterior, se îmbogățește și se perfecționează în paralel cu evoluția cadrului social. Astfel, R. Linton a susținut rolul decisiv al culturii în fundamentarea personalității.

Personalitatea conferă identitate socială și reglează comportamentul și activitatea omului în societate, ea însăși fiind – genetic și structural – rodul interacțiunilor sociale. Ca trăsături proprii personalității, pot fi menționate: conformismul, onestitatea, altruismul, hărnicia, independența, responsabilitatea, autocontrolul etc. (multe dintre ele având un caracter contradictoriu). Printre componentele personalității, în literatura de specialitate se evidențiază: temperamentul, caracterul, aptitudinile sau voința, afectivitatea, conștiința, motivația.

2. Perspectiva sociologică de clasificare a personalității umane

Jan Szczepanski afirma că în orice om întâlnim trei categorii de elemente: biogene, psihogene și sociogene. În funcție de criteriile utilizate, există numeroase clasificări ale tipurilor de personalitate. Pornind de la tipul dominant de preocupări ale oamenilor, gânditorul german Edward Spranger a diferențiat șase tipuri de personalitate:

- 1) "Omul teoretic" – definit prin interesul predominant pentru adevărurile științifice generale, pe baza cărora să explice lumea;
- 2) "Omul economic" – preocupat de dobândirea bunurilor materiale și de bogăție;

- 3) "Omul estetic" – dominat de preocuparea pentru frumos, sub toate aspectele manifestării sale;
- 4) "Omul politic" – stăpânit de tendința dominării altor semeni și a posedării puterii;
- 5) "Omul activist social" – caracterizat de preocuparea pentru ajutorarea celor nevoiași sau nefericiți;
- 6) "Omul religios" – preocupat de legătura cu Dumnezeu, prin credință, și de problemele lumii transcendente; el poate fi și mistic sau misionar.

Florian Znaniecki a menționat – pe exemplul vechii societăți poloneze – tipul "*omului bine crescut*" (produs al influenței educative a școlii), tipul "*omului muncii*" (determinat de condițiile în care lucrează) și tipul "*omului de distracție*" (prezent în straturile sociale înalte, aristocratice, preocupate sistematic de divertisment)².

Dacă pentru psihologi există convingerea că orice om normal este capabil să-și edifice o personalitate, în sociologie, istorie, estetică, întâlnim ideea de personalitate asociată și corelată obligatoriu cu ideea de *valoare*. Aceasta semnifică nivelele superioare ale creației culturale și afirmării oamenilor pe plan social (în activitatea economică, în cea politică, în cea militară etc.), prin fapte sau lucrări de excepție ori care depășesc media comună.

3. Noțiunea de *personalitate de bază*

Personalitatea poate fi înțeleasă ca un *atribut* al omului nu numai în calitatea sa de persoană, de individ, ci și de grup, colectivitate, societate, în general. Pornind de la unele constatări empirice și aprecieri de largă circulație – anume că francezii sunt rafinați și inteligenți, că italienii sunt zgomotoși și guralivi, că

² Apud Jan Szczepanski, *Noțiuni elementare de sociologie*, Editura Științifică, București, 1972, p. 118-119

englezii sunt flegmatici și de acțiune – diverși gânditori, precum A. Kardiner și Ralph Linton, de exemplu, au ajuns la formularea conceptului de "personalitate de bază". Acesta desemnează "un ansamblu de caracteristici ale personalității comune tuturor membrilor societății respective, și care nu apar și la alte societăți" (Szczepanski).

Cercetarea personalității de bază întâmpină dificultăți în cadrul societății industriale contemporane, datorită complexității relațiilor interumane, a uniformizării oamenilor (în special în mediile urbane, fiind puși în fața unor produse standard, iar raporturile dintre ei sunt bazate pe contactele din interes, pe calcul pentru câștiguri și alte avantaje), a imitației pe plan tehnic și organizatoric. Totuși, ea permite dezvăluirea unor caracteristici de gândire sau cunoaștere, afective, motivaționale, atitudinale ale societății, plecând de la studiul biografiilor individuale și al comportamentelor colective.

Faptul că personalitatea de bază are un *suport real* îl dovedește și reacția oamenilor de a-și apăra identitatea socio-culturală și etnică, atunci când vin în contact cu o cultură diferită de cea a grupului uman ori a colectivității, a societății în care s-au născut și format (de exemplu, unui țaran îi va fi foarte greu să trăiască la oraș cu echipamentul cultural dobândit în sat ori unui cetățean occidental să-și însușească legile de viață ale unui trib african). Ca atare, personalitatea de bază "este condiționată, în mare măsură, de ereditatea socială, adică de continuitatea istorică a esenței unei forme sau alteia de cultură și de comunitatea etnică"³.

Anumiți teoreticieni, ca J. Dollard, consideră că studiul personalității de bază trebuie să se întemeieze pe studiul caracteristicilor omului de rând, socotit a fi relevant ca "om mediu". J. Szczepanski apreciază că o "personalitate reprezentativă" pentru un popor este aceea care, în cazul întocmirii unei statistici, apare cel mai frecvent, care dispune de caracteristicile comune, prezente la

³ Cf. *Dicționar de psihologie socială*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 191

numeroși oameni (cum ar fi, de pildă, patriotismul); care "exprimă cel mai bine valorile esențiale ale culturii respective"⁴.

Cunoașterea personalității de bază sau a "caracterului național", a "personalității reprezentative" pentru un anumit popor are *valențe aplicative*, întrucât o corectă surprindere a elementelor definitorii, caracteristice pentru o societate ori popor îngăduie anticiparea reacțiilor și acțiunilor acestora în diverse împrejurări complexe de viață (situații limită) și în contexte istorice decisive.

4. Status-ul și rolul în sociologie

Personalitatea umană și status-rolul sunt concepte care suscită un interes aparte în teoria generală a grupurilor și în analiza microsociologică (asupra grupurilor sociale restrânse, în special, pe seama cărora s-a constituit *sociometria*). Față de statut care e un document ce cuprinde anumite reguli și norme de organizare și funcționare a unor organizații sau instituții – status-ul (termen preferabil în limba română, pentru a nu se confunda cu termenul de statut) desemnează *locul* pe care îl ocupă un anume individ, un grup sau o clasă socială într-un sistem micro ori macrosocial, la un moment dat, și din care decurg anumite drepturi și datorii. De exemplu, status-ul unui medic, al unui inginer sau economist (care fac parte din categoria status-urilor profesionale) implică dreptul de a exercita, fiecare, profesia respectivă, cu avantajele și prerogativele pe care le comportă acestea⁵.

Întrucât fiecare om face parte, simultan, din mai multe grupuri sociale (fiind membru al unei familii, locatar al unui cartier, membru al unei colectivități școlare sau de muncă, cetățean al unui

⁴ Jan Szczepanski, *op. cit.*, p. 121-122

⁵ Despre această problemă: *La Sociologie*, Marabout Université, Paris, 1972; Bett B. Hess, Elisabeth W. Markson, Peter J. Stein, *Sociology*, ed. a III-a, New York, Macmillan Publishing Company, 1988, p. 79-83.

stat etc.), atunci status-ul său social general, adică poziția pe care o ocupă în cadrul societății globale, este rezultatul deținerii numeroaselor status-uri particulare (de ordin familial, profesional, ocupațional, cetățenesc, religios etc.). De pildă, status-ul de țăran, preot, muncitor, intelectual, politician, funcționar etc. – care definesc poziția în cadrul social general a unor persoane – ne apare ca o combinație de status-uri particulare, specifice, în rândul cărora status-ul profesional ori ocupațional deține locul central.

Sociologul francez Jean Stoetzel a definit status-ul drept ansamblul comportamentelor pe care individul ce îl posedă le așteaptă din partea celorlalți (un medic, un profesor, un inginer etc. sunt îndreptățiți a aștepta de la ceilalți indivizi să fie tratați conform status-ului lor profesional).

Sociologul american Ralph Linton a stabilit o distincție între status-urile:

- a) *latente* și cele *actuale* (ex: când un medic îngrijește bolnavul sau un agricultor lucrează pământul, ei au ca status social calitatea de medic, respectiv, de agricultor, pe când celelalte statusuri – de credincioși, părinți, orășeni sau rurali etc. – sunt latente);
- b) *atribuite* (prin forța lucrurilor, precum sexul, vârsta, naționalitatea, rasa) și *dobândite* (obținute de individ prin eforturile sale – status-ul profesional, de pildă, cu toate că, în sistemul societăților bazate pe caste, el este impus ereditar – nașterea într-o castă inferioară obligând la asumarea status-ului corespunzător acesteia). Literatura sociologică înregistrează mai multe categorii de statusuri, clasificate în:
 1. a) *biologice* (sex, vârstă, rasă);
 - b) *familiale* (părinți, copii, soți etc.);
 - c) *extra-familiale* (profesie, venit etc.).
 2. a) *formale* (oficiale);
 - b) *informale* (neoficiale).
 3. a) *generale* (de care dispun toți membrii unei colectivități – în calitatea lor de orășeni, ingineri etc.);
 - b) *particulare* (atribuite doar unora dintre componenții unui

grup social – în calitatea lor de conducători, executanți etc.).

Sociologii au acordat o mare importanță tratării problemei *status-ului de clasă*, deoarece acesta e mai greu de delimitat. Status-ul de clasă poate fi definit prin prisma unor variabile obiective (profesie, venit, natura muncii etc.), dar comportă și un *aspect subiectiv* (conștiința sau opțiunea apartenenței de clasă). Astfel, dintr-un sondaj efectuat de un institut american de cercetare a opiniei publice a reieșit că circa 5% din cei interogați s-au considerat ca aparținând clasei superioare, aproape 1% au apreciat că fac parte din clasa inferioară, iar restul din clasa mijlocie (94%).

Delimitarea exactă a status-ului de clasă trebuie să se bazeze pe criterii riguroase și verificabile empiric. Astfel, luarea în considerație numai a opiniei personale conduce la distorsiuni în cunoaștere, știut fiind că există tendința ca diverși indivizi să confunde status-ul lor real cu cel la care aspiră. De asemenea, nici unele din criteriile obiective nu sunt suficient de relevante (pe plan profesional, de pildă, un individ care posedă, să zicem, diploma de inginer sau economist, se consideră posesor al unui atare status, chiar dacă poate nu și-a exercitat meseria niciodată sau, în realitate, nu dispune de pregătirea necesară).

Cercetările sociologice au relevat existența unor conflicte între anumite status-uri ale unui individ (ex: între cel familial, de părinte, bunăoară, și cel profesional, de economist, să zicem; între cel de clasă și cel religios etc.).⁶ Cu cât aceste conflicte sunt mai reduse (în sensul că același individ își împlinește, deopotrivă, drepturile și îndatoririle sale, cum ar fi cele de părinte, de credincios, de lucrător, de cetățean ș.a.), cu atât și nivelul de integrare socială al indivizilor este mai ridicat, eliminându-se sursa unor tensiuni și rupturi destructive între individ și colectivitate. De altfel, unii sociologi susțin, nu fără temei, că, cu cât o societate este mai integrată, cu atât mai mică este frecvența sinuciderilor. Într-adevăr,

⁶ Vezi și Jean Maisonneuve, *Roluri și conflicte de roluri*, în vol. *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, 1996, p. 197-205

dacă izolarea și singurătatea nu sunt stările căutate de către oameni, înseamnă că opusul lor – sociabilitatea și traiul în grup, viața în colectivitate – reprezintă starea normală, firească a acestora. Integrarea în societate presupune dobândirea atributelor naturale pe calea asumării unor statusuri armonioase și multiple (prin implicarea în cât mai diverse activități sociale și grupuri umane).

În orice sistem social există ierarhii de statusuri, legate strâns cu stratificarea socială (cu organizarea politică, administrativă, militară, școlară etc., care au propriile lor ierarhii). Astfel, un anumit tip de societate impune un anumit criteriu ca fiind mai important în clasificarea statusurilor (ex: nașterea sau ereditatea socială, moștenirea, puterea politică, militară, bogăția, cultura etc.).

Sociologii au observat că anumite statusuri profesionale și sociale se exprimă printr-o simbolistică specifică, inclusiv vestimentară (uniformele militare, straiele preoțești sau costumația albă a serviciilor medicale, de exemplu, ilustrează statusul caracteristic unor categorii sociale: de militari, preoți, cadre medicale etc., după cum o rochie simbolizează un status feminin).

Status-ul moral și profesional, politic, cultural etc. al unui individ sau grup, clasă socială este, așadar, cel care indică poziția, treapta fiecăruia în ierarhia din care face parte și denotă un nivel determinat de *prestigiu social*, adică de considerație care li se acordă, în virtutea rolului social pe care îl joacă. Din punct de vedere sociologic, *rolul* unui individ, grup social ori clasă desemnează aspectul dinamic al status-ului lor, exercitarea, aplicarea efectivă a drepturilor și obligațiilor prevăzute de status (în raport de alte persoane, grupuri, instituții etc.). De exemplu, rolul unui părinte față de copii este acela de a se manifesta ca un părinte; al unui medic față de bolnav – de a se manifesta ca un medic; al unui director – ca un director; al unui elev, față de profesor, ca un elev ș.a.m.d.

Noțiunea de rol este fundamentală în concepția autorilor care încearcă să explice funcționarea societății pe baza conduitelor individuale. George H. Mead este considerat cel dintâi care a clarificat pe deplin conținutul noțiunii de rol ("a lua rolul cuiva –

scria el – este înainte de toate un proces mental, care condiționează adaptarea individului la conduita partenerilor săi și face posibilă participarea sa la actul social⁷). După el, în sociologia americană, R. Linton a contribuit (în lucrarea *Fundamentul cultural al personalității*) la dezvoltarea acestui concept, legându-l de cel de status.

Rolul este, deci, conduita pe care ceilalți (colegi, prieteni, subordonați, șefi etc.) sunt îndreptățiți să o aștepte de la un individ, ca urmare a status-ului pe care îl deține în raport cu aceștia. Dacă status-ul fixează poziția individului în grup și exprimă, în esență, ce așteaptă el de la ceilalți, rolul, în schimb, ne arată ce așteaptă grupul de la individ.

În linii generale, rolurile pot fi clasificate în funcție de aceleași criterii care stau la baza clasificării status-urilor. A.M. Rocheblave-Spenlé, autoarea unei lucrări de sinteză – *Noțiunea de rol în psihologia socială* – a clasat rolurile în trei categorii:

- 1) roluri instituționale : roluri biosociale – ca vârsta și sexul; roluri profesionale, de asociere, de clasă socială etc.;
- 2) roluri de grupuri restrânse : șef, membru al grupului;
- 3) roluri personale : după modelele celor care sunt prezentate în mass-media – un actor care joacă un personaj, de pildă.

Autoarea menționată a relevat, totodată, complexitatea noțiunii de rol, evidențiind trei puncte de vedere formulate de sociologi (Nadel, Linton, Parsons) și alte trei susținute de psihologi sociali (G. H. Mead, Newcomb, J. Moreno).

5. Conținutul, factorii și formele socializării

Socializarea este un proces social fundamental și complex, de transformare a ființei umane într-o ființă socială, prin interiorizarea conștientă a modurilor de gândire și simțire, a normelor, valorilor și modelelor de comportament ori acțiune proprii societății într-un anumit moment al devenirii ei.

Relația dintre individ și societate debutează, de la nașterea sa, cu momentul de *umanizare* (de transformare a individului biologic într-un reprezentant al speciei umane, purtător al caracteristicilor specifice naturii omenesti) și continuă cu *socializarea* acestuia, proces care se derulează în mai multe trepte, până la faza în care agentul uman devine el însuși, din obiect al socializării, subiect al acesteia, dobândind un comportament "prosocial" (de menținere, conservare și promovare a valorilor sociale)⁷. Familia, apoi școala, diversele grupuri sociale (de muncă, de vecinătate, de prieteni etc.) și instituții, mass-media ș.a. reprezintă principalii factori sau cadre ale procesului de socializare.

La baza socializării se află fenomenele de *instruire* și *educație*, care formează și modelează personalitatea umană, o face aptă pentru a corespunde diferitelor solicitări și experiențe sociale. De la însușirea limbajului colectivității în care s-a născut și până la asimilarea, prin intermediul acestuia, a tradițiilor, credințelor, modului de gândire și acțiune, a tuturor valorilor materiale și spirituale ale societății din care face parte, individul se afirmă în conformitate cu specificul său uman și al culturii pe care a moștenit-o. Prin *învățarea socială*, el se maturizează psihic, se adaptează cerințelor de comportament instituite de societate, ajungând, în final, să se integreze, ca participant activ la viața social-culturală, să producă și să creeze el însuși conținutul și mecanismele proprii socializării.

Procesul de socializare se derulează atât prin *forme instituționalizate*, oficiale, având un caracter sistematic, organizat și de durată, cât și prin *forme neinstituționalizate*, spontane, fără scopuri precise și finalități urmărite în mod programatic. Din această cauză, socializarea poate înregistra trăsături contradictorii, în funcție de grupurile sociale în care se desfășoară. Întrucât nu toate grupurile care alcătuiesc societatea se situează la același nivel de integrare socială, înseamnă că nici socializarea indivizilor nu este un proces

⁷ Septimiu Chelcea, *Comportamentul prosocial*, în vol. cit., p. 438-451

uniform. Acest fapt i-a determinat pe specialiști să facă distincție între *socializarea pozitivă* sau normală, concordantă cu așteptările generale, de ansamblu, ale unei societăți, și *socializarea negativă* sau deviantă, anomică, proprie unor grupuri sociale periferice, care ignoră sau încalcă modelele normative dezirabile în rândul majorității populației. Persoanele sau grupurile cu manifestări comportamentale deviante reprezintă un pericol pentru coeziunea întregului organism social și, în consecință, sunt *resocializate* sau reeducate prin școli ori alte instituții speciale.

Cercetările sociologice actuale scot în evidență existența a două modele de socializare, care au o pondere diferită de la o societate la alta, în funcție de gradul de dezvoltare al fiecăreia. Astfel, se întâlnește o socializare întemeiată pe o teorie tradițională a învățării (care consideră individul o ființă pasivă, determinată să-și însușească regulile sociale) și o socializare mai flexibilă, caracteristică societăților liberale (în cadrul cărora individul are o autonomie relativă și o responsabilitate sporită, ce îi permit, în raport de împrejurări, să modifice normele și valorile interiorizate, pentru a putea soluționa problemele noi care apar în mediul său social de viață, dar în concordanță cu interesele colectivității).

TEXTE SELECTIVE

1. Specializarea personalității

Émile Durkheim

Diviziunea muncii sociale

Se poate spune deci că în societățile superioare datoria noastră nu este de a ne extinde activitatea în suprafață, ci de a o concentra și specializa. Trebuie să ne limităm orizontul, să alegem o sarcină precisă și să ne angajăm în ea cu totul, în loc să facem din ființa noastră un soi de operă de artă completă, perfectă, care își trage valoarea din ea însăși și nu din serviciile pe care le aduce. În fine, această specializare trebuie împinsă cu atât mai departe cu cât societatea este de un tip mai dezvoltat, neputând a-i determina altă limită¹. Fără îndoială, trebuie să muncim și pentru a realiza în noi tipul colectiv, în măsura în care el există. Există sentimente comune, idei comune, fără de care, cum se spune, nu putem fi oameni. Regula care ne prescrie să ne specializăm e limitată de cea contrară. Concluzia este că nu trebuie să împingem specializarea cât de departe e posibil, ci cât este necesar. Iar în ce privește partea care le revine celor două necesități antagonice, ea se determină prin experiență și nu poate fi calculată *a priori*. Este suficient să am arătat că cea de a doua nu este de altă natură decât prima, fiind ea însăși morală, și că, în plus, datoria de genul acesteia din urmă devine din ce în ce mai importantă și presantă, deoarece calitățile generale de care am vorbit sunt din ce în ce mai insuficiente în socializarea individului. [...].

Sursa: Émile Durkheim, *Diviziunea muncii sociale*, Editura Albatros, București, 2001, p. 416-417

¹ Cu toate acestea, există poate o altă limită, dar de care nu vom vorbi, căci ea privește mai degrabă igiena individuală. S-ar putea susține că, datorită constituției noastre psiho-organice, diviziunea muncii nu poate depăși anumite limite, fără a rezulta dezordini. Fără a intra în această chestiune, să remarcăm totuși că specializarea extremă la care au ajuns funcțiile biologice nu pare convergentă cu această ipoteză. În plus, chiar în ordinea funcțiilor psihice și sociale, ca urmare a dezvoltării istorice, oare diviziunea muncii între barbat și femeie n-a fost împinsă până la ultimul grad? Femeia nu a pierdut ea în întregime anumite facultăți, iar altele, reciproc, nu au fost total pierdute de barbat? De ce nu s-ar fi produs același fenomen între indivizii de același sex? Desigur, este nevoie de timp pentru ca organismul să se adapteze acestor schimbări, dar este foarte posibil ca într-o zi această adaptare să se producă.

2. Tipul omului de vocație

C. Rădulescu-Motru

Vocația

Factor hotărâtor în cultura popoarelor

[...] Omul de vocație este omul care depășește activitatea obișnuită a personalității productive. Această depășire privește nu atât cantitatea cât și calitatea. Omul de vocație are o productivitate originală și închinată binelui social, cum nu o au ceilalți oameni. El este dezinteresat când îl judecăm din punct de vedere al eului său individual; în același timp însă el este acela care se îngrijește mai mult de interesele neamului sau ale societății din care face parte. El muncește fără calcul, dacă îl comparăm cu ceilalți profesioniști, și totuși din munca lui profită viitorimea mai mult decât din munca oricărui altul. Faptele omului de vocație izvorăsc, după toate aparențele, dintr-o motivare mai adâncă [...], de cum izvorăsc faptele cele mai voluntare ale omului obișnuit. Este ceva instinctiv în izvorul lor, și totuși este ceva tragic în ele, cum nu este în cele mai voluntare fapte ale omului energetic. Viața omului de vocație apare de aceea ca desfășurându-se la porunca unei chemări. Originalitatea lui consistă în faptul că își înțelege chemarea.

Aceste caractere diferențiale ale omului de vocație au căutat să le explice diferitele filosofii personaliste prin mijlocirea celor mai îndrăznețe ipoteze. N-a lipsit din rândul acestor ipoteze: nici mâna lui Dumnezeu, nici norocul, nici geniul cel bun al neamului, nici inconștient, ipoteză bună la orice în ultimii ani. O explicare mulțumitoare nu avem însă de la aceste filosofii. Și principala cauză a nesuccesului stă tocmai în străduirea acestor filosofii de a găsi, pentru caracterele diferențiale ale vocației, o explicare în factori sau forțe extraordinare, dacă nu chiar supranaturale. Prin ipotezele lor exagerate, cele mai multe dintre filosofii personaliste de până acum își închid singure drumul spre o explicare mulțumitoare, științifică.

O explicare mulțumitoare și științifică nu o poate da decât o filosofie personalistă, care renunță, în mod metodic, la întrebuintarea factorilor sau forțelor extraordinare. Căci omul de vocație este, înainte de toate, om. Explicarea lui trebuie să se facă înăuntrul experienței, în care se produce organizarea personalității omenești obișnuite. Cu ipoteze, care depășesc experiența obișnuită, nu se ajunge la explicarea vocației, cum nu s-a ajuns prin mijlocirea ipotezelor, care ridicau pe om din câmpul vieții biologice, pentru a-l arăta ca un produs extraordinar al creației, la explicarea omului față de animal. Explicarea cea mulțumitoare și științifică o poate da numai cercetarea condusă

în limitele controlului experimental. O asemenea explicare încercăm mai jos pe baza filosofiei personalismului energetic.

O teorie a vocației întemeiată pe experiență nu sună oare ca un paradox? Unde se găsesc în experiență atâtea vocații, pentru ca să putem observa, compara și scoate inducții dintr-un destul de mare număr de cazuri? Vocațiile sunt doar foarte rare; câteodată chiar ele nu apar în decurs de generații! Studiul vocațiilor, ca și acela al genurilor, precum ca și acela al întemeietorilor de religii, pare mai curând un studiu urșit să se facă din documente istorice, din biografiile oamenilor extraordinari, din tot felul de urme păstrate de vreme, dar numai din experiență nu.

Cu toate acestea, o asemenea părere este greșită. Este adevărat că vocațiile, care au valoare istorică, sunt rare. Dar valoare istorică nu constituie întreaga natură a vocației. Valoarea istorică se poate adăuga în unele cazuri și poate lipsi în altele, fără ca prin aceasta să se schimbe ceva în natura vocației. Acesta este cazul cu toate manifestările sufletești. Când în experiența zilnică un om este adus să ia o hotărâre, acest om este departe de a fi înaintea unui act de mare însemnătate istorică și cu toate acestea actul lui nu se deosebește întru nimic, din punctul de vedere al naturii sale, de actul de mare însemnătate istorică. El face o deliberare, căreia îi urmează o hotărâre, după obișnuitul tipar sufletelesc.

Același lucru și cu studiul vocației. O apariție, ca aceea a Jeannei d'Arc, nu este dat să se întâlnească în experiența zilnică decât la câteva secole odată. Dar raritatea cazurilor desăvârșite de vocație nu împiedică totuși ca să dăinuiască în natura sufletului omenesc dispozițiile spre vocație, și ca aceste dispoziții să se manifeste în mod continuu prin cazuri mai puțin desăvârșite. Studiul științific al vocației are în vedere aceste din urmă cazuri.

Studiul istoric, al cazurilor rare și desăvârșite, este și el important, negreșit; dar nu ca o bază, ci ca o confirmare a rezultatelor obținute prin studiul cazurilor în care este bogată experiența. Jeannei d'Arc este un ideal pe care-l revendică mai mult morala decât știința vocației.

Această știință a vocației începe cu enumerarea și clasificarea manifestărilor modeste, produse în experiența zilnică de dispozițiile spre vocație ale sufletului omenesc.

Sursa: Constantin Rădulescu-Motru, *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1997, p. 99-102

3. Personalitate și vocație

Omul de vocație apare [...] ca întruparea unui tip de personalitate, în afară de comun. Omul de vocație este dezinteresat și totuși plin de energie morală și de dispoziții la productivitate. El este un om excepțional.

Ce înseamnă om excepțional? În înțelegerea populară prin excepțional se înțeleg multe. În primul rând se înțelege posibilitatea de a putea și lipsi. Dar tocmai aceasta nu o putem admite în cazul de față. Omul de vocație este un tip excepțional de personalitate și totuși un tip care nu se poate lipsi din evoluția vieții umane. Pe omul de vocație se susține în bună parte progresul sociabil.

Prin urmare, omul de vocație este un tip excepțional și totuși necesar. Aceasta înseamnă că nașterea lui nu este lăsată la voia întâmplării, ci este determinată de anumite cerințe ale vieții omenirii.

În arătarea acestor cerințe stă întreaga teorie a vocației.

Orice tip de personalitate nu este un produs al întâmplării. Este adevărat că eul în impulsivitatea sa originală pare liber, și în consecință determină cristalizări întâmplătoare de personalitate. În fapt, însă, cristalizarea personalității corespunde unui determinism rigid. În ea intră automatisme fiziologice și deprinderi sufletești de diferite categorii, care toate sunt fixe în raporturile lor, așa cum sunt și celelalte forme ale energiei universale. Aceea ce înșală judecata în cunoașterea personalității este interpretarea greșită pe care o poate avea multiplicitatea tipurilor de personalitate. Personalitatea omenească se înfățișează în diferite structuri, și atunci, cum simțirea eului se presupune a fi identică în originea sa la toți oamenii, multiplicitatea tipurilor de structură se interpretează ca o libertate a eului de a-și construi după voie tipul de personalitate în centrul căruia el tronează. O greșală identică cu aceea pe care o făceau și filosofi din școala lui J. J. Rousseau, care credeau că cetățenii unui stat, din momentul ce aveau suveranitatea în principiu, pot inventa tot felul de instituții politice. Instituțiile nu se inventează, ci ele ies din raporturile naturale ale grupărilor omenești, în fiecare țară, deosebită după natura solului și după rasa omului. Același determinism rigid, care leagă instituțiile cu mediul lor cosmic și social. Cum diferă instituțiile de la popor la popor, așa diferă tipurile de personalitate, fără ca prin aceasta să se aducă o știrbire determinismului.

Pe lângă interpretarea greșită a multiplicității tipurilor, mai este însă și o a doua cauză, cu mult mai însemnată, care împiedică o bună cunoaștere a personalității. Aceasta consistă în ignorarea adâncimii personalității.

Vechile prejudecăți teologice și metafizice asupra substanței sufletului au făcut ca personalitatea omenească să nu fie văzută în lumina ei cea adevărată. Potrivit acestor prejudecăți, personalitatea omenească a trebuit să fie considerată simplă și identică cu sine înseși, fiindcă așa cerea natura substanței sufletești. În zadar experiența zilnică aducea probe numeroase, pentru a învedera complexitatea ei; mai tare decât orice probă era tradiția. Numai de câțiva ani și-a făcut drum în știință convingerea că totul este de înnoit pe acest teren. Astăzi se vorbește de adâncimea personalității. Peste puțini ani se va vorbi mai mult; probabil chiar că de aci înainte perspectiva adâncimii va fi la baza oricărei cercetări asupra personalității.

Vechea metafizică a sufletului și noua știință a personalității urmăresc, una față de alta, scopuri opuse. Metafizica urmărea să probeze că sufletul este lumină din lumină, și că în el se poate vedea ca într-o oglindă. Știința cea nouă a personalității urmărește să dovedească straturile din care este formată personalitatea, după vârstă, după rasă, după timp și loc. În definiția metafizicii, sufletul era un cristal luminos desprins din lumina eternă a divinității; în definiția noii științe a personalității, personalitatea omenească este un produs al vieții pământești, legat de toate micimile și înălțimile acestei vieți. Ea începe de la forme rudimentare și se ridică la forme complexe, superioare; și când a ajuns la una dintre acestea, ea păstrează în sânul său diferitele forme prin care a trecut în tot cursul vieții de relație. În fiecare om, sub structura personalității lui superioare se păstrează și structurile rudimentare, inferioare. Fiecare din aceste structuri își are dinamismul său gata de a intra în activitate. Eul subiectiv, care tronează în conștiința personalității superioare, nu poate schimba nimic din aceste dinamisme. El este numai martorul activității unuia sau altuia. Când intră în activitate dinamismul unei structuri inferioare – formată prin epocile preistorice ale vieții omenești – atunci eul subiectiv apare ca un sclav al apetiturilor egoiste și se numește neliber; când intră însă în activitate dinamismul unei structuri superioare – formată în epocile de cultură – atunci eul subiectiv apare autonom și liber; în ambele cazuri, libertatea și nelibertatea depind de adâncimea dinamismului personalității și nu de voința eului [...].

Văzută în perspectiva adâncimii sale, personalitatea apare ca o verigă a determinismului universal.

Rezultatele dobândite de ultimele cercetări biologice ne-au deprins cu ideea dominatelor în explicarea eredității și a conservării speciilor animale. Indivizii trăiesc în dependență de conservarea speciilor. De fapt, în lumea vieții animale, existente sunt speciile. Ele singure se perpetuează. Indivizii sunt numai mijloacele lor de adaptare. Mijloace vremelnice. Apoi, rezultatele cercetărilor psihologice și sociologice ne-au deprins cu ideea că în viața de relație, în viața sufletească, existente sunt instituțiile, iar nu membrii instituțiilor. Instituțiile izvorăsc din raporturile naturale ale oamenilor între ei și ale grupărilor omenești cu mediul cosmic. Individul are spiritualitatea pe care o crează instituțiile mediului său. Ideea de justiție, cea mai înaltă manifestare a spiritualității omenești, se explică din realitatea instituțiilor, iar nu instituțiile din ideea justiției.

În viața sufletească, ca și în viața simplă animală, știința cea nouă constată totalități care se adaptează și se realizează. Totalitățile sunt însă raporturi de finalitate [...]. Aceste raporturi de finalitate sunt imanente totalităților, mai ales când totalitățile sunt organizate într-o erarhie. În totalitatea supremă oricare raport de finalitate este immanent. Pentru indivizii totalităților, aceste raporturi de finalitate sunt transcendente, fiindcă ele le

depășesc ființa. Indivizii trăiesc pentru conservarea totalității. Rolul lor se determină de evoluția acesteia.

În lumea animală, acest rol este, când conservativ, când inovator, după trebuințele de adaptare ale speciei. Individul animal se naște pentru a continua ereditatea sau pentru a pregăti o mutație. Bineînțeles nu exclusiv pentru una sau alta, ci mai mult pentru una sau mai mult pentru alta [...].

În lumea sufletească, finalitatea este aceeași. Indivizii servesc totalităților, conservând sau inovând. Iarăși nu în mod exclusiv, ci unii mai mult conservând și alții mai mult inovând. Acei din prima categorie sunt tradiționaliști, acei din a doua categorie sunt oamenii de inovație.

Vocația, în lumea sufletească, corespunde la faptul mutației în lumea biologică. Ea este inovația de care se servește totalitatea (grupul social, poporul, rasa) pentru a se adapta evoluției. Inovația se face prin atitudinile indivizilor, sub imperiul însă al cerințelor totalității. Așa se explică pentru ce omul de vocație întrunește în sufletul lui dispoziții contrare intereselor lui proprii. El realizează interese superioare. Fiecare om primește de la natură dispoziții vocaționale. În lumea copiilor ele se revărsă ca o floră luxuriantă. Dar puțini sunt aceia care duc la bun sfârșit dispozițiile primite de la natură. Indivizii, în genere, fiind muritori, se grăbesc a-și satisface interesele lor proprii. [...]

Pedagogia socială și pedagogia individuală a vocației.

Energia de popor

În deosebire de munca profesională, care este o muncă acceptată din interes și calculată după șansele de profit și de pierdere, vocația este o muncă dezinteresată, acceptată fără calculul, ba aproape impusă omului de instinct. Pe când munca profesională este hotărâtă de împrejurările în care trăiește individul, vocația este hotărâtă de cursul istoric al poporului întreg. Prin vocație se pune în valoare ceea ce sufletul poporului are în potențial să realizeze. Munca obișnuită profesională se leagă de finalitatea individului, pe când munca vocației de finalitatea poporului ca întreg. Din această cauză în mijlocul unui popor se pot exercita prin împrumut tot felul de munci profesionale, pe când vocații nu poate să aiba fiecare popor decât unele, și anume pe acelea care se înălțăuiesc în așa numitul messianism.

Aceste caractere deosebitoare ale vocației fac din aceasta un obiect de psihologie socială și nu de psihologie individuală. Dacă este vorba să ne punem problema cultivării vocației, atunci nu din simpla diagnosticare a sufletului individual putem să prevedem vocația, ci din diagnosticarea întregului mediu social în care se dezvoltă individul. Un practician profesionist poate să se formeze în orice mediu, căci educarea lui se face după principiile pedagogiei individuale; un om de vocație, însă, nu se poate forma decât în anumite condiții sociale. Vocația se arată atunci când ea este cerută de instinctul de

conservare al unui popor; ea este o manifestare a energiei poporului întreg. Și când zicem energia poporului întreg înțelegem nu numai structura sufletească a acestuia, ci structura întreaga psiho-fizică a poporului, începând de la constituția mediului geografic până la constituția mediului intelectual și moral. Vocația este o canalizare a energiei poporului; și prin canalizare, ea este, în același timp, o valorificare.

[...] Cultivarea vocației poate avea un scop social și un scop individual. Ea aparține pedagogiei sociale, tot așa ca și pedagogiei individuale. A cultiva o vocație în interesul poporului întreg este desigur tot așa de folositor, dacă nu chiar mai folositor decât a cultiva o vocație în interesul numai al individului, care arată dispoziții vocaționale.

Să începem mai întâi prin a clarifica în ce consistă energia de popor. Se face un abuz mare cu cuvântul energie. Tot ce este: brutal, catastrofal, capriciu de stăpân năbădăios, pomeală de isterie... se pune pe scama energiei. Energia ar fi provocatoarea dezordinii. Căci ordinea ca și inerția în mecanică este socotită că vine de la sine. Adevărul este însă tocmai contrar. Pentru a avea ordine trebuie energie, pe când pentru dezordine nu trebuie nimic. Haosul este începutul lucrurilor. Ordinea este realizarea treptată a energiei.

O seminție de popor intră, bunăoară, în stăpânirea unui teritoriu (facem o ipoteză despre cum s-ar fi petrecut lucrurile în epoca primitivă a așezării popoarelor). Primele adaptări ale seminției la condițiile teritoriului au fost primele realizări de energie. Ele au consistat în deprinderi de muncă, întreșute pe un fond puternic de subiectivism. Între mediul geografic și sufletul seminției, puse față în față, imaginația mitologică a aruncat prima punte de comunicare. O punte fragilă, însă o punte cu multe brațe, gata să se transforme după nevoie. Mitologia a deschis drumul solidarizării seminției cu mediul geografic. Religia a dus, curând după aceea, o întărire a acestei solidarizări. Căci mitologia lăsase între sufletul seminției și mediul geografic câteva motive de dușmănie. Imaginația mitologică crease spiritele rele, care erau tot atâtea ocazii de învrăjbire cu natura. Religia a consfințit puterea spiritelor bune asupra celor rele, și prin aceasta a dat sufletului omenesc o mare încredere în sine. Religia a făcut cu puțință dezvoltarea civilizației. Pe temeiul solidarității seminției cu mediul său geografic au luat ființă apoi diferitele instituții sociale și politice, prin diferențierea treptată a primelor instituții religioase.

În această exemplificare ipotetică avem dezvoltarea istorică a popoarelor și totodată înțelesul menirii acestora pentru viitor.

Cât timp un popor este străin de pământul pe care îl locuiește, energia lui este nulă. Numai după ce el s-a împrietenit cu acest pământ și și-a adaptat deprinderile lui de muncă la natura pământului, numai de atunci începe și energia lui să se înfiripeze. Această energie este sporită pe măsură ce forțele

mecanice ale naturii și forțele intelectuale ale omului se înlanțuiesc într-un circuit unitar, care constituie ceea ce se numește astăzi munca.

Zăcămintele de cărbune sau de petrol sunt negreșit bogății reale ale solului; ele nu devin însă energii decât dacă sunt exploatare și puse la baza unei industrii. Tot așa și cu aptitudinile sufletești care zac în sufletul poporului. Ele nu devin energii decât dacă sunt dirijate spre cunoașterea și stăpânirea naturii. Comparația merge și mai departe. După cum sunt zăcăminte, care dau caracteristica unui mediu geografic tot așa sunt anumite aptitudini care dau caracteristica unui suflet de popor. Cum sunt terenurile carbonifere; terenuri de humă vegetală sau de nisip; terenuri maritime sau muntoase etc., așa sunt și tipurile de popoare. Fiecare tip de popor nu se adaptează indiferent în orice mediu geografic, fiindcă nu orice energie sufletească se leagă și sporește energia fizică a mediului geografic. [...]. Un popor, de un anumit tipar sufleteș, poate să fie azvârlit de împrejurări într-un mediu geografic nepotrivit lui - așa s-a întâmplat cu multe popoare năvălitoare din Asia spre Europa, la sfârșitul imperiului roman - dar odată azvârlirea produsă, cursul istoric al poporului impune din nou împrietenirea acestuia cu mediul geografic. Tipul poporului trebuie să se adapteze la natura mediului, dacă este să fie din nou producător de energie. El se adaptează în două feluri: fie scoțând în evidență aptitudini noi din adâncul său sufleteș, aptitudini care pot să-l ducă la transformarea sa totală, fie transformând mediul, pentru a lăsa tipul neatins. Aceasta se petrece mai ales în cazul când poporul are o cultură veche, cristalizată într-un messianism popular. În amândouă cazuri însă, poporul este în întregime pus în cauză. Adaptarea cea nouă trebuie să se facă, căci alminteri viitorul poporului este amenințat.

În aceste cazuri intervine tocmai rolul vocației. Adaptarea cea nouă se produce prin mijlocirea oamenilor de vocație. Aceștia sunt solii instinctului social, trimiși în lupta care se dă pentru cucerirea unei noi adaptări. [...]

Sursa: Constantin Rădulescu-Motru, *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1997, p. 106-123

4. Ilustrarea personalității prin atitudine

Septimiu Chelcea

Opinia publică

Definiția propusă în 1935 de Gordon W. Allport (1897-1965) își păstrează și astăzi valabilitatea: "O atitudine este o stare de pregătire mintală și neurală, organizată prin experiență, care exercită o influență diriguitoare sau dinamizatoare asupra răspunsului individual la toate obiectele și situațiile cu care este în relație" [...]. În timp, s-au formulat și alte definiții ale atitudinilor. Să

amintim câteva dintre acestea, deși nu se depărtează prea mult de definiția citată anterior.

Filosoful, sociologul și psihologul englez Herbert Spencer (1820-1903) este unul dintre primii care s-au referit la atitudine. În *First Principles* (1862) scria: "Pentru a ajunge la judecăți corecte într-o problemă disputată, multe depind de atitudinile minții pe care noi le avem când ascultăm sau luăm parte la o "controversă". Așadar, în epocă se făcea distincție între "atitudini mintale" și "atitudini motorii". În psihologia experimentală germană s-au făcut numeroase studii, ajungându-se la conturarea unei teorii a atitudinilor motorii. N. Lange (1888), Hugo Münsterberg (1889), în Germania, și Charles Féré (1890) în Franța, au arătat pe cale experimentală că starea de pregătire musculară - "setul" (atitudinal) - intervine în procesele de percepție. Așa se explică, probabil, de ce în definiția lui Gordon W. Allport apar termenii de "stare de pregătire mintală și neurală".

Sociologul american William I. Thomas (1863-1931), unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii de la Chicago, și filosoful și sociologul polonez Florian Znaniecki (1882-1958) au făcut din "atitudine" un concept central în știința despre om și societate. În celebra lor monografie sociologică despre polonezii imigranți în SUA, *The Polish Peasant in Europe and America* (1918-1920), termenul de "atitudine" este sistematic utilizat cu înțelesul de proces mintal care determină atât răspunsurile actuale ale fiecărei persoane la stimulii sociali, cât și răspunsurile potențiale. Cei doi autori ai monumentalei monografii sociologice (5 volume) defineau atitudinea ca "o stare mintală a individului orientată de o valoare" [...] și considerau că studiul atitudinilor este *par excellence* domeniul psihologiei sociale. Concepția lui William I. Thomas și Florian Znaniecki despre atitudine este distinctivă prin aceea că leagă acest fenomen de valorile sociale: "atitudinea este duplicatul valorii sociale" [...] Emory S. Bogardus (1882-1973), autorul vestitei *Scale a distanței sociale* (1925), raporta, de asemenea, atitudinile la valorile sociale când, în *Fundamentals of Social Psychology* (1931), scria: „O atitudine este o tendință spre acțiune, pentru sau contra a ceva din mediu, care devine astfel o valoare pozitivă sau negativă. O atitudine are semnificație numai în relație cu unele valori” [...] Se poate spune că perspectiva sociologică asupra atitudinilor se particularizează prin raportarea atitudinilor la valorile sociale.

În perspectiva psihologică, atitudinile au fost studiate în legătură cu alte caracteristici ale personalității. În acest sens, David Krech și Richard S. Crutchfield apreciau că „O atitudine poate fi definită ca o organizare stabilă a proceselor motivaționale, emoționale, perceptivă și cognitive cu referință la anumite aspecte ale lumii individului” [...]

Solomon Asch considera că „atitudinile sunt tendințe de durată determinate și formate prin experiența trecută”. Elementul de noutate al acestei definiții îl constituie sublinierea modului de formare a atitudinilor, prin

"experiența trecută". O definiție cuprinzătoare a atitudinii o întâlnim la Daniel Katz [...]: "Atitudinea este o predispoziție a individului față de apreciere a unui obiect, a simbolului acestuia sau a unui aspect al lumii ca fiind pozitive sau negative. Opinia este expresia verbală a atitudinii, însă aceasta din urmă se poate exprima și în comportamentul neverbal. Atitudinile cuprind elemente afective (sentimentele generale de simpatie sau antipatie) și cognitive (care reflectă obiectul atitudinii, caracteristicile lui, legăturile cu alte obiecte". Distinctive în viziunea lui Daniel Katz este relația dintre opinii și atitudini. Fred J. McDonald [...] înțelege prin conceptul de "atitudine" "o predispoziție de a acționa pozitiv sau negativ față de persoane, obiecte, idei și evenimente" [...]. Această definiție accentuează relația dintre atitudine și comportament. Pentru Richard E. Petty și John T. Cacioppo [...] o atitudine este "un simțământ (*feeling*) general și de durată, pozitiv sau negativ, față de anumite persoane, obiecte situații" [...]. De această dată se accentuează caracterul "de durată" al atitudinilor. Alice H. Eagly și Selly Chaiken [...] scot în evidență factorul evaluativ: "Atitudinea este o tendință psihologică, exprimată prin evaluarea mai mult sau mai puțin favorabilă sau nefavorabilă a unei entități determinate" [...]. Așa cum se poate observa, definițiile atitudinii diferă după cum se concentrează pe evaluare, stări emoționale, cogniție sau dispoziții comportamentale. În dicționarele de psihologie sau de sociologie apărute la noi [...] sunt prezentate și alte definiții care întregesc viziunea despre atitudini.

În ceea ce mă privește, preluând definiția propusă de Gordon W. Allport, consider că este necesar să evidențiem elementele structurale ale atitudinilor.

Din postulatul că "o atitudine este o stare de pregătire mintală și neurală" decurge imposibilitatea observării și măsurării directe a atitudinilor. Expresii precum: "S-a văzut atitudinea...", "Este evidentă atitudinea..." nu au decât valoare metaforică. În realitate, atitudinile, ca și alte stări psihice, precum frica, teama, plăcerea etc., se măsoară indirect, prin comportamentele verbale sau acționale sau prin modificări ale parametrilor biofizologici. Avem de-a face cu inferențe de la: a) autodescrierea credințelor, simțământelor și comportamentelor; b) observarea comportamentelor deschise; c) reacția față de/sau interpretarea stimulilor parțial structurați care implică obiectul atitudinii; d) performanța în sarcinile "obiective", implică obiectul atitudinii; e) reacțiile fiziologice față de obiectul atitudinii sau față de reprezentarea acestuia la o stare psihică, la o dispoziție mai mult sau mai puțin de durată. În acest sens, Henri Mendras [...] consideră atitudinile ca variabile inferate". Inferența se face pe baza răspunsurilor evaluative, care pot fi afective, cognitive și comportamentale.

Tipurile de răspunsuri evaluative (după Ajzen)

Tipul de răspuns	Afectiv	Cognitiv	Comportamental
Verbal	Expresiile simțământelor față de obiectul atitudinii	Expresiile credințelor despre obiectul atitudinii	Expresiile intențiilor comportamentale față de obiectul atitudinii
Nonverbal	Răspunsuri fiziologice față de obiectul atitudinii	Răspunsuri perceptive față de obiectul atitudinii (de exemplu, timpul de reacție)	Răspunsuri comportamentale deschise produse de obiectul atitudinii

Opiniile, [...] apar ca expresii verbale ale atitudinilor. Tabelul [...] reprodus după Antony S.R. Manstead [...], ne ajută să înțelegem structura atât a opiniilor, cât și a atitudinilor.

Dată fiind organizarea lor prin experiență, atitudinile se achiziționează în cursul vieții prin experiențe unice sau multiple, directe sau indirecte. Cu alte cuvinte, atitudinile se formează printr-un proces de învățare. Pe de altă parte, conform definiției pe care am adoptat-o, atitudinile au o influență de direcționare sau de dinamizare a comportamentului. După opinia noastră, scopul investigării atitudinilor, în ultimă instanță, constă în predicția comportamentală, bazată tocmai pe postulatul consistenței atitudine-comportament.

În fine, ca o ultimă notă definitorie, se subliniază faptul că atitudinile exercită o influență asupra răspunsurilor individului la toate obiectele și situațiile cu care intră în relație, ceea ce permite anticiparea acțiunilor, predicția modului de raportare la diferite obiecte, persoane sau instituții. Nu există atitudini "fără obiect", ci doar atitudini raportate la "entități" bine definite, cu care persoanele sau grupurile se afla în relație. Astfel, la întrebarea pe care și-au pus-o pionierii cercetării empirice a atitudinilor dacă acestea sunt generale sau specifice, putem răspunde azi nuanțat, luând în considerare structura verticală a atitudinilor: cu cât este mai înalt nivelul la care se găsește o atitudine, cu atât gradul de specificitate este mai redus.

Sursa: Septimiu Chelcea, *Opinia publică*, Editura Economică, București, 2002, p.69-72

Capitolul X

FACTORII ȘI CONDIȚIILE VIEȚII SOCIALE

1. Conceptele de societate și viață socială

În general, prin societate se înțelege “un mod organizat de existență în sfera fenomenelor vieții”. Anthony Giddens a evidențiat – în lucrarea *Structura societății* (1986) – două categorii de sensuri ale conceptului de societate:

1) vizează acele “cristalizări specifice de relații între indivizii umani și între instituții” (de pildă: societatea rurală, societatea capitalistă, societatea democratică, societatea civilă etc.);

2) privește “caracterul de unitate” (entitate) pe care îl dobândesc relațiile sociale relativ hotărnicite (societatea germană, societatea românească, societatea europeană etc.),” precum și acele “comunități mici, care sunt reprezentative pentru o zonă determinată (având, deci, valoare de eșantion) și care servesc drept baze de cercetări etnografice”¹.

Dacă admitem că orice societate presupune “existența comunitară a unor indivizi articulați în ansambluri mai mult ori mai puțin persistente”, atunci reiese că societatea poate fi întâlnită nu numai în lumea umană, ci și în aceea a plantelor și animalelor. Prin urmare, instinctul de sociabilitate nu este exclusiv uman, fiind recunoscute societățile perfect organizate ale furnicilor și albinelor.

Analogii între societatea umană și cea animală s-au făcut încă din antichitate (când se vorbea de “republici de furnici”). Ideea de a întemeia studiul societății omenești pe cel al societăților animale a fost promovată, în epoca modernă, de gânditori, precum

Wirchow, Guarin de Vitry, Paul Deegner ș.a. În anul 1877, Alfred Espinas a publicat teza sa de doctorat, cu titlul *Societățile animale*, iar în anul următor, 1878, datorită ecoului pe care l-a avut, lucrarea a fost reeditată. Autorul a văzut în societatea omenească o “conștiință vie”, diferită de orice formă de conviețuirea animală, însă nu de altă natură, diferența fiind socotită doar de ordin gradual. Păreră lui Espinas este că în viața colectivă a animalelor se întâlnesc caracteristicile inițiale ale societății umane:

1) nevoia de asociație sau de asociere, care e o nevoie generală în lumea viețuitoarelor (pe toate treptele vieții animale se întâlnesc roiuri, stoluri, cârduri, turme);

2) existența unui “senzorium comun”, care generează reprezentări comune ale membrilor, precum și o comunitate de acțiune (“pretutindeni unde ființele pot schimba impresii – notează gânditorul francez – este loc pentru societate și, reciproc, peste tot unde se naște o societate, se poate spune că acolo se află un schimb de reprezentări”);

3) prezența unor funcții vitale, care determină asocierea și care, prin asociere, pot fi mai ușor satisfăcute.

Societatea umană s-a născut atunci când au apărut *procesele intelectuale superioare* (sinteza, analiza, abstractizarea, generalizarea, etc.) și, odată cu ele, ideile, care au devenit patrimoniul comunității inițiale. Termenii prin care se exprimă cele două ordine de fapte – animale și umane – diferă, însă, considerabil, precizează Espinas, arătând că, într-un caz e vorba de “atrakție și repulsie”, în celălalt caz, de “inteligentă și dragoste. Trecând de la un ordin la celălalt, consensul organic devine solidaritate, unitatea organică reprezentată în spațiu devine conștiință invizibilă; continuitatea devine tradiție, spontaneitatea mișcării devine invenție de idei, specializarea îndeletnicirilor primește numele de diviziune a muncii, coordonarea elementelor se transformă în simpatie,

¹ Cf. *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993, p. 557-558

subordonarea – în respect și devotament, determinarea însăși a fenomenelor devine decizie și liberă opțiune”².

Concluzia la care ajunge Espinas este că, într-adevăr, societatea e “o ființă vie, dar că se deosebește de altele prin ceea ce, înainte de toate, este constituit prin conștiință. O societate este o conștiință vie sau un organism de idei”. Legea evoluției este cea care guvernează, după opinia sa, întregul univers și, deci, atât fenomenele sociale manifestate prin animalitate, cât și cele ale indivizilor înzestrați cu conștiință.

Căutând să dea un răspuns la întrebarea “ce este societatea?”, Gabriel Tarde afirmă că cea mai limpede definiție ar fi aceea că “societatea e un grup de indivizi distincți care-și fac servicii reciproce”, pe care o respinge, însă, deoarece crede că seamănă confuzii între așa-numitele societăți animale și “adevăratele societăți, în care există, sub un anumit raport, un număr mic de animale”.

Gânditorul francez a substituit respectiva concepție economică, ce fonda grupul social pe asistența reciprocă (observând că schimbul de servicii reciproce e prezent în toate societățile animale), cu o “concepție totalmente juridică, care stabilește drept condiții pentru asociere, pentru un individ oarecare, nu cele ce îi sunt utile sau cărora el le este util, ci numai cele ce au asupra lui drepturi stabilite prin lege, cutumă sau conveniențe admise sau numai cele asupra cărora el are drepturi similare. Vedem însă că acest punct de vedere, deși preferabil, restrânge mult grupul social, așa cum precedentul îl extindea peste măsură. În sfârșit, o noțiune a legăturii sociale în întregime politică sau în întregime religioasă pot fi, de asemenea, posibile.” Faptul că oamenii împărtășesc aceeași credință ori că ei colaborează pentru un scop comun, patriotic, i se pare lui Tarde a fi “adevăratul raport de societate”, însă “unanimitatea de inimă și spirit” face ca definiția să fie prea exclusivă. El a văzut în

² A. Espinas, *Des Sociétés animales*, în vol. *Elements de Sociologie. Textes choisis et ordonnés par C. Bouglé et J. Raffault*, Paris, Alcan, 1939, p. 9-11

“comunitatea de scopuri și de credințe”, în toate similitudinile mentale ale oamenilor un rezultat al imitației treptate între aceștia³.

Anumiți sociologi, precum E. Durkheim, au respins analogia dintre societatea umană și societatea animală, considerând că definitorii pentru animale sunt instinctele și reflexele, iar pentru societatea umană sunt caracteristice socialitatea și cultura. Cele două categorii de societăți se deosebesc, în primul rând, prin caracterul interacțiunilor reciproce dintre indivizii care le compun.

Unii cercetători au apreciat că termenul de societate e vag și perimat, că el nu devine operațional decât prin alte concepte, cum ar fi cele de “comunitate”, “sistem social”, “structură socială” ș.a. Faptul a fost sesizat și de D. Gusti, care remarcă următoarele: “Societatea este o idee generală. În realitate nu există decât unități sociale sub nenumărate forme răspândite pe întreg globul: familii, triburi, sate, orașe, țări, popoare, națiuni. Sociologia, dacă vrea să fie știință de observație, trebuie să ia ca punct de plecare unitatea socială, studiul amănunțit și integral al căreia fiind însăși monografia sociologică”⁴. Unitatea socială este o “realitate în sine, cu trăsături proprii”, o grupare de oameni ale cărei forme de viață au ca esență voința. Deci, după Gusti, societatea la un moment dat “nu e decât voința socială actualizată într-o structură anumită”.

Pentru a evita sensurile multiple și ambiguitățile conceptului de societate, unii sociologi au propus expresia de *viață socială*, deși, nici aceasta, nu elimină în totalitate anumite confuzii. Astfel, în lucrarea *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale* (1982), Traian Herseni pledează pentru folosirea termenului de “viață socială”, în locul celui de “societate”, și definește sociologia ca “știința formelor colective de viață omenească”. Pentru Jan Szczepanski, noțiunea de “viață socială” vizează nu numai colectivitățile umane, ci și pe cele ale animalelor, precum și fenomenele care apar între plantele dintr-

³ G. Tarde, *Le Lois de l'imitation*, în vol. cit., p. 11-14

⁴ D. Gusti, *Un sistem de cercetări sociologice la teren*, în rev. *Sociologie Românească*, Anul IV, nr.4-6, Aprilie-Iunie 1939, p.156

un anumit areal geografic, ceea ce denotă că înlocuirea unui termen ("societate") cu altul ("viața socială") nu e de natură să excludă unele ambiguități conceptuale.

Într-o accepție foarte largă, termenul de *viață socială* desemnează, după opinia sociologului polonez amintit, "în amplitudinea lor fenomenele rezultate din interacțiunea reciprocă a indivizilor și a colectivităților care se află într-un spațiu limitat. Cu alte cuvinte, pretutindeni, unde ca urmare a existenței în același spațiu a indivizilor care se înfruptă din rezervele de pe suprafața respectivă pentru satisfacerea nevoilor lor, modificându-și reciproc procesele de viață și comportamentele lor, acolo avem de-a face cu viață socială"⁵.

J. Szczepanski precizează că în sfera noțiunii de viață socială se cuprind următoarele elemente:

- 1) "fenomenele care apar între oamenii care trăiesc într-un oraș, sat sau stat, care trebuie să-și adapteze reciproc comportamentul";
- 2) "comportamente și fenomene cum ar fi: conviețuirea în familie, relațiile dintre elev și profesor în clasă, colaborarea și emulația care apar în întreprinderea de producție, adică acțiunile conștiente și cu un scop";
- 3) "toate acele acțiuni care sunt inconștiente sau subconștiente, când oamenii în mod reflex sau mecanic recunosc autoritatea, se subordonează, urmăresc dobândirea prestigiului etc."⁶

Interacțiunile care apar între indivizi în cadrul vieții social-umane sunt permanente și radical diferite de cele ce marchează viața socială a plantelor și animalelor. Viața devine socială ori colectivă atunci când se permanentizează legăturile dintre indivizi. În lucrarea *Viața socială a animalelor*, Adolf Remane a susținut – după cum ne informează Jan Szczepanski – că "Viața socială este determinată în primul rând de predispoziția care se află la baza genetică a speciei",

⁵ Jan Szczepanski, *Noțiuni elementare de sociologie*, Editura Științifică, București, 1972, p. 24

⁶ *Ibidem*, p. 25

autorul respectiv menționând, totodată, că există mii de specii care nu au vreo înclinație spre viața colectivă (din comportamentul acestora nereieșind vreo interacțiune sau adaptare reciprocă a viețuitoarelor, pentru a forma anumite cîrduri sau ansambluri specifice).

Dacă în rândul *societăților de plante* întâlnim, după expresia lui Szczepanski, "colectivități de organisme unite prin interacțiunea asupra proceselor lor vitale și prin înrăurirea asupra mediului lor comun", în rândul *colectivităților de animale* "apar legături permanente, asemănătoare cu cele dintre oameni, ca, de exemplu, familii, grupe, «triburi», «state», cât și legături trainice de prietenie, devotament, «altruism»". Acestea, "în ultimă instanță, nu sunt determinate de nici un fel de factori economici, culturali, deci a urmărilor tradiționale transmise de generațiile anterioare, fiind determinate doar de factorii biologici înnăscuți"⁷.

Desigur, societatea umană nu poate fi înțeleasă profund fără a se lua în seamă componenta biologică a indivizilor ce o alcătuiesc. Vârsta ori sexul, de pildă, sunt parametri biologici indispensabili în cercetarea societății ca grup social-uman. De altfel, orice încercare de explicare a societății pornește de la conținutul acesteia, care este *populația*. Aceasta reprezintă nu numai o componentă a societății, dar și partea ei cea mai însemnată, căci de numărul oamenilor ce alcătuiesc o colectivitate depinde și frecvența sau amplitudinea fenomenelor și proceselor sociale. Interpretarea conceptului de societate se face fie prin sublinierea relațiilor interne caracteristice societății, fie prin identificarea sa cu anumite entități grupale și demografice.

În concluzie, ceea ce este caracteristic pentru viața socială a oamenilor e faptul că ei *gândesc* și *acționează* pe baza unor norme, valori și simboluri, exprimate întrun limbaj articulat; că fabrică bunuri materiale și produc creații spirituale, ce se moștenesc de la o

⁷ *Ibidem*, p. 26 și 28

generație la alta; că elaborează idei și făuresc idealuri, ce îi pun în mișcare, la nivel individual și de grup.

2. Conținutul vieții social-umane; modele teoretice de analiză a societății omenești

Societatea ne apare, la modul cel mai general, din unghiul de vedere al sociologiei, ca un ansamblu integrat de unități, instituții și procese sociale, în care este implicat distinct factorul uman conștient.

Sociologul francez, G. Gurvitch a stabilit că radiografia unei societăți include zece paliere:

- 1) aspectul morfologic și ecologic, baza materială și înfățișarea externă (cea mai ușor de observat) a realității sociale;
- 2) organizațiile sociale ("conduite colective prestabilite");
- 3) modelele sociale sau *pattern*-urile;
- 4) conduitele colective (mai mult sau mai puțin regularizate);
- 5) rețeaua de roluri sociale;
- 6) atitudinile colective (difícil de sesizat, izvorâte din anumite mentalități, predispoziții spre anumite conduite);
- 7) simboluri sociale (subiacente atitudinilor colective);
- 8) conduitele colective efervescente, novatoare, creatoare;
- 9) ideile și valorile colective;
- 10) viața psihică colectivă.

În concepția lui Pitirim Sorokin, realitatea social-culturală trebuie să fie studiată, așa cum anterior considerase și A. Comte, atât sub forma sa *structurală*, cât și sub forma sa *dinamică*. Pentru sociologul american, *structura realității sociale* se exprimă într-o suită de interacțiuni, și el a dezvoltat trei componente ale acesteia:

- 1) *subiecții interacțiunii* și proprietățile lor (numărul și calitatea indivizilor, caracterul acțiunii lor);
- 2) *aspectul subiectiv și semnificativ* al realității sociale (idei, valori și norme);

3) *aspectul obiectiv și materializat* (alcătuit din agenții interacțiunii, din acțiunile senzoriale manifeste, din toate obiectele reale, procesele și forțele fizice, chimice, biologice utilizate pentru exteriorizarea și socializarea ideilor).

Literatura sociologică înregistrează mai multe modele de analiză a vieții sociale – cum ar fi modelul organicist, evoluționist, structuralist, funcționalist, sistemic etc. – care, deși legate între ele (unii autori au mers până la asimilarea, de exemplu, a metodei organiciste cu cea structural-funcțională) au deschis căi specifice de cercetare.

Actualmente, se vorbește tot mai mult despre promovarea de către sociologie, în general, a două modele de cercetare a societății umane: modele de echilibru și modele de conflict. *Modelele de echilibru* sunt socotite o variantă a teoriei funcționaliste, ele punând accent pe armonie, pe eliminarea perturbărilor din viața socială – cum a procedat T. Parsons în analizele sale sociologice, care s-a bazat pe conceptul de *homeostazie*, ca proprietate a organismelor de a-și menține constantele mediului intern (modele care nu sunt scutite de anumite implicații conservatoare). *Modelele de conflict* sunt axate pe convingerea că tensiunile și divergențele, în principal de interese, lupta pentru putere și avantaje economice au caracter permanent și sunt mai puternice decât tendințele de armonie și echilibru ale societății.

Indiferent de coloratura teoretică și orientarea metodologică, majoritatea studiilor sociologice despre societatea umană au reliefat, pe de o parte, unitatea și deosebirea dintre societate și natură, iar, pe de altă parte, specificul raporturilor sociale pe plan economic, cultural, politic, moral, istoric, demografic etc.

Un model original de examinare a societății globale, prin care se individualizează în sociologia contemporană, este avansat de sociologul român Dimitrie Gusti. În demersul său cognitiv, gânditorul român a plecat de la ipoteza că societatea nu există în mod separat de oameni și de natură. Dimpotrivă, subliniază Gusti, cea mai mare parte a activităților din cuprinsul acesteia este

îndreptată asupra naturii, ca urmare a exercitării voinței umane. Rezultatul este nașterea *manifestărilor* sau *activităților constitutive* (economice și spirituale) și *regulative* (juridice și politice). În concepția sa, *realitatea socială* este rezultatul unui concurs de împrejurări:

- 1) *spațiale* (cadrul cosmologic);
- 2) *temporale* (cadrul istoric);
- 3) *vitale* (cadrul biologic) și
- 4) *spirituale* (cadrul psihologic).

Mediul cosmic sau geografic și mediul biologic reprezintă *condițiile naturale* ale vieții sociale, ele având un caracter permanent. Cadrul istoric și cel psihologic formează *condițiile sociale*, aflate în continuă schimbare, ale societății ca întreg. Ambele tipuri de condiții sunt indispensabile pentru existența vieții sociale. Ele determină acțiunea voinței sociale a oamenilor, care urmărește realizarea unor noi valori, postulează norme și propune noi scopuri, conducând la formarea unor cadre noi, schimbându-se, deci, mediul social și natural⁸.

Orice unitate socială cuprinde anumite cadre, ce dezvoltă anumite manifestări, care formează anumite procese sociale, prin care se exprimă voința socială. De aceea, în cercetările sociologice de teren, trebuie studiată o unitate socială atât în privința structurii ei, cât și a manifestărilor specifice. "După ce stabilim din ce se compune o unitate și cum este organizată – remarcă D. Gusti – trebuie să stabilim ce funcțiuni îndeplinește, ce activități depune și care este înfățișarea actuală a acestora." De asemenea, apreciază el, voința nu e absolut liberă, ci "depinde de o *seamă întreagă de condiții naturale și sociale*, care dau, după loc și timp, înfățișări felurite unităților sociale. Mediul geografic, rasa, trecutul istoric, mentalitatea etc. au și ele un cuvânt de spus în soarta oamenilor și

⁸ Dimitrie Gusti, *Un sistem de cercetări sociologice la teren*, în rev. *Sociologie Românească*, p. 157

sociologia realistă nu le poate nesocoti, cu atât mai mult cu cât fără ele o explicație științifică a fenomenelor sociale nu este cu putință".⁹

Elementul cel mai caracteristic și fundamental al existenței social-umane îl constituie prezența și acțiunea oamenilor, a instituțiilor. Ei sunt agenții tuturor fenomenelor de viață și de creație, de conservare și de progres, de cooperare și conflict, de coeziune și disoluție, de integrare și socializare, de emulație și de educație, etc. Viața socială – umană este de neconceput fără *interacțiunea reciprocă a indivizilor și a colectivităților*, fără *organizarea lor în grupuri de familie, de muncă, de instruire școlară, de petrecere a timpului liber ș.a.*, fără existența unor factori și condiții propice desfășurării vieții și activității sociale.

3. Condițiile necesare și factorii fundamentali ai vieții sociale

Dacă pe biologi i-a fascinat aflarea secretului vieții și al morții, pe filosofi încercarea de a descifra sensul vieții umane și răspunsul la întrebarea "de ce ne mai naștem, dacă tot murim?" (unul din paradoxurile incontestabile ale existenței omenești), sociologii au fost preocupați, aproape obstinant, de cunoașterea modului de constituire a societății globale și a diferențierii ei interne, de procesul formării istorice a diverselor societăți omenești pe glob, al răspândirii lor teritoriale și apariției colectivității etnice.

Petre Andrei, de pildă, a făcut deosebirea între factorii fundamentali și condițiile necesare apariției vieții sociale. Dintre factorii fundamentali, care explică formarea, alcătuirea și existența unei societăți, gânditorul a menționat:

- 1) *identitatea sufletească* sau conștiința socială, din care se nasc obiceiuri comune, feluri asemănătoare de a judeca lucrurile și evenimentele, solidaritatea membrilor care trăiesc laolaltă;

⁹ *Ibidem*

2) *continuitatea și tradiția*, pe baza cărora relațiile dintre indivizi dobândesc caracterul de "instituții obiective";

3) *autoritatea*, care reprezintă voința socială și sancționează acțiunile vătămătoare sau amenințătoare pentru existența societății.

În viziunea sociologului român, condițiile necesare apariției vieții sociale, dar nu și suficiente pentru nașterea societății, sunt:

1) mediul geografic, important pentru determinarea activității economice, a posibilităților de muncă și influențarea psihicului, a moravurilor oamenilor;

2) comunitatea de sânge, care "fixează anumite caractere", sau elementul biologic;

3) "simpla juxtapunere a oamenilor în spațiu" sau apropierea lor fizică¹⁰.

Societatea omenească s-a constituit în paralel cu procesul de umanizare a indivizilor, existența ei fiind legată de necesitatea satisfacerii trebuințelor fiecăruia cu ajutorul celorlalți (al colectivității), deci, atunci când nevoile individuale au impus schimbarea cadrului animal într-unul social, în măsură a garanta împlinirea acestor nevoi prin munca și contribuția grupului. Munca a reprezentat liantul colectivității și, totodată, suportul conservării și evoluției vieții sociale. Sociologul american Daniel Chirot scoate în evidență faptul că individul uman de unul singur este incapabil să-și împlinească nevoile de hrană și de apărare¹¹, ceea ce a determinat, din capul locului, ca procesul de umanizare să se deruleze concomitent cu procesele de cooperare și asociere între indivizi.

Printre cele mai importante condiții ale vieții sociale, care își pun amprenta asupra acesteia, sunt de menționat următoarele:

1) *Condițiile biologice* sau "bazele biologice" ale vieții sociale se referă la caracteristicile organismului uman, la instinctele, procesele fiziologice ale acestuia și trebuințele care decurg din ele,

ce sunt satisfăcute în și prin mediul social. Constituția organismului omenesc – al lui *homo sapiens* – impune împlinirea unor nevoi alimentare, de adăpost, sexuale, de protejare față de pericolele mediului natural etc. în vederea autoconservării lui (știut fiind, de exemplu, că o creștere întârziată, un psihic neechilibrat sau, în genere, o maturizare biologică lentă implică deficiențe de educație și socializare);

2) *Condițiile geografice* (climatul, resursele și particularitățile mediului natural etc.) influențează viața social-economică a oamenilor, calitatea confortului lor material, ilustrând măsura efortului lor de acțiune și muncă. "Este suficient să parcurgi orice manual de geografie – arăta Jan Szczepanski – pentru a te convinge că locuințele, îmbrăcămintea, alimentele, construcția așezărilor, mijloacele de comunicație și transport, chiar și organizarea politică, sistemul de apărare militară sunt adaptate condițiilor geografice, sistemului de materii prime etc." (ex: eschimoșii își fac locuințe din gheață și zăpadă; economia se dezvoltă pe baza bogățiilor naturale de care dispune societatea; clima moderată favorizează creația, în timp ce clima prea rece îl obligă pe om să-și cheltuiască aproape întreaga energie pentru a supraviețui, clima prea caldă îi paralizează activitatea ș.a.)¹²;

3) *Condițiile demografice* sau ansamblul indivizilor, al populației și caracteristicile ei de vârstă, sex, fertilitate, sănătate, număr, densitate etc. Situația acestor indicatori, prin prisma cărora sunt descrise trăsăturile biologice ale oamenilor la nivel de colectivitate, contribuie la înțelegerea specificului unor fenomene sociale și al societății în integralitatea ei. Modul în care evoluează comportamentul demografic – populația fiind factorul fundamental al societății – se corelează cu anumite procese sociale (ex: o populație predominant tânără obligă la investiții corespunzătoare în învățământ, educație, pentru crearea de locuri de muncă

¹⁰ Petre Andrei, *Opere sociologice*, vol. III, p. 309 și cont.

¹¹ Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Editura Athena, București, 1996, cap. *Evoluția și primele societăți*.

¹² Jan Szczepanski, *op. cit.*, p. 36-40

suplimentare în economie, de locuințe; creșterea ratei divorțialității afectează conținutul educației familiale etc.)¹³;

4) *Condițiile economice* au, ca și cele demografice, un rol deosebit de important în viața societății. Gradul de valorificare a resurselor naturale, de întrebuințare a utilajelor și instrumentelor de lucru, de organizare a activității economice, de specializare profesională și competență, forma de proprietate asupra mijloacelor de producție, felul în care sunt distribuite rezultatele muncii ș.a. conferă societății un mod specific de autonomie față de natură, de eficiență și împlinire a nevoilor individuale și colective. Condițiile economice (precare sau generoase) își pun amprenta asupra nivelului de trai, asupra calității întregii vieți sociale și materiale a unui popor;

5) *Condițiile culturale* sunt reprezentate de nivelul de instrucție al populației, de obiceiurile și conduitele acesteia, simbolurile și valorile științifice, artistice, morale, politice, economice, juridice, filosofice, religioase etc., de rețeaua instituțiilor de promovare a acestora și a creației valorice ș.a.. Toate acestea au un rol decisiv în stimularea gândirii inventive și a progresului cunoașterii, în formarea comportamentului civilizat al oamenilor și în derularea conștientă a acțiunilor lor, în fundamentarea modelelor de organizare și conducere a vieții sociale, în integrarea ordonată a indivizilor în mediul social.

De asemenea, cultura este aceea care individualizează o colectivitate umană, contribuind, la nivelul societății globale, la realizarea indentității sale spirituale, a unui specific valoric al acesteia. Prin intermediul culturii, fiecare societate își făurește propria sa istorie și se distinge de alte societăți și perioade anterioare (raportul tradiție-inovație). Nu există cultură originală fără viață socială evoluată și societate istorică fără cultură.

Cultura permite comunicarea interumană, conservarea și perpetuarea, de la o generație socială la alta, a valorilor morale, artistice, filosofice, a simbolurilor și modelelor de conduită. Ea este

¹³ *Ibidem*, p. 40 și cont.

un factor indispensabil de control social, un factor al coeziunii și solidarității unei societăți (prin împărtășirea, de către toți membrii săi, a acelorași valori), al formării și afirmării personalității fiecărui om. Prin cultură (materială și spirituală), societatea omenească se distinge de natură, iar individul se umanizează, devenind o ființă tot mai sociabilă;

6) *Condițiile de organizare, acțiune și control*. Viața socială nu se poate desfășura normal în absența unor forme de organizare impuse deliberat, căci o desfășurare haotică, spontană, anarhică, ar conduce la dezagregarea societății. În consecință, ea și-a creat modele de acțiune, structuri interne de autoritate și ierarhii proprii (de decizie și subordonare), de reglementare a relațiilor și activităților umane pe baza unor valori și norme morale, politice, juridice, religioase etc., precum și a unor instituții corespunzătoare de control social, potrivit intereselor, trebuințelor, aspirațiilor și idealurilor specifice diferitelor forțe sociale.

Diversele categorii de condiții amintite – la care se pot adăuga și altele – răspund unor nevoi individuale și colective determinate, având rolul doar de a influența mersul vieții sociale. Elementele primordiale și fundamentale ale societății sunt însă oamenii și colectivitățile umane. În acest sens, G. Gurvitch a remarcat importanța unor *cadre sociale*, cum ar fi: grupurile, clasele sociale și societățile globale. Desigur, pentru ca un grup de oameni să poată fi considerat *societate* se impune:

- 1) Să dispună de un *spațiu* necesar existenței și să aibă o *continuitate* în timp, care nu e afectată de durată vieții fiecărui individ;
- 2) Să aibă capacitatea de *autoreproducere* prin proprii săi membri;
- 3) Să existe în mod *autonom* și *stabil*, pe baza unor contacte psihice (cu caracter relativ constant), a unor convingeri și modele de acțiune comune, a unor norme de gândire și exprimare (inclusiv lingvistică) însușite de întregul grup, care îi conferă o coeziune internă. Acestea îi vor permite grupului să funcționeze ca mediu social capabil a-și rezolva propriile cerințe (spre deosebire de familie sau alt grup

uman, care nu are calitatea de a fi societate atâta vreme cât nu-și poate împlini propriile nevoi fără sprijinul mediului social extern);

4) Să existe o *conștiință a apartenenței* la grup a fiecărui membru al acestuia, precum și un sentiment dominant de atașament față de grup (prin prețuirea și apărarea lui);

5) Grupul să fie capabil de a-și *proteja* membrii săi etc.

Cele mai simple și originare forme de societate sunt socotite a fi fost hoarda și clanul. În viziunea lui W. Wundt, preluată și de P. Andrei¹⁴, *hoarda* este cea dintâi formă de societate umană, reprezentând mai mult o juxtaupunere de oameni, fără organizare internă și conducere durabilă, care cooperează inconștient și temporar, care au o viață comună dependentă de factorii externi și întâmplători. Ea constituie numai mediul care oferă posibilitatea apariției unei organizări.

Clanul este o formă primitivă de grupare omenească, cu caracter permanent și organizat, care nu se schimbă după împrejurări, precum hoarda. Membrii săi se consideră rude de sânge, descendenți dintr-un strămoș comun (*totem*), iar relațiile dintre sexe sunt exogamice. De asemenea, credința religioasă este cea care domină întreaga viață socială a clanului. În cadrul acestuia apare și familia.

Cicero considera că societatea umană își are originea în familie, ignorând faptul că acestea coexistă. Societatea nu poate fi derivată din familie, ci aceasta s-a desprins dintr-un grup social mai mare.

Dacă în societățile primitive, formele sociale componente cele mai simple sunt socotite a fi fost hoarda și clanul, în societățile organizate și moderne, civilizate sunt precizate *grupurile*, prin care sociologia explică acest tip de societate.

¹⁴ P. Andrei, *op. cit.*, p. 392-393

4. Clasificarea societăților; diferitele tipuri de societăți

Criteriile în funcție de care sunt clasificate societățile umane variază de la un cercetător la altul, iar un inventar complet al acestora este aproape imposibil de realizat.

O primă cerință, pe terenul tipologiilor societale, subliniată de mai mulți sociologi, este aceea de a distinge, încă de la început, între *societățile formate conștient* de către oameni, printr-o asociere contractuală sau voluntară – care au un obiect determinat și vizează doar una dintre laturile vieții și activității indivizilor asociați – și *societățile care se organizează spontan*, în mod natural, răspunzând unor nevoi diverse ale indivizilor asociați, pe care le satisfac sub toate aspectele, menținând sistemul de instituții necesare pentru a-i face să trăiască împreună.

În lucrarea *Societăți și fapte sociale*, sociologul francez Paul Fauconnet precizează că e necesar să deosebim, între societățile întemeiate de oameni, următoarele:

1) "*Societăți instabile și neorganizate*, care se fac și se desfac rapid, ca *mulțimile* adunate în stradă, *reuniunile*, *companiile temporare*, formate prin jocul circumstanțelor. Rolul lor este, deseori, important. De exemplu, în timpul crizelor politice, îndeosebi în cazul revoluțiilor, mulțimile intervin ca actori în evenimente, precum cucerirea Bastiliei, în zilele de 5-6 octombrie 1789, masacrele din septembrie.

Se observă că mulțimile comit adeseori acte ce par în contradicție cu tendințele indivizilor care le compun, luați izolat; ele sunt mult mai «nervoase», mult mai accesibile emoțiilor, uneori mai entuziaste și mai eroice, dar cel mai adesea ele sunt mai brutale și mai crude decât ar fi, izolat, oricare dintre indivizii care au format mulțimea. Aceasta este dovada faptului că asocierea, unirea în societate, schimbă indivizii care se asociază. Dar, aceste schimbări nu sunt profunde și durabile decât dacă asocierea este stabilă și organizată. Mulțimile nu sunt decât societăți rudimentare, decât

schite ale societății, care nu pot dura, trăi, pentru că nu au o structură definită;

2) *Societăți durabile și bine organizate*, care au fost create în scopuri deliberate, pentru satisfacerea de nevoi clar determinate: așa sunt, de exemplu, asociațiile sportive, științifice, filantropice, politice;

3) În sfârșit, *societățile* care sunt, pe de o parte *stabile și organizate*, ca aceste asociații despre care tocmai au vorbit, dar care, ca și mulțimile, *se formează spontan*, adică fără scopuri deliberate. Acestea sunt familiile sau societățile domestice, societățile politice – ca națiunile, și cea mai mare parte a societăților religioase și profesionale. Astfel de societăți pot fi foarte mari, cuprinzând milioane de membri; unele durează secole și în cadrul lor se succed generații numeroase. De obicei, nu putem spune precis în ce moment au luat naștere; ele nu s-au creat dintr-o dată, ci s-au constituit puțin câte puțin și au funcționat multă vreme înainte de a reflecta asupra propriului statut și de a formula principiile funcționării lor.

Aceste societăți spontane, stabile și organizate, sunt cele pe care le vizăm în primul rând atunci când ne propunem să studiem societățile¹⁵.

Propunându-și să delimiteze societățile cărora aparține un francez al secolului al XX-lea, P. Fauconnet menționează următoarele:

1) *Societatea politică*, ce definește locul social al unui om în lume (faptul că este un francez, un spaniol, un brazilian ori un chinez). Aceasta exercită o putere regulatoare asupra majorității celorlalte societăți, existând încă din trecut, sub diverse forme: triburi, cetăți, seniorii feudali, imperii. Pentru veacul nostru, tipul reprezentativ de societate politică ai cărei membri suntem este *națiunea* (societățile politice naționale);

2) *Societatea domestică sau familială* grupează oamenii care întrețin între ei raporturi de rudenie. Aceasta e foarte restrânsă comparativ

¹⁵ Cf. Paul Fauconnet, *Sociétés et faits sociaux*, în *Elements de Sociologie*, p. 66

cu societatea politică, fiind cuprinsă în interiorul națiunii, și se află strâns unită cu *societatea conjugală*, formată de soți;

3) *Societatea profesională*, care e o asociație ("corporație") profesională, puternic organizată și riguros delimitată, precum armata, universitatea, magistratura, baroul, legată direct sau indirect de controlul statului. Unele societăți profesionale pot depăși cadrele societății politice, precum e cazul, invocat de sociologul francez, al Federației internaționale a minerilor;

4) *Societatea religioasă sau Biserica*, din care fac parte credincioșii. Francezii aparțin unei biserici internaționale – cea catolică, după cum pot exista și biserici naționale sau cetățeni care să nu aparțină nici unei societăți religioase;

5) *Comunitatea civilizației europene occidentale*, alcătuită din națiuni care împărtășesc relativ aceleași obiceiuri mentale și științifice, morale, juridice, tehnice, diferite de cele ale comunității orientale, de exemplu. Chiar dacă un francez, scrie Fauconnet, ar trece de la o națiune la alta a Europei Occidentale, el nu s-ar simți absolut înstrăinat, ca atunci când s-ar afla în Turcia ori Japonia;

6) *Societatea Națiunilor*¹⁶ sau, actualmente, O.N.U., care cuprinde un ansamblu de societăți politice autonome și independente, ce formează, prin modul de organizare și funcționare, prin dreptul de care uzează etc., o societate politică internațională.

E. Durkheim a recurs la o clasificare *genetică* a societăților (indicând modul în care se formează ele) și *morfologică* (insistând asupra structurii lor într-o măsură mai mare decât asupra vieții interioare a acestora). La rândul său, G. Tarde, explicând orice civilizație prin imitație și prin modul în care se propagă aceasta, s-a oprit asupra a două tipuri generale de societăți:

1) cele în care domnește *cutuma*;

2) cele în care dominația aparține *modei*.

Problema clasificării societăților umane este abordată de E. Durkheim în contextul analizei preocupărilor de clasificare metodică

¹⁶ *Ibidem*, p. 67 și cont.

a tipurilor sociale inițiate de H. Spencer. Respingând accepțiile date de gânditorul englez noțiunii de *societate simplă* (societate cu care credea Spencer că a început evoluția socială și care a crescut în complexitate prin asocierea de noi "agregate" umane), E. Durkheim afirmă că o societate simplă este aceea "care nu cuprinde altele mai simple decât ea", fiind redusă la un segment unic, și care "nu prezintă nici o urmă de segmentare anterioară"¹⁷. După raționamentul sociologului francez, hoarda corespunde acestei definiții de societate simplă. "Când hoarda ajunge astfel un segment social, în loc de a fi societate întreagă, ea își schimbă numele: se cheamă clan, dar păstrează aceleași trăsături constitutive. Clanul este, într-adevăr, un agregat social care nu se desface în nici un altul mai restrâns"¹⁸.

După delimitarea noțiunii de hoardă se poate continua, pe baza acesteia, construirea unei scale complete a tipurilor sociale, după cum se pronunță Durkheim. Astfel, el aprecia că se pot întâlni agregate formate printr-o simplă reunire de hoarde sau de clanuri, care s-ar putea numi *societăți polisegmentare simple* (în unele triburi irocheze sau australiene). Deasupra acestora se constituie, urmând firul demersului logic, *societățile polisegmentare simplu compuse* (formate dintr-un ansamblu de societăți din specia precedentă), *societățile polisegmentare dublu compuse* (rezultate din juxtapunerea sau contopirea celor precedente, cum ar fi: "cetatea, agregat de triburi, care sunt în ele însele agregate de curii, care la rândul lor se desfac în *gentes* sau clanuri, și tribul germanic, cu comitatele sale, care se subîmpart în grupuri de *sute*, care la rândul lor au ca ultimă unitate clanul devenit sat"¹⁹).

O clasificare interesantă a societăților oferă și H. Spencer în lucrarea *Principiile sociologiei* (4 vol., parte componentă a

¹⁷ É. Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, Editura Științifică, București, 1974, p. 126-127

¹⁸ *Ibidem*, p. 127

¹⁹ *Ibidem*, p. 128-129

Tratatului de filosofie, elaborat în zece volume). El menționează, din perspectiva sociologiei evoluționiste, două tipuri de societăți: militare și industriale.

Societatea militară se caracterizează prin faptul că cetățenii săi reprezintă "proprietatea statului", sunt subordonați voinței publice, întrucât scopul principal e conservarea societății, în timp ce conservarea fiecărui individ e un scop secundar. Individul nu are decât "libertatea pe care i-o lasă obligațiile sale militare: este liber să-și realizeze scopurile private, dar numai când societatea nu mai are nevoie de el". "Atât cât este capabil să poarte o armă nu se poate eschiva obligației de a se bate când este solicitat; în sfârșit, în societățile militare exclusive (extremiste), nu poate reveni învins fără a se expune la pedeapsa cu moartea".

Societatea de tip industrial este aceea care are drept "îndatorire principală apărarea individualității membrilor săi. Când protejarea exterioară nu mai este necesară, protecția interioară devine funcția majoră a statului (...)". "Nu apar situații în care omul să fie solicitat cu riscul de a-și abandona afacerile personale pentru a se supune ordinului unui ofițer; nu există, de asemenea, nevoi care să-l oblige să abandoneze, pentru binele public, partea din avantajele sale pe care acest bine (public) o solicită". Concluzia la care ajunge Spencer este că o societate în care viața, libertatea și proprietatea sunt asigurate și toate interesele sunt privite just are șanse să prospere mai repede decât o altă societate industrială rivală, în cadrul căreia drepturile personale sunt incomplet asigurate²⁰.

Sociologul german Max Weber a formulat, în lucrarea sa *Economie și societate* (1922), două tipuri societale – societatea de status și societatea de piață – care au semnificația de tipuri istorice de societate globală.

Societatea de status este definită prin contrast cu "situația de clasă" ("determinată pur economic"), având drept caracteristică faptul că poziția indivizilor se stabilește printr-o "estimare socială a

²⁰ H. Spencer, *Principes de Sociologie*, în *Elements de Sociologie*, 1939, p. 78-80

prestigiului, specifică, pozitivă sau negativă. Într-o asemenea societate, averea reprezintă unul dintre parametrii evaluării prestigiului social al indivizilor, în timp ce în societățile de piață interesul economic generează anumite clase sociale". Prin urmare, prestigiul este cel care întemeiază grupurile de status, în timp ce interesele economice implicate în funcționarea pieței conduce la crearea claselor sociale.

Societatea de piață este "acel tip de societate care se orientează obiectiv, în conformitate cu interesul pentru bunurile de schimb, și numai pentru acestea. După această teorie, reprezentanții celor două clase economice capitaliste – muncitorii, clasă producătoare și capitaliștii, clasa posesoare de capital – au ca interes primordial realizarea schimbului de bunuri, mărfuri și raționalizarea lui, în condiții absolut libere: unii, să-și vândă forța de muncă la un preț cât mai ridicat, pentru a obține venituri și mai mari, iar, alții, să folosească în așa fel forța de muncă pentru a-și putea spori posesiunea"²¹.

În limbajul sociologiei se mai folosesc și expresiile de *societate civilă* (tip de societate bazată pe legile dreptului, care se transformă după propriile reguli și se opune influențelor politice, apărând indivizii ori grupurile față de tendințele expansiunii statului); *societate de masă* (care înlocuie grupurile și relațiile sociale întemeiate pe tradiții cu grupurile formale și cu relațiile de natură contractuală) ș.a. Tipologia societală este unul dintre cele mai generoase subiecte dezbătute de sociologie, beneficiind de numeroase contribuții în domeniu.

²¹ A se vedea Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003, p.62-63; *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993, p. 559-560

SELECȚIE DE TEXTE

1. Diversitatea culturală

Ralph Linton

Fundamentul cultural al personalității

Încă din timpurile cele mai îndepărtate antichității s-a înțeles că societățile diferite au moduri de trai diferit. Primul om care s-a aventurat într-o așezare străină și a constatat că nu poate nici să vorbească cu oamenii de acolo și nici să înțeleagă tot ceea ce vede, trebuie să se fi înapoiat acasă cu conștiința că există diferențe culturale. De asemenea, dacă a fost destul de norocos ca să rămână în viață și să se înapoieze în propria lui așezare, observațiile lui trebuie să-i fi furnizat material pentru numeroase povestiri în jurul focului. Majoritatea oamenilor sunt atrași de ceea ce este neobișnuit în comportarea altora și le place să asculte asemenea curiozități. Miezul oricărei bune povestiri de călătorie îl alcătuiesc nu descrierile unor locuri neobișnuite, ci bizareriile oamenilor. Istorisirile despre obiceiuri străine au fost dintotdeauna o preocupare a noastră și sunt ascultate cu același amestec de mulțumire de sine și de invidie nemărturisită, care constituie elementul de atracție chiar și al celor mai mici bârfe. Cel mai vestit dintre toți povestitorii despre alte popoare, Herodot, dedică o bună parte din istoria lui la ceea ce am numi astăzi descrieri de cultură. El merge chiar atât de departe, încât precizează unele dintre diferențele cele mai izbitoare dintre greci și egipteni sub raportul obiceiurilor, exprimându-și mirarea reală că aceștia barbari se retrăgeau în casă pentru funcția excretoare, în loc de a ieși în stradă, cum procedau grecii civilizați.

Asemenea frânturi de informații au fost înregistrate de tot felul de scriitori, vechi și moderni, și au furnizat o masă de date în permanentă creștere, pe care cercetătorul contemporan al societății și culturii continuă să le găsească folositoare. Totuși, până foarte recent faptele de acest gen au fost colecționate într-un spirit destul de asemănător cu acela al unui colecționar amator de relicve indiene. Obiceiurile grupurilor neeuropene erau considerate curiozități bune pentru uluirea celor neinformați și, cu cât erau mai rare și mai bizare, cu atât era mai mare mândria descoperitorului. Scriitori din acea perioadă au privit întotdeauna obiceiurile proprii lor societăți drept ceva banal. Chiar numai cu 50 de ani în urmă, descrierea unui model cultural din Europa modernă, exceptând eventual cazul unei comunități sătești izolate, ar fi fost considerată tot atât de nelalocul ei într-un tratat de etnografie, ca prezența unui cușit de bucătărie într-un cabinet plin cu vârfuri de săgeți. Perioade

similare de vânare a curiozităților pot fi găsite în copilăria majorității științelor și par să fi fost un studiu necesar în dezvoltarea acestora. Ele transformă tendința obișnuită a omului de a acumula noutăți, în culegerea și conservarea conștientă a unui material pe care, mai târziu, cercetători îl vor putea studia și sistematiza. Trecând în revistă aceste etnografii timpurii, cercetătorul modern este adeseori iritat de evidentele omisiuni inconștiente ale autorilor, dar nu poate face altceva decât să-și amintească vechiul adagiu: „mai bine mai puțin decât nimic”.

Trecerea de la colecționarea de curiozități la cercetarea științifică a comportamentului uman a fost determinată de unele modificări importante ale opticii cercetătorilor. Prima și cea mai semnificativă dintre aceste modificări s-a produs atunci când s-a înțeles că, pentru a putea explica viața umană în general, asemănările dintre obiceiurile diferitelor societăți sunt mult mai puțin importante decât diferențele. Astfel, faptul că toate societățile au un fel de organizare familială este mult mai semnificativ decât faptul că femeile tibetane din pîturile inferioare au de regulă mai mulți soți. Primul fapt furnizează cheia unor trebuințe și capacități umane, în general, în timp ce al doilea constituie o problemă restrânsă și specifică ce poate fi rezolvată numai prin prisma condițiilor locale și a istoriei locale. Chiar și atunci când o asemenea problemă a fost rezolvată, răspunsul nu ne va ajuta prea mult să precizăm modul de comportare al membrilor altor societăți.

A doua schimbare de optică, ivită oarecum mai târziu decât prima, s-a produs atunci când s-a înțeles că numeroase probleme pot fi soluționate numai dacă modul de viață al diferitelor societăți este studiat ca un întreg. Deși putem afla unele lucruri depre comportamentul uman prin compararea formelor pe care le ia o anumită instituție, să spunem căsătoria, în diferite societăți, există numeroase alte lucruri pe care le putem afla numai cercetând modalitatea în care se desfășoară căsătoria în diferitele societăți, și raportul dintre căsătorie și celelalte instituții prezente în respectiva societate. Această abordare se impune cu atât mai mult atunci când încercăm să înțelegem comportamentul indivizilor. Cu toate că acestea pot reacționa diferit în situații particulare, personalitatea lor este determinată de experiența pe care o au în privința modului de trai al societății lor considerat ca un întreg. O dată cu dezvoltarea studiilor asupra personalității, conceptul de cultură a devenit, astfel, de primă importanță, atât pentru psiholog, cât și pentru sociolog și antropolog. El poate fi unul dintre instrumentele cele mai folositoare în arsenalul psihologului, dar implicațiile și limitările lui trebuie să fie clar înțelese înainte de a-l folosi efectiv.

2. Definiția conceptului de cultură

Termenul *cultură*, așa cum este folosit în studiile științifice nu poartă nici una dintre notele apreciative, care-i sunt atașate în limbajul cotidian. El se referă la modul total de viață al oricărei societăți, și nu numai la acele părți ale acestui mod pe care societatea le consideră superioare sau dezirabile. Prin urmare, cultura, când este raportată la propriul nostru mod de viață, nu are nimic de-a face cu cântatul la pian, sau cu citirea scrierilor lui Browning. Pentru specialistul în științele sociale, asemenea activități sunt numai simple elemente din totalitatea culturii noastre. Această totalitate include, de asemenea, activități ca spălarea vaselor sau conducerea unui automobil, iar din punctul de vedere al studiilor de cultură ele sunt la egalitate cu „rafinamentele vieții”. Rezultă că, pentru specialistul în științele sociale, nu există societăți aculturale și nici măcar indivizi lipsiți de cultură. Orice societate are o cultură, oricât de simplă ar fi ea, și fiecare ființă umană este culturală, în sensul că participă la o anumită cultură.

De aceea, munca unui cercetător în științele sociale trebuie să înceapă cu investigarea *culturilor*, a modurilor de viață, caracteristice diferitelor societăți. *Cultura*, în accepția pe care i-o dă cercetătorul, reprezintă o generalizare bazată pe observarea și compararea unei serii de *culturi*. Ea se află în același raport cu aceste culturi individuale, ca și „mănușa-păianjen” din descrierea naturalistului cu nenumăratele mămuțe-păianjeni concrete, care constituie specia. Când un antropolog spune că această cultură are cutare și cutare caracteristici, el are de fapt în vedere caracteristici pe care le au toate culturile. Culturile, legate fiecare de o anumită societate, sunt entități funcționale organizate, iar individul trebuie să fie studiat pe fundalul unei culturi specifice, nu pe fundalul culturii în general.

Deși termenul *o cultură* a fost folosit multă vreme pentru a desemna modul de viață al unei anumite societăți, sensul lui exact sub raportul conținutului rămâne vag în unele privințe. Ca și un număr de alte concepte din științele sociale, acela de *o cultură* a trecut printr-un proces de delimitare treptată în cursul înseși folosiri sale. Un asemenea proces corespunde într-un tot cu nevoile unor științe noi și în rapidă dezvoltare, și este singurul adecvat, în absența unei autorități ultime, care să poată decide în cazul diferențelor de opinie. Când apare un termen nou, cercetătorii dintr-o anumită știință tind să-l folosească cu aproape aceleași sensuri, dar și cu diferențe individuale în accepțiile exacte pe care i le dau. O dată cu scurgerea timpului, elementele comune ale semnificației ajung să dobândească o recunoaștere generală, iar accepțiile particulare sunt terminate. Acest proces se încheie prin constituirea unui concept precis, desemnat printr-un singur termen, a cărui semnificație este limpede pentru toți cercetătorii din domeniul respectiv. Totuși, chiar și atunci când s-a ajuns la un asemenea acord, termenul folosit poate fi

susceptibil de câteva definiții diferite. Ține de esența oricărei definiții ca ea să selecteze anumite aspecte ale conceptului total pe care îl reprezintă termenul, și să accentueze aceste aspecte în dauna altora. Această subliniere și, ca urmare, valoarea definiției pentru un anumit scop vor depinde de intenția particulară pe care o are autorul definiției. Există anumite definiții posibile pentru o cultură, fiecare fiind utilă în raport cu cercetările de un anumit gen. Astfel, ea poate fi corect definită ca „ereditatea socială a membrilor unei societăți”, dar aceasta va fi de prea puțin ajutor pentru cei care cercetează formarea personalității.

Bazându-mă pe sensul curent, îmi permit următoarea definiție, spre folosința celor pe care-i interesează studierea personalității: „O cultură este configurația comportamentelor învățate și a rezultatelor lor, ale căror elemente componente sunt împărtășite și transmise de către membrii unei societăți date”. Ca orice definiție și aceasta reclamă unele completări și explicații. Termenul configurație implică faptul că diferitele comportamente și rezultatele acestora, care alcătuiesc o cultură, sunt organizate într-un întreg structurat. Această trăsătură a culturii ridică un număr de probleme de care nu este cazul să ne ocupăm aici. *Comportamentul învățat* limitează activitățile care trebuie să fie clasificate ca parte a oricărei configurații culturale date la activitățile a căror formă a fost modificată prin procesul de învățare. Această limitare este sancționată de o practică îndelungată. Nici comportamentul instinctual, nici trebuințele sau tensiunile de bază, care determină motivațiile ultime ale comportamentului individului, n-au fost privite vreodată ca părți ale culturii, deși influența lor asupra culturii este evidentă. Excluderea acestor fenomene din conceptul de cultură îi lasă totuși acestuia un câmp extrem de vast. Așa cum s-a menționat omul are foarte puține reflexe necondiționate, în afara celor legate de procesele sale fiziologice. Deși comportamentul lui este motivat de trebuințele sale, formele pe care le ia acest comportament sunt, în mod normal, condiționate de propria lui experiență. Astfel, cu toate că a mânca este un răspuns la trebuința de hrană a individului, modul în care mănâncă depinde de modul în care a învățat să mănânce. Termenul *comportament* din fraza în discuție trebuie să fie luat în sensul cel mai larg, astfel încât să includă toate activitățile individului, explicite sau implicite, fizice sau psihice. Astfel, din punctul de vedere al acestei definiții, învățarea, gândirea etc., trebuie să fie considerate ca forme de comportament, așa cum sunt mișcările musculare implicate în procesele tehnice.

Termenul *rezultate ale comportamentului* se referă la fenomene de două genuri complet diferite, psihologic și material. Primul gen include acele rezultate ale comportamentului care sunt reprezentate în individ de stări psihice. Astfel, atitudinile, sistemele de valori și cunoștințele vor fi toate incluse în acest gen. A clasifica aceste fenomene ca rezultate ale comportamentului poate să pară un tur de forță, dar indiscutabil că ele se constituie în individ ca urmare a interacțiunii sale cu mediul și a învățării corespunzătoare. Totodată ele nu pot fi

clasificate ca *comportament* învățat, deoarece le lipsesc atributele dinamice implicate de acest termen. Ca și realitățile mediului extern, el exercită o influență orientativă asupra dezvoltării modelelor de comportament. Astfel, când individul se găsește într-o situație nouă, el va reacționa la ea nu numai în limitele acestei realități obiective dar și în funcție de atitudinile, valorile și cunoștințele pe care le-a dobândit în urma experienței sale anterioare. Indigenul care întâlnește pentru prima oară un alb îl poate adora ca pe un zeu, îl poate trata ca pe un oaspete onorat sau îl poate ataca pe neașteptate, direcția acțiunii lui depinzând în întregime de factori de natura celor menționați.

Includerea rezultatelor materiale ale comportamentului în fenomenele cuprinse în conceptul de cultură poate întâmpina obiecții din partea unor sociologi, dar ea este sancționată de folosința antropologică, tot atât de veche ca însuși termenul de *cultură*. Obiectele făurite și folosite în mod curent de membrii unei societăți au fost întotdeauna cunoscute sub numele colectiv de „cultură materială” acestei societăți și considerate ca o parte integrantă a configurației culturale. Problema reală, în acest caz, este dacă obiectele înseși trebuie să fie privite ca o parte a culturii, sau dacă conținutul configurației culturale trebuie să fie limitat la elementele psihologice cărora le corespund obiectele. Cu alte cuvinte, trebuie să includem în cultură însăși sulita, sau numai ideile împărtășite de membrii unei societăți despre aspectul și calitățile pe care trebuie să le aibă o sulită? Includerea obiectelor materiale complică munca cercetătorilor care încearcă să folosească conceptul de cultură în anumite scopuri, dar pentru cei care studiază personalitatea, eliminarea culturii materiale ar constitui mai degrabă o pierdere decât un câștig. Mediul în care se dezvoltă și acționează un individ include întotdeauna o mare varietate de obiecte făcute de om, iar efectul pe care îl poate avea contactul cu aceste obiecte asupra formării personalității este considerabil. Astfel, acest aspect al mediului total poate acționa fie în direcția stimulării, fie în direcția inhibării procesului de dezvoltare a dexterității manuale, sau chiar a dezvoltării unor trăsături mai fundamentale ale personalității cum ar fi atitudini generalizate de genul timidității sau încrederii în sine.

Sursa: Ralph Linton, *Fundamentul cultural al personalității*, Editura Științifică, București, 1968, p. 68-75

3. Condițiile spirituale ale vieții sociale

Ilie Bădescu

*Noologia
Cunoașterea ordinii spirituale a lumii.
Sistem de sociologie noologică*

[...] În viziunea cea nouă a interacționismului simbolic american, biruitoare în prima jumătate a secolului al XX-lea, societatea este cadrul atotcuprinzător și lăuntric diferențiat al intersubiectivității omenești, adică un ansamblu de acte mentale și sufletești, relativ integrate, îmbrăcând forma mai mult sau mai puțin structurată a normelor, regulilor, tiparelor, tipurilor, modelelor, instituțiilor etc., eficiente în afara insului, întrucât sunt relativ unificate în interiorul său.

Însă, pentru a se înălța la pragul modelelor și valorilor, o societate trebuie să funcționeze ca un *cadru* de ample și diversificate trăiri spirituale, singurele care-i dau gradientul propriu de realitate. E posibil, deci, ca societatea să fie semi-realizată (trăiri de scăzută intensitate și unitate) sau chiar falsificată (trăiri false, imitații, demagogie etc.). O dată cu realizarea societală se împlinesc însă și sine-itatea, căci în procesul interior al dezvoltării sinelui sunt implicate grupurile umane ca *unități de viață sufletească*, adică nu doar ca *mediu extern* al unui atare proces, ci și ca *unități de trăire, lăuntrice*. Societatea este, în esența ei, *întreg ansamblul trăirilor spirituale ale celor ce interacționează între ei, într-un orizont spațio-temporal pe care obișnuim să-l numim „lume“*. Tocmai aceste trăiri spirituale dau *caratele lumii respective, gradientul ei de realitate și deci de valoare*. Acolo unde trăirile sunt *difluente și diminuate, lumea se prezintă ea însăși într-o realitate rarefiată, nesigură adeseori până la evanescență, ori coborâtă la planul purei sale materialități, al luptei pentru stricta supraviețuire biologică, așa cum se întâmplă și cu celelalte specii*. Spunem despre o astfel de lume că este o *lume materialistă, despiritualizată, adică derealizată*. Secolul XX a fost, prin excelență secolul de triumf al unei asemenea lumi. Sociologii au numit fenomenul acesta *secularizare*. Prin urmare, caracterul materialist nu are legătură cu sărăcia sau bogăția. În fond, evul mediu a fost mult mai vulnerabil materialcește decât epoca modernă, dar a fost, prin excelență, epoca unei lumi spiritualizate, idealiste, profundă în religiozitatea ei. În caracterul materialist al epocii moderne găsim și explicația orientărilor materialiste ale științei despre societate. Iată, însă, că exact atunci când secolul atinge pragul de sus al unei asemenea orientări generale, apar și primele semne ale triumfului spiritului în știința despre societate. Curentul interacționismului american era tot ce poate fi mai atipic pentru materialismul epocii, dovedind prin triumful său că lumea

interioară a spiritului se dovedește tot atât de puternică, ba încă mai puternică decât lumea manifestărilor exterioare ale căutătorului de hrană și de câștig.

Luând în considerare dualismul bazal al realității umane, de a fi totodată „lume externă“ și „lume internă“ („lumea manifestărilor externe“ și „lume internă sufletească“), și criticând, pe rând, etologia, teoria ereditaristă, teoria care explică stările de conștiință prin modelul „arcului reflex“, psihosociologul C. Rădulescu-Motru, aparținând unei alte arii, ajunge la același tip de concluzie cu interacționiștii americani: realitatea există în și *prin măsura* pe care i-o fixează „ansamblul stărilor sufletești actualizate“ de „cercul luminos al cunoștinței“. Locul de pornire și de abilită despărțire de teoriile determinismului extern a fost, cum am precizat, examinarea critică a teoriei arcului reflex. În viziunea teoriei arcului reflex „o stare sufletească pleacă din mijlocul lumii externe, sub formă de excitație, parcurge centrul de asociațiune și se pierde iarăși în manifestările externe. Nimic mai greșit ca această părere, conchide Motru. Stările sufletești nu se deplasează în spațiu, ele sunt stări sufletești numai întrucât sunt în cercul luminos al conștiinței actuale, adică sunt aperate; dincolo de acest cerc, ele nu există sufletește. Iar stările sufletești, când sunt în cercul luminos al conștiinței, nu sunt dincolo sau dincoace de lumea externă, ele sunt *întreaga realitate cunoscută nouă: lumea externă și lumea internă la un loc*“ [...] „Asupra acestei realități putem noi, apoi, să raționăm, dar indiferent ce scoatem din această raționare“, „ea nu poate crea nici un atom de realitate mai mult“.

Atâta realitate există câte sunt stările sufletești în cercul luminos al conștiinței actuale, adică, în „actul nostru sufletește“. „Actul sufletește“ (cu același concept vor opera toți interacționiștii americani) este un „proces unitar“, cum sunt toate procesele organice din natură. Lumea și realitatea noastră este întocmai cu totalitatea „actelor noastre sufletești“, nimic mai mult, nimic mai puțin. Iar aceste „acte sufletești“ nu sunt „nici dincoace nici dincolo de lumea externă“, ele sunt „întreaga realitate cunoscută nouă: lumea externă și internă la un loc“. Aici se află formulată și toată biruința sociologiei interacționiste și toată limita ei. Partea ei de triumf se dezvăluie în tenacitatea cu care afirmă neatârnamarea actelor sufletești de orice mediu extern. Limita ei se arată în adăugirea grăbită că nimic nu există nici dincoace și nici dincolo de actele sufletești, în care s-ar cuprinde, așadar, întreaga realitate internă și externă la care noi am avea acces. Tocmai acesta este punctul în care s-au concentrat străduințele noastre în cadrul a ceea ce ar putea să devină un alt început, cu sociologia noologică spre ale cărei ipoteze am fost atrași noi înșine. În lumina acestor ipoteze, în orice act de trăire, în orice dinamism interior, sufletește, prin care se fixează apoi „dispozițiunile noastre sufletești“, intervin pre-selectiv și proto-organizator latențele sufletești, acele înclinații noologice (nedatorate vreunei experiențe prelabile: proto-inclinații) spre adevăr, bine, dreptate, spre exemplaritatea și spre pozitivul moral din firea și actele celorlalți,

cu care interacționăm, spre prototip și arhetipalitate. Aceste înclinații participă, în grade diferite de actualizare, la zidirea caracterului, a personalității și a configurațiilor societății. Să reținem deocamdată că, în vederile interacționiste, singurul criteriu de realitate a ceea ce există socialmente este *fondul sufletelesc*, adică totalitatea interacțiunilor sufletești în cuprinsul unei populații date. Cum este acesta, așa este și societatea. Adevăratul triumf al noii sociologii se vedește în intuiția demonstrată apoi că acest fond sufletelesc este cel ce dă conținut societății pe măsură ce el însuși se organizează, atât în plan individual cât și colectiv, grație interacțiunilor și deci reflexivității sociale, lăsând deschisă ipoteza că fondul însuși, în latența lui sufletească, premerge formelor sale cristalizate, actualizate și sistematizate sau organizate. La nivel individual, precizează Motru, fondul sufletelesc se organizează în cele două expresii ale sale: *personalitate* și *caracter*. La nivel colectiv, același fond sufletelesc se organizează sub forma *societății* cu toate configurațiile ei.

„Când manifestările externe decurg dintr-un fond sufletelesc bine constituit [...], zicem că individul are nu numai o *personalitate*, ci și un *caracter* [...]. Caracterul este astfel o însușire mai intimă, *morală*, pe când personalitatea este o însușire mai externă, *socială*.” [...] Prin urmare, zidindu-se *personalitatea*, se zidește însăși *realitatea socială*, astfel încât între „fondul sufletelesc” și „realitatea externă” există o „corelație interioară” (nu „exterioară”). *Față de latența fondului sufletelesc însă, atât personalitatea, cât și configurațiile societale vădesc imperfecțiuni, pe care le putem denumi deviații.*

Să reținem, deci, deocamdată, două lucruri: primul, că între *caracter* și *personalitate* pot să apară decalaje, care se transpun, apoi, în decalajele și chiar în degradările lumii (ca realitatea omenească); a doua, că fiecare epocă ne dezvăluie o *realitate a sa, noologică sau spirituală, inconfundabilă, dar care poate fi examinată evoluționist, în raport cu procesul creșterii progresive a „forțelor sufletești” și deci cu linia de afirmare crescătoare a personalității omenești.* „Omul antic avea, într-o măsură aproape egală cu omul modern, însușirea caracterului dar nu și a personalității.” [...] Realitățile sufletești se fixează în și prin mijlocirea culturii, care, la rândul ei, nu e reală, chiar dacă există, decât prin actualitatea manifestărilor sale, adică numai ca ansamblu de acte sufletești sau „mentale”, cum ar zice Cooley.

„Viața mediului sufletelesc din care facem parte” este măsura și matca realității în care trăim”. „Peste acest mediu sufletelesc, conștiința individului nu se poate ridica așa cum se ridică deasupra mediului material, căci ea face parte din el și este o verigă din nesfârșitul lanț al determinărilor lui. (...) Ridicarea deasupra mediului sufletelesc nu aduce nici o putere nouă pentru conștiința individuală, sau și în contra sa, pe când pătrunderea din ce în ce mai adâncă a acestei conștiințe de legături în care ea stă cu mediul sufletelesc îi este de un mare ajutor.” [...] Prin urmare, conștiința stă cu mediul sau fondul sufletelesc în relații ca de la actual la virtual. Pe de altă parte, noua viziune ne ajută să

înțelegem că fondul acesta sufletelesc sub formă de *interacțiuni sufletești* integrate compune o *unitate imperfectă* numită *personalitate* și o *măsură de persistență și intensitate* numită *caracter*. Așa se face că putem spune în orice epocă ceea ce spuseseră memorabil vechii greci: „Caracterul este destinul omului”. În același sens putem înțelege ideea modernă că personalitatea este cea mai importantă operă a individului. Cât privește sistematizările strict societale, aici lucrurile sunt lăsate la jumătatea drumului, căci trebuie să ne întrebăm care este contrapartea celor două configurații interioare în planul vieții colective. Motru găsește această contraparte în acele unități spirituale pe care le numește unități culturale. Mai mult chiar, el dovedește că, ori de câte ori, aceste unități sunt slăbite apare un spațiu de manifestări arbitrare, dezordonate sau anarhice care pot birui parțial unitățile de cultură, în plan personal, prin personalismul anarhic și, în plan social, parțial, prin fenomenele de semicultură sau, total, prin fenomenele de pseudocultură sau politicianism. Aici este deja prefigurată încercarea de a depăși o altă scădere a sociologiei intracționismului clasic, care se traduce în *carența dimensiunii verticale a realității sufletești* și deci a realității sociale. În fapt, cum o să vedem, indivizii și colectivitățile urcă și coboară pe scara spirituală (noologică) a existenței în funcție de capacitatea lor de a trăi la puterea și după ritmul care străbate *întregul spiritual* al existenței umane, întreg ale cărui fundamente sunt de esență religioasă și al cărui centru de gravitație nu este individul, ci Dumnezeu, triumfând în trăirile spirituale sporitoare de ființă ale omului ca ins și ca mare colectivitate deopotrivă. „Organizându-și mediul sufletelesc” (sub forma culturii), individul ajunge stăpân pe mediul extern. Numai așa, individul ocolește situația (care nu poate fi radical adevărată, chiar dacă este parțial și episodic definitorie pentru ins) de a sta „dezarmat în mijlocul a două lumi inamice cu care are să se războiască; ci el se reazemă pe organizarea uneia pentru a învinge pe cealaltă”. „Cu cât organizarea primei lumi, a celei sufletești, este mai perfectă, (...) cu atât și izbânda individului contra celeilalte lumi este mai ușoară” [...] Și, evident, reversul este adevărat și el: *dezorganizarea lumii sufletești aduce slăbiciunea individului și a lumii clădite de el* (prin puterile diminuate ale sufletului). Motru crede că *omul modern* și-a sporit puterea față de omul antic, grație și organizării mai înalte a mediului sufletelesc în care trăiește.

Iar arma și mijlocul acestei organizări este, în viziunea lui, știința. Întrucât puterile sufletești au sporit, zice Motru, de la *omul antic* la cel *creștin* și de la acesta la *omul modern*, realitatea lui s-a dezvoltat și ea, a crescut în aceeași proporție. *Sociologia este, iată, știința creșterii și descreșterii realității sufletești în timp și spațiu.* Ea poate fi, însă, ne sugerează Motru, singura știință care ne va ajuta să determinăm *degradările* acestei realități sufletești, adică tot ceea ce el numește „maladia socială” (patologia vieții sociale ca realitate sufletească), maladie care, în epoca modernă, îmbracă forma *politicianismului*.

Din această manieră de a pune lucrurile nu se poate, însă, trage încheierea că „sufletul omenirii ar fi fost, la început, neadaptat” (mediul cosmic), adică nedevelopat și că doar înaintarea societăților spre tiparul celor moderne ar fi sporit gradul dezvoltării sufletești. Dimensiunea puterii sufletești este variabilă, dar sufletul însuși este dintru începuturi capabil de orice modulații, de cele mai complexe stări, chiar dacă mijloacele exprimării acestora sunt atât de radical diferite de la omul vechi la cel modern. Cu aceasta este ridicată o chestiune nouă, la care Motru, de pildă, a răspuns în stilul cel mai tipic al interacționiștilor. Este vorba despre relația dintre mediul sufletesc și mediul cosmic. Față de mediul sufletesc, individul are raporturile părții la întreg. Există vreo diferență de structură între mediul cosmic și mediul sufletesc? Există, ne avertizează Motru.

Sursa: Ilie Bădescu, *Noologia. Cunoașterea ordinii spirituale a lumii. Sistem de sociologie noologică*, Editura Valahia, București, 2002, p. 388-392

Capitolul XI

SOCIETATEA UMANĂ CA SISTEM

1. Noțiunea de sistem

În limbajul obișnuit se folosesc în mod frecvent expresiile de “sistem formal”, “sistem informațional”, “sistem de comunicare”, “sistem solar”, “system metric”, “sistem filosofic”, “sistem de axiome”, “sistem de științe”, “sistem economic”, “sistem social” etc.

Noțiunea de sistem are un caracter abstract. Aceasta a fost utilizată cu conotații specifice în lingvistică, antropologie, matematică, economie, filosofie, tehnică, psihanaliză, astronomie, fizică, biologie, sociologie etc. Datorită lui Ludwig von Bertalanffy s-au pus bazele teoriei generale a sistemelor.

Examinarea noțiunii de sistem i-a condus pe unii analiști la concluzia că aceasta e definită ca :

- un set de obiecte interconectate;
- un tot organizat de cunoștințe, concepții, mărimi (de exemplu, sistemul lui Descartes, sistemul metric etc.);
- un mod ordonat de acțiune, de organizare, de clasificare¹.

Într-o accepție generală, prin noțiunea de sistem înțelegem un ansamblu de elemente care interacționează atât de intens încât stările lor sunt interdependente, iar modificările unuia dintre elemente sunt înregistrate de toate celelalte elemente. Ansamblul este condiționat de către componente, iar acestea din urmă sunt supuse unei acțiuni integratoare din partea sistemului.

Orice sistem implică anumite “intrări” (*input*) și “ieșiri” (*output*). Interconexiunile dintre componentele sistemului sunt atât

¹ Mihai Drăgănescu, *Societatea ca sistem*, în vol. “Știința conducerii societății”, Editura Politică, București, 1971, p.9

de puternice încât acestea îl mențin ca un tot unitar și integrat, protejându-l în raport cu influențele mediului sau față de efectele altor sisteme. Nici un sistem nu este complet izolat de alte sisteme și, mai ales, nu are un caracter static absolut. Dimpotrivă, se află într-o continuă devenire. De aici și atributele de *dinamicitate* și *deschidere*, care sunt proprii sistemelor, în special acelora făurite de oameni.

Conexiunile interne ale sistemului sunt univoce sau biunivoce, de tip *feed-back* (conexiune inversă). Totalitatea elementelor ce formează sistemul nu poate fi redusă sau definită prin elementele componente. De aceea, sistemul posedă proprietatea *integralității*, în sensul că părțile își pierd individualitatea și se subordonează întregului. Concepția holistă (din gr. *holos* = întreg) susține că întregul are proprietăți ce nu pot fi obținute prin adăugarea părților. Potrivit acesteia, universul e guvernat de principiul structurării progresive (de la simplu la complex), care determină creșterea capacității de organizare și omogenizare a tuturor domeniilor existenței, mai pronunțat la nivelul domeniilor superioare: biologic, social și uman.

Orice sistem este alcătuit din subsisteme, care, la rândul lor, au calitatea de sisteme, ce subordonează alte elemente. Întregul se comportă, așadar, ca un sistem integrativ, ca totalitate omogenă, relativ independentă de natura elementelor componente. Orice întreg este parte în raport cu un sistem de referință superior, după cum orice parte este întreg față de un sistem de referință inferior.

Interpretarea vieții social-umane prin prisma teoriei sistemelor ne ajută să explicăm caracterul organizat al acesteia și să înțelegem raporturile dintre diversele subsisteme componente ale societății, precum și interacțiunile sistemului social, în ansamblul său, cu sistemul naturii înconjurătoare. Teoria sistemelor ne permite să integrăm vaste domenii ale realității în entități unitare și, pe această bază, să dezvăluim corelația dintre structura și funcțiile acestora. Structura reprezintă modul de organizare internă a unui sistem. Aceasta presupune mai multe variante de structurare, alternativ sau simultan funcționale.

Viziunea holistă sau "gestaltistă" (germ. *gestalt* = structură, configurație), apărută în secolul al XX-lea, ca reacție față de asociaționism, constituie una dintre sursele întemeierii teoriei generale a sistemelor.

2. Tipuri de sisteme

Proprietatea de organizare sistemică o întâlnim atât în natură, cât și în societate. În funcție de aceste două mari domenii ale existenței, putem vorbi de două categorii de sisteme:

1) *Sisteme naturale*, existente la nivelul organizării fizice, chimice, biologice și cosmice a existenței, pe care omul le găsește în natură sau le realizează în conformitate cu legile naturii;

2) *Sisteme create de oameni* în spațiul social al existenței lor:

a) *sisteme tehnice* (exemplu: un sistem de transmisie sau un ansamblu de aparate)

b) *sisteme concepționale* (cum ar fi un sistem de idei)

c) *sisteme de acțiune* (analiza, proiectarea și realizarea unui obiectiv reprezintă un sistem de acțiune dacă este organizat în mod corespunzător)

d) *sisteme ingineresti* (sisteme de producție industrială ori sisteme informatice)

e) *sisteme economice*² (sistemul financiar-bancar, cel al producției, repartiției și consumului, al conducerii, al economiei de piață etc.)

f) *sisteme sociale* (patriarhale, moderne; capitaliste, socialiste; democratice, autocratice etc.)

În literatura sociologică se face distincția, de reală importanță metodologică, între sistemele finaliste și sistemele de interacțiune:

² *Idem*

1) *Sistemele finaliste* sunt acele sisteme a căror organizare și dinamică vizează îndeplinirea unei finalități generale exprese, prin convergența funcțională a unei mulțimi de acțiuni. Din componența unui sistem finalist fac parte:

a) *actorii* sau agenții, care pot fi indivizi, grupuri și colectivități;

b) *acțiunile* sau comportamentul agenților, reprezentând însăși esența sistemului;

c) *relațiile de interdependență* dintre componentele sistemului.

Finalitatea unui sistem social, ca justiția, de pildă, este realizarea dreptății între oameni; finalitatea întreprinderii industriale ca sistem este producția unor bunuri materiale specifice; finalitatea sistemului medical este vindecarea bolnavilor și protejarea stării de sănătate a populației ș.a.m.d.

2) *Sistemele de interacțiune* sunt formate din mai multe subsisteme, de regulă finaliste, între care apar interacțiuni specifice, ce generează un anumit echilibru. Întrucât sistemul de interacțiune este rezultatul interdependenței mai multor sisteme orientate finalist, acesta apare ca un suprasistem (sistem de sisteme)³.

Sociologul francez R. Boudon exemplifică sistemul de interacțiune prin rândurile la două case de bilete învecinate, rânduri care tind să devină egale. Apariția situației de egalitate nu este o finalitate a sistemului celor două rânduri, ci rezultanta finalității urmărită de fiecare persoană pentru a-și micșora așteptarea.

Cunoașterea tipurilor de sisteme este importantă pentru alegerea genului de analiză sistemică adecvată tipului de sistem studiat. De pildă, analiza sistemelor finaliste se poate realiza în două variante:

1) *Prin analiza funcțională apriorică*, ce pornește de la finalitatea generală sau de la cerințele fundamentale ale funcționării sistemului

³ Cf. *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993, p.553

și urmărește depistarea elementelor care satisfac respectivele cerințe funcționale. Exemplu: cele patru imperative funcționale, subliniate de T. Parsons, de la care trebuie plecat în studierea unui sistem social: stabilitatea, integrarea sau coordonarea internă, realizarea obiectivului și adaptarea. De asemenea, întreprinderea ca sistem presupune același fel de analiză, pornindu-se de la finalitatea ei generală stabilită și de la principalele sale cerințe funcționale: de producție, de marketing, de personal, de cercetare și dezvoltare.

2) *Prin analiza funcțională aposteriorică*, fiind inversă față de cea apriorică, în sensul că pornește de la descrierea și explicarea organizării interne a sistemului (roluri, norme de acțiune etc.), urmărind să dezvăluie funcția îndeplinită de fiecare dintre elementele sale componente.

La rândul lor, sistemele de interacțiune implică alte tipuri de abordare sau de analiză:

1) *Detectarea efectelor* interdependențelor dinamice dintre elementele sistemului, prin mijlocirea unui sistem de ecuații;

2) *Formularea legilor de compunere și agregare* a sistemelor de interacțiune, pornind de la cercetarea orientărilor sistemelor finaliste componente⁴.

Un tip aparte de sistem este cel al științelor. Acesta integrează disciplinele științifice, adică ansamblul cunoștințelor sistematice acumulate de oameni într-o anumită perioadă istorică:

1) *Grupul științelor despre existență*, care explică diversele domenii ale realității și tendințele evoluției lor:

a) *științele naturii* - fizica, chimia, biologia etc. și subramuri ale acestora, care studiază universul la nivel microcosmic, macrocosmic și megacosmic;

b) *științele sociale* - sociologia generală și alte științe sociale particulare, care studiază diferite domenii ale organizării sistemului social, cum ar fi: istoria, economia, dreptul, etica, politologia;

⁴ *Idem*

c) *științele gândirii* - logica și lingvistica, psihologia generală;

2) *Grupul științelor acțiunii*, care studiază raporturile dintre oameni și realitate, oferind criterii și strategii eficiente de acțiune:

a) *științele tehnice* - studiază structura uneltelor de producție și căile perfecționării lor, fiind divizate în industriale; agricole; de construcții și de urbanism, de transporturi și telecomunicații

b) *științele administrativ-organizaționale*

c) *științele medicale*

d) *științele instructiv-educative*

3) *Grupul științelor generale* sau de sinteză, ce studiază relațiile cantitative și modalitățile funcționale comune mai multor domenii sau tuturor domeniilor existenței și acțiunilor umane. Ex.: matematica, mecanica teoretică, cibernetica, teoria generală a sistemelor⁵.

3. Caracteristicile și componentele sistemului social-uman

Conceperea societății umane ca sistem este impusă de existența legăturilor strânse și a intercondiționărilor între diferitele compartimente de activitate economică, politică, științifică, artistică etc. Privită din unghiul de vedere al teoriei sistemelor, viața social-umană apare ca un sistem complex, a cărei rațiune constă în satisfacerea nevoilor și aspirațiilor omenești.

Definitorii pentru sistemul social-uman sunt capacitatea de autoreglare (autoorganizare) și faptul că își asumă deliberat anumite obiective și scopuri. De asemenea, posedă o anumită ierarhie internă, derivată din modurile specifice de organizare (de regulă, autocratică sau democratică).

⁵ Cf. *Dicționar de filozofie*, Editura Politică, București, 1978, p.639-640

Viața social-umană prezintă caracteristica de sistem la toate nivelele sale de structurare, începând de la familie ori grupurile de muncă și până la nivel de întreprindere economică, localitate, societate națională și globală, umanitate. Societatea mondială ca sistem este reprezentată de totalitatea interacțiunilor care apar și se dezvoltă între societățile constituente ale acesteia, precum și între sistemul macrosocial și sistemul macronatural (universul exterior mediului de ființare a omului). Intrările dinspre natură către sistemul uman global constau din energie, substanță și informații cu privire la trebuințele oamenilor, iar ieșirile sunt ilustrate de produsele realizate, de informațiile referitoare la măsura în care au fost îndeplinite cerințele vieții omenești.

Dacă vom considera ca sistem orice societate existentă geografic și istoric, atunci abordarea sistemică a acesteia impune să stabilim:

- 1) subsistemele componente;
- 2) interacțiunile cu alte societăți;
- 3) nivelul atingerii obiectivelor majore asumate de res

pectiva societate.

Așadar, abordarea sistemică a societății implică o perspectivă globală de interpretare (societatea umană ca sistem mondial) și o perspectivă restrânsă, particulară (societatea umană ca sistem comunitar, național).

În componența sistemului social național intră următoarele subsisteme, care au funcția de a-l potența și a realiza obiectivele sale (intermediare, finale; globale, particulare):

- 1) *economic*, integrând, la rândul său, industria, agricultura, comerțul, transporturile, comunicațiile etc;
- 2) *politic*: partide, organizații politice, parlament etc.
- 3) *demografic*: populația;
- 4) *moral*: totalitatea normelor și valorilor ce reglementează conduita socială a oamenilor;
- 5) *juridic*: ansamblul normelor și legilor elaborate de societate într-un moment dat al existenței sale;

6) *artistic*: valorile și creațiile din domeniile muzicii, picturii, sculpturii, coregrafiei, teatrului, literaturii, cinematografiei etc;

7) *instituțional*: diversele tipuri de instituții care reprezintă suportul organizării activităților sociale;

8) *grupă*: diferitele tipuri de grupuri și clase, de categorii sociale și profesionale, de comunități umane;

9) *tradițional*: obiceiuri, ceremonialuri, moduri de gândire, acțiune și comportament ce se moștenesc de la o generație la alta.

10) *cunoașterii și științelor*: ansamblul cunoștințelor dobândite de o societate în decursul dezvoltării sale istorice și care, pe un anumit plan, se cristalizează în teorii, principii, postulate, modele etc., specifice științelor despre natură, om și societate;

11) *educațional și de instruire școlară*: totalitatea formelor de educație și rețeaua de învățământ;

12) *managerial și de conducere*: având ca funcție organizarea și coordonarea întregii activități a sistemului social.

13) *valorilor*: după care se orientează o societate (pe care le prețuiește, cultivă și protejează).

14) *acțiunilor sociale*;

15) *comunicațiilor și mass-media*.

“Orice sistem social-uman *produce* ceva, adică realizează o finalitate, un obiectiv: un bun material, un serviciu etc. Întreprinderile industriale produc bunuri materiale, întreprinderile de deservire produc servicii, sistemele politice produc organizarea și conducerea societății în ansamblu, familia produce oameni formați în vederea participării la viața socială, precum și satisfacerea unor multiple necesități personale...”⁶, școala pregătește forța de muncă necesară economiei ș.a.m.d. În realizarea obiectivului general al unui sistem social ori a obiectivelor sale particulare se întâlnesc procese de inerție, de rezistență socială ori de accelerare, de alimentare

⁶ Cătălin Zamfir, *Psihosociologia organizării și a conducerii*, Editura Politică, București, 1974, p. 55

energetică a forțelor sociale angajate în îndeplinirea respectivelor obiective.

Calitatea de sistem, subsistem și suprasistem se află în funcție de câmpul de referință. De pildă, învățământul este un subsistem al sistemului social, însă față de componentele sale (școli, universități etc.) este un sistem. Relațiile dintre sistemele macrosistemului social pot fi de subordonare, de supraordonare, de vecinătate, de cooperare, competiție, de influență reciprocă.

Toate tipurile de sisteme, inclusiv cel social, se caracterizează printr-o *stare de echilibru intern*, echilibru care poate fi *static* sau *dinamic*. “Echilibrul static reprezintă o configurație de stări a elementelor sistemului care sunt reciproc compatibile, prezentând deci o mare stabilitate. În acest sens, un sistem poate avea mai multe configurații, stări interne posibile, fiecare posedând un grad ridicat de stabilitate”. Sistemele care au un echilibru dinamic prezintă ca element definitoriu “faptul că schimbările interne sunt continue, fără a se ajunge la forme de echilibru înalt stabile. Echilibrul reprezintă mai mult un proces continuu de echilibrare și reechilibrare”⁷.

Un exemplu edificator de sistem dinamic este cel formulat de către colectivul de cercetători condus de D.M. Meadows, în lucrarea *Limitele creșterii* (1972). Pentru a analiza dinamica sistemului social mondial, aceștia au avut în vedere un grup de cinci indicatori fundamentali: producția industrială, producția agricolă, resursele naturale, populația și poluarea. Evoluția fiecărui parametru influențează starea celorlalți parametri și, toți laolaltă, imprimă un anumit dinamism sistemului mondial.

Dacă în viziunea lui T. Parsons și a altor sociologi funcționaliști, starea de echilibru intern este generată de ordinea, cooperarea și consensul ce trebuie să caracterizeze orice sistem social, G. S. Homans “introduce în definirea echilibrului social inclusiv *mișcările virtuale*, generate de capacitatea subiectului uman

⁷ Cf. *Dicționar de sociologie*, p.552

de a anticipa consecințele acțiunilor sale.” În cercetarea echilibrului social, Homans ia în considerație și controlul sistemului, ca premisă a echilibrului social, afirmând că: “Starea unui sistem social, în care controlul este efectiv, reprezintă echilibrul sistemului”⁸. El ajunge să aprecieze că la originea tuturor dezechilibrelor și contradicțiilor sistemului social se află *natura umană*.

“Echilibrul static și dinamic al sistemului social nu reprezintă în concepția lui Homans, spre deosebire de cea a lui Parsons, produse ale consensului, cooperării sau ale unor *imperative funcționale*. Dimpotrivă, starea de echilibru este un rezultat final, totdeauna însă *problematic*, al tensiunilor și conflictelor dinăuntrul sistemului. Echilibrul constituie, deci, doar o *rezolvare* a tensiunilor, care generează la rândul ei noi contradicții și *probleme* pentru sistem”⁹.

Alți autori, precum W. Buckley, renunță la analiza societății ca sistem, în schimbul examinării *comportamentului sistemic al organizațiilor sociale*, transferând demersul cognitiv de pe planul macrosociologic pe cel microsociologic. *Organizația* se distinge de alte tipuri de sisteme sociale prin:

- 1) antrenarea unui număr mare de membri, încât diversele activități sunt îndeplinite de indivizi diferiți (ceea ce permite diviziunea muncii);
- 2) activitate suficient de bine diferențiată funcțional, încât participanții să aibă poziții și roluri clare de realizat;
- 3) orientarea activității în mod explicit spre atingerea unui anumit scop, obiectiv ori a unei finalități;
- 4) existența unui subsistem diferențiat cu funcții de organizare, conducere și coordonare a întregii activități¹⁰.

⁸ Ion Ungureanu, Ștefan Costea, *Introducere în sociologia contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 145

⁹ *Ibidem*, p. 146

¹⁰ Cătălin Zamfir, *Psihologia organizării și a conducerii*, p. 15

Prin urmare, un sistem de activitate este o organizație dacă îndeplinește cele patru condiții menționate. Activitatea de cercetare a unui om de știință, de pildă, nu este o organizație pentru că, deși îndeplinește trei din cele patru condiții, ea este înfăptuită doar de un singur om.

În literatura sociologică se consideră că *activitatea* este cea mai simplă unitate a vieții social-umane care posedă caracteristica de sistem. Aceasta “reprezintă un sistem de comportamente, de acțiuni astfel organizat și orientat încât să realizeze o anumită finalitate: cititul unei cărți, producerea unui bun, construirea unei case. Ceea ce distinge un sistem social de un sistem uman individual este participarea mai multor persoane la respectiva activitate. Dacă cititul unei cărți de către o persoană reprezintă un sistem uman individual, ridicarea unei case de către un grup de constructori reprezintă un sistem social.”¹¹

Societatea este alcătuită dintr-o diversitate de serii de sisteme de activități social-umane. Dintre acestea, numai unele au caracter de organizație: o școală, un teatru, o întreprindere economică, un partid politic ori o primărie. Viața de familie, lectura unei cărți sunt activități, fără a putea fi denumite organizații.

Orice activitate social-umană are un conținut relativ complex, în sensul că este compusă dintr-o multitudine de alte activități mai simple, ce se deosebesc calitativ și funcțional. Desfășurarea lor conjugată are ca efect realizarea finalității respectivului sistem de activitate.

O problemă foarte importantă pentru cercetarea sociologică o constituie evaluarea eficacității sistemelor social-umane, adică a gradului în care reușesc să realizeze funcțiile lor finale, să satisfacă cerința funcțională a existenței lor. Dacă în cazul unor sisteme economice sau tehnice avem criterii acceptabile de măsurare, în cazul sistemului social sau medical, de pildă, ori a sistemului social

¹¹ Vezi *Dicționar de sociologie*, p. 552

național, astfel de criterii și indicatori de apreciere a eficacității nu au o relevanță științifică îndeajuns de elocventă.

4. Tipuri de societate globală

Societatea constituie însuși obiectul de studiu al sociologiei, fiind înțeleasă ca o *totalitate complexă*, ca un *sistem de relații* între oameni pe plan politic, economic, moral, artistic, religios etc. Diversitatea societăților cunoscute în istoria umanității i-a obligat pe anumiți sociologi să renunțe la tratarea societății în general – dat fiind caracterul abstract și inoperant al conceptului – dovedind interes pentru construcția unor *tipuri* de societate. În tradiția *sociologiei europene* s-a afirmat tendința de a se porni de la societatea globală pentru a putea fi determinate fenomenele economice, politice, culturale, demografice etc. – interne acesteia –, în timp ce în *sociologia americană* s-a conturat, în special, preocuparea de a se pleca de la domeniile sociale particulare și micile societăți, din a căror asociere s-a extras conținutul termenului de societate globală.

a) Noțiunea de *societate globală* permite realizarea unei vederi sintetice asupra realității sociale și observarea ei ca o totalitate organică, indiferent de granițele geografice și diversitatea grupărilor omenești. George Gurvitch a considerat că realitatea socială se prezintă ca o multitudine de compartimente și paliere ierarhice, diferitele ei “etaje” putând fi grupate în trei tipuri sau genuri:

- 1) tipurile de *manifestări ale sociabilității*;
- 2) tipurile de *grupări particulare* (clasele sociale reprezentând ele însele un tip special de grupări umane);
- 3) *societățile globale*. Acestea sunt “fenomenele sociale cele mai vaste și mai impunătoare, cele mai bogate în conținut și influență, într-o realitate socială dată. Ele depășesc în plenitudine și autoritate nu numai grupările funcționale și clasele sociale, dar chiar

și ierarhiile lor în conflict”¹². Denumite de G. Gurvitch și “macrocosmosuri de macrocosmosuri sociale”, societățile globale “au o suveranitate juridică, delimitând competența tuturor grupărilor integrate în ele (inclusiv statul...)”, o “suveranitate socială” (posedă o preponderență asupra componentelor sale) și o “suveranitate economică” (nu se manifestă, însă, întotdeauna).

Alt sociolog francez – André Akoun – subliniază că societățile globale se caracterizează, în general, printr-o “unitate geografică” și o “unitate psihică” (având, așa cum sesiza R. K. Merton, o “conștiință colectivă”, adică un fond de valori comune și fundamentale în funcție de care e modelat comportamentul indivizilor, din care derivă rolul lor de sistem integrator)¹³.

G. Gurvitch a remarcat faptul că orice societate globală este structurată, de regulă, în organizații. “Din punct de vedere morfologic – adaugă el – societățile globale sunt, în majoritatea lor, la foarte mare anvergură; acest caracter îl regăsim la națiunile moderne, ca și la imperiile orientale sau la Roma imperială, fără a insista asupra diferitelor societăți internaționale. Numai triburile, societățile patriarhale și unele cetăți antice au fost de anvergură adeseori redusă, fără să le lipsească însă tendințe de expansiune”¹⁴.

b) *Tipuri de societăți globale*. Marcel Mauss, unul dintre reprezentanții școlii durkheimiene, a distins patru categorii de societăți globale, luând drept criterii de clasificare dimensiunile lor și forma de integrare politică:

- 1) “*grupe politice familiale*, egale și amorfe în interior, compuse din egali, cum a fost Israel înainte de a intra în Canaan,

¹² Vezi *Traité de sociologie générale*, sous la direction de G. Gurvitch, P.U.F., Paris, 1960

¹³ André Akoun, *Societățile globale*, în *La Sociologie. Les idées - les oeuvres - les hommes*, Paris, 1970, p. 422 și urm.

¹⁴ Georges Gurvitch, *Societățile globale și tipurile lor*, în vol. *Sociologia franceză contemporană*, Antologie întocmită de Ion Aluș și Ion Drăgan, Editura Politică, București, 1971, p. 382

viitorii romani înainte de fondarea Romei" sau sistemul organizării în clan;

2) "*societățile tribale*" (caracterizate printr-o organizare durabilă, liderii exercitând statornic puterea – în mod democratic, aristocratic ori monarhic);

3) "*popoarele*" – care precedă societățile de tip național – definite de M. Mauss prin aceea că asemenea societăți dispun de putere centrală, dar instabilă, și nu au "o eficacitate suficientă pentru integrarea diferitelor părți";

4) "*națiunea*" sau "societatea integrată din punct de vedere material și moral, are puterea stabilă, permanentă, frontiere determinate, relativă unitate morală, mentală și culturală de habitaturi care aderă în mod conștient la stat și la legile sale"¹⁵.

G. Gurvitch a stabilit mai multe tipuri de "societăți globale prometeice sau istorice", cum le numește el, pornind de la structurile lor și depășindu-le, pentru a ajunge la următoarele fenomene sociale totale sau societăți globale:

1) "Teocrațiile charismatice;

2) Societățile numite patriarhale;

3) Societățile feudale;

4) Societățile globale în care predomină cetățile-state, devenind imperii;

5) Societățile dând naștere capitalismului incipient și absolutismului «luminat»;

6) Societățile globale democratice-liberale, corespunzând capitalismului concurențial;"

Gânditorul francez a mai adăugat încă patru tipuri de societăți globale – apreciate, în anii '60, când și-a elaborat studiul, ca aflându-se "în luptă":

1) "Societatea dirijată, corespunzând capitalismului organizat, dezvoltat pe deplin;

¹⁵ Apud A. Akoun, *op.cit.*, p. 427-428

2) Societatea fascistă, având o bază tehnobirocratică;

3) Societatea planificată după principiile etatismului colectivist;

4) Societatea planificată după principiile colectivismului pluralist"¹⁶.

În literatura sociologică se întâlnesc și alte tipologii de societăți globale, ele diferențiindu-se în raport de criteriile de clasificare utilizate. Astfel, unii autori operează cu noțiunile sau tipurile de societăți *sălbatic* și societăți *civilizate*, societăți *primitive* și societăți *istorice*, societăți *militare* și societăți *industriale*, societăți *autoritariste* (totalitariste) și societăți *liberaliste* (democratice), societăți *culte* și societăți *civilizate* etc. Termenii acestor diade tipologice sunt prezentați, deseori, prin opoziție și conținutul lor nu e stabilit în funcție de anumite delimitări geografice, ci pe baza unor *elemente constitutive* esențiale și comune. Așa, de exemplu, tipul de "societate industrială" își află corespondența concretă în varii regiuni geografice: Japonia ilustrează acest tip în Asia; Germania, Franța, Anglia etc. în Europa; Canada ori S.U.A. în granițele continentului american.

Realitatea socială cea mai adecvată conceptului de "societate globală" este considerată, totuși, a fi *națiunea modernă*. O atare înțelegere poate fi motivată prin aceea că permite analizei sociologice să depășească nivelul abordărilor abstracte, națiunea fiind, în momentul de față, tipul de societate globală cel mai răspândit pe glob și cu trăsăturile concrete, comune, cele mai evidente:

1) *delimitarea teritorială* între granițe determinate;

2) o *viață economică unitară*, dominată de acțiunea marii industrii și existența unei piețe comune pentru toate regiunile componente;

3) o vastă și densă *rețea de comunicații și transport*;

4) o *tradiție istorică și culturală specifică*;

¹⁶ G. Gurvitch, *op. cit.*, p. 383

5) anumite *particularități psihologice*;

6) *limba oficială comună* etc.

Modul de interacționare și funcționare a tuturor acestor caracteristici imprimă națiunii o configurație aparte, se integrează ei ca societate globală, reprezentând, totodată, structura comună oricărei națiuni.

5. Principalele unități de viață socială

Realitatea social-umană se prezintă ca un ansamblu de unități aflate mai mult sau mai puțin în interacțiune. Prin *unitate socială* se înțelege orice formă coerentă, organizată și durabilă de cooperare a unor oameni în vederea realizării unor scopuri comune. Diferența dintre o unitate socială și alta constă în obiectivele majore urmărite și mijloacele utilizate pentru realizarea lor. De exemplu, obiectivul unei întreprinderi industriale este producția de bunuri cu mijloace mașiniste pentru satisfacerea unui consum social de masă; școala satisface trebuințele instructiv-educative și de calificare a forței de muncă; primăria satisface trebuințele administrativ-locale. Toate aceste unități sunt forme de colaborare între oameni, însă scopurile lor sunt diferite, mijloacele folosite sunt, de asemenea, diferite, precum și finalitatea lor este diferită¹⁷. Prin urmare, unitățile au calitatea de elemente care compun viața socială, fiind la baza constituirii și funcționării societății umane.

Denumirea de unitate socială este o expresie generică ce desemnează orice grupare, comunitate ori colectivitate umană, asociație, organizație sau instituție socială. Oricât de simple ar fi, unitățile sociale alcătuiesc o *grupare de indivizi*, care reprezintă o totalitate dinamică de viață socială. Între membrii unei unități sociale apar anumite relații, a căror configurație structurală îi imprimă

¹⁷ Traian Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 50, 55 și cont.

unității specificitate și, implicit, un mod aparte de manifestare în viața comunității, în activitatea economică, politică și culturală, socială în sens larg. O unitate socială este întotdeauna o rețea sau un *sistem de relații sociale*, supuse unor norme, deprinderi și obiceiuri, care evoluează în timp.

Printre unitățile sociale caracteristice zilelor noastre se numără: familia, școala, clasa de elevi sau grupa de studenți, întreprinderea, echipa de muncă, partidele politice, asociațiile culturale, științifice, sportive, civice, grupurile, inclusiv de prieteni, satul, orașul, cartierul, comunitatea națională sau națiunea (socotită de D. Gusti drept o "unitate socială tip"), primăria, tribunalul etc. Anumite unități sociale – precum familia ori școala, de exemplu – sunt, în același timp, și instituții sociale.

Ca părți constitutive ale societății, unitățile sociale se află în legătură unele cu altele, iar din interacțiunea lor pot să rezulte unități sociale mai complexe, cu calități noi, așa cum este, de pildă, orașul. Unitățile sociale cunosc prefaceri permanente, generând diverse procese sociale. Printre cele mai vechi instituții sociale se evidențiază familia și satul, care s-au cristalizat încă de la începuturile organizării vieții social-umane. Familia este cea mai importantă unitate socială, aflându-se la originile societății și reprezentând ea însăși cea mai simplă și elementară formă de societate.

Deși se deosebesc prin scopurile sau obiectivele special urmărite, unitățile sociale nu trăiesc izolat, ci ele cooperează, acționează în așa fel încât, în final, servesc scopul fundamental al sistemului social din care fac parte. "S-a constatat – nota D. Gusti – că se poate verifica oricând experimental că scopurile unităților sociale formează, cauzal și funcțional, o unitate indestructibilă și deci scopul individual nu trebuie să contrazică scopul social, scopul social, pe cel național, și cel național, scopul umanitar. Și nici invers"¹⁸.

¹⁸ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. I, Editura Academiei, București, 1958, p. 367

În cercetările întreprinse de membrii "colii sociologice de la București, unitățile sociale au fost clasificate în trei mari categorii sau tipuri fundamentale:

1) *comunități*, fiind considerate, în rândul acestora, toate formele de viață socială din care individul face parte prin naștere: familia, grupul de rudenie, apartenența etnică sau naționalitatea, limba maternă, localitatea, cetățenia, religia etc.

2) *instituții sociale*, care au un caracter formal, fiind organizații stabilite de către societate, în speță de către stat în epoca noastră, pentru îndeplinirea unor sarcini specializate, pe baza unor reguli precise de organizare și funcționare, din care fac parte numai cei anume "autorizați" și nu se referă decât la cei anume "vizați". Față de comunități, în special de tip familial, care exercită asupra oamenilor o influență constantă (de la naștere până la moarte), instituțiile au o înrăurire limitată asupra acestora și strict reglementată (ex.: durata învățământului obligatoriu, examenele etc., în cazul instituțiilor școlare).

3) *grupări sau asociații*, fiind vizate "colective bazate pe simplul consimțământ al părților, pe înțelegere tacită sau expresă, eventual pe convenții sau contracte, în care nu intră și nu rămâne decât cine vrea, cu singura condiție a acceptării celorlalți membri sau a unor învoielii libere." Se deosebesc de comunități prin faptul că nimeni nu se naște într-o asociație și de instituții prin aceea că nu funcționează pe baza vreunui statut ori regulament (ex.: grupurile de prieteni, de joacă ale copiilor, de petrecere, de ajutor, cetele de colindători etc.).¹⁹

¹⁹ Traian Herseni, *op. cit.*, p. 205-206

SELECȚIE DE TEXTE

1. Perspective de analiză a sistemelor sociale

Talcott Parsons
Edward Shils

Valori și sisteme sociale

Teoria acțiunii este o schemă conceptuală pentru analiza comportamentului organismelor vii. Ea concepe aceste comportamente ca fiind orientate spre anumite scopuri în anumite situații cu ajutorul unei cheltuieli de energie reglate normativ.

Fiecare acțiune aparține unui actor și are loc într-o situație ce constă din obiecte. Obiectele pot fi alți actori sau pot fi obiecte fizice ori culturale. Fiecare actor are un sistem de relații cu obiectele; acesta se numește „sistemul de orientări”. Obiectele pot fi obiecte-pintă, resurse, mijloace, condiții, obstacole sau simboluri. Ele pot deveni catexe (dorite sau nu) și li se pot atașa diferite semnificații (adică, ele pot însemna lucruri diferite pentru oameni diferiți). Prin semnificațiile și catexele ce li se atașază, obiectele pot fi organizate în sistemul de orientări al actorului.

Acțiunile nu sunt, empiric vorbind, discrete, ci apar în constelații pe care le numim „sisteme”. Ne interesează trei sisteme, trei moduri de organizare a elementelor acțiunii; aceste elemente sunt organizate ca sisteme sociale, ca personalități și ca sisteme culturale. Deși toate trei modurile sunt extrase conceptual din comportamentul social concret, referenții empirici ale celor trei abstracțiuni nu se găsesc pe același plan. Sistemele sociale și personalitățile sunt concepute ca moduri de organizare a acțiunii motivate (sistemele sociale sunt sisteme de acțiune *motivată* organizată în jurul relațiilor dintre actori; personalitățile sunt sisteme de acțiune *motivată*, organizată în jurul organismului viu). Pe de altă parte, sistemele culturale sunt sisteme de pattern-uri simbolice (aceste pattern-uri sunt create sau manifestate de actori sociali individuali și se transmit sistemelor sociale prin difuziune sau la personalități prin învățatură).

Un sistem *cultural* este un sistem care are următoarele caracteristici: (1) Sistemul nu este constituit nici prin organizarea interacțiunilor, nici prin organizarea acțiunilor unui singur actor (ca atare), ci mai degrabă prin organizarea valorilor, normelor și simbolurilor care dirijează opțiunile actorilor și care limitează tipuri de interacțiune ce pot să apară între aceștia; (2) Astfel, un sistem cultural nu este un sistem empiric în același fel ca o personalitate sau un sistem social; deoarece el reprezintă un anumit mod de a extrage elementele din aceste sisteme. Dar aceste elemente pot exista separat ca simboluri fizice și

pot fi transcrise dintr-un sistem empiric de acțiune în altul; (3) Într-un sistem cultural, structura normelor de reglementare (și celelalte elemente culturale ce îndrumă opțiunile actorilor concreți) nu poate fi constituită din elemente întâmplătoare sau nelegate. Dacă în acest sistem cultural se manifestă organizarea unui sistem empiric de acțiune, el trebuie să aibă un anumit grad de consecvență; (4) Astfel, un sistem cultural este un pattern al culturii ale cărei părți diferite sunt legate între ele pentru a forma sisteme de valori, sisteme de credințe și sisteme de simboluri expresive.

Sistemele sociale, sistemele de personalitate și sistemele culturale sunt obiectul critic al teoriei acțiunii. În primele două cazuri, sistemele însele sunt înțelese ca actori a căror acțiune e concepută ca fiind orientată spre anumite țeluri și spre satisfacerea unor nevoi, ca apărând în diferite situații, folosind energie și fiind normativ reglementată. Analiza celui de-al treilea fel de sistem este esențială pentru teoria acțiunii deoarece sistemele de standarde de valori (criteriile de selecție) și alte structuri ale culturii, atunci când sunt instituționalizate în sisteme sociale și interiorizate în sisteme de personalitate, îndrumă actorul atât în ce privește scopurile, cât și în ce privește reglementarea normativă a mijloacelor și activităților expresive, ori de câte ori nevoile actorului îi permit o opțiune în aceste probleme...

Orientarea spre valori se referă la acele aspecte ale orientării actorului care îl angajează în respectarea anumitor norme, standarde, criterii de selecție, de câte ori se află într-o situație neprevăzută care-i permite și îi cere să facă o alegere. De câte ori un actor este obligat să aleagă între diferite obiecte-țintă, de câte ori este obligat să aleagă ce nevoie își va satisface sau în ce măsură o va satisface – de câte ori este obligat să facă orice fel de alegere – orientările sale spre valori îl vor îndrepta spre anumite norme care îi vor îndruma opțiunile. Aceste orientări spre valori, care obligă omul spre respectarea unor reguli în selecțiile pe care le face între alternativele disponibile, nu sunt întâmplătoare, ci tind să formeze un sistem de orientări spre valori care îndreaptă individul spre un set organizat de reguli (astfel încât aceste reguli nu se contrazic). La nivelul cultural, vedem acest set organizat de reguli sau norme ca atare, extras – ca să spunem așa – de la actorul care se respectă datorită propriilor sale orientări de valori și în care acestea există ca necesități de a respecta aceste reguli. Astfel, o cultură include un set de standarde. Orientarea spre valori a individului este obligația sa de a le respecta. În ambele cazuri, analiza noastră despre normele respectării orientării spre valori poate fi aceeași.

[...] O tendință spre o reacție consecvent adecvată este și o tendință spre conformitate cu un pattern normativ. Cultura nu este doar un set de simboluri de comunicare, ci și un set de norme pentru acțiune.

[...] Pattern-urile orientărilor spre valori au fost alese drept elementele culturale cele mai importante în organizarea sistemelor de acțiuni deși sunt doar o parte a ceea ce definim drept cultură...

Asemenea sisteme de simboluri, a căror funcție de evaluare are prioritate, pot fi numite „idei normative” sau „simboluri de reglementare”. Ele sunt standardele de orientare spre valori sau ale modurilor de orientare, conform cărora actorul are obligația de a se orienta în funcție de un *echilibru* al consecințelor și implicațiilor; nu are libertatea să se orienteze spre simbolul cultural concret pe baza meritelor sale imediate și intrinsece. Astfel, orientarea sa spre un anume complex de simboluri trebuie să fie conformă cu imperativele sistemului mai larg de orientare normativă din care face parte. Astfel, sistemul normativ se dezorganizează...

Un sistem de simboluri de evaluare cuprinde:

(1) un subsistem de standarde pentru rezolvarea problemelor cognitive; (2) un subsistem de standarde pentru rezolvarea problemelor de *catexă* sau de apreciere; (3) un subsistem de standarde „morale” pentru integrarea diferitelor unități ale sistemului, diferitelor procese ale sistemului și altor diferite standarde implicate într-un singur sistem unificat...

Remarcăm că standardele valorilor morale sunt structuri difuze de orientare spre valori. Ele sunt organizatori ce definesc și integrează sisteme de acțiune în totalitate (și, de asemenea, multe subsisteme)...

Consistența completă a pattern-ului este un ideal-tip. Standardele morale pe baza cărora se acționează în realitate de către o personalitate concretă sau un sistem social nu poate avea totală consistență a pattern-ului; este chiar probabil ca o consistență empirică totală a pattern-ului să fie imposibilă. Inconsistența pe care deseori o observăm la pattern este cauzată de problemele de acomodare ce se nasc din dificultățile de articulare dintre sistemele de orientare spre valori și personalități sau sistemul social. Este o problemă empirică, izvorând din relația dintre sistemele culturale și sistemele de acțiune și din coexistența unei pluralități de subsisteme culturale în aceeași societate sau personalitate.

Evaluarea tuturor categoriilor semnificative din punct de vedere strategic ale lumii concrete este un *imperativ funcțional* al unui sistem de standarde morale. Ea este impusă de natura acțiunii umane. Un alt imperativ principal, nu neapărat în armonie cu primul, este maximizarea consistenței pattern-ului¹.

¹ Sistemele de acțiune sunt sisteme funcționale; sistemele culturale sunt sisteme simbolice în care componentele mențin între ele relații logice sau semnificaționale mai curând decât funcționale. De unde diferența între imperativele care sunt caracteristice celor două clase de sisteme. În sistemele de acțiune imperativele ce impun anumite adaptări asupra componentelor rezultă din posibilitățile empirice sau din necesitățile de coexistență pe care le vom numi insuficiente și din proprietățile actorului ca organism; în sistemele culturale, imperativele interne nu depind de compatibilități sau incompatibilități de coexistență. În sistemele culturale, trăsătura sistemică este coerența;

Orientarea evaluativă se confruntă cu evenimente situaționale ce pot fi atât „interpretate”, cât și transformate creator, dar în anumite limite. Caracterul recalcitrant al evenimentelor, mai ales convergența naturii organice a omului și sărăciei mijloacelor sau resurselor, impune anumite imperative funcționale asupra acțiunii. Nu e necesar și, desigur, nici probabil ca toate aspectele unei situații ce trebuie confruntată în sens practic să fie tratate de actor în conformitate cu toate canoanele unui sistem de valori dat. Diferitele sisteme de valori vor fi diferențiat selective în ce privește aspectele ce se potrivesc sau nu, sau în ce măsură, dar vor fi întotdeauna unele fapte² care vor fi *problematic* pentru orice sistem de valori. Ele pot fi tratate doar pe baza unor standarde care nu se vor potrivi cu principalele standarde ale actorului, oricare ar fi acesta.

Într-un sens, *faptele* sistemului de obiecte sociale sunt mai maleabile decât celelalte clase. Într-o măsură importantă, ele însele sunt un produs al sistemului cultural dominant în sistemul de acțiune. Astfel, atât omul cât și societatea sunt într-o oarecare măsură ceea ce ei cred. O reacție favorabilă din partea lui *alter* nu încalcă propriile valori ale *ego*-ului; pluralitatea interacțiunilor indivizilor care au valori comune constituite, într-un fel, o apărare împotriva atacurilor la adresa acestor valori. Totuși, eficiența unei asemenea apărări are limite clare dacă valorile în discuție sunt în conflict grav cu imperativele funcționale ale sistemelor de acțiune cu care se lucrează. Datorită unora dintre aceste imperative funcționale, devine improbabil ca structura concretă, reală, a oricărui sistem concret de acțiune să permită realizarea unei potriviri deplină a diferitelor părți ale *oricărui* sistem de valori. Prin urmare, trebuie să existe un fel de adaptare sau potrivire între ele. Un mod de adaptare este tendința de a „forța” structura sistemului obiectelor sociale să se conformeze sistemului de valori, cu prețul unei tensiuni sporite. Un alt mod de adaptare este de a tolera și, în măsuri diferite, de a instituționaliza în sistemul social sau de a internaliza în sistemul personalității anumite pattern-uri valorice care nu se armonizează cu accentele majore ale sistemului dominant de valori. Inconsistențele pattern-urilor valorice sunt ajustate intra-individual prin mecanismele de apărare și inter-individual prin mecanisme de control social, cum ar fi izolarea și îndepărtarea.

Sursa: Talcott Parsons, Edward Shils, *Valori și sisteme sociale*, în Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman (coord.), *Cultură și societate. Dezbatere contemporană*, Institutul european, Iași, 2001, p. 40-44

exponentele sistemului cultural sunt fie logic consistente sau semnificațional congruente.

² Faptele problematice în sensul de aici sunt acelea pe care trebuie să le înfrunți dintr-un imperativ funcțional și care necesită reacții cu conotații valorice ce sunt incompatibile cu sistemul de valori fundamental al actorului.

Capitolul XII

POPULAȚIA LUMII ȘI PROBLEMELE GLOBALE ALE OMENIRII

1. Vechimea și distribuția spațială a populației mondiale

Procesul de formare, diferențiere, dezvoltare și dezagregare al societăților omenești este intim legat de evoluția populației. Deși până în prezent a avut loc, pe ansamblu, o creștere continuă a numărului oamenilor pe planeta noastră, întâlnim și perioade de stagnare și regres, ceea ce denotă că procesul nu a fost uniform. Este evident, însă, că de la primii hominizi (caracterizați prin poziție verticală și inteligență superioară maimuțelor), care au apărut în Africa (probabil, orientală), și până la *homo sapiens sapiens* (ultima verigă a lanțului evolutiv al speciei noastre, care se presupune că ar fi apărut în Asia de Vest, cu 40.000 sau 35.000 ani î.Hr.), numărul ființelor umane a sporit continuu. Concomitent, acestea s-au răspândit pe toate continentele, în valuri succesive de colectivități restrânse, și au ocupat întreg uscatul încă din era mezolitică (situată între paleolitic și neolitic).

Omul actual a ajuns în Africa, se pare, între anii 35 mii și 34 mii î.Hr.; în Europa, din anii 35 mii î.Hr.; în Asia, procesul de populare a fost timpuriu, între anii 40 mii și 35 mii î.Hr., unele grupuri umane ajungând până în Australia, apoi în Tasmania și Noua Guinee; în America, popularea s-a făcut, probabil, cu 27 mii ani î.Hr. (prin strămoșii Bering). „Cu toate acestea, numărul populației era extrem de redus înainte de descoperirea agriculturii, paleodemografiile apreciind că la sfârșitul glaciațiunii Würm numărul populației nu

depășea 4-5 milioane de locuitori, respectiv cu peste 1000 de ori mai puțin decât populația actuală¹.

Demograful francez Jean Nœl Biraben a stabilit trei faze istorice de creștere a populației mondiale:

- a) între 40 mii și 35 mii ani î. Hr. – corespunzătoare folosirii tehnicii de cioplire a pietrei și descoperirii și folosirii uneltelor;
- b) între 10 mii și 5 mii ani î. Hr. – când se descoperă tehnicile agricole și sunt domesticite animalele;
- c) de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și care continuă și în zilele noastre – caracterizată prin apariția și perfecționarea sistematică a mijloacelor tehnice industriale.

Se apreciază că, în epoca paleoliticului superior, populația de pe întreg globul nu depășea un milion de oameni (fiind direct dependentă, sub aspectul procurării hranei, al construirii adăpostului, al variațiilor temperaturii ș.a. de cadrul natural în care trăia). Abia la sfârșitul Paleoliticului se crede că a avut loc o creștere însemnată a numărului oamenilor, care ar fi ajuns la 4-5 milioane. Între anii 6.000 și 5.000 î.Hr., omenirea a cunoscut progrese economice și sociale, favorizate de utilizarea tehnicilor agricole și domesticirea animalelor (care au impus traiul sedentar), de existența surplusului alimentar (generator de schimburi de bunuri), de apariția unor activități non-agricole (prelucrarea lemnului, a metalului, țesutul etc.) și formarea primelor orașe. Este evident faptul că aceste activități economico-sociale și-au pus amprenta asupra procesului de reproducere a populației mondiale, care, în anul 5.000 î.Hr., ar fi atins cifra de 80 milioane, pentru ca, la începutul erei creștine, să ajungă la 250 milioane de persoane.

În primul an al erei noastre, majoritatea populației lumii (85%) era concentrată pe continentul euro-asiatic. Europa avea circa 30 milioane locuitori, cei mai mulți (20 milioane) fiind concentrați în

arealul mediteranean (în jur de 7 milioane pe teritoriul Italiei de astăzi, 5 milioane în Franța și 5 milioane în Peninsula Iberică). Cele mai mari bazine demografice pe continentul asiatic erau China (peste 70 milioane locuitori) și subcontinentul indian (circa 45 milioane oameni). Se consideră că pe întreg continentul asiatic trăiau 170 milioane locuitori. Mesopotamia, una dintre cele mai vechi civilizații umane cunoscute, avea, la începutul erei creștine, doar 17% din populația Asiei și se afla într-o fază de declin demografic (în milenii anterioare, populația sa reprezenta 25% din totalul populației asiatice). Continentul american era, la aceeași dată, aproape nelocuit (excepție făcând Mexicul – 1,5 milioane locuitori), iar continentul african era populat îndeosebi pe coasta sudică a Mediteranei (Egipt – 4 milioane locuitori, Maghreb – 3,7 milioane) și într-o măsură mai mică pe partea vestică (Sudan – 2 milioane locuitori)².

Din anul I după Hristos, când populația lumii era de 250 milioane oameni, a urmat o perioadă de scădere a acestora – la 200 milioane, în secolele V-VI (datorită unor epidemii), apoi de creștere în Evul Mediu – la peste 450 milioane, și din nou de declin – în veacul al XIV-lea (din cauza ciumei), după care se înscrie pe un trend ascendent continuu: 750 milioane în anul 1750; 950 milioane în anul 1800; 1,250 miliarde în anul 1850; 1,650 miliarde în anul 1900; 2,5 miliarde în anul 1950.

În privința perioadei și a ritmului de mărire a populației mondiale se pot distinge două faze: una, de *creștere lentă*, care durează până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și, alta, consecutivă, de *sporire rapidă*. Astfel, dacă omenirii i-au trebuit mai multe milioane de ani pentru a atinge un miliard de suflete (în 1830), ulterior, intervalul de timp pentru înmulțirea acestora s-a redus considerabil. În decurs de un secol (1830-1930) a ajuns la 2 miliarde de persoane, apoi la 3 miliarde în răstimp de trei decenii (1930-1960), la 4 miliarde în 16 ani (1960-1976), la 5 miliarde în 11 ani (1976-1987)

¹ George Erdeli, Liliana Dumitrache, *Geografia populației*, ed. a 2-a, Editura Corint, București, 2004, p. 59-60

² *Ibidem*, p. 96

și la 6 miliarde în 12 ani (1987-1999)³. Actualmente, populația globului are peste 6 miliarde de oameni (în anul 2002, de pildă, avea deja 6,211 miliarde).

Datele statistice atestă faptul că, în cursul secolului al XX-lea, populația din întreaga lume a crescut de patru ori mai repede decât în cursul veacului al XIX-lea (când se înregistrează, de asemenea, o creștere fără precedent a populației). Repartiția populației globale pe mari regiuni geografice, la nivelul anului 2000, când atinsese cifra de 6 miliarde, se prezintă astfel (milioane)⁴:

Asia	3634,3	America Latină	511,3
Africa	766,6	America de Nord	307,2
Europa	728,9	Oceania	30,0

Cele peste 6,2 miliarde de oameni, înregistrați la începutul veacului al XXI-lea, trăiesc în 186 de țări ale lumii. Numărul populației este inegal distribuit pe țări, variind de la câteva zeci de mii de locuitori, în unele, la peste un miliard, în altele. De asemenea, putem considera că populația globului este mult mai mare decât cea oficial evaluată, dacă avem în vedere că în anumite zone geografice greu accesibile sau de nepătruns își duc traiul o serie de comunități umane relativ sau complet izolate de civilizația și viața contemporană (rămânând în afara evidențelor statistice).

Țările din lumea a treia au înregistrat o veritabilă explozie demografică, mai cu seamă în a doua jumătate a veacului al XX-lea. S-a ajuns la situația ca populația fostelor colonii, în special din Africa, să depășească cu mult numărul populației vechilor metropole. Populația din Africa este inegal repartizată pe țări, situații similare întâlnindu-se și pe alte continente. Menționăm că, în anul 2002, peste 33% din totalul populației continentului african locuia în trei țări: Nigeria (120 milioane), Egipt (70,3 milioane) și Etiopia (66 milioane).

³ Cf. *Etat de la population mondiale*, F.N.U.A.P., 1999

⁴ *Ibidem*, 2000

Mai mult de jumătate din populația Americii Latine se află în Brazilia (174,7 milioane locuitori) și Mexic (101,8 milioane locuitori).

În perioada 1950-2002, *ritmul de creștere* a populației a fost mai ridicat în societățile subdezvoltate decât în cele dezvoltate – capabile, așa cum se știe, să-și gestioneze problemele social-educative ale cetățenilor, în special cele ale supraaglomerărilor urbane. De exemplu, ritmul de creștere a populației din țările subdezvoltate a fost de peste 2% anual între 1950-1985, după care a manifestat o ușoară scădere, până la 1,60%, în cursul anului 2000. Populația din statele dezvoltate a scăzut, în schimb, în a doua jumătate a veacului al XX-lea, de la un ritm de 1,28% (1950-1955) la 0,30% (1995-2000), ceea ce indică o apropiere alarmantă de „creșterea 0”.

După calculele specialiștilor ONU (în varianta medie), populația globului ar putea ajunge în anul 2050 la circa 9,3 miliarde persoane, din care 8,2 miliarde vor fi locuitori ai țărilor mai puțin dezvoltate și doar 1,1 miliarde vor avea șansa de a trăi în societățile dezvoltate. Potrivit estimărilor demografice din țara noastră, populația României va cunoaște un declin accentuat în perspectivă, ajungând în anul 2025 la sub 20 milioane de locuitori (față de aproape 22 milioane în prezent), iar în anul 2050 la 15 milioane locuitori.

Cel mai populat continent este cel asiatic, acesta concentrând, la începutul secolului al XXI-lea (anul 2002), peste 60% din populația lumii, distribuită, în principal, în China – 1,294 miliarde locuitori, India – 1,041 miliarde, Indonezia – 217,5 milioane, Pakistan – peste 148,7 milioane, Bangladesh – circa 143,4 milioane și Japonia – 127,5 milioane. Calculele statistice ne arată că unul din 5 locuitori ai planetei este chinez, 1 din 6 este indian, și unul din 2 oameni trăiește în una din următoarele țări: China, India, SUA, Rusia. Deși unii specialiști apreciază că, pe continentul european, nu ar exista dezechilibre demografice marcante, totuși, putem observa faptul că circa 22% din populația acestuia, în anul 2002, era concentrată în patru țări: Germania (82 milioane locuitori), Franța (59,7 milioane locuitori), Marea Britanie (59,7 milioane) și Italia

(57,4 milioane). Cea mai numeroasă populație se află în Federația Rusă – 143,8 milioane locuitori, în timp ce alte societăți europene au un nivel demografic scăzut – Luxemburg (0,44 milioane), Estonia (1,4 milioane), Slovenia (2 milioane), Albania (3,2 milioane), Bosnia-Herțegovina (4,1 milioane), Croația (4,7 milioane) etc.

Zonele cu mari concentrări umane pe glob sunt și cele prielnice condițiilor de trai. Temperaturile scăzute și ținuturile ostile din Antarctica și Groenlanda ori din teritoriile deșertice, nu au fost favorabile locuirii permanente și, deci, construirii unor așezări stabile ale oamenilor. În prezent, pot fi distinse trei mari concentrări umane, care, împreună, grupează aproape 60% din totalul populației mondiale: Asia de Est (Japonia, China, Taiwan, Coreea de Sud) are peste un sfert din populația lumii; Asia de Sud (India, Bangladesh, Pakistan, Sri-Lanka, Thailanda, Myanmar) are circa 20% și Europa, care deține peste 14 % din populația mondială.

Harta distribuției spațiale a populației globale evidențiază și existența unor zone moderat populate ori a unor zone cu o populație numeroasă, dar repartizată pe suprafețe extinse (în America de Nord, America Latină, Asia, Africa). După calculele efectuate de geografi, precum polonezul J. Staszewski (în anul 1961) rezultă că cea mai mare parte a populației lumii trăia (cu câteva decenii în urmă) în regiunile cu climat subtropical umed – în proporție de 27,6% din totalul acesteia; în cele cu climat temperat continental uscat – 26,9%, cu climat temperat oceanic ploios – 20,7% și subtropical uscat – 10,7%⁵. Doar climatul polar și cel deșertic sunt greu de îndurat de către oameni, nereușind, până acum, să descopere acele mijloace de adaptare pentru a-și întemeia sate sau orașe în respectivele zone geografice⁶.

⁵ George Erdeli, Liliana Dumitrache, *op. cit.*, p. 55

⁶ Cel mai mare deșert al lumii este Sahara (8 milioane km²). Aici apa este o raritate (uneori nu plouă ani de-a rândul), temperaturile sunt vara între 40 și 44°C, iar vânturile puternice (ating 100 km/h) deplasează în fiecare an între 60 și 200 milioane tone praf și între 10 și 20 milioane nisip. Într-un asemenea mediu natural extrem de vitreg se întâlnesc, totuși, triburi nomade de păstori,

Repartiția spațială a populației pe glob a fost influențată, în decursul istoriei umanității, de numeroase schimbări produse de evoluția factorilor naturali, politici, militari, economici ș.a. Bunăoară, în perioada Imperiului Roman s-au făcut deliberat imense dislocări de mase umane. Descoperirea Americii (sfârșitul secolului al XV-lea) a antrenat o emigrație masivă spre această lume nouă, în special din Europa. Nevoia de forță de muncă ieftină pe plantațiile sud-americe a încurajat comerțul cu sclavi, fiind aduși din Africa circa 12 milioane de negri. În cursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea s-au amplificat fluxurile migratorii. Astfel, din Europa, în special vestică, s-au deplasat circa 30 milioane oameni spre S.U.A., 2 milioane spre Canada, 12 milioane spre America Latină. În mai puțin de un deceniu, numai din România au emigrat în S.U.A., între 1997-2002, un număr de 14.070 persoane⁷.

Populația Americii și cea a Oceaniei provine în cea mai mare parte din rândul imigranților. Aproape întreaga populație a S.U.A. și a Canadei este de proveniență străină (se apreciază că descendenții amerindienilor ar constitui doar 4% din actuala populație a S.U.A., iar populația aborigenă din Australia reprezintă 8% din totalul populației actuale, ceilalți 92% fiind urmașii imigranților europeni). S.U.A. au un total de 19,6 milioane imigranți, fiind urmată de India (8,6 milioane), Pakistan (7,2 milioane), Franța (5,8 milioane), Germania (5 milioane), Canada (4,2 milioane). Peste 90% din populația Emiratelor Arabe este alcătuită din imigranți. În perioada

constrânși la deplasare continuă pentru a asigura hrana turmelor. Societățile tribale din pustiu nu au o conducere centrală dominantă, ci doar un șef de trib, cu puteri limitate. Dintre acestea, cea mai cunoscută este *societatea tuaregilor* (denumirea de *tuaregi* a fost atribuită de arabi și înseamnă „abandonăți de divinitate”), care este răspândită în 5 țări (Algeria, Libia, Nigeria, Mali și Burkina Faso). Până în secolul XX, caravanele tuaregilor au reprezentat, din punct de vedere comercial, o punte de legătură între lumea Mediteranei și cea a Africii. *Tribul* este elementul de bază al societății tuaregilor, membrii săi (al căror număr variază între câteva zeci și câteva mii) având conștiința unei origini comune sau a descendenței dintr-un strămoș comun.

⁷ Așa cum reiese în urma însumării datelor statistice, publicate în *Anuarul Statistic al României*, Institutul Național de Statistică, București, 2003, p. 89

1990-1998, imigranții constituiau peste 79% din populația statului Andorra, circa 72% din cea a statului Kuweit și 67% din cea a statului Monaco etc.

2. Structura populației mondiale

a) Pe grupe de vârstă și sexe

În literatura de specialitate, consacrată cercetării populației, se operează cu trei categorii de vârstă:

- *Grupa tânără*: care poate fi delimitată de intervalele 0-15 ani, 0-18 ani, 0-20 ani, în funcție de aprecierile diferite existente (de la o țară la alta). Deși această grupă este în genere non-productivă (aflându-se într-o perioadă de instruire și calificare profesională), ea este importantă sub aspect economic, demografic și educațional pentru că de mărimea ei depinde și viitorul unei societăți umane. „Astfel, se apreciază că *populația tânără este dominantă*, când vârstele sub 20 de ani dețin peste 35% din totalul populației. Când vârșnicii reprezintă peste 12% din populația totală, putem vorbi de îmbătrânirea populației”⁸.

- *Grupa adultă*: socotită, variabil (în funcție de o țară sau alta), între 15-59 ani, 15-65 ani, 20-65 ani; este grupa productivă care asigură existența celorlalte două grupe (socialmente, non-productive) și între care se manifestă multiple relații social-economice (din cauza relațiilor de dependență și a rolurilor sociale îndeplinite);

- *Grupa vârstnică*: este cea a populației ce depășește 60 sau 65 de ani.

⁸ G. Erdeli, L. Dumitrache, *op. cit.*, p. 156-157

Raportul ONU (pe anul 1998) privind populația mondială⁹, relevă prezența unor mari discrepante între populația din regiunile dezvoltate și aceea din regiunile subdezvoltate (țările lumii a treia), în privința ponderii grupelor de vârstă tinere și vârstnice. În ansamblul populației lumii, grupa tânără (0-15 ani) deține o pondere de 32% (1,79 miliarde persoane), iar grupa vârstnică de doar 6% (580 milioane persoane). Analiza pe regiuni indică predominanța populației tinere în regiunile subdezvoltate (80% din tinerii lumii trăiesc în aceste zone) și ponderea redusă a acestora în societățile dezvoltate (20% din totalul tinerilor existenți pe glob).

Polul tinereții este reprezentat de Africa, aici aflându-se 44% din totalul tinerilor lumii; alți 34% trăiesc în America Latină, 32% în Asia ș.a.

La grupa de vârstă înaintată (peste 65 ani), 90% dintre aceștia se află în țările dezvoltate și doar 10% în țările subdezvoltate. Cuprinzând 14% din totalul vârstnicilor, Europa se află pe primul loc în lume (*polul bătrâneții*), fiind urmată de America de Nord (are 13% din vârstnicii lumii), Rusia și C.S.I. (12%), Australia și Oceania (10%), Asia (5%), America Latină (5%), Africa (3%)¹⁰.

Țara cu cea mai mare pondere a populației tinere este Kenya (51,2% din totalul populației sale), iar țara cu cea mai mică pondere a populației tinere este Suedia (16,9%). Tot Suedia este și țara cu cea mai mare pondere a populației vârstnice (17,9%). Prin contrast cu aceasta, cei mai puțin vârstnici se află în Kuwait (1,3%).

În anul 2000, *vârsta medie a populației mondiale* era de 26,6 ani, fiind în creștere față de anul 1950 (când era de 23,5 ani) și

⁹ Organizația Națiunilor Unite are, în structura sa, un departament special care se ocupă cu studiul populației din întreaga lume. Evidențele și analizele statistice, pe care le întocmește periodic, servesc ca sursă unică de documentare pentru cunoașterea evoluției populației lumii. A se vedea, de exemplu, *World Population Prospects. The 1998 Revision*, vol. III, *Analytical Report*, U.N., Population Division, lucrare fundamentală și indispensabilă pentru examinarea științifică a populației (din care am extras o bună parte a datelor de față)

¹⁰ *Ibidem*, p. 157-158

preconizându-se o tendință de urcare la 37,8 ani – în anul 2050. Media de vârstă a oamenilor care locuiesc în regiunile dezvoltate este mai ridicată (37,5 ani) decât a celor din regiunile mai puțin dezvoltate (24,4 ani) și din țările lumii a treia (18,3 ani). La nivelul anului 2000, vârsta medie era cea mai ridicată în Europa (37,8 ani) și America de Nord (35,9 ani). În Oceania, aceasta era de 31,1 ani, în Africa de 18,4 ani, în Asia de 26,3 ani, în America Latină și Caraibe de 24,5 ani. În Europa de Est, media de vârstă este mai scăzută (36,5 ani) decât în părțile de Nord (38,1 ani), Sud (38,5 ani) și Vest (38,9 ani)¹¹.

Datele statistice reliefează o *tendință evidentă de îmbătrânire a populației mondiale*, procesul de îmbătrânire fiind mai accentuat în regiunile dezvoltate și moderat în regiunile mai puțin dezvoltate (unde e pregnantă tendința inversă, de întinerire a populației). Probabilitatea de supraviețuire este, în genere, mai mare la femei decât la bărbați.

Statisticile ONU dezvăluie că, pe ansamblul populației întregii lumi, se constată un oarecare echilibru între cele două sexe, existând 101,1 bărbați la 100 femei. Pe măsura înaintării în vârstă se accentuează dezechilibrul între sexe, femeile trăind mai mult decât bărbații (109 femei la 100 bărbați în grupa de vârstă 60-69 ani; 181 femei la 100 bărbați în grupa 80-89 ani; 287 femei la 100 bărbați în grupa 90-99 ani). Dacă în țările dezvoltate, femeile predomină, în genere, numeric, având o pondere mai mare decât bărbații (mai cu seamă în orașe), în schimb, în toate statele lumii a treia există o predominanță a bărbaților (109 de sexul masculin la 100 femei în Melanezia, 107 bărbați la 100 femei în Asia), cu deosebire a celor din mediul urban. În orașele din SUA se înregistrează 93 bărbați la 100 de femei, în orașele din Marea Britanie – 92 bărbați la 100 femei.

¹¹ *World Population Prospects. The 1998 Revision*, vol III, *Analytical Report*, U.N. Population Division, New York, 2000; apud G. Erdeli, L. Dumitrache, *op.cit.*, p. 164-167

În perioada 1950-1995 s-a înregistrat o creștere cu 139% a sexagenarilor și cu 176% a celor din grupa de vârstă 70-79 ani. Populația octogenară (80-89 ani) din întreaga lume era, în anul 1998, de 66 milioane persoane (circa 1,1% din populația globului). O mare parte a acestora era concentrată în țări precum: China (10,5 milioane persoane – 16% din totalul populației de 80 de ani și peste), SUA (8,6 milioane), India (5,7 milioane), Japonia (4,3 milioane), Germania (3,1 milioane), Federația Rusă (3 milioane), laolaltă constituind 53% din totalul populației octogenare. Se estimează că în anul 2050, numărul octogenarilor va crește la 311,3 milioane persoane, al nonagenarilor (90-99 ani) la 56,9 milioane (de la 7,3 milioane în 1998), iar al centenarilor (100 de ani și peste) la 2,2 milioane (în 1998 trăiau 135 mii centenari în lume).

Durata medie a vieții populației din România a înregistrat o tendință constantă de creștere, începând cu anul 1932 și până în prezent (2000-2002): de la 42,01 ani (1932) la 63,17 ani (1956), apoi la 69,08 ani (1972-1974) și la 71,18 ani (în intervalul 2000-2002). Există, însă, o diferențiere accentuată pe sexe, durata medie a vieții fiind mai ridicată la femei decât la bărbați. În anul 1956, aceasta era de 61,48 ani la bărbați și de 64,99 ani la femei, mărindu-se decalajul în deceniile care au urmat. În prezent (2000-2002), durata medie la bărbați este de 67,61 ani, în timp ce la femei este de 74,90 ani. Acest raport între sexe este dezechilibrat în ambele medii sociale – urban și rural – așa cum se observă și în tabelul de mai jos:

Anii	Durata medie a vieții			
	Urban		Rural	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
1968-1970	65,79 ani	70,67 ani	64,40 ani	68,83 ani
2000-2002	68,55 ani	75,51 ani	66,35 ani	74,20 ani

În timp, durata medie a vieții locuitorilor de la orașe a crescut, pe ansamblu, de la 68,27 ani (1968-1970) la 72,02 ani (2000-2002), ca și cea a locuitorilor satelor – de la 66,63 ani (1968-1970)

la 70,08 ani (2000-2002), fiind însă inferioară duratei medii a vieții a celor din mediul urban¹². De reținut că și *speranța de viață* prezintă diferențieri pe sexe în țara noastră, fiind calculată la 66,5 ani pentru sexul masculin și la 73,3 ani pentru sexul feminin (în intervalul 2000-2005). Reprezentând numărul mediu de ani pe care o persoană îi poate trăi în mod obișnuit (exprimat la naștere), speranța de viață depinde de durata medie a vieții. De aceea, speranța de viață este mult mai ridicată în societățile dezvoltate, care au un grad superior de industrializare și urbanizare, un nivel înalt de educație a populației. De pildă, în Germania și Franța speranța de viață este de peste 75 de ani la bărbați și de peste 81 de ani la femei (calcul pentru 2004-2005); în Islanda și Israel, valorile speranței de viață sunt de peste 77 de ani la bărbați și peste 81 de ani la femei; în China, speranța de viață este de 69,1 ani la bărbați și 73,5 ani la femei, iar în Japonia - 77,8 ani, în cazul bărbaților, și 85 ani, în cazul femeilor. La polul opus se situează țările subdezvoltate, unele măcinate de războaie civile și lupte interne, unde speranța de viață se află la cotele cele mai scăzute, cum ar fi următoarele:

Țara	Speranța de viață (ani)	
	Masculin	Feminin
Botswana	36,5	35,6
Mozambic	37,3	38,6
Afghanistan	43,0	43,5

¹² Cf. *Anuarul Statistic al României*, 2003, p. 84

În ceea ce privește structura populației României, de ambele sexe, pe mari grupe de vârstă, aceasta se prezintă astfel (1 iulie 2002)¹³:

Grupa de vârstă	Total (persoane)	%
Tânără (0-19 ani)	5.425.965	24,90
Adultă (20-59 ani)	12.185.417	55,90
Vârstnică (60-85 ani și peste)	4.183.411	19,20
Total	21. 794. 793	100,00

Rezultă că ponderea cea mai înaltă revine populației adulte (circa 56%) și că nu putem aprecia că „populația tânără este dominantă” în țara noastră, deoarece ponderea acesteia (aprox. 25%) este sub 35% (procentul de 35% fiind obligatoriu pentru a afirma prevalența celor tineri). De asemenea, vârstnicii (19,2%) depășesc cu mult ponderea de 12% - limita minimă de la care putem socoti că avem de-a face cu „îmbătrânirea populației”. Actuala structură pe grupe de vârste a populației României confirmă tendința de declin sever a acesteia până în anul 2050.

b) După gradul de implicare în activitatea economică

După normele O.N.U., vârsta minimă necesară pentru a desfășura o activitate socială utilă trebuie să fie 16 ani. În cele mai multe țări, vârsta de 65 ani este considerată o vârstă de pensionare, în timp ce în unele state dezvoltate această vârstă este prelungită și peste 65 ani.

„Gradul de participare al populației la activitatea economică este evaluat prin *rata de activitate*. Aceasta este un indicator ce raportează numărul activilor la populația totală și este exprimat, de obicei, în procente”. La nivel mondial, rata de activitate se situează, în medie la 41%. În țările dezvoltate, aceasta este în

¹³ Date prelucrate din *Anuarul Statistic al României*, 2003, p. 51-52

medie de 50% (40% în Franța, Belgia, SUA, Australia; 45% în statele Europei Centrale; 50% în Japonia). „În statele subdezvoltate, rata de activitate înregistrează valori reduse, nedepășind 25-30% în Africa de Nord și Orientul Mijlociu, 30% în statele sud-americane și 35-40% în Africa Tropicală”¹⁴.

Asemenea diferențieri se datorează discrepanțelor existente în structura pe vârste a populației (în lumea a treia, populația de vârstă activă este mai mică decât în statele avansate), precum și situației socio-economice ori valorilor culturale specifice. De pildă, în societățile dezvoltate, populația activă este în scădere din cauza prelungirii duratei de școlarizare și a vârstei de pensionare. De asemenea, în aceste societăți gradul de participare a femeilor la activitățile social-economice este mai ridicat (39,9%) decât în statele subdezvoltate (30%), din cauza mentalităților colective ori a lipsei de locuri de muncă. În genere, bărbații sunt implicați în activitățile social-economice într-o măsură mai mare (56,4% este rata de activitate masculină pe glob) decât femeile (32,9%). De asemenea, vârsta de intrare în viața activă este mai ridicată în țările dezvoltate (datorită prelungirii perioadei de școlarizare), decât în cele subdezvoltate.

La nivel mondial, *rata de activitate masculină* este cuprinsă între 50,4% în Africa și 59,1% în America de Nord. În SUA este de 56%, în Suedia de 58% și în Japonia de 60%. Rata de activitate feminină pe glob oscilează între 18,5% în America Latină și 49,4% în Asia de Est. Alte valori semnificative ale ratei feminine: 26,8% în Africa, 21,2% în Asia de Sud, 47,1% în Oceania, 34,7% în Europa¹⁵. De subliniat și faptul că cele mai înalte rate ale șomajului se află în statele subdezvoltate (în special din Africa de Nord și Sud, din America Latină și Asia de Sud), spre deosebire de cele avansate

¹⁴ G. Erdeli, L. Dumitrache, *op. cit.*, p. 173

¹⁵ Cf. *Yearbook of Labour Statistics*, Geneva, 1995 (datele au fost reproduse din lucrarea autorilor anterior citați)

(Elveția și Luxemburg – 1,3%, Japonia – 2,1%, Suedia – 2,7%, Austria – 5,8%, SUA – 6,6% etc.).

Un studiu recent publicat (nov. 2004), de către un institut din Australia, evidențiază că locuitorii acestei țări sunt cei mai harnici din lumea statelor dezvoltate. Ei muncesc 1.855 ore pe an, în timp ce media este de 1.643 ore în celelalte țări avansate, unde s-a făcut ancheta (SUA, Franța, Germania, Japonia ș.a., membre ale Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică – O.C.D.E.). În schimb, norvegienii, lucrează, în medie 1.376 ore, situându-se sub media generală din grupul O.C.D.E. Dacă numărul de zile libere de care beneficiază australienii este comparabil cu cel din țările dezvoltate, în schimb, durata concediilor plătite este inferioară mediei europene (5 săptămâni). Ei lucrează cel mai mult din lumea industrializată și riscă să se „surmeneze”, după cum apreciază autorii studiului. De altfel, aceștia atrag atenția că printre persoanele active-ocupate din Australia se înregistrează niveluri de anxietate și depresie superioare mediei mondiale.

Populația globului poate fi structurată și în funcție de cele trei sectoare de activitate cunoscute: *primar* (agricultură, silvicultură, pescuit); *secundar* (industrie, construcții); *terțiar* (comerț, transporturi, servicii). Ponderea populației ocupate în agricultură constituie un indicator relevant al nivelului de dezvoltare economică a diferitelor țări. În *Raportul asupra dezvoltării lumii*, întocmit de experții Băncii Mondiale în anul 1990, se subliniază că o parte însemnată a populației din societățile slab dezvoltate este ocupată predominant în sectorul primar, în special în agricultură (ajungând la 80% în Afghanistan și la 90% în Mali). Perfecționarea tehnicilor agricole a permis statelor dezvoltate să elibereze un important volum al forței de muncă ocupate în acest sector de activitate (de pildă, s-a ajuns ca un agricultor american din zilele noastre să producă hrana necesară pentru 40 de concetățeni, față de 5, cât putea hrăni în 1860, sau 8, în anul 1900).

În sectorul secundar, populația activă ocupată din țările dezvoltate deține ponderi care depășesc 30% în America de Nord,

Europa sau Japonia. Importanța sectorului terțiar este în continuă creștere în respectiva grupă de țări, absorbind peste 60% din populația activă ocupată a unor state, precum Suedia, Franța, SUA.

Analiza ponderii populației în fiecare din cele trei sectoare de-a lungul timpului ne conduce la concluzia că, de la descoperirea agriculturii și până în prezent, societatea omenească a trecut de la faza de societate „primară” (când aproape toată lumea lucra pământul) la cea de societate „industrială” și apoi la cea de societate „terțiară” (unii autori avansează și o altă fază și tip de societate – cea „cuaternară”). În secolul al XVIII-lea, circa 90% din populația activă era ocupată în sectorul primar, iar acum a ajuns, în cadrul societăților industrializate, la ponderi care coboară uneori sub 5%¹⁶. SUA, de exemplu, aveau în anul 2000 un procent de 3% din populația activă ocupată în sectorul primar, 21% în cel secundar și 76% în cel terțiar.

Câteva date statistice privind structura populației ocupate în diverse țări sunt edificatoare în acest sens:

Țara	Populația activă ocupată (% în 2000)		
	Sectorul		
	Primar	Secundar	Terțiar
Marea Britanie	2	24	74
Germania	2	29	69
Italia	7	32	61
Franța	4	22	74
Israel	2	27	71

Populația din sectorul secundar s-a mărit treptat, în țările avansate, pe seama eliberării celor ocupați în sectorul primar (de la circa 5% în secolul al XVIII-lea, la 40-45% în pragul veacului al XX-lea), după care s-a diminuat considerabil (așa cum se observă și în tabelul de mai sus). Sectorul serviciilor, aflat în plină expansiune în țările industrializate, absoarbe în prezent un volum considerabil de forță de muncă (în unele state, precum Canada, a ajuns la 77% din totalul

¹⁶ G. Erdeli, L. Dumitrache, *op. cit.*, p. 177-183. Pentru alte analize s-a folosit și anexa: *Indicatori geodemografici*, p. 283-287 din lucrarea autorilor menționați

activilor ocupați în această țară; Luxemburg – 72%, Marea Britanie – 74%; Suedia – 71%). Sistemul serviciilor s-a extins și dezvoltat precumpănitor în lumea orașelor și a aglomerațiilor umane (în mediile rurale, sectorul serviciilor are o pondere redusă ori este aproape inexistent). Procesul de urbanizare, dezvoltare și mărire a numărului de orașe, nevoile educaționale, de învățământ și cercetare științifică, de protecție a sănătății au impulsionat și diversificat sistemul serviciilor către populație. Dacă, în urmă cu un secol, doar 10% din populația lumii trăia în orașe, la sfârșitul secolului al XX-lea, ponderea acestora a ajuns la 50%, ceea ce explică și evoluția accelerată a ponderii populației ocupate în sectorul serviciilor. Discrepanțele sunt uriașe între țările dezvoltate și cele subdezvoltate în privința volumului forței de muncă ocupate în domeniul serviciilor. Potrivit Băncii Mondiale (2001), în țările cu venituri mari ponderea forței de muncă antrenate în învățământ și cercetarea științifică reprezintă 28,2% din totalul celor ocupați în sectorul terțiar (1995-1997). În Suedia, aceasta ajungea la 30,6%, în SUA, la 17,2%.

3. Probleme globale ale lumii contemporane

a) Conceptul și indicele de dezvoltare umană

În aria problemelor cu care se confruntă omenirea din zilele noastre există unele care sunt provocate de manifestarea unor dezastre naturale pe întinse zone geografice (cutremure, uragane, inundații, secetă prelungită etc.)¹⁷ și altele care derivă din acțiunea factorilor umani: poluarea planetei; subdezvoltarea a numeroase societăți umane (din care derivă starea de subalimentație, sărăcia, analfabetismul ș.a., ce constituie un obstacol în dezvoltarea condiției umane); războaiele sau problema securității și a păcii; terorismul

¹⁷ Reprezentantul Băncii Mondiale în țara noastră se pronunța, în noiembrie 2004, că: „Pierderile cumulate din ultimii 40 de ani din România produse de calamitățile naturale ating o medie anuală de 150 milioane dolari”.

mondial; problema conflictelor dintre anumite valori religioase și culturale¹⁸ etc. Faptul că asemenea probleme afectează o parte însemnată a omenirii sau întreaga planetă, că impactul lor efectiv ori doar psihologic vizează uriașe colectivități de oameni i-a făcut pe cercetătorii acestora să le numească *probleme globale* și să le acorde un interes privilegiat de studiu. Fenomenul de globalizare a anumitor probleme s-a accentuat în secolul al XX-lea, când declanșarea celor două războaie mondiale și perfecționarea tehnologiilor și a căilor de comunicare la distanță au dovedit că oamenii și statele, îndeosebi civilizate, pot și trebuie să coopereze pentru a preveni și depăși riscurile comune care îi amenință.

Discrepanțele care există între țările lumii contemporane, sub aspectul nivelului de eficiență a activității economice și

¹⁸ În anul 1990 se estima că religiile universale acopereau jumătate din populația mondială: *religia creștină*, având circa 1,7 miliarde credincioși (30,6% din populația lumii); *religia islamică* – 950 milioane adherenți (16,7% din totalul populației), grupați în *sunniți* (90%), *șiiți* (9,8%) și *kharijiți* (0,2%); *religia buddhistă* – circa 313 milioane adherenți (6,1% din populația mondială). Acestor religii universale li se adăugau *religiile etnice* (20% din populația lumii): *hinduismul* (691 milioane adepți – 11,8% din populația lumii); *religiile est-asiatice* (sincretismul, confucianismul, taoismul), cu 377 milioane adherenți (7,3%); *shintoisul* (20 milioane persoane) și *iudaismul* (18,6 milioane – 0,4%). Religiile etnice corespund identității etno-culturale a popoarelor care le promovează. De asemenea, există și *religiile tribale* sau *tradiționale*, având ca forme specifice *animismul* ori *shamanismul*, caracterizându-se prin apropiere de natură (înglobează 95 milioane persoane – 2,4 milioane din populația mondială). De remarcat faptul că toate marile religii au apărut în Asia, acolo unde existau mari și vechi concentrări umane. Iudaismul s-a născut în Palestina secolului al XIII-lea î.Hr., buddhismul în Nepal și Câmpia Gangelului (sec. V î.Hr.), hinduismul în nordul Indiei (sec. III î.Hr.), creștinismul în Palestina (cu 2000 de ani în urmă) și islamismul în Arabia Occidentală (sec. VII d.Hr.). Creștinismul a cunoscut cea mai rapidă difuziune mondială, leagănul acestuia devenind continentul european (actualmente, integrează catolicismul, protestantismul și ortodoxismul). Prin valorile specifice promovate, toate religiile au influențat comportamentul social al membrilor lor, concepția despre viață, modul de trai etc., afectând, implicit, dezvoltarea societăților.

înzestrare materială, adâncesc diferențierile între mari colectivități de oameni în privința dezvoltării lor umane. Conceptul de *dezvoltare umană* (D.U.) poate fi abordat din multiple perspective teoretice: filosofică, economică, sociologică, psihologică, antropologică. Acesta reflectă posibilitățile de împlinire a opțiunilor umane pe plan economic, social, cultural, politic ș.a. Totodată, explică investițiile care se fac în capitalul uman din diverse locuri de pe glob. Ca cerințe fundamentale ale dezvoltării umane sunt recunoscute, în esență: o viață lungă și sănătoasă (longevitatea), accesul la resursele necesare pentru un trai decent (standardul de viață) și acumularea de cunoștințe (educația). Conceptul de dezvoltare umană vizează nu numai creșterea economică, ci și repartitia echitabilă a veniturilor pe ansamblul unei societăți. Dimensiunile dezvoltării umane sunt relevate prin intermediul indicelui de dezvoltare umană (I.D.U.) Acesta se exprimă prin valori cuprinse între zero și 1000.

Indicele de dezvoltare umană a fost calculat anual, începând cu anul 1990 (la inițiativa specialiștilor Programului Națiunilor Unite pentru Dezvoltare – P.N.U.D.), pe baza unor indicatori de natură să permită o clasificare a statelor și regiunilor lumii sub aspectul dezvoltării umane în vederea elaborării și ameliorării politicilor de acest tip. Specialiștii P.N.U.D. au întocmit câte un raport anual (din 1990), denumit *Human Development Report*, în care au avansat, printre altele, teza că nu lipsa resurselor financiare este, neapărat, cea care conduce la devalorizarea vieții umane (individuale, naționale și globale), ci modul de structurare a bugetelor naționale și a politicilor de dezvoltare economică, socială, culturală (direct dependente de voința factorilor politici, conducători). Așadar, dezvoltarea umană este în funcție de posibilitățile care se oferă realizării individuale, accentul fiind pus pe acele condiții sau posibilități care, împreună, oferă oamenilor șansa atingerii unui nivel de viață decent – prin creșterea longevității, prin asimilarea cunoștințelor de bază (într-o societate în care informația joacă un rol esențial pentru afirmarea personalității individuale) și

prin asigurarea condițiilor de acces la bunurile materiale și valorile culturale ale epocii lor.

În consecință, indicele de dezvoltare umană este un indicator sintetic al D.U., care se calculează ținând cont de următorii indicatori:

- 1) *Longevitatea* (măsurată prin speranța de viață la naștere, adică numărul mediu de ani de viață pe care îi are de trăit o persoană de când se naște până la vârsta limită);
- 2) *Nivelul de educație* (evaluat ca o medie aritmetică ponderată între gradul de alfabetizare a populației și gradul de cuprindere în învățământ) și
- 3) *Venitul pe un locuitor* (Produsul Intern Brut pe locuitor, exprimat în dolari la paritatea puterii de cumpărare – P.E.C.), ca măsură a standardului de viață.

Din anul 1997 a fost introdus și *indicele de sărăcie umană* (I.S.U.), care privește aspectele deficitare sau lipsurile (cum ar fi procentul populației care riscă să decedeze înainte de 40 ani, rata analfabetizării la adulți, procentul populației fără acces la apă potabilă, la serviciile de sănătate, procentul copiilor sub 5 ani cu insuficiență ponderală ș.a.), spre deosebire de indicele de dezvoltare umană, care ia în considerare evoluția generală a componentelor elementare ale dezvoltării umane. Mărimea venitului pe cap de locuitor este un indicator foarte important pentru stabilirea nivelului de dezvoltare umană, însă acesta vizează doar nevoile materiale ale oamenilor, care nu sunt singurele, și de aceea devine relevant în combinație cu ceilalți indicatori (care exprimă și măsoară și alte nevoi majore ale ființei omeniești).

Pentru caracterizarea complexă a unor țări ori societăți, actualmente se folosesc în corelație mai mulți indicatori, de ordin geografic, demografic, economic și social, cum ar fi: suprafața țării respective, totalul populației, rata de creștere a numărului populației,

ponderea populației urbane, fertilitatea, speranța de viață, mortalitatea infantilă, populația ocupată, venitul pe cap de locuitor.

Raportul PNUD pe anul 1968, privind indicele de dezvoltare umană, grupează cele 174 țări analizate în trei categorii:

1. Țări cu I.D.U. *înalță* (0,800-1000) – 46 de state (26,45%), din care 21 se află în Europa și restul în Asia de Est;
2. Țări cu I.D.U. *medie* (0,500-0,790) – 93 state (53,44%), din Europa de Est și C.S.I., America Latină și Caraibe, Asia de Est, Asia de Sud-Est și Pacifică, din lumea arabă;
3. Țări cu I.D.U. *redusă* (sub 0,500) – 35 state (20,11%), din Africa subsahariană și din categoria țărilor subdezvoltate.

Concluzia la care au ajuns anumiți interpreți ai acestor date este că, din totalul țărilor de pe glob luate în calcul – 174, un număr de „97 au o poziție mai bună din punct de vedere al I.D.U. decât P.I.B./locuitor (în P.P.C.), ceea ce ne determină să afirmăm că aceste țări convertesc în mod eficace performanțele lor economice în dezvoltarea umană. Totuși, 69 de țări au o poziție inferioară din punct de vedere al I.D.U. față de P.I.B./locuitor (în P.P.C.). Aceste țări reușesc să transforme mai puțin eficient proprietatea economică în ameliorarea condițiilor de viață ale populației”¹⁹.

În perioada 1975-1998, progresele cele mai rapide în dezvoltarea umană le-au înregistrat (potrivit *Raportului* experților P.N.U.D.):

- în categoria țărilor cu I.D.U. *înalță*: Irlanda, Luxemburg și Australia (la polul opus, progresele cele mai lente aparțin Noii Zeelande, Danemarcei și Elveției);

¹⁹ G. Erdeli, L. Dumitrache, *op. cit.*, p. 234

- în categoria țărilor cu I.D.U. *medie*: Tunisia, China, Algeria (progresele cele mai lente au caracterizat țări ca Zimbabwe, Guyana și România);
- în categoria țărilor cu I.D.U. *redușă*: Indonezia, Egipt, Nepal (în partea opusă, cele mai lente progrese au înregistrat Republica Centrafricană și Congo).

Examinarea problemelor dezvoltării umane i-a condus pe diverși specialiști și sociologi la formularea unor concepte noi, precum cel de *dezvoltare durabilă* (urmărindu-se depistarea unui optim funcțional al interacțiunii a patru sisteme: economic, uman, ambiental și tehnologic) și cel de *ecodezvoltare* (care exprimă relația complexă dintre societate și natură, dintre activitatea economică și mediul natural, promotorii acestuia având ca scop îmbunătățirea calității vieții, a sănătății omului, prin protejarea naturii, în condițiile armonizării politicilor de dezvoltare economică cu cele de mediu).

b) Fenomenul sărăciei în lume

Sărăcia este una dintre cele mai grave probleme a umanității, care are rădăcini adânci în istoria sa, se manifestă în aproape toată lumea, cu efecte dramatice asupra vieții anumitor categorii de populație. În *World Development Report 2000-2001*, întocmit de Banca Mondială, se evidențiază, într-o formulare sintetică și expresivă, că: „A fi sărac înseamnă a-ți fi foame, a nu avea haine și locuință, a fi bolnav și a nu avea acces la asistență medicală, a avea un nivel precar de educație sau a fi analfabet”. Omul sărac trăiește de la o zi la alta, are o medie de vârstă redusă și este coborât la condiția biologică a ființării sale – neputându-și, deci, controla propria sa viață.

În analizele lor, sociologii tratează ori corelează sărăcia cu: subdezvoltarea economică, salariul precar, malnutriția, șomajul, excluziunea socială, abandonul școlar și analfabetismul, eșecul social, infracționalitatea, asistența socială, vulnerabilitatea la diferite

boli și epidemii (inclusiv S.I.D.A.), consumul și comerțul drogurilor, explozia demografică ori suprapopularea, accentuarea disparităților sociale și a distanțelor dintre țările avansate și cele înapoiate, apatia și dezinteresul guvernanților, instabilitatea politică, mediul rural, regimul politic totalitarist, moștenirea colonială, războiul (inclusiv civil), catastrofele naturale, munca „la negru”, crizele economice, supraaglomerările urbane, speranța de viață scăzută, sursa conflictelor între diferite categorii sociale ș.a.

Sărăcia se întâlnește nu numai în țările subdezvoltate, ci și în cele industrializate, diferențele fiind de amplitudine socială și de nivel de manifestare. În *World Labour Report 2000: Income Security and Social Protection in a Changing World* se reliefează că numărul persoanelor care trăiesc în condiții de sărăcie extremă a crescut, pe glob, în ultimii cinci ani, cu aproape 200 milioane. Majoritatea acestora locuiesc în regiuni, precum: Africa Sud-Sahariană, Asia Centrală, Europa Estică și Asia de Sud-Est. Între anii 1987 și 1999, populația din țările subdezvoltate care trăia cu un venit mediu de sub un dolar pe zi constituia între 24 și 28% din populația totală a acestor țări. Și mai trist este că acest raport se va menține relativ neschimbat până în anul 2015, potrivit estimărilor, din cauza creșterii demografice previzionate. O imagine de ansamblu asupra dimensiunii globale a sărăciei reiese și din tabelul care urmează²⁰.

²⁰ Sursa: *World Bank Survey*, 2002; apud Ioan Bari, *Probleme globale contemporane*, Editura Economică, București, 2003, p. 209 (din care am preluat selectiv datele prezentate).

Nr. crt. Regiunea	Populația care trăiește cu mai puțin de un dolar pe zi					
	1987		1993		1999	
	Mil. pers	%	Mil. pers	%	Mil. pers	%
1. Asia de Est și Pacific	417	26,6	431,9	25,2	260	14,2
2. Asia de Est și Pacific (fără China)	114,1	23,9	83,5	15,9	46	7,9
3. Europa de Est și Asia Centrală	1,1	0,2	18,3	4	17	3,6
4. America Latină și Caraibe	63,7	15,3	70,8	15,3	77	15,1
5. Orientul Mijlociu și Africa de Nord	9,3	4,3	5	1,9	7	2,3
6. Asia de Sud	474,4	44,9	505,1	42,4	490	36,9
7. Africa Sub-Sahariană	217,2	46,6	273,3	49,7	300	46,7
8. Total mondial	1.183,2	28,3	1.304,3	28,1	1.151	22,7

La începutul secolului nostru, cele mai ridicate niveluri ale sărăciei s-au înregistrat în 8 țări: Mali (72,8%), Nigeria (70,2%), Republica Central Africană (66,6%), Zambia (63,7%), Madagascar (63,4%), Niger (61,4%), Burkina Fasso (61,2%), Gambia (53,7%). Dacă nivelul sărăciei ar fi evaluat la sub 2 dolari pe zi, atunci numărul țărilor atinse de acest flagel social ar crește la 14. Le întâlnim în Africa de Vest și Est, în Asia Centrală și de Sud.

Problema sărăciei persistă și în țări ale Americii Latine: Bolivia, Ecuador și Honduras, unde peste jumătate din populație trăiește cu mai puțin de 2 dolari pe zi. Nivelul sărăciei populației este invers proporțional cu nivelul speranței de viață. „Astfel, în Africa Sub-Sahariană, speranța medie de viață era, în 2000, de 52 de ani, cu 13 ani mai puțin decât media înregistrată la nivelul țărilor în dezvoltare și cu 25 de ani mai mică decât în cazul țărilor O.C.D.E. Rata

mortalității infantile se menține la niveluri inacceptabil de ridicate în Africa Sub-Sahariană (90%), în Africa de Sud (77%) față de nivelul mediu de 6% înregistrat între 1990 și 2000 în țările O.C.D.E. Și aceste date oferă informații despre amploarea efectelor negative în plan social și al «sănătății umane al sărăciei»: țările cele mai sărace înregistrează performanțele cele mai scăzute în ceea ce privește starea de sănătate a populației²¹.

În deceniul 1990-2000, numărul analfabeților a crescut în Asia de Sud cu 17 milioane, iar în Africa Sub-Sahariană cu circa 1 milion de persoane. Se estimează că în jur de 850 milioane de oameni, care trăiesc în „enclavele” amintite ale sărăciei, muncesc mai puțin decât și-ar dori și câștigă sub salariul ce asigură pragul minim de subzistență. Sărăcia este, în același timp, și unul dintre factorii esențiali care împinge pe piața muncii peste 250 milioane copii, ce își ratează pregătirea școlară și educația profesională, implicit șansa de a accede în ierarhia socială.

Fenomenul de sărăcie este prezent și în societățile înstărite, recunoscute pentru progresele economice și sociale. De exemplu, S.U.A. aveau în anul 2000 în jur de 40 milioane de persoane care trăiau „sub pragul de sărăcie” (dintr-o populație totală de circa 288 milioane locuitori); „în Marea Britanie, în toate marile zone urbane există o mare sărăcie, iar prăpastia dintre bogați și săraci se adâncește din ce în ce mai mult²²”. Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că societățile dezvoltate dispun de programe guvernamentale eficace de combatere a sărăciei, precum și de instituții specializate de asistență socială. Anumiți autori remarcă faptul că: „O cincime din populația totală a planetei folosește trei sferturi din bogăția lumii și din resursele naturale. Această împărțire este făcută în general pe linii geografice, numite tradițional lumea țărilor industrializate și «Lumea a Treia», sau Nord și Sud. Această polarizare prin ea însăși este o sursă de instabilitate, care este văzută în mod elocvent în fenomenul

²¹ Ioan Bari, *op. cit.*, p.211

²² *Ibidem*, p. 105

de migrație masivă din ultimii ani în Europa și America de Nord, și, mai ales, în zona de graniță dintre S.U.A. și Mexic și pe zona din Sudul Europei²³.

Raportul asupra Dezvoltării Umane, pe anul 2002, elaborat în cadrul O.N.U., semnalează și o serie de reușite ale luptei împotriva sărăciei, de progrese notabile înregistrate în privința dezvoltării umane la nivel global, cum ar fi:

1) Scăderea ponderii populației lumii, care se confruntă cu sărăcia extremă, de la 29% în anul 1990, la 23% în anul 1999. Populația din regiunea Asiei de Est și a Pacificului, care trăia în condițiile sărăciei extreme, s-a redus la jumătate în ultimul deceniu al secolului al XX-lea, în Asia de Sud scăderea făcându-se cu 7%;

2) Întărirea creșterii economice (PIB/loc.) în ultimul deceniu, rata medie anuală fiind de 5,7%, în Asia de Est și Pacific, și de 3,3% în Asia de Sud;

3) Din anul 1990 și până acum s-a asigurat accesul la apa potabilă pentru 800 milioane de oameni, iar 750 milioane beneficiază de condiții sanitare minime;

4) Deși până la finele anului 2000 au decedat, din cauza S.I.D.A., circa 22 milioane oameni (după cum ne informează unele evaluări statistice) și, la începutul noului mileniu, alte 33,6 milioane persoane erau infectate cu H.I.V. (circa 75% fiind africani, concentrați în sud: aprox. 36% din populația adultă a Botswanei, 25% a celei din Zimbabwe, 20% a celei din Africa de Sud și Zambia etc.), unele țări, precum Uganda, au reușit să reducă numărul persoanelor infectate de la 14% la 8%, în intervalul 1990-2000;

5) În ultimii 30 de ani ai secolului trecut, rata mortalității copiilor sub 5 ani a scăzut de la 96 la 56‰ (zilnic decedează în lume peste 30 mii copii, din cauza unor boli curabile);

6) Ponderea copiilor din întreaga lume care beneficiază de cursuri primare a crescut de la 80% (1990) la 84% (1998). Un

număr de 51 de țări (41% din populația globului) au reușit sau sunt pe cale de a reuși școlarizarea tuturor copiilor de vârstă școlară;

7) Un număr de 57 țări (în care se află jumătate din populația lumii) au izbutit să reducă la jumătate numărul celor care sufereau de foame sau sunt pe cale de a înfăptui acest deziderat până în anul 2015.

În trecutul său, omenirea s-a confruntat și cu situații dramatice de foamete, amplificate de anii de secetă, în timpul cărora au dispărut numeroase vieți umane. De pildă, în anii 1846-1847, a murit un sfert (2-3 milioane) din populația Irlandei; în 1876-1878, în India au dispărut din cauza foametei 5 milioane persoane (și încă 5 milioane în 1896-1897); în 1932-1933, Ucraina a pierdut 4-6 milioane oameni; în 1946-1948, în China au murit de foamete 30 milioane de oameni; anul 1974-1975 a însemnat sfârșitul a 100 mii persoane în Bangladesh; Uganda a dat 250 mii morți prin înfometare în 1979-1981, iar în Africa Orientală – circa 3 milioane de persoane au fost atinse de foamete (1993-1994). De asemenea, conform datelor Organizației pentru Alimentație și Agricultură a Națiunilor Unite (FAO), în anul 1996 circa 33% (168 milioane) din populația Africii suferea de malnutriție cronică; 13% (59 milioane) din cea a Americii Latine; 12% (31 milioane) din cea a Orientului Mijlociu; 528 milioane în Asia.

Seceta și dezastrelor naturale continuă să rămână calamități înspăimântătoare pentru țările cele mai sărace din lume. Istoria atestă că țările cele mai dependente de agricultură sunt și cele mai flămânde. Catastrofele produse de forțele stihinice ale naturii în teritoriile celor săraci le fac viața un iad și se află la originea exodului populației în țările învecinate ori la distanțe mai îndepărtate. Sărăcia și lipsa de speranță îndeamnă la emigrare, de regulă spre cele mai apropiate state dezvoltate. Perpetuarea sărăciei în țările din emisfera sudică va amplifica trendul migrației colective spre țările avansate din emisfera nordică. Deja, în țări precum Germania, Spania, Anglia, Italia ș.a. se află grupuri masive de imigranți, veniți inclusiv din fostele țări comuniste în mare număr.

²³ *Idem*

„Într-o lume care produce suficientă hrană pentru fiecare dintre noi” – se preciza în *Raportul* publicat de FAO la sfârșitul anului 2003 – „problema nu este atât de mult o lipsă a hranei, cât o lipsă a voinței politice” pentru a stopa „starea critică” a 842 milioane de oameni din lumea întreagă, îndeosebi subdezvoltată, care merg la culcare înfometați (cifra care depășește populația Americii Latine). În totalul acestora se regăsesc și 10 milioane de persoane din țările industrializate, precum și 34 de milioane din țările în tranziție. Într-un alt *Raport* al O.N.U., publicat în martie 2002, cu ocazia „Zilei Mondiale a Apei” se arată că, la scară planetară, există o criză a apei, întrucât doar 3% din cantitatea existentă pe Terra este potabilă (majoritatea ei fiind, însă, înghețată, sau la mari adâncimi pentru a putea fi valorificată). În fiecare an, peste 5 milioane de locuitori ai planetei își pierd viața din cauza bolilor transmise prin apa infestată, iar alte zeci de milioane mor de sete. Se consideră că, până în anul 2025, peste 2,5 miliarde de oameni vor trebui să economisească apa, iar alți 2,7 miliarde nu vor avea de unde să economisească, pentru că în zonele în care locuiesc nu va exista suficientă apă pentru nevoile zilnice.

Omenirea este amenințată și de manifestarea unor maladii, care, în condițiile sărăciei extreme, se extind cu rapiditate. Cea mai de temut este, fără îndoială, S.I.D.A., boală descoperită în anul 1979 în S.U.A. (California și New York), primii pacienți fiind, în general, tineri homosexuali și consumatori de droguri (fapt care a avut un puternic impact asupra opiniei publice), ulterior, fiind depistați și heterosexuali politransfuzati. Mai târziu, virusul HIV, responsabil de declanșarea maladiei, a fost înregistrat în Haiti și Africa Ecuatorială. Anumite statistici medicale ne avertizează că, în anul 1999, erau 34,3 milioane de oameni bolnavi (1,3 milioane în America Latină; 24,5 milioane în Africa Sub-Sahariană; 5,6 milioane în Asia de Sud și Sud-Est; 900 de mii în America de Nord; 520 de mii în Europa de Vest ș.a.), alți 5,4 milioane erau nou infectați, iar totalul copiilor rămași orfani de la debutul epidemiei se ridica la 13,2 milioane. Deși statisticile publicate referitoare la victimele S.I.D.A. sunt, adesea

neconcordante, câteva constatări sunt certe: este fatală speciei umane, afectează zeci de milioane de oameni (îndeosebi din marile bazine demografice ale umanității) și se răspândește cu repeziciune.

Mijloacele de luptă împotriva maladiilor depind de nivelul de dezvoltare economico-socială al fiecărei țări. Eficacitatea sistemului de îngrijire medicală presupune costuri ridicate, pe care statele subdezvoltate nu le pot suporta. Un indicator relevant este cel care privește numărul de medici raportat la numărul de locuitori. Dacă în statele dezvoltate unui medic îi revin în jur de 500 locuitori, în cele subdezvoltate din Africa sau Asia la un medic revin 50 000 de locuitori. Medicii și spitalele sunt situate în orașe, în timp ce locuitorii satelor sunt privați, aproape în totalitate, de îngrijire medicală. De fapt, în statele din Africa Centrală doar 10-16% din totalul populației beneficiază de serviciile medicale. Așa se și explică rata înaltă a mortalității pe continentul african – 13,7‰ (în unele state, ca Mali, Guineea, Coasta de Fildeș, nivelul său variind între 15-25‰). Pe glob, rata medie a mortalității este de circa 9,3‰ (cu variații de la 2,1‰ în Kuwait la 25,2‰ în Sierra Leone). Pe continentul american, rata mortalității generale este de 7,5‰ (cu diferența între America de Nord și America Latină), fiind cea mai scăzută din lume. Locul doi este ocupat de Asia, unde nivelul general al mortalității este de 8,4‰ (variind de la 7,2‰ în China și 7,6‰ în Japonia, la 10‰ în India, și 21‰ în Afghanistan). În Europa, rata mortalității este de 11,2‰, depășind media de pe glob (pe continentul nostru se întâlnește și un grad avansat de îmbătrânire a populației, iar pe alte continente este precumpănitoare populația tânără). România a avut între 1997-2002 o rată a mortalității cuprinsă între 11,4 (în anul 2000) și 12,4 decedați la 1000 de locuitori (în anul 2002), fiind superioară mediei pe glob și mai ridicată în anul 2002 la persoanele de sex masculin (13,6‰) decât la cele de sex feminin (11,2‰)²⁴.

²⁴ Cf. *Anuarul statistic al României*, 2003, p. 74

c) Apărarea păcii și evitarea războaielor

Cei mai mari dușmani ai omului, din toate timpurile, au fost bolile epidemice și incurabile, pe de o parte, războaiele și agresiunile de masă, pe altă parte. Dacă maladiile sunt independente de voința și rațiunea ființei umane, în schimb, războaiele sunt tocmai rezultatul opțiunilor acesteia (la nivel individual, grupal și statal). Întreaga istorie a lumii este marcată de imense pierderi de vieți omenești provocate de războaie. Un studiu efectuat de specialiști ai universității americane Carolina de Nord indică faptul că în ultimii 5.600 de ani au avut loc peste 14.500 de confruntări armate, în care au dispărut circa 3 miliarde de oameni. Adunate la un loc, perioadele de pace se întind pe 292 ani, care reprezintă doar 5% din intervalul de timp luat în considerare²⁵. Aceste date sunt grăitoare și ne pot duce ușor la concluzia că agresiunea s-a născut odată cu omul.

Este violența o caracteristică intrinsecă a naturii umane? Un răspuns optimist ar fi cel mai plauzibil din perspectiva filosofiei umaniste, însă o examinare riguroasă a realităților ne îndrumă spre alte evaluări. Raportul cercetătorilor americani și statisticile istorice ne arată că în ultimii o sută de ani au pierit în conflicte armate peste 64 milioane de oameni. Următoarea statistică a celor mai sângeroase confruntări militare și civile din secolul al XX-lea este edificatoare:

1. Cel de-al doilea război mondial (1939-1945): 50 milioane morți
2. Primul război mondial (1914-1918): 8,5 milioane
3. Războiul din Coreea (1950-1953): 1,2 milioane
4. Cel de-al doilea război civil din China (1945-1949): 1,2 milioane
5. Războiul din Vietnam (1965-1975): 1,2 milioane
6. Războiul Irak-Iran (1980-1988): 850 mii
7. Războiul civil din Rusia (1918-1921): 800 mii

²⁵ O sinteză a principalelor concluzii și informații cuprinse în *Raportul cercetătorilor americani* a fost publicată în ziarul *Național*, Anul VII, nr 1771, luni, 6 ianuarie 2003, p.2, din care am extras și noi datele statistice prezentate în paragraful de față.

8. Primul război civil din China (1927-1937): 400 mii
9. Războiul din Indochina (1945-1954): 385 mii
10. Revoluția mexicană (1911-1920): 200 mii

Raportul amintit al universitarilor americani (publicat la sfârșitul anului 2002) avansa o concluzie deconcertantă, și anume că pe glob erau în desfășurare între 40 și 100 războaie, revolte populare și lovituri de stat, ceea ce trădează o neobosită chemare spre fapte de violență colectivă, distructive ale speciei umane. Valorile în numele cărora sunt purtate astfel de acțiuni și modul de semnificare a lor ne pot situa în multiple ipostaze apreciative. Frecvența și amploarea confruntărilor sângeroase ne îndeamnă să credem că, cel puțin pentru moment, pacea și armonia, înțelegerea și toleranța la nivel global rămân simple iluzii sau idealuri mereu actuale.

Cauzele și motivele conflictelor din lume sunt dintre cele mai diverse. Analiza acestora, în epocile trecute, reliefa predominanța cauzelor economice. Și astăzi, bătălia pentru anumite resurse naturale din unele zone ale planetei a rămas o sursă majoră de conflicte armate (știut fiind faptul că pe măsură ce crește numărul oamenilor dintr-o comunitate, crește consumul și, implicit, se diminuează ori se epuizează resursele naturale). Rivalitățile etnice și litigiile teritoriale, conflictele religioase și rasiale, confruntările ideologice, interesele comerciale ale producătorilor de arme ș.a.²⁶ se află, de asemenea, la originea războaielor actuale. Autorii studiului elaborat la Universitatea Carolina de Nord considerau că „harta punctelor fierbinți” de pe glob, din anul 2002, demonstra că

²⁶ În fruntea marilor exportatori de arme și echipamente militare se aflau în anul 2002: Rusia (exporta în valoare de 18 miliarde dolari), SUA (8 miliarde) și Franța (4 miliarde), iar printre clienții lor principali figurau Iranul și Irakul (6 miliarde dolari), Arabia Saudită și India (3 miliarde dolari). Urișele investiții militare ale unor state (de pildă, bugetul militar al SUA era estimat la 120 miliarde de dolari, înainte de a se angaja decisiv în războaiele din Afghanistan și, apoi, din Irak), ca și eforturile solicitante de înarmare ale altora, afectează profund viața comunităților umane cărora aparțin, îndepărtând șansa lumii de a reduce sărăcia ori de a învinge bolile necruțătoare.

majoritatea conflictelor erau de natură religioasă. Pe harta teatrelor de război figurau: Coasta de Fildeș, Sudan, Congo (în Africa), Columbia (în America), Palestina, Cecenia, Afghanistan, Cașmir (India), Nepal, Filipine.

În ultimii 50 de ani, războaiele civile au cuprins numeroase țări subdezvoltate sau în curs de dezvoltare (întârziind soluționarea gravelor lor probleme materiale și sociale). Ultimele cinci decenii și jumătate ne pun în fața unui inventar înfiorător:

1. *Războiul Coreei*: 1950-1953 (între Coreea de Nord, cu guvern comunist, sprijinit de U.R.S.S., și Coreea de Sud, susținută de o coaliție de 16 țări, condusă de S.U.A., încheiat cu împărțirea peninsulei);

2. *Războiul din Vietnam*: 1965-1975 (între S.U.A. și trupele comuniste din Nord, care au preluat controlul țării);

3. *Războiul civil din Liban*: 1975-1990 (declanșat de uciderea a 30 palestinieni în Beirut de către câțiva creștini, având drept consecință împărțirea capitalei Beirut în Estul creștin și Vestul musulman, pacea instalându-se după 15 ani de lupte);

4. *Războiul Irak-Iran*: 1980-1988 (a început în urma invadării Iranului de către Irak, numărul total al victimelor fiind estimat la un milion);

5. *Războiul civil din Afghanistan*: 1979-1989 (trupele U.R.S.S. au ocupat capitala Kabul, preluând parțial controlul asupra țării, însă gherilele talibane, sprijinite de Occident, au reușit după un deceniu de luptă să-i învingă pe cei 115 mii de soldați sovietici);

6. *Războiul din Golf*: 1991 (după invadarea Kuwaitului de trupele irakiene ale lui Saddam Hussein, o coaliție de 28 state, cea mai mare din istorie, condusă de S.U.A., a eliberat statul ocupat după 6 săptămâni de lupte-operațiunea militară s-a numit *Furtună în Deșert*);

7. *Războiul din Bosnia*: 1992-1995 (de natură etnico-religioasă, a început după dezagregarea Iugoslaviei, între sârbii ortodocși, croații catolici și bosniacii musulmani, operațiunile militare încetând sub presiunea S.U.A.)

8. *Conflictul din Kosovo*: 1998-1999 (între albanezi și sârbi, încheiat prin bombardarea Serbiei de către trupele N.A.T.O., timp de 11 săptămâni, până la semnarea unui acord de pace);

9. *Războiul împotriva terorismului*: din septembrie 2001 până în prezent (declanșat de Administrația S.U.A., sub președinția lui George W. Bush, împotriva rețelei afgane Al-Qaeda - condusă de Osama bin Laden, aflată la originea atacurilor teroriste din 11 septembrie 2001, război care a dus la înlăturarea regimului taliban de la putere și a continuat cu ocuparea Irakului, în 2003, cu detronarea regimului dictatorial al lui Saddam Hussein, luptele coaliției internaționale, în frunte cu armata americană, împotriva insurgențelor irakieni derulându-se și în prezent pentru pacificare țării).

Autorii studiului de la Universitatea Carolina de Nord au întocmit și un clasament, evident discutabil, al celor mai războinice popoare și state din trecutul apropiat, pe primele locuri fiind situate: Israel, India, Egipt, Irak, Pakistan, S.U.A. și Rusia (în funcție de operațiunile militare la care au participat).

Tehnologia militară actuală încorporează cele mai înalte descoperiri științifice, iar utilizarea unor armate de profesioniști ai războiului au transformat soldații secolului al XXI-lea într-o veritabilă „mașină” de ucis oameni. Ilustrative sunt, în acest sens, și datele unui Raport al Organizației Mondiale a Sănătății, care ne informează că un om moare la fiecare 100 secunde datorită unui atac armat și că în fiecare oră cad victime violenței extreme un număr de 35 persoane.

La nivel global, apărarea securității naționale, regionale și mondiale a devenit o problemă fundamentală și prioritară a epocii noastre, în condițiile în care nu încetează cursa înarmării nucleare și nu dispare pericolul terorismului internațional.

Capitolul XIII

GRUPURILE SOCIAL-UMANE

1. Noțiunea de grup social

Oamenii își consumă viața lor socială relaționând în cadrul grupurilor, al mulțimilor sau maselor, al colectivităților ori societăților globale din care fac parte. Putem aprecia că viața socială este un rezultat al interacțiunilor dintre indivizi, iar cercetarea sociologică a acestora trebuie să pornească de la asemenea realități evidente. Dacă privim societatea ca un sistem, observăm că aceasta este compusă, cel mai adesea, dintr-un ansamblu de grupuri sau colectivități de oameni, a căror activitate și organizare formează însăși esența vieții sociale. Familia, grupurile de prieteni, cele profesionale ori de muncă (administrative, industriale, agricole etc.), cele instructiv-educative (școlare, de învățământ, militare etc.), colectivitățile teritoriale (cartier, sat, oraș), organizațiile politice (partidele), științifice (asociații etc.), confesionale (cultele religioase), sportive, clasele și categoriile sociale, generațiile de vârstă (tineri, maturi, bătrâni), mulțimile ș.a.m.d. sunt exemple care demonstrează modalitățile diferite de structurare a conținutului unei societăți umane. "Grupurile – sublinia Traian Herseni – sunt familiile, rudeniile, clanurile, fratriile, gințile, triburile, cluburile bărbătești, cetele de copii, cetele de războinici, vecinătățile etc. Într-un anumit înțeles, toate formele de viață socială, de la cele mai simple și mai puțin organizate până la cele mai complexe și puternic formalizate, sunt grupuri sau grupări în înțeles de colective umane, dar de obicei termenul acesta este rezervat pentru grupurile mai restrânse, mici și mijlocii."

Sociologul român amintit folosește termenul de *grup* pentru a desemna "unitățile sociale mici, bazate pe relații interpersonale directe", iar termenul de *comunitate* "pentru unitățile sociale care

stăpânesc anumite valori materiale sau spirituale în comun (un teritoriu, o proprietate, o credință religioasă, o limbă, o cultură etc., de unde termenii frecvent utilizați în scrierile europene de comunitate etnică sau națională, comunitate religioasă, comunitate de limbă, comunitate de civilizație etc.)"¹.

Diverși autori consideră că există o tendință firească a oamenilor de a se grupa, de a trăi și acționa în colectivitate, tendință izvorâtă din însăși condiția și natura lor eminentamente socială. *Asocierea* lor poate fi atât *spontană* ori naturală (constituirea unei familii, de pildă), cât și *deliberată* sau artificială, dirijată (în funcție de nevoile și interesele unei societăți – de muncă, locuință, educație, apărare, circulație etc.). Un grup există cu condiția de a avea în componența lui cel puțin doi membri² și de a dispune de o coeziune internă, care să-i mențină pe agenții săi împreună, să acționeze unitar. Grupul mic variază între 2 și 40 persoane (fără a fi precizată întotdeauna limita maximă, însă în cazul grupului de peste 40 membri este afectat caracterul direct al relațiilor).

Sociologul francez René Mounier diferențiază „grupurile” sociale de „grupările” sociale. În viziunea sa, *gruparea* are o sferă mai largă, desemnând orice reunire sau ansamblu de persoane, în timp ce grupul se caracterizează prin organizare internă și integralitate. Din această perspectivă, mulțimea reprezintă o grupare, iar familia, bunăoară, constituie un grup.

Într-o accepție largă și frecvent răspândită, grupul constituie o reunire, o comunitate de oameni între care se manifestă anumite relații.

¹ Traian Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 53 și 54

² Jan Szczepanski consideră că numărul minim este trei, deoarece "grupul începe de-abia acolo unde în cadrul unei colectivități individul A are relații nu numai cu B și C, dar și cu ceea ce se întâmplă între B și C" (*Noțiuni elementare de sociologie*, p. 202)

Oamenii care trăiesc în grup dezvoltă, pe baza contactelor și apropiierilor fizice, relații psihice (afective, de intercunoaștere), efectuează schimburi de bunuri și activități, manifestă anumite atitudini pe temeiul unor valori, idei și interese comune, prețuiesc aceleași simboluri, norme și obiceiuri, au o voință și o conștiință care evocă solidaritatea și comunitatea lor cultural-economică. Întrucât există și grupuri care pot fi constituite după criterii și prin metode de cercetare științifică (având în vedere un parametru sau o caracteristică generală, comună: vârsta, starea civilă, nivelul de instrucție, infracționalitatea ș.a.), fără ca membrii lor să intre efectiv în contact. Este necesar, deci, să facem deosebirea dintre *grupurile naturale* (unități funcționale, organice de viață) și cele *convenționale* sau *artificiale*, statistice (construite teoretic), nu mai puțin importante în cunoașterea sociologică. Grupurile artificiale nu posedă o organizare internă, iar membrii lor nu au sentimentul comunității, conștiința lui *noi*.

Pentru G. Gurvitch, grupul este o unitate colectivă reală, parțial direct observabilă, care se fondează pe atitudini colective durabile și activează pe temeiul îndeplinirii unei lucrări comune; dispune de o unitate a atitudinilor și conduitelor. De altfel, elementul definitoriu al oricărui grup este caracterul său unitar, *coeziunea internă*, solidaritatea membrilor săi, care devine mai puternică și pregnant evidentă în situația unor conflicte sau întreceri între mai multe grupuri. Orice grup se caracterizează prin modele de conduită, norme și valori comune, în funcție de care membri săi își reglează comportamentul și atitudinile. Deși grupul are o viață proprie, el nu are și o independență absolută față de membri săi, existând o influență reciprocă între grup (ca întreg) și membrii săi (ca parte).

Calitatea de membru al unui grup se dobândește mai curând prin conformism, care implică, pentru început, adaptarea la sarcinile și funcțiile grupului, apoi, asimilarea modelelor fizic și moral de comportament promovate de grup. Prin calitatea de membru al unor grupuri se realizează apartenența individului la colectivitatea

teritorială și societatea globală. Admiterea membrilor în grupurile formale se face pe baza unor criterii mai mult sau mai puțin severe.

Deși are o structură durabilă, care îi conferă specificitate, componența grupului se modifică în timp (unii membri părăsesc grupul, alții vin în grup). *Componența* grupului (reprezentată de membri și trăsăturile lor personale și sociale) se deosebește de *structura* sa (vizează alcătuirea grupului, natura relațiilor dintre membri, raporturile de subordonare și supraordonare, deci, organizarea ierarhică internă).

Atunci când grupul își îndeplinește sarcinile sale, înseamnă că voințele individuale acționează deliberat la unison, generând afirmarea unei *voințe colective* a grupului, care, la rândul ei, conduce la apariția *solidarității* de grup. "Solidaritatea poate avea diferite surse: poate rezulta din sentimentul comunității de interese economice, din sentimentul comunității culturale, din sentimentul valorii înalte a rasei sale, din constrângerile religioase sau ideologice, din sentimentul realizării unor sarcini foarte importante etc. Pe această bază se poate efectua o clasificare a diferitelor tipuri de solidaritate. Solidaritatea membrilor constituie condiția și sursa forței grupului, importantă fiind mai înainte de toate capacitatea lui de a se opune unei amenințări externe"³.

În concluzie, grupul social este un ansamblu de indivizi între care există anumite relații, bazate pe interese și valori comune, care îi diferențiază de membrii altor grupuri. Pentru studiul grupurilor sociale trebuie să examinăm relațiile și procesele caracteristice acestora, cum ar fi: 1) coeziunea, consensul și conformitatea; 2) stratificarea; 3) conducerea și liderii; 4) comunicarea; 5) competiția și cooperarea.

³ *Ibidem*, p. 223

2. Criterii de clasificare a grupurilor umane

Datorită faptului că viața socială "trăiește" printr-o diversitate, aproape nelimitată, de grupuri și că același om poate să aparțină concomitent mai multor grupuri diferite (în calitate de membru al unei familii, de profesionist, de locatar al unui cartier, de cetățean al unui oraș etc.), analizele sociologice pe tema teoriei grupurilor recurg la criterii de clasificare a grupurilor sociale, menite a oferi o imagine mai limpede prin descifrarea "țesăturii" acestora. Sociologul polonez Jan Szczepanski a reținut, din multiplele sisteme de clasificare existente în literatura de specialitate, următoarele categorii de grupuri, care apar mai frecvent citate:

1. a) *Grupurile mici* – sunt compuse exclusiv din membri, fără a avea subgrupuri distincte, și care nu intră ca părți componente în grupuri mai mari, dar pot face parte din colectivități mai mari de alte tipuri;

b) *Grupurile mari* – cum ar fi poporul, statul, o biserică independentă etc., care nu intră în componența unor grupuri mai mari, ci doar a unor colectivități stabilite convențional: sisteme de state, sisteme de civilizație – care nu sunt grupuri propriu-zise.

Cele două feluri de grupuri se disting, așadar, pe baza tipului de structură: comparativ cu grupurile mari, grupurile mici au, astfel, o *structură simplă* (lipsesc subgrupurile) și un număr redus de persoane.

2. a) *Grupurile primare*⁴ – se bazează exclusiv pe contacte personale, directe, față în față și destul de apropiate, pe raporturi de ordin profesional și atitudini emoționale, coeziunea acestor grupuri rezultând din preocupările personale (ex: familia, colegii dintr-un loc de muncă, anturajul sau grupul de colegi de școală etc.);

⁴ Distincția între grupurile primare și cele secundare a fost realizată de Charles H. Cooley, în lucrarea *Organizația socială* (1909)

b) *Grupurile secundare* sau derivate – legăturile dintre membri lor au caracter obiectiv și se întemeiază pe anumite interese, în primul rând economice. Dacă în cazul grupurilor primare – nota Tr. Herseni – oamenii se cunosc și cooperează direct, în cazul grupurilor secundare, ei "nu se văd la față", dar colaborează, așa cum se întâmplă, de pildă, în privința statului ori a unei armate. Cooley a caracterizat, în general, grupul secundar prin contrast cu o grupare mai numeroasă, relativ specializată, de persoane care au relații indirecte.

Deosebirea dintre grupurile primare și cele secundare se face pe baza relevării *tipului de legătură* între membrii acestora.

După tipul de normativitate implicat în organizarea lor, grupurile pot fi împărțite în *formale, informale și nonformale*.

3. a) *Grupurile formale* – cele în cadrul cărora interacțiunile dintre oameni – în timpul diferitelor activități sociale – se desfășoară în mod oficial, instituționalizat, pe baza unor legi, regulamente, dispoziții, ordine, instrucțiuni etc.; relațiile formale sunt impuse din afară, având un caracter relativ stabil și impersonal, în sensul că nu depind de purtătorul lor uman, de fiecare om în parte, ci doar de natura sarcinilor pe care grupul le are de rezolvat (ex: grupurile de muncă). Aceste grupuri aparțin, de regulă, unor organizații.

Grupurile formale sunt constituite în mod oficial, au caracter *instituționalizat*, și ele funcționează pe bază de *control social* formal;

b) *Grupurile informale* – se caracterizează prin interacțiuni neoficiale, neobligatorii între membrii lor, acestea luând naștere în mod spontan și exprimând anumite afinități interpersonale, depinzând, deci, de sentimentele, voința, personalitatea celor care intră în contact (ex: grupurile de prieteni, de adolescenți sau pensionari, de petrecere a timpului liber). Ele se constituie fie ca subgrupuri în cadrul celor formale, fie în afara unor cadre instituționalizate. În prima ipostază, grupurile informale răspund unor nevoi de exprimare mai liberă sau mai puțin constrângătoare,

îndeosebi când impunerea normelor oficializate este imperativă și nerecompensatoare.

Jan Szczepanski precizează că grupurile mici, primare și informale nu sunt identice și că pot exista grupuri mici care să fie, în același timp, secundare și formale sau primare și secundare informale. *Familia*, de pildă, care e un grup întâlnit în tot cursul istoriei societății umane, are caracteristici de grup primar și formal (căsătoria fiind legalizată).

c) *Grupurile nonformale* – se constituie pentru rezolvarea unei anumite sarcini ori sunt centrate pe realizarea unor obiective imediate (comitete, comisii etc.), după care se dizolvă, fiind mai flexibile și mai puțin normativizate.

4. *Grupurile cu scop* – numite și asociații sau uniuni – de tipul asociațiilor sportive, sindicale, partidelor politice, al societăților de acționari, pentru răspândirea culturii, protejarea naturii etc; sunt constituite intenționat pentru realizarea, printr-o organizare precisă, a anumitor țeluri, satisfacerea unor trebuințe umane, scopuri, interese, motiv pentru care acestor grupuri le lipsește coeziunea personală, sentimentală, având la bază relații formale, „de serviciu”, sau, în cazul clicilor din întreprinderi – relații neformale, care permit membrilor lor obținerea unor avantaje ilegale;

5. *Clasele sociale* – se disting pe baza poziției ocupate în societate. Acestea sunt concepute, în gândirea sociologică occidentală, ca „elemente ale stratificării în societățile unde categoriile ierarhice nu sunt instituționalizate (cum e cazul în sistemul castelor). Practic, apartenența la o clasă poate fi ereditară, dar ea nu este oficială și, teoretic, orice individ își poate schimba clasa dacă e în stare să-și amelioreze poziția sa, ori, dimpotrivă, dacă aceasta se deteriorează”. De aici și mobilitatea socială verticală, în sens ascendent sau descendent.

Clasele sociale sunt mari colectivități de oameni, care se divid în pături sociale.

6. *Grupurile teritoriale*, distinse pe baza raportului față de teritoriu (ex: satul, orașul, cartierul);

7. *Grupurile care se creează pe baza valorilor culturale comune* sau a raportului față de cultură (ex: tribul, poporul, națiunea)⁵. Poporul și statul sunt cele mai mari colectivități de oameni, care includ numeroase grupuri și subgrupuri, de toate categoriile.

La clasificarea tipurilor de grupuri, efectuată de Szczepanski, mai putem adăuga:

8. *Grupurile de semeni* – care au aceeași vârstă sau o compoziție omogenă, cum ar fi o clasă școlară;

9. *Grupurile de referință* – sunt cele cu care se identifică individul (împrumutându-le sistemul de valori și conduită) și care pot fi diferite de cel căruia îi aparține (ex: grupul adolescenților care adoptă practici și elemente de comportament ale adulților, cu care se compară, dorind să fie ca ei; grupul celor din execuție care aspiră să devină șefi, purtându-se ca niște conducători etc.);

10. *Grupurile de bază* – cele în care indivizii se simt în siguranță, cum ar fi familia și grupul profesional, căci ei pot fi membri ai mai multor grupuri, dar numai în unele trăiesc statornic și depind de acestea, cu celelalte având o relație secundară (fiind temporare).

11. *Grupurile de presiune* – sunt acele grupuri care utilizează presiunea fie asupra aparatului guvernamental, fie asupra Parlamentului pentru a triumfa aspirațiile, interesele și revendicările lor. După opinia lui Jean Meynaud (*Grupurile de presiune*, Paris, 1965), orice grup cu interese specifice se poate transforma în grup de presiune. Cei care intervin pe lângă oamenii politici sau înalții funcționari se numesc *lobby-ști*, termenul de *lobby* fiind folosit pentru prima dată în SUA și însemna „culoar, hol” – de la holurile

⁵ *Ibidem*, p. 239-244, 278, 305, 316. Despre această problemă, vezi și cap. *Grupuri, organizații, mase*, în vol. *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, Iași, Editura Polirom, 1966, p. 319-412

Congresului american, unde acționau lobby-știi. Din rândul lor fac parte avocați, foști parlamentari ș.a., care susțin interesele unui grup în mod deschis sau discret, din culise (motiv pentru care sunt dificil de cercetat științific).

G. Gurvitch a recurs la alte criterii de clasificare a grupurilor, evidențiind:

- 1) după *funcția* îndeplinită – grupuri unifuncționale, multifuncționale, suprafuncționale;
- 2) după *durata* existenței lor – temporare, permanente, de durată;
- 3) după *modul de formare* – de fapt, voluntare, impuse;
- 4) după *modul de acces* – închise, condiționale, deschise⁶.

Sociologul german F. Oppenheimer menționează, în lucrarea *Sistem de sociologie* (1923), două categorii de grupuri:

- 1) "*grupe de cadru*, acelea în care se nasc și se dezvoltă diferitele feluri de societăți și asociații dintre oameni, cum ar fi societățile economice, comerciale, juridice, religioase etc. Aceste grupe de cadru, după Oppenheimer, sunt: hoarda, clanul, tribul, statul, în ordine ascendentă, toate alcătuind trepte ale procesului de evoluție istorică;
- 2) *grupe ierarhice*, cum ar fi clasele sociale, societățile profesionale etc."⁷

3. Grupurile etnice

Printre cele mai vechi grupuri sociale, cu rădăcini adânci în istoria societății umane, sunt și grupurile etnice. La baza formării acestor grupuri se află relațiile de rudenie, de sânge, incluzând pe cei care cred că au o origine comună, că descind din aceiași strămoși. De asemenea, grupurile etnice se caracterizează printr-o tradiție culturală proprie, au o viață spirituală care le conferă specificitate, o

⁶ Cf. *La Sociologie*, Marabout Université, Paris, 1972

⁷ Petre Andrei, *Opere sociologice*, vol. III, p. 394

conștiință puternică a apartenenței la respectiva etnie și un sentiment profund de atașament față de aceasta.

Comunitatea de limbă, de teritoriu, de credință religioasă, de obiceiuri și idealuri colective, de comportament și de ținută vestimentară imprimă etniei un caracter unitar. "Unitățile etnice cele mai simple sunt familiile și grupurile de rude, compuse din câteva zeci sau sute de persoane, dar acestea s-au dezvoltat istoric în ginți, seminții, popoare, naționalități, națiuni, care cuprind uneori mai multe milioane de persoane"⁸.

Orice comunitate etnică înregistrează un proces de stratificare socială, mai cu seamă în cazul popoarelor și națiunilor, cunoscând multiple influențe din partea societății globale căreia aparține. Grupurile etnice reprezintă, din perspectiva politică, o minoritate națională, care manifestă sentimentul identității în cadrul unui stat, fără a fi ajuns ea însăși la nivelul de dezvoltare ca națiune. De regulă, grupurile etnice au, comparativ cu populația majoritară, un număr restrâns de membri, care trăiesc, în parte, concentrați pe un teritoriu (având o majoritate demografică), în parte, dispersați, nu numai teritorial, ci și în cuprinsul societății globale. Așa, de exemplu, evreii sunt răspândiți în majoritatea țărilor lumii, în special dezvoltate, și în toate straturile sociale, fără a-și pierde calitatea de grup etnic. Maghiarii din România locuiesc, în cea mai mare parte, în județe precum Harghita și Covasna.

În aceeași țară pot conviețui mai multe grupuri etnice. La noi în țară, pe lângă românii majoritari întâlnim și unguri, germani, turci, romi etc. Elveția înglobează trei grupuri etnice de bază: francezi, germani, italieni. Fosta U.R.S.S. avea peste 200 de naționalități între granițele sale. Pe teritoriul S.U.A. se întâlnesc, în zilele noastre, numeroase minorități etnice, rasiale și religioase, dintre care negrii și hispanicii (circa 18 milioane în 1986) formează cele mai mari

⁸ Tr. Herseni, *op. cit.*, p. 54

grupuri minoritare⁹. Actualmente se apreciază că există în lume circa 12.000 de etnii.

Atunci când același teritoriu este locuit de mai multe etnii, unele minoritare ca număr și altele majoritare, pot să apară neînțelegeri, tensiuni, conflicte sângeroase, ajungându-se până la războaie interetnice, precum cele dintre sârbi, croați și musulmani, după 1990. Acestea pun în pericol unitatea națională a unei societăți.

Ponderea diferitelor grupuri etnice dintr-o societate determină gradul de omogenitate al acesteia. Danemarca, Suedia și Norvegia sunt recunoscute ca societăți omogene, deoarece membrii lor au aceeași origine, împărtășesc aceleași tradiții culturale și religioase, spre deosebire de Federația Rusă, de exemplu, care este o societate eterogenă, marcată de înclăștarea armată dintre ceceni și ruși (datorită acțiunilor separatiste ale cecenilor, susținute inclusiv prin atacuri teroriste).

Sociologia este preocupată de cercetarea relațiilor interetnice, a proceselor integrării grupurilor minoritare, a modului în care se manifestă și coabitează diversele grupuri etnice, în scopul menținerii stabilității sociale și a evitării stărilor conflictuale, care pot duce la dizolvarea unității naționale a unei societăți (așa cum s-a întâmplat în cazul fostei Yugoslavii ori Cehoslovacii, după destrămarea sistemului comunist totalitar).

În afara categoriilor de grupuri menționate, până acum, există și alte forme ale vieții sociale sau tipuri diferite de colectivități, care nu sunt grupuri (exemplu: mulțimea, publicul, reuniunea), precum și anumite *sisteme sociale*, care cuprind mai multe popoare.

4. Mulțimea, publicul și reuniunea ocazională

Un interes deosebit în sociologie îl suscită investigarea comportamentelor colective de masă. Acestea sunt de două feluri:

⁹ Vezi, pe larg, Beth B. Hess, E. W. Markson, Peter J. Stein, *Sociology*, ed. a III-a, New York, Macmillan Publishing Company, 1988, p. 242-273

spontane, neorganizate, lipsite de un lider formal, și organizate, beneficiind de un program de acțiune și de rolul unui lider formal. Durata de manifestare a comportamentelor colective se poate întinde de la câteva ore (în cazul unei adunări festive) și până la câteva săptămâni (în situația unor tulburări etnice, rasiale ori a unor conflicte și mișcări sociale). Sensul de manifestare al comportamentelor colective este, în general, fie unul rațional, benefic, fie unul patologic, distructiv, irațional.

Omul este o ființă contradictorie, așa cum l-a descris Blaise Pascal încă din secolul al XVII-lea: „Judecător al tuturor lucrurilor, imbecil vierme de pământ; depozitar al adevărului, îngămădire de incertitudine și de eroare; mărire și lepădătură a universului”. Nici în veacul al XX-lea, Ortega y Gasset nu îl percepea altfel: „Adevărul este că omul – scria el – nici n-a fost de la bun început rațional și nici măcar astăzi nu este încă”¹⁰.

Pentru unii gânditori, cele mai importante schimbări din istoria umanității se datorează acțiunilor colective și nu indivizilor în sine. Desigur, nu orice acțiune de masă poate fi valorizată pozitiv. Anumiți psihologi evidențiază că „cetățeanul”, „militantul” și „muncitorul” sunt figuri emblematice ale maselor, dată fiind implicarea lor frecventă în acțiunile colective¹¹. Mulțimea, publicul și reuniunea ocazională sunt considerate de J. Szczepanski drept „colectivități bazate pe asemănarea conduitei”, iar în sociologia americană sunt nominalizate prin expresia de „comportamente colective” (*collective behavior*). Mulțimea reprezintă o adunare de persoane, reunite temporar, din întâmplare sau în mod deliberat, pe baza unor interese ori motive comune. Numărul celor care alcătuiesc o mulțime variază de la câteva zeci de persoane la câteva zeci de mii. Acestea se adună pe un anumit spațiu, care îngăduie relații directe

¹⁰ José Ortega y Gasset, *Omul și mulțimea*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 219

¹¹ Michel-Louis Rouquette, *Despre cunoașterea maselor*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 39

între participanți și care reacționează spontan, în special pe plan emoțional. Deși nu e organizată, mulțimea nu este lipsită de o coeziune psihică, aceasta manifestându-se atât de puternic încât indivizii care o compun își pierd identitatea, fiind absorbiți de masa persoanelor. Toți gândesc și se comportă în mod identic, reacționând la unison în fața unor stimuli emoționali.

Sentimentul de răzbunare, dorința de a se face dreptate, de a dobândi ceva, mânia etc. animă mulțimea, care poate trece prin stări succesive de apatie și înflăcărare. Întrucât acțiunile sale se derulează în afara oricărui control formal, a oricăror norme socialmente dezirabile, mulțimea este capabilă de conduite imprevizibile, cu consecințe iresponsabile. Spre deosebire de grup, care are o organizare internă, anumite modele de acțiune și comportament, anumite mecanisme de control, mulțimea este "versatilă, instabilă: sub acțiunea unui îndrumător, ea poate să treacă brusc de la apatie la organizare, să ridice o baricadă, să jefuiască un antrepozit, să mărșăluiească"¹² spre un obiectiv concret.

Din analiza psihologiei mulțimilor, G. Tarde a desprins ideea existenței a două categorii de mulțimi: unele "animate de dragoste" și altele, "animate de ură". Rolul celor dintâi este socotit pozitiv, necesar și salutar, iar în rândul acestora se înscriu mulțimea de sărbătoare, mulțimea animată de bucurie, mulțimea "îndrăgostită de ea însăși, «beată» numai de plăcerea de a se aduna pentru a se aduna". Toate acestea contribuie la stimularea sentimentului de sociabilitate al oamenilor. "Orice producție – consemnează gânditorul francez – nu constă numai în a construi case, a fabrica mobile, haine sau alimente; și pacea socială, uniunea socială, întreținute prin sărbătorile populare, prin frății, prin veselile periodice ale unui oraș ori sat, unde orice dizidență se șterge, momentan, în comuniunea aceleiași dorințe, dorința de a se vedea, de a se lavi unii de alții, de a simpatiza, această pace, această uniune

¹² Vezi *Dictionar de sociologie*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 184

sunt produse nu mai puțin prețioase decât toate roadele pământului, decât toate articolele industriale."

G. Tarde a scos în evidență importanța entuziasmului patriotic – "o altă varietate a iubirii de sine, a sinelui colectiv, național", care "a inspirat adeseori, generos, mulțimile și chiar dacă n-a fost suficient pentru a câștiga o bătălie, armate animate de ele devin practic invincibile. Nu pot uita, după mulțimile de sărbătoare – menționa sociologul francez – mulțimile de doliu, cele care urmează, sub imperiul unei dureri comune, cortegiul funerar al unui prieten, al unui mare poet, al unui erou național. Și acestea sunt, în egală măsură, stimulente energice ale vieții sociale (...)"¹³.

În concepția lui Tarde, mulțimile animate de dragoste contribuie într-o măsură decisivă la întărirea legăturilor sociale dintre oameni, spre deosebire de mulțimile animate de ură, care distrug pe alocuri "țesătura" relațiilor sociale. O societate lipsită de răcoale sau răbufniri de ură, aprecia Tarde, este mai puțin pătrunsă de sentimentul profund al naționalității sale decât "țările cele mai agitate ale lumii, prin tulburări politice, prin masacre chiar (...)"

Alți sociologi francezi, precum Georges Rudé (*La foule dans la Revolution francaise*, Paris, Maspero, 1982) ori Tilly, au continuat perspectiva de interpretare deschisă de G. Tarde, punând accent pe cunoașterea laturii raționale a manifestărilor mulțimii, pe faptul că acestea antrenează și elemente sănătoase ale populației, nu numai persoane declasate, clienți ai lumii interlope, deci, dintr-o lume taxată drept patologică. Desigur, interesul precumpănitor al sociologilor pentru cercetarea mulțimilor agresive este justificat prin necesitatea evitării rolului distructiv al acestora, dar nici mulțimile pașnice nu sunt mai puțin captivante pentru explicarea resurselor lor energetice spontane și dirijarea acestora într-o direcție benefică.

Sociologul polonez Jan Szczepanski a distins patru categorii de mulțimi:

¹³ G. Tarde, *L' Opinion et la Foule*, în *Elements de Sociologie*, Paris, Alcan, 1939, p. 42-45

1) "*Mulțimea agresivă*" – care atacă un individ, un grup sau anumite instituții. Când atacă un individ, pentru că a comis un fapt, un viol ori o crimă, posedă numele de "*mulțime linșatoare*". Dacă se manifestă împotriva minorităților, ca în cazul progromurilor, ori a unor grupuri bănuite sau acuzate de fapte revoltătoare, ea se numește "*mulțime terorizantă*". A treia formă o reprezintă "*mulțimea militantă*". Ea apare în timpul tulburărilor, grevelor, manifestațiilor, când reuniunile ocazionale sau demonstrațiile împrăștiate încep să se aplece mai întâi spontan, în mod neorganizat, iar apoi trec la atac, la fel de firesc asupra forțelor de ordine și a instituțiilor care stau în spatele acestora, distrugând localurile instituțiilor și pe cele de folosință publică. Cu apariția acestor mulțimi încep de obicei revoluțiile și cotiturile politice. De aceea, tehnica de formare și de conducere a mulțimilor face parte din deprinderile elementare ale fiecărui revoluționar, care împreună cu statul său major nu-și pierde capul, ci dirijează impulsurile care incită mulțimea spre acțiune"¹⁴.

2) "*mulțimea care fuge cuprinsă de panică*", din cauza unor catastrofe ori în timp de război;

3) "*mulțimea prădalnică* (care jefuiește, care pradă)" și se manifestă în timpul crizelor economice, alimentare, atacând magazinele, depozitele, băncile, pe fondul unor stări de dezorganizare socială;

4) "*mulțimea demonstrantă*", care este organizată, de regulă, dând "expresie fie sentimentelor de recunoștință și apreciere, fie de condamnări și dispreț, de laudă sau de protest". Aceasta se poate ușor transforma într-una din cele trei categorii de mulțime amintite¹⁵.

Cele mai frecvente mulțimi sunt *mulțimile întâmplătoare*, caracterizate printr-un grad redus de interacțiune emoțională și printr-un interes de moment (ex: mulțimea celor care staționează în așteptarea unui mijloc de transport în comun). Dizolvarea mulțimilor se face în momentul în care nu mai sunt întrunite condițiile care au dus la formarea lor.

¹⁴ Jan Szczepanski, *op. cit.*, p. 355

¹⁵ *Ibidem*, p. 354-360

Publicul este o colectivitate de oameni care apare în două ipostaze: de "public adunat" și de "public neadunat".

Publicul adunat se manifestă fie în circumstanțe de divertisment, recreere (la spectacol, întreceri sportive etc.), fie atunci când caută informații (cu ocazia unor conferințe, simpozioane, demonstrații, adunări politice). În cadrul oricărui public adunat există un contact spațial și psihic între participanți, care sunt animați de așteptări asemănătoare și atitudini similare (aplauze, strigăte, fluierături etc.). Tensiunea emoțională care apare în cadrul publicului adunat generează un sentiment de solidaritate, care, de regulă, dispare după consumarea evenimentului la care participă cei preocupați pentru distracție ori informații (ex. publicul cinematografelelor, stadioanelor). Uneori, publicul se poate transforma în mulțime agresivă, de teroare sau de linșaj.

Publicul neadunat este cel constituit de cititorii aceluiași ziare, de ascultătorii aceluiași emisiuni ori de telespectatorii aceleiași emisiuni (ex.: publicul presei)¹⁶. Oamenii care formează acest public nu au contacte spațiale directe, nici legături psihice și emoționale, ci ei sunt reuniți pe baza consumării aceluiași stimul audiovizual sau scris.

Reuniunea ocazională apare cu prilejul unor evenimente și cuprinde un număr restrâns de persoane, care se adună accidental. Se caracterizează prin contacte spațiale și sociale între cei curioși să se informeze asupra evenimentului produs, să găsească explicații, să ofere sfaturi ori să schimbe impresii, pe un fond emoțional (ex.: în cazul unui accident, al unui scandal public).

5. Categoriile de populație umană

Populația, ce formează conținutul oricărei societăți umane, reprezintă obiect de studiu pentru mai multe discipline sociale:

¹⁶ *Ibidem*, p. 361-363

demografia, sociologia ș.a. Dacă demografia urmărește, în principal, studiul aspectelor biologice ale ființei umane, insistând asupra caracteristicilor naturale ale populației, pe baza analizei statistice, în schimb, sociologia populației examinează cauzele și efectele sociale ale diferitelor fenomene demografice, aspectele sociale ale manifestării ființei omenești etc.

Cercetările empirice asupra populației, efectuate din perspectivă sociologică, ne conduc la concluzia că în componența acesteia putem întâlni mai multe categorii de oameni:

1) Categoria oamenilor de creație, a celor care aduc idei noi și soluții inedite, fac descoperiri științifice și invenții tehnice, efectuează raționalizări organizatorice și îmbunătățiri practice, de care beneficiază întreaga societate. Aceștia rezolvă diverse probleme economice, tehnologice, medicale și sociale, în sens larg, în avantajul tuturor, contribuind la îmbogățirea patrimoniului cultural al societății și dezvoltarea ei într-o direcție progresivă;

2) Categoria celor care, prin munca și întreaga lor activitate, asigură menținerea, conservarea și funcționalitatea bunurilor și valorilor dobândite de o societate în cursul existenței sale. Deși nu aduc nimic nou, oamenii din această categorie sunt indispensabili pentru procesul de valorificare, protejare și folosire a creațiilor realizate de cei din prima categorie;

3) Categoria celor care prin activitatea și comportamentul lor aduc pagube societății: infractorii, hoții, cei care trăiesc din prejudiciile aduse altor semeni, huliganii care distrug bunurile sociale și private, lucrătorii care produc bunuri cu defecte ori conducătorii care emit decizii eronate, cu efecte nocive asupra vieții economico-sociale;

4) Categoria celor care nu se pot întreține singuri și au nevoie de îngrijire, cum ar fi: copiii, bolnavii și invalizii incapabili de muncă, bătrânii;¹⁷

¹⁷ *Ibidem*, p. 127-128

5) Categoria celor neocupați profesional: elevi, studenți, soldați, șomeri, cei care nu vor să lucreze etc. Aceștia nu aduc pagube vieții sociale, dar au nevoie de sprijinul celorlalți semeni, fie pentru a se instrui, fie pentru a subzista.

În funcție de ponderea fiecărei categorii în ansamblul societății, atunci și eforturile acesteia din urmă vor fi mai mari sau mai mici, influențând direct nivelul și ritmul său de dezvoltare. De aceea, orice societate conștientă de viitorul ei urmărește, prin programele de instruire, educație și socializare, să asigure condițiile de formare a unor tipuri umane creatoare, să fructifice posibilitățile de valorificare a talentelor și capacităților novatoare, să integreze, prin diferite modalități și instituții, pe toți membrii săi, încât să poată face față cerințelor dezvoltării întregii societăți în diverse etape ale devenirii ei.

SELECȚIE DE TEXTE

1. Diversitatea umană

C. Wright Mills

Imaginația sociologică

[...] Obiectul sociologiei este de fapt diversitatea umană, care cuprinde toate universurile sociale în care au trăit, trăiesc și ar putea trăi oamenii. Găsim aici comunități primitive care, pe câte știm, s-au schimbat prea puțin de-a lungul unui mileniu, dar găsim aici și mari puteri statale care s-au remarcat brusc printr-o existență violentă. Imperiul bizantin și Europa, China clasică și Roma antică, orașul Los Angeles și imperiul vechiului Peru – toate universurile cunoscute de oameni se află azi în fața ochilor noștri, expuse curiozității noastre.

Vom întâlni, în aceste universuri, așezări rurale deschise, grupuri de presiune, bande de tineri delicvenți și indieni petroliști din tribul Navajo; forțe aeriene gata să distrugă zone urbane cu un diametru de 100 de mile; polițiști la colțuri de stradă; cercuri cu caracter intim și auditorii; „sindicate” ale criminalilor; mulțimi îngrămădite, seara, de-a lungul arterelor și în piețele publice ale marilor orașe ale lumii; copii ai indienilor Hopi și negustori de scalvi din Arabia; partide politice germane și clase sociale din Polonia; școli ale Mennonitilor [...] și rețele de radio care acoperă întreaga suprafață a Pământului. Grupurile rasiale și grupurile etnice se amestecă în sălile cinematografelor, dar, totodată, sunt și segregate; perechi fericite în căsnicie și altele în care soții se urăsc; o mie de ocupații mărunte se întâlnesc în comerț și industrie, în administrația centrală și locală, în state de proporțiile unui continent. În fiecare zi se încheie milioane de tranzacții mărunte și pretutindeni „grupurile mici” sunt mai multe decât ar putea cineva să le numere.

Diversitatea umană include și diversitatea ființelor umane individuale; este un aspect pe care imaginația sociologică trebuie, de asemenea, să-l surprindă și să-l înțeleagă. Brahmanul indian din 1850 stă alături de fermierul pionier din Illinois; gentlemanul englez din secolul al XVIII-lea alături de arborigenul australian, țăranul chinez de acum un secol, politicianul din Bolivia de astăzi, cavalerul feudal din Franța, sufrageta engleză în greva foamei în 1914, starleta de la Hollywood, patricianul roman. A scrie despre „om” înseamnă a scrie despre toți acești bărbați și toate aceste femei – și despre Goethe și despre fata din vecini.

Specialistul din științele sociale încearcă să înțeleagă diversitatea umană într-un fel metodic, dar diversitatea este atât de amplă și atât de

profundă încât se poate pune întrebarea dacă acest lucru este posibil. Nu este oare confuzia din științele sociale o inevitabilă reflectare a chiar ceea ce practicienii ei încearcă să studieze? Răspunsul meu este că această diversitate nu poate fi chiar atât de „dezordonată” cum apare la o simplă înșiruire a unor mici părți din ea; și poate nici atât de dezordonată cum este adesea prezentată în cursurile din colegii și universități. Ordinea și dezordinea țin de punctul de vedere adoptat: înțelegerea metodică a oamenilor și a societăților necesită stabilirea unor puncte de vedere destul de simple pentru a face înțelegerea posibilă și, în același timp, destul de cuprinzătoare pentru a include în ele dimensiunile și profunzimea diversității umane. Lupta pentru asemenea puncte de vedere este lupta permanentă și decisivă a științei sociale.

Orice punct de vedere, desigur, se bazează pe un grup de probleme, iar marile probleme ale științelor sociale se impun cu ușurință unui spirit care concepe știința socială ca studiul prin excelență al biografiei, al istoriei și al problemelor intersectării acestora în cadrul stucturii sociale. Pentru a studia aceste probleme, pentru a înțelege existența diversității umane este necesar, în mod evident, ca lucrările noastre să fie permanente și strâns legate de realitatea istorică și de semnificațiile acestei realități pentru oamenii individuali. Obiectivul nostru stă în a defini această realitate și a discerne semnificațiile ei; în funcție de ele își formulează sociologia clasică problemele sale și pot fi astfel efectiv abordate conflictele publice și necazurile personale pe care le încorporează aceste probleme. Pentru a realiza aceasta este necesar însă ca noi să tindem spre o înțelegere comparativă a structurilor sociale care au apărut în lume și care au o existență istorică. Este necesar ca selectarea și studierea mediilor de proporții reduse să se facă prin prisma structurilor istorice vaste. Este necesar să evităm specializările arbitrare ale departamentelor universitare, să ne reglementăm specializarea noastră în mod variat, în funcție de subiect și, mai ales, în funcție de problemă; în sfârșit, procedând astfel, să ne bazăm pe perspectivele și ideile, subiectele și metodele din toate studiile despre om ca actor istoric.

De-a lungul timpului, sociologii au acordat atenție, în special instituțiilor politice și economice, dar și instituțiile militare, familiale, religioase și educaționale au fost mult studiate. O asemenea clasificare în conformitate cu funcțiile obiective pe care le au instituțiile în general este de o simplitate înșelătoare, dar continuă să fie comodă. Dacă înțelegem modul în care aceste ordine instituționale sunt legate unele de altele, înțelegem structura socială a unei societăți. Căci în accepția curentă „structura socială” nu este altceva decât combinația instituțiilor clasificate după funcțiile exercitate de ele. Astfel concepută, ea este, cea mai cuprinzătoare unitate de lucru de care se ocupă sociologii. Obiectivul cel mai larg al acestora constă deci în a înțelege fiecare dintre diversele structuri sociale, în componentele lor și în totalitatea lor. Cât privește însuși termenul de „structură socială”, el este definit în multe feluri și

alți termeni sunt folosiți pentru același concept, dar, dacă ține seama de deosebirea dintre mediu și structură și de noțiunea de instituție, nimeni nu va eșua în recunoașterea ideii de structură socială atunci când o întâlnește.

Sursa: C. Wright Mills, *Imaginația Sociologică*, Editura Politică, București, 1975, p. 199-202

2. Modalități de integrare socială

Émile Durkheim

Diviziunea muncii sociale

Există două feluri de solidarități: organică și mecanică și există două tipuri sociale care le corespund. Așa cum solidaritățile se dezvoltă în sens invers una față de cealaltă, din cele două tipuri sociale corespunzătoare, unul regresează regulat, pe măsură ce altul progresează, iar acesta din urmă este cel care se definește prin diviziunea muncii sociale. Acest rezultat, dincolo de faptul că ne confirmă cele dinainte, ne arată întreaga importanță a diviziunii muncii. Ea este cea care, în cea mai mare parte, face ca societățile în sânul cărora trăim să fie coerente și tot ea este cea care determină trăsăturile constitutive ale structurii lor și totul ne face să prevedem că, în viitor, rolul său, din acest punct de vedere, nu va face decât să crească.

[...] După Spencer, absorbția individului în grup ar fi rezultatul unei constrângeri și al unei organizări artificiale cerute de starea de război în care trăiesc, cronic, societățile inferioare. Într-adevăr, mai ales la război unirea este necesară pentru succes. Un grup nu poate să se apere contra altui grup sau să-l supună pe acesta decât cu condiția de a acționa împreună. Trebuie deci ca toate forțele individuale să fie concentrate în permanență într-un fascicul indisolubil. Or, singurul mijloc de a produce această concentrare permanentă este de a institui o autoritate foarte puternică, autoritate căreia indivizii să-i fie, în mod absolut, supuși. Deci „așa cum voința soldatului este suspendată într-un asemenea grad încât el devine cu totul executantul voinței comandantului său, tot astfel voința cetățenilor este diminuată de cea a conducerii” [...]. Este deci un despotism organizat care ar anihila indivizii – și cum această organizare este esențialmente militară, Spencer definește aceste tipuri de societăți prin militarism.

Am văzut, dimpotrivă, că această ștergere a individualității are ca origine un tip social care este caracterizat printr-o absență completă a oricărei centralizări. Societățile primitive se disting tocmai prin această absență a centralizării, produs al stării de omogenitate. Dacă individul nu este distinct de grup, aceasta se datorează faptului că respectiva conștiință individuală nu este aproape deloc distinctă de conștiința colectivă. Spencer și alți sociologi

asemenea lui par a fi interpretat aceste fapte îndepărtate conform unor idei foarte moderne. Sentimentul atât de pronunțat pe care astăzi fiecare dintre noi îl are despre individualitatea sa i-a făcut să creadă că drepturile personale nu puteau să fie atât de mult restrânse decât printr-o organizare coercitivă. Cu siguranță, acestora li s-a părut că omul nu ar fi putut să-și abandoneze individualitatea din proprie inițiativă. De fapt, în societățile inferioare personalitatea individuală are un loc atât de redus nu pentru că ar fi comprimată sau reprimată artificial, ci pur și simplu pentru că în acel moment al istoriei ea nu exista.

De altfel, chiar Spencer recunoaște că printre aceste societăți, multe au o constituție atât de puțin autoritară și militară, încât el însuși le califică drept democratice [...]; numai că el vede în acestea un prim preludiu al acelor societăți viitoare numite de el industriale. Dar astfel el ignoră faptul că în aceste societăți, ca și în cele ce sunt supuse unui guvernământ despotice, individul nu are sferă de acțiune care să-i fie proprie, așa cum o demonstrează instituția generală a comunismului; tot astfel, tradițiile, prejudecățile, cutumele de tot felul nu sunt mai puțin apăsătoare asupra individului decât o autoritate constituită. Astfel, nu putem trata aceste societăți ca democratice decât deturând cuvântul de la sensul său obișnuit. Pe de altă parte, dacă ele ar fi fost realmente marcate de individualismul precoce care li se atribuie, am ajunge la concluzia stranie că evoluția socială a încercat, încă de la început, să producă tipurile cele mai avansate, pentru că „la început nu există nici o forță guvernamentală decât aceea a voinței comune exprimate de hoarda întreagă” [...]. Mișcarea istoriei ar fi deci circulară, iar progresul nu ar consta decât într-o întoarcere înapoi?

Într-o manieră generală, e lesne de înțeles că indivizii nu pot fi supuși decât unui despotism colectiv, căci membrii unei societăți nu pot fi dominați decât printr-o forță care să le fie superioară – și nu există decât una care să aibă această calitate, anume aceea a grupului. O personalitate oarecare, oricât ar fi de puternică, este neputincioasă față de o societate întreagă; aceasta din urmă nu poate fi deci aservită împotriva propriei voințe. De aceea [...], forța conducerilor autoritare nu vine din ele însele, ci deriva din însăși constituția societății. Dacă individualismul ar fi fost într-un asemenea grad congenital umanității, nu vedem cum populațiile primitive s-ar fi putut supune atât de ușor autorității despotice a unui șef; oriunde lucrul acesta a fost necesar. Ideile, moravurile, chiar instituțiile ar fi trebuit să se opună unei transformări atât de radicale. Dimpotrivă, totul se explică odată ce ne-am dat seama de natura acestei societăți, căci atunci această schimbare nu mai este atât de profundă pe cât pare. Indivizii, în loc să se subordoneze grupului, s-au subordonat celui care reprezenta grupul, iar cum autoritatea colectivă, când era difuză, era absolută, autoritatea șefului, ceea ce nu era decât organizarea autorității colective, a căpătat, în mod natural, același caracter absolut.

În loc să marcăm ștergerea individualității în momentul instituirii unei puteri despotice, trebuie, dimpotrivă, să vedem în această instituire primul pas făcut pe calea individualismului. Șefii sunt, într-adevăr, primele personalități individuale care s-au despărțit de masa socială. Situația lor excepțională, de prim rang, le creează o fizionomie distinctă și le conferă, prin urmare, o individualitate. Dominând societatea, ei nu mai sunt obligați să-i urmeze toate mișcările. Fără îndoială, din grup își trag ei forța, dar, o dată ce forța se organizează, ea devine autonomă și îi face capabili de o activitate personală. Se deschide în acest fel o sursă de inițiativă care nu exista până atunci. De aici înainte cineva poate să producă noi cutume și chiar, într-o anumită măsură, să evadeze total din acestea. În felul acesta echilibrul a fost rupt [...].

Am insistat asupra acestui punct pentru a stabili două propoziții importante.

În primul rând, ori de câte ori ne găsim în prezența unui aparat guvernamental cu o mare autoritate, trebuie să-i găsim explicația nu în situația particulară a conducătorilor, ci în natura societăților pe care le conduc. Trebuie să observăm care sunt credințele comune, sentimentele comune care, materializându-se într-o persoană sau o familie, i-au transmis conducătorului o mare putere. Cât despre superioritatea personală a șefului, ea nu joacă în acest proces decât un rol secundar; ea explică de ce forța colectivă s-a concentrat în anumite mâini și nu în altele, dar nu explică intensitatea ei. Din momentul în care această forță, în loc să rămână difuză, este obligată să fie delegată, aceasta nu poate să fie decât în profitul indivizilor care au demonstrat deja o oarecare superioritate; dar superioritatea marchează sensul în care se orientează curentul, nu îl și creează. Dacă tatăl de familie la Roma se bucura de o putere absolută, aceasta nu se datora faptului că era cel mai bătrân, mai înțelept sau experimentat, ci faptului că datorită circumstanțelor în care se afla familia romană, el încarna vechiul comunism familial. Despotismul, în afara situației în care este un fenomen patologic, de decadentă, nu e altceva decât un comunism transformat.

În al doilea rând, prin cele de mai sus vedem cât de falsă este teoria care face din egoism punctul de plecare al umanității, altruismul fiind văzut, dimpotrivă, ca o achiziție recentă.

Ceea ce dă autoritate acestei ipoteze în fața anumitor spirite este că ea pare o consecință logică a principiilor darwinismului. În numele dogmei luptei pentru supraviețuire și al selecției naturale ni se înfățișează sub cele mai triste culori această umanitate primitivă, ale cărei singure pasiuni, insuficient satisfăcute de altfel, ar fi fost foamea și setea; aceste timpuri sumbre în care oamenii nu ar fi avut altă grijă și ocupație decât de a-și disputa hrana mizeră. Pentru a reacționa contra reveriilor retrospective ale filosofiei secolului al XVIII-lea, ca și contra anumitor doctrine religioase, pentru a demonstra mai pregnant că paradisul pierdut nu este în urma noastră și că trecutul nu trebuie

regretat, se crede că trebuie să-l umbrim și să-l desconsiderăm sistematic. Nimic nu este mai puțin științific decât acest *parti pris*, dar în sens contrar. În caz că utilizăm în morală ipotezele lui Darwin, lucrul acesta trebuie făcut cu mai multă rezervă și măsură decât în celelalte științe. Ele fac abstracție de elementul esențial al vieții morale, adică influența moderatoare pe care societatea o exercită asupra membrilor și care temperează și neutralizează acțiunea brutală a luptei pentru existență și a selecției. Oriunde există societăți există altruism, fiindcă există solidaritate.

Astfel, găsim altruism încă de la începutul umanității, și chiar sub o formă excesivă, căci acele privațiuni pe care sălbaticul și le impune pentru a asculta de tradiția religioasă, abnegația cu care sacrifică viața imediat ce societatea o reclamă, înclinația irezistibilă care o face pe văduva din India să-și urmeze soțul în mormânt, pe gal să nu îi supraviețuiască șefului de clan, pe bătrânul celt să îi scutească, luându-și viața, din proprie inițiativă, pe cei apropiați de o gură în plus la masă – toate acestea nu sunt altruism? Vom spune că aceste practici sunt superstiții? Ce importanță are, atâta vreme cât ele demonstrează o aptitudine altruistă? Și de altfel, unde încep și unde se termină superstițiile? Am fi foarte încurcați să răspundem la această întrebare și să dăm superstiției o definiție științifică. Nu este tot o superstiție atașamentul pe care îl avem pentru locurile în care am trăit, pentru persoanele cu care am avut relații durabile? Și totuși, această putere de atașare nu este indicatorul unei constituții morale sănătoase? Judecând riguros, întreaga sensibilitate nu este făcută decât din superstiții fiindcă ea precedă și domină rațiunea, mai mult decât depinde de ea.

Din punct de vedere științific, o conduită este egoistă în măsura în care este determinată de sentimente și reprezentări care sunt exclusiv personale. Dacă ne amintim în ce grad este invadată conștiința individului de conștiința colectivă în societățile inferioare, vom fi chiar tentați să credem că ea este numai altruism, cum spunea Condillac, fiind cu totul altceva decât ea însăși. Această concluzie ar fi totuși exagerată căci există o sferă a vieții psihice care, oricât de dezvoltat ar fi tipul colectiv, variază de la un om la altul și aparține fiecăruia în parte: este cea formată din reprezentări, sentimente și tendințe care se referă la organism și la stările acestuia; este lumea senzațiilor interne și externe și a proceselor legate direct de acestea: Această primă fază a oricărei individualități este inalienabilă și nu depinde de starea socială. Nu trebuie deci să spunem că altruismul este născut din egoism, o atare derivare nu ar fi posibilă decât printr-o creație *ex nihilo*, dar riguros vorbind, aceste două resorturi ale conduitei au fost prezente încă de la început în toate conștiințele umane, căci nu pot exista conștiințe care să nu reflecte, în același timp, și lucruri care să se refere la individ, și lucruri care nu țin de persoana lui.

Tot ce putem spune este că, la sălbatic, această parte inferioară a sinelui reprezintă o proporție mai mare din întreaga ființă, fiindcă aceasta din urmă are

o întindere mai mică, sferile superioare ale vieții psihice fiind mai puțin dezvoltate; ea are deci o importanță relativă mai mare și, prin urmare, mai multă influență asupra voinței. Dar, pe de altă parte, pentru tot ceea ce depășește acest cerc al necesităților fizice, conștiința primitivului, după expresia potrivită a lui Espinas, este în întregime în afara sa. Dimpotrivă, la omul civilizat, egoismul intervine până și în sânul reprezentărilor superioare: fiecare dintre noi are opiniile sale, credințele sale, aspirațiile sale proprii la care ține. Egoismul merge până acolo încât se amestecă cu altruismul, căci se întâmplă că fiecare dintre noi are un mod propriu de a fi altruist, mod ce ține de caracterul nostru personal, de profilul nostru spiritual și de care refuzăm să ne îndepărtăm. Fără îndoială, nu trebuie să conchidem de aici că partea egoismului a devenit mai mare în ansamblul vieții, căci trebuie să ținem seama de faptul că întreaga conștiință s-a mărit. Nu e mai puțin adevărat că individualismul a crescut în valoare absolută, penetrând regiuni care la început îi erau închise. Dar acest individualism, fruct al dezvoltării istorice, nu e deloc cel pe care l-a descris Spencer. Societățile pe care el le numește industriale nu seamănă cu societățile organizate, cum nu seamănă societățile militare cu cele segmentare cu bază familială. [...]

Sursa: Émile Durkheim, *Diviziunea muncii sociale*, Editura Albatros, București, 2001, p.212-218

3. Funcțiile sociale ale diviziunii muncii

Diviziunea muncii produce solidaritate nu numai pentru că ea face din fiecare individ un agent al schimbului (échangiste), cum spun economiștii [...] ea creează între oameni un întreg sistem de drepturi și îndatoriri care îi leagă unii de alții într-un mod durabil. Așa cum similitudinile sociale dau naștere unui drept și unei morale care le protejează, diviziunea muncii dă naștere unor reguli care asigură concursul pașnic și regulat al funcțiilor divizate. Economiștii au crezut că ea generează modalități suficiente, oricum ar fi, și, ca urmare, au susținut că societățile umane pot și trebuie să se rezume la asociații pur economice, fiindcă au crezut că fenomenul diviziunii muncii nu afectează decât interesele individuale și temporare

În consecință, pentru a estima interesele concurente și modul în care trebuie să se echilibreze, adică pentru a determina condițiile în care trebuie să se facă schimbul, numai indivizii sunt competenți și, cum aceste interese sunt într-o devenire permanentă, nu e loc pentru nici o reglementare definitivă. Dar o atare concepție este inadecvată faptelor din toate punctele de vedere. Diviziunea muncii nu așează față în față indivizi, ci funcții sociale. Or, societatea este interesată de soarta acestora din urmă: după cum ele vor concura în mod regulat sau nu, societatea va fi sănătoasă sau bolnavă. Existența ei depinde de ele cu atât mai mult cu cât sunt mai divizate. De aceea

ea nu le poate lăsa într-o stare de indeterminare și, de altfel, ele se determină de la sine. Astfel se formează acele reguli, al căror număr crește pe măsură ce munca se divizează și a căror absență face ca solidaritatea organică să fie imposibilă sau imperfectă.

Dar nu este suficient să existe reguli, trebuie, de asemenea, ca ele să fie corecte și pentru aceasta e nevoie de condiții exterioare egale. Dacă, pe de altă parte, ne reamintim că, la rândul ei, conștiința colectivă scade din ce în ce mai mult în numele cultului individului, vom vedea că ceea ce caracterizează morala societăților organizate, prin comparație cu cea a societăților segmentare, este că ea prezintă un grad mai mare de umanitate, este mai rațională. Ea nu ne suspendă activitatea în numele unor scopuri care nu ne ating direct, nu face din noi servitorii unor puteri ideale și de cu totul altă natură decât a noastră, care își urmează drumul propriu fără a se preocupa de interesele oamenilor. Ea ne cere numai să fim buni și drepti cu semenii noștri, să ne îndeplinim sarcinile, să muncim în așa fel încât fiecare să îndeplinească funcția care i se potrivește cel mai bine, primind o răsplată dreaptă a eforturilor sale. Regulile acestei morale nu au forță constrângătoare care înăbușe liberul arbitru, fiindcă sunt făcute într-o mai mare măsură pentru noi și, într-un anumit sens, de noi, suntem mai liberi față de aceste reguli. Vrem să le înțelegem și ne temem mai puțin de schimbarea lor. Trebuie să ne ferim, de altfel, de ideea că un asemenea ideal prea terestru și la îndemâna noastră este insuficient. Un ideal nu este mai înalt pentru că este mai transcendent, ci pentru că el deschide perspective mai vaste. Nu contează dacă el plutește foarte sus deasupra noastră, pe cale aproape să ne devină străin, contează că el deschide activității noastre o lungă carieră și este eronat că aceasta este pe cale de a fi realizată de pe acum. Nici nu știm ce operă laborioasă este edificarea societății în care fiecare individ va avea locul pe care îl merită, va fi recompensat corect, în care toată lumea, ca urmare, va contribui spontan la binele tuturor și al fiecăruia. De asemenea, o morală nu este superioară alteia fiindcă este mai seacă și mai autoritară, fiindcă se sustrage reflecției. Desigur, e necesar ca ea să ne lege de altceva decât de noi înșine, dar nu trebuie să ne înălțuie până la a ne imobiliza [...]

Sursa: *Ibidem*, p. 421-423

Capitolul XIV

CLASELE SOCIALE ȘI STRATIFICAREA SOCIETĂȚII UMANE

1. Conceptele de clasă socială și stratificare socială

Există două orientări în sociologie pe tema definirii claselor sociale: una, denumită realistă (clasele fiind concepute ca realități vii, concrete) și, alta, nominalistă (care consideră clasa socială drept o abstracție, o categorie elaborată de sociologi pentru a putea înțelege mai bine un ansamblu ierarhizat)¹.

Viziunea realistă o întâlnim în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la K. Marx, iar în secolul nostru la Georges Gurvitch. Astfel, Marx definea clasa socială prin poziția față de mijloacele de producție – de unde și împărțirea claselor în exploatatoare și exploatate –, prin rolul său în procesul economic, prin caracterul comun al modului de viață, al intereselor, culturii membrilor săi și prin conștiința apartenenței lor. La rândul său, G. Gurvitch consideră clasele ca unități reale, având în vedere multiple criterii: ele sunt suprafuncționale, incompatibile între ele, refractare la penetrările dinspre societatea globală, structurabile.

Într-adevăr, clasele sociale sunt unități reale de viață și nu entități arbitrare, deoarece este evident că seniorul feudal nu este capitalist, după cum agricultorul nu este muncitor ori bancherul nu este sărac. Prin urmare, clasa socială este un grup de oameni care au trăsături comune și se deosebesc de alte grupuri sociale. Identificarea unei clase sociale se poate face atât prin *metoda autoaprecierii*

¹ Jean Cazeneuve, *Stratificările sociale*, în *La Sociologie*, Paris, 1970, p. 458 și cont.

(fiecare individ stabilindu-și încadrarea, apartenența sa la o anumită clasă existentă în societatea din care face parte), cât și printr-o metodă considerată *obiectivă* de către sociologi. În cazul *metodei obiective*, cercetătorul stabilește indicatorii în funcție de care împarte membrii societății într-o clasă socială ori alta. Cei mai frecvenți indicatori folosiți în studiile sociologice sunt mărimea venitului, tipul de ocupație și nivelul de instrucție ori educație al fiecărui cetățean.

Problema care-i interesează, în primul rând, pe sociologi este aceea a mobilității sociale, adică a posibilităților pe care le au membrii claselor din partea de jos a ierarhiei sociale să ajungă în vârful piramidei sociale (cum fiii de muncitori pot deveni, de pildă, medici sau cum săracii se pot îmbogăți).

Pornind de la conceptul de clasă socială, definit de Marx prin relațiile de producție, unele cercetări sociologice din zilele noastre identifică două dimensiuni majore ale clasei sociale: proprietatea și controlul. În funcție de aceste criterii, putem vorbi, în cadrul societății americane, de următoarele clase:

- 1) *capitaliști* – care sunt patroni și controlează munca angajaților;
- 2) *manageri* – controlează munca altora, fără a fi patroni, ci angajați;
- 3) *mica burghezie* – alcătuită din cei ce lucrează, fără să controleze munca altor persoane;
- 4) *clasa muncitoare* – alcătuită din lucrători, care nu sunt nici proprietari și nici persoane care să controleze munca altor angajați².

Concepția nominalistă este reprezentată, îndeosebi, de Max Weber, care reține din analiza marxistă ideea că clasele sunt fondate pe distincții economice și adaugă faptul că acestea nu corespund decât unui anumit tip de stratificare. În scrierile sale, Weber ia în considerație trei tipuri de stratificare: *clasa* (bazată pe distincțiile economice), *status-ul* (bazat pe prestigiu) și *partidul* (bazat pe

² Vezi Beth B. Hess, E. W. Markson, Peter J. Stein, *Sociology*, ed. a III-a, New York, Macmillan Publishing Company, 1988, cap. 7: *Clasa socială în America*, p. 172 și cont.

puterea politică), deoarece, socotește el, în orice societate întâlnim o ordine economică, o ordine socială și o ordine politică sau legală. "Chiar dacă există interferențe între cele trei stratificări, pentru a le înțelege trebuie admis că fiecare ordine are propria sa distribuție a puterilor. În particular, clasa socială (muncitori, burghezi etc.), asemenea celei studiate de Marx, corespunde unei ierarhii economice"³.

În accepția lui Max Weber, clasa e "un grup de persoane care au același status de clasă". Gânditorul deosebește două categorii de clase economice: *clasele posedante*, care dețin bogățiile, și *clasele de achiziție*, care au monopolul asupra unor servicii (datorită aptitudinilor lor economice speciale) și șansele cele mai ridicate de acces la putere (cum este cazul, mai cu seamă, pentru negustori, bancheri, antreprenori, liber-profesioniști etc.). Weber explică luptele dintre clase prin raportare la situația lor economică și la relațiile de piață, întrucât, apreciază el, existența aceluiași status de clasă nu antrenează neapărat și o unitate de interese a membrilor unei clase, putând la fel de bine ca aceste interese să se afle în competiție în interiorul aceleiași clase.

Alți autori reduc, mai mult sau mai puțin, clasa la un simplu strat social și disting, în ansamblul social, diferite niveluri (superior, mediu, inferior).

Configurația claselor și categoriilor sociale existente la un moment dat într-o societate, care se deosebesc după modul de constituire și funcționare, se află în raporturi de interacțiune și interdependență (ce au un caracter istoric și relativ stabil) poartă denumirea de *structură de clasă*. Acest concept este central în gândirea sociologică, fiind utilizat, mai cu seamă, pentru descrierea sistemelor sociale și pentru înțelegerea schimbărilor la nivelul societății globale.

³ Jean Cazeneuve, *op.cit.*, p. 474

Examinând structura clasială și socială americană, în corelație cu puterea, Wright Mills prezintă clasa conducătoare – în lucrarea *The Power Elite* (New-York, 1956) –, după cum remarcă J. Cazeneuve, ca "o elită în domeniile vieții economice, politice și militare și care este, în același timp, închisă și stabilă. Alături de ea, categoria vedetelor tinde a obține simultan celebritatea și banul, dar nu și puterea. Clasa mijlocie americană este foarte largă și prost definită. Mills stabilește o distincție între vechea clasă mijlocie (20% din populație în 1940), formată mai cu seamă din mici antreprenori și mici proprietari, și noua clasă mijlocie, alcătuită din *gulerile albe*, adică funcționarii birourilor, salariații nemanuali, care se consideră superiori muncitorilor (55% din populație în 1940), dar care sunt în realitate alienați încă, nefiind prea bine renumerați și mai dependenți de clasa conducătoare. Această nouă clasă mijlocie nu este nici proletariat, nici burghezie"⁴.

Studiile sociologice americane, de dată mai recentă, apărute în ultimul deceniu al secolului al XX-lea, operează cu următoarele concepte, în demersul lor de alcătuire a unor „portrete” ale diferitelor clase sociale din S.U.A.

1) *Clasa de sus* – este formată din cei mai bogați și puternici oameni ai comunității, reprezentând 3-4% din totalul populației. Averele lor s-au acumulat și transmis în familie timp de mai multe generații. Frecventează colegii și universități de elită, beneficiind de o educație superioară. Au o mare influență asupra politicii interne și externe. Din rândul acestei clase se detașează un grup de elită, cu tradiție (în jur de 1%), care formează „aristocrația țării” (Rockefeller, Kennedy, bunăoară), și un alt grup (2-3%), al celor îmbogățiți de curând (considerați remarcabili pentru ceea ce au realizat, pe când elita aristocratică își legitimează apartenența la clasa de sus pentru ceea ce este). Membrii acestei clase sunt cel mai frecvent albi și de religie protestantă anglo-saxonă;

⁴ *Ibidem*, p. 486

2) *Clasa mijlocie de sus* – alcătuită, în principal, din oameni de afaceri și profesioniști cu venituri mari (între 50 mii și 100 mii dolari anual). Și aceștia sunt beneficiarii unei educații alese, fără a fi frecventat neapărat instituțiile învățământului superior de elită. Se bucură de succes profesional și social, călătoresc mult și au case frumoase în locuri de vază. Sunt deosebit de activi în comunitățile sociale din care fac parte, precum și în viața politică, fiind în mare măsură protestanți anglo-saxoni albi;

3) *Clasa mijlocie de jos* – formată din cei care au slujbe cunoscute drept ale „gulerelor albe”; au salarii bune, dar nu prea mari (între 20 mii și 50 mii dolari anual), și constituie 30-35% din ansamblul populației. Cuprinde proprietari de mici afaceri, profesori, directori de nivel mediu și reprezentanți comerciali, membrii acestei clase fiind preocupați de cultivarea publică a comportamentului respectabil și de participarea la activitățile social-voluntare și caritabile;

4) *Clasa muncitoare* – este cea mai numeroasă (circa 40% din totalul populației), lucrând în domeniul serviciilor, al profesiunilor de „gulere albastre”, cu venituri anuale relativ mici, între 15 mii și 25 mii dolari (care îi fac vulnerabili în situații de recesiune economică, de șomaj și de îmbolnăvire). De regulă, frecventează doar școala medie și trăiesc în cartiere mai puțin râvnite; influența lor asupra evenimentelor sociale care îi afectează este restrânsă;

5) *Clasa de jos* – înglobează pe cei etichetați ca „săraci” (câștigă sub 20 mii dolari anual) și au pondere de 20% în totalul populației. Din această clasă fac parte muncitorii necalificați, șomerii, cei fără locuință, cei dependenți de ajutorul social; locuiesc în cartiere urbane periferice (supuse degradării) și în comunități rurale, provenind atât din rândul albilor, cât și din cel al grupurilor minoritare de imigranți (afro-americani, hispanici etc.). Sunt

percepuți ca „drojdia” societății, pentru că și-au provocat singuri starea de sărăcie (prin lene, lipsă de aptitudini și de ambiție)⁵.

În majoritatea societăților capitaliste europene se disting clase sau straturi *conducătoare* (vechea aristocrație care conservă prestigiul și noblețea; marea burghezie, întemeiată pe aspirații tradiționale și prestigiu clădit pe avere, pe reușită economică), clase *mijlocii*, clase *muncitorești* și *rurale*. Clasa mijlocie nu deține esența puterii economice și politice, dar e în continuă creștere și se deosebește de proletariat prin faptul că nu împărtășește condiția muncitorului (ce cunoaște, bunăoară, alienarea generată de procesele de automatizare). Unele cercetări sociologice semnalează dispariția clasei dominante în compoziția socială a satului francez (rentabilitatea agriculturii prin mijloace tehnice micșorând folosirea mâinii de lucru).

De asemenea, este de semnalat prezența unui important *subproletariat* (de regulă, fiind de proveniență străină în societățile dezvoltate), precum și a *intelectualilor* și *artiștilor*, al căror loc „în stratificarea socială, după criteriile cunoscute, este dificil de definit”⁶.

Cercetările sociologice remarcă valoarea științifică și semnificația pragmatică a studierii claselor sociale. Așa, bunăoară, s-a constatat o legătură directă între status-ul socio-economic al oamenilor și starea lor de sănătate. Cei din clasele înstărite au o sănătate mai bună decât cei din clasele sărace (expuși unui stres considerabil, unei alimentații deficitare), precum și o longevitate mai ridicată decât cei din urmă. De asemenea, nivelul de trai și condițiile de viață ale membrilor fiecărei clase sociale își pun amprenta asupra vieții de familie și asupra conduitei sociale. Deși familiile celor din

⁵ Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, Editura Lider, București, p. 186-188

⁶ Jean Cazeneuve, *op.cit.*, p. 487. Un studiu de referință pe tema claselor sociale și a stratificării are și Mohamed Cherkaoui, profesor la Universitatea din Laussane, publicat în Raymond Boudon (coord.), *Tratat de sociologie*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 111-174

clasele înalte și mijlocii au mai puțini copii decât cuplurile din clasele de jos, cele dintâi sunt mai stabile și mai puțin agitate decât cele din urmă, care au o rată a divorțului mai ridicată și o educație precară a copiilor (favorizantă pentru comportamentele deviante, infracționale).

Diviziunea societății în clase (pe baza unor criterii multiple) nu se confundă cu *stratificarea socială*, care înseamnă împărțirea, ordonarea în straturi a membrilor unui grup sau societăți după anumite nivele de putere, prestigiu, proprietate etc. P. Sorokin arată că *stratificarea socială* constă într-o "inegală distribuie a drepturilor și privilegiilor, a trebuințelor și responsabilităților, a gratificațiilor și privațiunilor, a puterii sociale și influențelor printre membrii unei societăți." T. Parsons o definea ca pe un "clasament diferențial al indivizilor care compun un sistem social dat și calificarea lor de inferiori sau superiori în raport unii cu alții după valorile importante pentru societate".

Domeniul sociologic al stratificării este foarte vast și complex (ierarhiile se interferează, determină, implică una pe alta, cum este cazul ierarhiilor economică, politică și cea a prestigiului social). Termenul de stratificare este mai larg decât cel de clasă socială. Clasele nu corespund decât unui anumit tip de stratificare (după mai mulți sociologi, noțiunea de clasă având sens și conținut operațional doar în societatea modernă, industrială), deoarece în alte contexte sociale putem găsi caste (ex: India, China precomunistă). Jean Cazeneuve subliniază că Gerhard E. Lenski a observat că teoriile generale asupra stratificării urmează:

a) O *tendință radicală* — în sensul că insistă asupra conflictelor generate de inegalități și de dezvoltarea procesului istoric, cum a procedat K. Marx (care a văzut istoria umanității esențialmente marcată de lupta dintre clase, iar analiza sa se oprește insistent asupra formării claselor sociale, luptei și devenirii lor). Înțelegerea și preconizarea revoluției violente, apreciată de el ca unica soluție a depășirii stărilor de lucruri existente, îl situează în grupa teoriilor conflictului;

b) O *tendință conservatoare*, proprie sociologiei funcționaliste (în special americane), care insistă asupra funcțiilor îndeplinite de stratificare. Promotorii ei se interesează de echilibru, de structuri mai mult decât de schimbări, înscriinduse în aria teoriilor funcționaliste. Principiul acestor teorii funcționaliste este că stratificarea răspunde unei necesități sociale și problema urmărită e aceea de a examina cum funcționarea unei societăți sau alteia determină sistemul de stratificare.

Dacă teoriile conflictului arată cum luptele dintre clase determină evoluția societății, teoriile funcționaliste (ale lui K. Davis și W. E. Moore, T. Parsons etc.) studiază *pentru ce* există organizarea ierarhică.

Deși este legată mai mult de specificul ierarhiei, stratificarea socială este o problemă sociologică ce impune clarificarea relațiilor sale cu *status-ul social*. Astfel, din definirea lui — ca un ansamblu de comportamente pe care orice individ este în drept a le aștepta de la o parte a societății, în virtutea poziției sale în cadrul acesteea — rezultă o strânsă legătură între stratul social și status-ul social. De exemplu, un status profesional — cum ar fi cel de medic, inginer, preot etc. — reprezintă, în același timp, și indicația unui loc în stratificarea socială a profesiilor (fiind edificatoare concluziile cercetărilor efectuate de North și Hall în S.U.A.).

2. Forme și criterii ale stratificării sociale

În sociologie sunt evidențiate frecvent, după cum sesizează J. Cazeneuve, trei forme de stratificare:

a) *economică* (atunci când oamenii sunt structurați după mărimea veniturilor, starea de bogăție ori sărăcie, după nivelul de trai);

b) *socială* (când straturile sociale se stabilesc după puterea, prestigiul și autoritatea dobândite);

c) *ocupatională* (când se are în vedere conținutul unor activități sociale: de conducere, de execuție, de organizare, de control etc.).

Stratificarea este inerentă societății umane, manifestându-se de la primele forme de organizare ale acesteea și până în zilele noastre. Reformatorii sociali au fost preocupați în mod special de problema stratificării, deoarece stratificarea socială are drept consecință o distribuire inegală a bunurilor materiale sau a avantajelor existente la un moment dat într-o societate.

Criteriile de stratificare sunt diverse, atât în succesiunea istorică a societăților, cât și în cadrul fiecărei societăți umane. Printre cele mai cunoscute criterii de stratificare, analizate în literatura sociologică, se află: *bogăția* (averea), *puterea*, *prestigiul*, *cultura*, *educația*, *profesia*, *venitul*, care pot fi tratate în corelație sau în raporturi de competitivitate.

Dacă am lua în considerație criteriul venitului, un sociolog ar putea clasa persoanele după venitul lor lunar și ar stabili în analiza sa anumite categorii ierarhice — să zicem: "până la 500 dolari", "501-1000 dolari" ș.a.m.d. - pe baza cărora sesizează o stare de fapt. Singurul element arbitrar, care apare în analiza sa, e decizia cu privire la mărimea intervalului de venit lunar. În rest, diferențierea pe care o constată e reală și nu inventată, căci oamenii într-adevăr se deosebesc în funcție de venitul lunar realizat.

Într-o colectivitate în care indivizii nu au aceeași condiție socială, înseamnă că ei pot fi grupați în diferite categorii ierarhice. Așa cum există o *ierarhie naturală*, tot așa există și una *socială* (care poate fi influențată de cea dintâi). "Inegalitatea între oameni — scria Jean Cazeneuve — este un dat natural și ineluctabil. "tim bine că indivizii pot fi puternici sau slabi, frumoși sau urâți, inteligenți sau proști. Dar, este o altă specie de inegalitate care se suprapune acesteea și care e specific socială. Astfel, în sânul unui popor anumiți indivizi fructifică mai mult decât alții binefacerile pe care colectivitatea le oferă, ca, de exemplu: câștigul, puterea, gloria. Desigur, poate exista o legătură între această inegalitate și cea

precedentă. În acest caz, în anumite societăți, cei mai înzestrați fizic au șanse de a accede în vârful ierarhiei sociale; așa sunt cei mai dotați intelectual și, în mare parte, femeile cele mai frumoase, care sunt mai favorizați decât alții pentru a ajunge la situații de invidiat".⁷

Gânditorii socialiști, doctrina marxistă au susținut, pe temeiul unor judecăți de valoare, că se poate nu numai concepe, dar și construi efectiv, în viitor, o societate în care toți oamenii să fie mulțumiți și în mod egal satisfăcuți. "tim că istoria a consacrat experiența socialismului ca un eșec în Europa, iar teoria despre acest sistem social drept o utopie. Ca atare, inegalitățile sociale nu pot fi eliminate prin măsuri politice sau economice, dar ele pot fi atenuate prin creșterea meritelor fiecărui membru al societății. În măsura în care stratificarea e acceptată, ea exprimă o ordine stabilită și o perpetuează; în măsura în care ea creează insatisfacții, rivalități, atunci generează lupte, stări conflictuale (știut fiind că ierarhiile atribuie fiecăruia locul cuvenit, pe când inegalitățile care apar în societate antrenează dezechilibrul, orientarea spre o nouă ordine socială).

Stratificarea sau ierarhizarea permite descrierea și înțelegerea cauzelor stabilității și transformării sistemelor sociale. "Orice ierarhie - remarca J. Cazeneuve - presupune o raportare la valori: oamenii sunt mai mult sau mai puțin frumoși, virtuosi, bogați, influenți, admirați, pentru că frumusețea, virtutea, câștigul, *puterea*, *prestigiul* sunt valori în raport de care îi putem situa pe o scară de apreciere. Unele valori se datorează individului însuși, altele locului său în societate"⁸. *Puterea* (capacitatea de realizare a propriilor scopuri în sistemul social), *prestigiul profesional și social*, *proprietatea* (drepturile asupra bunurilor și serviciilor), *venitul* sau *bogăția*, *nivelul de instrucție*, *poziția în comunitatea locală*, *situația familială și etnică*, *satisfacțiile personale* ș.a. sunt printre cele mai cunoscute valori care fundamentează stratificarea socială. Venitul și

⁷ Jean Cazeneuve, *op. cit.*, p.454

⁸ *Ibidem*, p. 456

puterea își pun amprenta în mod decisiv asupra oamenilor și, de aceea, cunoașterea stratificării generate de asemenea valori a constituit o problemă de care s-a ocupat majoritatea reprezentanților de frunte ai sociologiei științifice.

Pentru autorul lucrării *Sociologia stratificării* (1963), C.W. Mills, straturile sociale sunt formate din oameni care au un număr aproximativ egal de șanse de a beneficia de lucruri și experiențe care sunt considerate de valoare. El indică profesia, clasa, status-ul prestigiului și cel al puterii (adică acea capacitate de a putea exercita o influență asupra deciziilor politice).

Deși stratificările și tipologiile lor sunt relative, mai toți sociologii sunt de acord că *prestigiul* este un criteriu general admis pentru realizarea stratificării, la care sunt adăugate cele de ordin *economic* (bogăția) și *politic* (puterea), care se condiționează reciproc (puterea economică, de exemplu, oferă garanția unei influențe politice și, amândouă, alimentează prestigiul social al purtătorului lor). În acest context, putem evoca cercetarea concretă a sociologilor americani North și Hall (*Prestige Ratings of Occupations*, 1962), care au realizat o clasare a profesiilor (ce reprezintă un indicator relevant al prestigiului social) după o scară a prestigiului (subiecților anchetați li s-a dat o listă de profesii, pe care trebuiau să le evalueze cu note de la 1 la 5). Astfel, ei au stabilit că, în S.U.A., profesia cea mai prestigioasă este aceea de *judecător* la Curtea Supremă de Justiție, apoi cele de *medic* și *guvernator de stat* (din acest fapt putând rezulta și o probabilă competiție între oameni pentru o pregătire corespunzătoare ocupării respectivelor profesii, socotite a fi cele mai prestigioase).

Ancheta de opinie efectuată de noi într-un grup de studenți a relevat că profesiile sau ocupațiile cele mai de prestigiu din societatea românească actuală sunt (în ordinea descrescătoare a ponderilor) cele de *politician* (indicată de 27% din subiecții eșantionului), de *moderator tv* (11%), de *medic* (9,3%), *informatician* (8,6%), de *judecător* (8,4%), de *profesor universitar*

(5,7%), de *cercetător științific* (5,3%), de *inginer* (4,8%) și de *actor* (3,1%)⁹.

3. Mobilitatea socială: definiție, tipuri și condiții de realizare

Mobilitatea socială este unul din cele mai ample și complexe procese sociale, care s-a intensificat în condițiile societăților moderne, îndeosebi sub impactul industrializării, urbanizării, al creșterii nivelului general de instrucție și culturalizare al populației, al sporirii ponderii serviciilor sociale etc. În accepția sa largă, conceptul de mobilitate socială desemnează modificările poziției oamenilor în societate sau, cum se exprima P. Sorokin, "*deplasarea indivizilor în spațiul social*". Mobilitatea socială include mișcarea atât a indivizilor, cât și a grupurilor umane (familie, clasă, colectivitate etnică etc.) într-un sistem social determinat, care constă în schimbările de status profesional, de clasă, de prestigiu, de status economic și teritorial etc.

Problemă constant aflată în atenția cercetării sociologice, mobilitatea socială este un proces deosebit de complex, atât prin conținutul său, cât și prin consecințele sociale, politice, morale, culturale, economice și demografice pe care le generează. În literatura de specialitate au fost diferențiate mai multe tipuri și forme de manifestare ale mobilității:

1) *Mobilitatea geografică*, care vizează mișcarea populației între mediul rural și cel urban (în ambele sensuri), între localități rurale, între orașe, mișcare efectuată, în special, pentru exercitarea unei activități utile, atunci când locul de muncă nu se află în aceeași

⁹ *Relații sociale și orientări valorice în mediul universitar*, coord. Dumitru Otovescu, Universitatea din Craiova, 2001, p. 100. Ancheta sociologică s-a realizat pe baza unui chestionar administrat, aplicat unui eșantion de 412 subiecți (stabilit aleator, utilizându-se pasul statistic de 5).

localitate cu domiciliul. Această deplasare în teritoriu poate fi definitivă sau temporară, pendulatorie (fenomenul de navetism);

2) *Mobilitatea profesională*, legată de schimbarea profesiei, de avansarea sau retrogradarea în ierarhia aceleiași profesii, de practicarea alternativă a două sau mai multe profesii;

3) *Mobilitatea instrucțională*, determinată de ridicarea nivelului de instrucție și pregătire școlară;

4) *Mobilitatea sub forma fluctuației forței de muncă*, mișcare de schimbare voluntară sau involuntară a unui loc de muncă cu altul;

5) *Mobilitatea poziției sociale* ori a status-ului unui individ sau grup, ce constă în trecerea de la o categorie sau clasă socială la alta, înglobând și alte tipuri și forme de mobilitate (ex: plecarea unui tânăr de la sat la oraș pentru învățătură presupune deplasarea teritorială, creșterea nivelului de instrucție, însușirea unei profesii, apoi practicarea ei și dobândirea unor drepturi și obligații diferite de cele ale țărânimii din care a provenit).

De asemenea, mobilitatea poate avea un caracter *intragenerațional* (când schimbările din viața și situația socială a unui individ sunt comparate cu situația sa anterioară) sau *intergenerațional* (când comparația are ca termen de referință o altă generație – ex: status-ul profesional al fiului, de pildă, se raportează la cel al tatălui, pentru a vedea dacă este mai ridicat sau nu decât al părintelui). Sociologii vorbesc și de o *mobilitate voluntară* (când agentul social acționează deliberat, participă conștient), de una care se produce în *mod automat* (ce rezultă, de exemplu, din schimbarea vârstei).

În general, se distinge (în cadrul studiilor consacrate mobilității la nivelul societății globale) *mobilitatea orizontală* (sau trecerea, să zicem, de la o întreprindere la alta, păstrând status-ul profesional și salariul; schimbarea unei localități cu alta de același fel și cu menținerea în cadrul aceluiasi strat social) de *mobilitate verticală* – ce implică existența unei anumite ierarhii sociale, fiind tratată cu predilecție de sociologie, în strânsă legătură cu problema

stratificării și a claselor sociale (deoarece privește schimbările de nivel, de strat social, în sens ascendent sau descendent, și angajează destinul individual sau colectiv sub aspectul eșecurilor ori a reușitelor sociale). Mobilitatea socială este o condiție inerentă a primenirii structurilor sociale și de clasă, precum și un factor de echilibru funcțional al acestora. Pe plan profesional și politic etc., ea asigură o selecție pozitivă a competențelor și indivizilor capabili.

Într-o stratificare încrămenită și ereditară, ca în cazul regimului castelor ori al societăților tradiționale, cu deosebire asiatice, mobilitatea verticală nu are valoare de fenomen social (datorită barierelor impuse de tradiția și ordinea socială existentă). Chiar și în zilele noastre, în condițiile juridice și politice favorabile create de societățile occidentale avansate, mobilitatea socială, în sens ascendent, mai ales, nu este total liberă, cum aprecia P. Sorokin (*Social and Cultural Mobility*, 1927). Autorii unei cunoscute lucrări în domeniu – S. M. Lipset și R. Bendix (*Mobilitatea socială în societatea industrială*, California, 1966) – arătau că, în ciuda opiniilor curente, mobilitatea verticală nu este mai puternică în S.U.A. (societate considerată liberală, prin excelență) decât în Europa.

Este știut faptul că în societățile industriale, democratice (constituite pe principiile selecției valorilor, ale meritocrației), posibilitățile teoretice de ascensiune socială nu devin și realitate în mod automat, întrucât aspirațiile personale sunt dependente nu numai de condițiile sociale, ci și de capacitățile individuale. Când Napoleon Bonaparte a rostit celebra formulă: "În orice raniță de soldat zace un baston de mareșal", el a dorit să convingă pe orice soldat că poate urca în ierarhia militară, dar condiția ce trebuia îndeplinită era aceea de a dovedi virtuțile corespunzătoare în luptă.

Chiar și atunci când aptitudinile individuale sunt demonstrate, nu înseamnă că ele pot fi și recunoscute. În genere, grupurile sociale cultivă o tendință de autoconservare și manifestă o anumită rezistență față de cei care încearcă să pătrundă din afară, iar atitudinea ostilă în raport cu persoanele parvenite este o dovadă

grăitoare în sensul arătat. Diferitele prejudecăți, mentalități, norme și valori, specifice grupurilor sociale și membrilor lor, acționează ca veritabile "bariere" de protecție contra acțiunilor exterioare (evaluate ca "periculoase" pentru supraviețuirea și prestigiul unui grup sau altul). În esență, sistemele sociale de castă sunt necompetitive, spre deosebire de sistemele sociale moderne, de clasă, care se definesc prin competitivitate.

Reformele și, îndeosebi, *revoluțiile sociale* creează situații favorabile amplificării mobilității sociale, datorită restructurării ierarhiilor politice, economice, profesionale, instaurării unor noi norme organizatorice și sisteme de valori. Mobilitatea socială verticală e o posibilitate generală, dar *reușita socială este individuală sau de grup*. Studiile sociologice de teren au dezvăluit că, în țările industrializate, există o mișcare accentuată de trecere de la profesiile manuale la cele nemanuale, de reușită socială mai frecventă în cazul celor proveniți din familiile înstărite, din cele cu nivel superior de instrucție sau din cele cu domiciliul stabil în mediul urban. Mobilitatea verticală între generații se constată prin compararea status-ului părinților și copiilor din aceeași familie (care indică perpetuarea nivelului poziției sociale a celor două generații sau decalajul lor).

4. Factori sociali și individuali ai reușitei sociale

Reușita socială apare ca un caz particular al mobilității sociale ascendente, ca mișcare orientată spre vârful ierarhiei politice, economice, profesionale etc. a unei societăți date. Dacă în societățile tradiționale, locul fiecăruia este fixat prin naștere, poziția socială fiind moștenită și apărută prin variate mijloace de constrângere (mergându-se, uneori, până la suprimarea fizică a celor care nu s-au supus regulilor colectivității), în societățile moderne, esențialmente democratice, ierarhiile și structurile sociale devin mai flexibile. Ca

atare, societatea tradițională nu oferă cadrul necesar ascensiunii individuale (conservând o inegalitate ce generează acumulări de situații tensionate, virtual conflictuale), în timp ce societatea modernă legitimează aspirațiile individuale și asigură cadrul instituțional, juridic, necesar împlinirii lor.

Aceasta nu înseamnă că, în practică, reușita socială este garantată sau că dispar inegalitățile dintre oameni ori dintre diferite grupuri sociale. Prin însăși esența ei, *ierarhia* este producătoare de *inegalități*, iar starea de fapt nu este niciodată imaginea fidelă a ordinii de drept. Alain Girard a remarcat, în urma unei anchete sociologice, că 68% dintre personalitățile Franței contemporane și 66% din elevii marilor școli provin dintr-un grup social restrâns, reprezentând doar 5% din totalul populației, dar situat pe treapta socială cea mai ridicată. El a observat că un asemenea grup nu este complet deschis – activitatea profesională se transmite din generație în generație – și că numărul urmașilor care reușesc social este mai mare aici decât în cadrul altor categorii sociale. Originea familială și socială, nașterea în anumite condiții generoase nu asigură nici un privilegiu prin normele de drept, dar îl conferă întotdeauna în fapt. De aceea, reușita socială aparține, în primul rând, celor care au plecat de la avantajele pe care le-a putut oferi situația părinților lor.

În afara factorilor sociali propriu-ziși (familia, stratul social etc.), cercetările sociologice au evidențiat și acțiunea altor factori care condiționează reușita socială:

- 1) *vârsta* (cea mijlocie, de exemplu, este caracteristică pentru posturile de conducere în economie, cea înaintată pentru vârfurile ierarhiei politice);
- 2) *sexul* (bărbații se bucură de reușită socială într-o măsură mai mare decât femeile);
- 3) *frumusețea fizică* (decisivă, uneori, pentru consacrarea în arta cinematografică ori asigurarea confortului material prin căsătorie);
- 4) *starea civilă* (persoanele căsătorite și cei care au familie cu mulți copii reușesc într-o măsură mai mică decât alții);

5) *mediul social* (cei din orașe reușesc într-o proporție mai mare decât cei de la sate);

6) *nivelul de studii* (cei cu nivel de instrucție înalt, reușesc într-o măsură mai însemnată decât ceilalți) ș.a.¹⁰

Reușita socială depinde, așadar, de *factori sociali* și *individuali*, iar considerarea ei ca atare se justifică atunci când agentul social (persoană, grup) a *dobândit* valorile dorite, adică poziția, nivelul, calitatea, drepturile sau privilegiile la care a aspirat pe plan profesional, politic, familial, spiritual, al veniturilor, prestigiului etc. într-o anumită colectivitate de oameni.

Dintre factorii individuali care contribuie la succesul și reușita noastră socială, enumerăm:

- existența dorinței de a reuși;
- voința de a persevera până la împlinirea țelului propus;
- asumarea conștientă a unui scop major (de regulă, pe plan profesional) și selectarea mijloacelor celor mai eficace pentru atingerea acestuia;
- motivarea fermă în vederea acțiunii;
- asocierea cu oamenii de succes și solicitarea sprijinului moral pe care îl pot oferi aceștia;
- îndepărtarea și excluderea din jur a celor care gândesc negativ și adoptă o atitudine sceptică, descurajatoare;
- concentrarea asupra faptului de a învinge și nu asupra surselor de nesiguranță;
- gândirea corectă a problemelor și însoțirea ei de un sentiment entuziast;
- înlocuirea dorințelor comune cu cauze și țeluri mărețe;
- pregătirea anticipată a unor variante de acțiune și calcularea costurilor personale ale angajamentului individual;
- selectarea permanentă a priorităților și adoptarea unei conduite flexibile;

¹⁰ A se vedea concluziile formulate de J. Cazeneuve în studiul menționat.

- cultivarea și comunicarea socială a visului urmărit, ca o recunoaștere demnă a nevoii de ceilalți (valoarea lor ne dăruiește relațiile necesare afirmării);
- renunțarea de a judeca o încercare neîncununată de succes ca pe un eșec. „Adesea, oamenii care eșuează frecvent urmează această filosofie: dacă nu reușești de la început, distruge orice dovadă că ai încercat vreodată. Ei văd eșecul din afară. Ceea ce lumea judecă drept eșec clar, de multe ori nu este deloc un eșec”¹¹.

Eșecul este o renunțare categorică, o decizie interioară de abandon și nu un obstacol exterior. Istoria ne oferă destule exemple de fapte sau realizări, care, tratate inițial cu ostilitate, au devenit, ulterior, mari succese ale omenirii. Să amintim, de pildă, cazul lui Alexander Graham Bell, inventatorul telefonului, căruia nu i s-a recunoscut, la început, valoarea creației sale. La fel s-a întâmplat cu scenariul filmului *Pe aripile vântului*, respins de un producător de la Hollywood, iar, mai târziu a devenit un succes mondial. Autorii acestor creații au avut puterea interioară de a crede în ceea ce au realizat și, astfel, au transformat eșecul într-o reușită deplină. A privi eșecul din interior sau a-l înțelege ca un potențial succes este apanajul oamenilor cu o personalitate puternică și echilibrată.

Succesul este, întotdeauna, valoros pentru că ne ajută să ne depășim limitele și să fim de folos semenilor noștri. O societate de oameni care se simt eșuați, frustrați, neîmpliniți este o societate tristă și nefericită, incapabilă de progres. Primul pas pe calea spre reușită socială este de a ne alege un scop major și de a determina condițiile care îl favorizează. „Cercetările au arătat că aprox. 95% dintre noi nu și-au scris niciodată pe hârtie scopurile pe care le au în viață, iar din cei 5% care și le-au scris, 95% și le-au îndeplinit. În 1953, la Yale University, 3% dintre studenții din ultimul an aveau scopuri precise pentru viețile lor. În 1975, cercetătorii au descoperit că acei

¹¹ John C. Maxwell, *Realizează-te pe deplin*, Editura Curtea Veche, București, 2002, p. 126

3% care își notaseră scopurile făcuseră mai multe în viață decât ceilalți 97% la un loc”¹². „O persoană care are un țel face lucrurile dincolo de obișnuit, dincolo de medie. Nu personalitatea face o persoană să fie extraordinară. Nici inteligența și nici educația. Țelul este cel ce face ca o persoană să fie extraordinară – dorința arzătoare de a face ceva în viață”¹³.

¹² *Ibidem*, p. 25

¹³ *Ibidem*, p. 64. Pentru detalii cu privire la principiile care conduc la reușită și glorie, recomandăm și cartea autorilor Napoleon Hill, W. Clement Stone, *Succesul și atitudinea*, Editura Curtea Veche, București, 2002, 299 p

SELECȚIE DE TEXTE

1. Dimensiuni ale stratificării sociale

Anthony Giddens

Sociologie

Inegalitățile există în toate tipurile de societate umană. Chiar și în cele mai simple societăți, în care variațiile de bogăție sau de proprietate sunt practic inexistente, există inegalități între indivizi, bărbați și femei, tineri și bătrâni. Este posibil ca o anumită persoană să aibă un statut superior față de alții, datorită curajului la vânătoare, de exemplu, sau pentru că există credința conform căreia ea posedă un acces special la spiritele ancestrale. Pentru a descrie inegalitățile, sociologii vorbesc despre STRATIFICAREA SOCIALĂ. Stratificarea poate fi definită drept *inegalități structurale între diverse grupuri de oameni*. Este necesar să ne gândim la stratificare ca la straturile geologice de rocă de la suprafața pământului. Se poate considera că societățile sunt alcătuite din mai multe „straturi” într-o ierarhie, cele mai favorizate aflându-se în vârf, iar cele mai puțin privilegiate în partea de jos.

Se pot distinge patru sisteme de stratificare de bază: *sclavia, casta, starea și clasa*. Acestea se află în legătura strânsă una cu alta: de exemplu, sclavia a existat în paralel cu clasele în Grecia și Roma antică și în sudul Statelor Unite înainte de Războiul Civil. [...]

Clasa

Sistemele de CLASĂ diferă în multe privințe de sclavie, caste sau stări. Patru deosebiri trebuie menționate în mod special:

1. Spre deosebire de alte tipuri de pături sociale, clasele nu sunt întemeiate pe baza unor prevederi legale sau religioase; calitatea de membru nu se bazează pe o poziție specificată fie pe cale legală, fie prin cutumă. Sistemele de clasă sunt în mod tipic mai fluide decât alte tipuri de stratificare, iar granițele dintre clase nu sunt precis delimitate. Nu există restricții formale referitoare la căsătoriile între persoane aparținând unor clase diferite.
2. Clasa unui individ este, cel puțin parțial, *dobândită*, nu pur și simplu „dată” la naștere, așa după cum se obișnuiește în alte tipuri de sisteme de stratificare. Mobilitatea socială – mișcarea în sus și în jos în cadrul structurii de clasă – este mult mai obișnuită decât în alte tipuri (în sistemul de castă, mobilitatea individuală de la o castă la alta este imposibilă).
3. Clasele depind de deosebirile *economice* între grupări de indivizi - inegalități în privința posesiunii și controlului resurselor materiale.

În alte tipuri de sisteme de stratificare, factorii non-economiци (cum ar

fi influența religiei în sistemul de castă indian) sunt de obicei cei mai importanți.

4. În alte tipuri de sisteme de stratificare, inegalitățile sunt exprimate în primul rând prin relația personală de datorie sau obligația - între șerb și senior, între stăpân și sclav și stăpân sau între indivizii din casta superioară și cei din casta inferioară. Prin contrast, sistemele de clasă funcționează în principal prin intermediul unor legături la scară mare de tip impersonal. De exemplu, o bază majoră a deosebirilor de clasă se găsește în inegalitățile de probă și de condiții de muncă; acestea îi afectează pe toți cei aflați în categorii ocupaționale specifice, ca urmare a circumstanțelor economice care țin de economie în ansamblu.

Putem defini clasa drept o grupare la scară mare de oameni, care împărtășesc resurse economice comune, care influențează puternic stilul de viață pe care au posibilitatea să-l ducă. Posesiunea averii, împreună cu ocupația reprezintă temeiurile principale ale deosebirilor de clasă. Clasele majore care există în societățile occidentale sunt clasa de sus (cei bogați, patronii și industriașii, și persoanele cu cele mai înalte funcții executive - cei care posedă sau controlează în mod direct resursele de producție); o clasă de mijloc (care include majoritatea angajaților gulere albe și a profesioniștilor); și o clasă muncitoare (cei care au slujbe de tip gulere albastre și manuale). În anumite țări industrializate, cum ar fi Franța și Japonia, o a patra clasă - țărani (oameni angajați în tipuri tradiționale de producție agricolă) a deținut un loc important. În țările Lumii a Treia, țărani continuă să fie, în general, clasa cea mai numeroasă. [...]

2. Clasele în societățile occidentale din prezent

Unii autori susțin că, în prezent, în societățile moderne occidentale, clasa a devenit relativ neimportantă. Este, în general, acceptat faptul că în urmă cu un secol și jumătate, în perioada de început a dezvoltării capitalismului industrial, existau diferențe majore de clasă. Chiar și acei care critică cel mai tare gândirea lui Marx recunosc că existau diferențe considerabile între săracii care munciau și bogații industriași care îi angajau. S-a susținut că, de atunci, inegalitățile materiale au fost într-o mare măsură micșorate în țările industrializate. Impozitele îndreptate împotriva celor bogați, combinate cu ajutoarele sociale pentru cei care nu-și pot câștiga existența cu ușurință, au nivelat partea de sus și cea de jos a scării inegalităților. În plus, o dată cu răspândirea educației publice, cei care au talentul necesar își pot găsi calea către nivelurile de sus ale sistemului social și economic.

Totuși această imagine este departe de a fi exactă. Influența clasei e posibil să fie mai mică decât cea presupusă de Marx, dar există câteva sfere ale vieții sociale pe care diferențele de clasă nu le-au atins. Chiar și diferențele

fizice sunt corelate cu faptul de a fi membru al unei clase. Cei din clasa muncitoare au în medie o greutate la naștere mai scăzută și rate mai crescute de mortalitate infantilă, sunt mai scunzi la maturitate, mai puțin sănătoși și mor la o vârstă mai tânără decât cei aflați în categoriile clasei superioare. Tipurile majore de dezordine mentală și de boală fizică, inclusiv maladiile cardiace, cancerul, diabetul, pneumonia și bronșita sunt mai comune la niveluri mai coborâte ale structurii de clasă decât către partea de sus [...].

Deosebirile de avere și venit

Marx considera că maturizarea capitalismului industrial va produce o prăpastie din ce în ce mai mare între bogăția minorității și sărăcia masei populației. Conform opiniilor sale, salariile clasei muncitoare nu se vor putea niciodată ridica deasupra nivelului de subzistență, în vreme ce bogăția se va acumula în rândul celor care stăpânesc capitalul. La nivelurile cele mai coborâte ale societății, îndeosebi printre cei care sunt șomeri în mod frecvent sau permanent, va exista „o acumulare de mizerie, agonie a muncii, sclavie, ignoranță, brutalitate, degradare morală...” [...] Marx avea dreptate [...] în privința persistenței sărăciei în cadrul țărilor industrializate și în cea a anticipării că, inegalitățile la scară mare de avere și venit, vor continua. Totuși, el s-a înșelat, presupunând că venitul majorității populației va rămâne extrem de scăzut, ca și atunci când a pretins că o minoritate va deveni din ce în ce mai bogată în comparație cu majoritatea. Cei mai mulți oameni din țările occidentale, în prezent, trăiesc mult mai bine din punct de vedere material decât grupurile comparabile din vremea lui Marx. Pentru a vedea de ce și în ce măsură este adevărat acest lucru, trebuie să ne îndreptăm atenția către schimbările cu privire la distribuția averii și a venitului de-a lungul ultimului deceniu.

Averea se referă la toate bunurile pe care le posedă indivizii (acțiuni, conturi în bancă și proprietăți cum sunt casele și pământul; tot ceea ce poate fi vândut). **Venitul** se referă la salariile care provin din ocupațiile plătite, plus banii „necăștigați” care derivă din investiții (de obicei dobânzi sau dividende). În timp ce majoritatea oamenilor dobândesc toți banii de pe urma muncii lor, cei bogați dobândesc cea mai mare parte a venitului lor din investiții.

Averea

Este dificil de obținut informații credibile despre distribuția averii. Anumite țări dețin statistici mai precise decât altele, dar întotdeauna la baza lor stă presupunerea. Cei bogați nu-și declară public întotdeauna întreaga lor avere; deseori s-a făcut observația că știm mult mai multe despre cei săraci decât despre cei bogați. Un lucru sigur este cert, faptul că bogăția este concentrată în mâinile unui număr redus de oameni. În Marea Britanie cei 5% aflați pe primele poziții posedă aproximativ 17% din totalul averilor personale (averi

deținute de către indivizi, nu de organizații). Cei 10% care sunt cele mai bogate persoane din populație posedă aproximativ jumătate din totalul bogăției.

Proprietatea asupra acțiunilor și a obligațiunilor este mai inegală decât deținerea de averi în ansamblu. Cei 1% din cei mai bogați oameni din Marea Britanie dețin aproximativ 75% din acțiunile de corporație, deținute de persoane particulare; cei 5% din cei mai bogați posedă peste 90% din totalul acestor acțiuni. Dar în această privință s-au produs mai multe schimbări. Aproximativ 25% din populație deține acțiuni, în comparație cu 14% în 1986. Multe persoane au cumpărat pentru prima dată acțiuni în timpul programului de privatizare al guvernului conservator. Creșterea este și mai dramatică atunci când este luată în considerare o perioadă mai lungă, deoarece în 1979 doar 5% din populație deținea acțiuni. Majoritatea acestor posesiuni sunt de dimensiuni mici (valorând mai puțin de 1.000 de lire sterline la prețul din 1991), iar deținerea instituțională de acțiuni - acțiuni pe care le au companiile la alte firme - crește mai rapid decât deținerea individuală de acțiuni. Procentul din valoarea totală a acțiunilor deținut de indivizi s-a înjumătățit între 1963 și 1990. [...]

În SUA, distribuția totală a bogăției este aproximativ aceeași ca și în Marea Britanie, în timp ce deținerea de acțiuni de către corporații este și mai concentrată. Mai concret, 10% dintre familiile cele mai bogate dețin 90% din totalul acțiunilor aflate pe piață și din activele de afaceri și 95% din obligațiuni, 0,5% (400.000 de familii) dintre cei mai bogați dețin 40% din totalul acțiunilor și obligațiunilor aflate pe piață.

Venitul

Una dintre cele mai semnificative schimbări din țările occidentale de-a lungul ultimului secol a constituit-o creșterea venitului real al majorității populației muncitoare (venitul real este constituit de venitul nominal minus efectele inflației, oferind astfel un standard fix de comparație de la an la an). Muncitorii, gulere albastre, din societățile occidentale câștigă acum de trei-patru ori mai mult decât omologii lor, la începutul secolului. Câștigurile relative pentru salariații de tip gulere albe, manageri și experți au fost ușor mai ridicate. Din punctul de vedere al câștigurilor pe cap de locuitor și a gamei de bunuri și de servicii care pot fi cumpărate, majoritatea populației din Occident astăzi sunt cu mult mai bogați decât au fost anterior majoritatea oamenilor în decursul istoriei. Unul dintre cele mai importante motive ale creșterii veniturilor este *productivitatea* din ce în ce mai mare - randament pe cap de muncitor - care a fost atinsă prin dezvoltare tehnologică în industrie. Valoarea bunurilor și serviciilor, produse pe cap de muncitor a sporit relativ continuu, cel puțin în anumite industrii, după anii 1900.

Cu toate acestea, la fel ca și în cazul averii, distribuția venitului rămâne inegală, 20% dintre familiile de frunte au primit în 1994 jumătate din venitul total al populației. Primii 5% dintre cei care dobândesc venit în SUA

primesc 17,6% din venitul total: 20% dintre cei cu cele mai mari venituri obțin 44,6%, iar 20% dintre cei cu cele mai mici venituri primesc doar 4,4%. Câștigurile medii neimpozitate ale celei de-a cincea părți alcătuite din cei mai săraci cetățeni din SUA au scăzut cu aproximativ 5% în perioada 1977-1992. În aceeași perioadă, a cincea parte formată din cei mai bogați cetățeni ale căror venituri neimpozitate au crescut cu 9% - iar povara fiscală asupra acestora era mai mică în 1992 decât fusese în 1977.

3. Diviziunile sociale de clasă

Clasa superioară

Clasa superioară în societatea britanică este alcătuită dintr-un număr relativ mic de indivizi și familii care posedă cantități considerabile de proprietăți - faptul de a-i considera drept procentul de 1% dintre cei mai avuți bogați oferă un ghid statistic aproximativ. Există tendința de a se face divizări de statut foarte clare: interiorul clasei superioare între „noii îmbogățiți” și cei cu averi moștenite. Familiile a căror proprietate s-a moștenit de-a lungul mai multor generații deseori îi privesc cu dispreț pe cei care au făcut averi. Cu toate că în anumite contexte s-ar putea amesteca, cei care provin din zone sociale modeste constată că sunt excluși din majoritatea cercurilor din care fac parte bogații cu averi moștenite.

Așa după cum subliniază atât Marx, cât și Weber, proprietatea conferă putere, iar membrii clasei superioare sunt reprezentați în mod disproporționat la nivelurile superioare de putere. Influența provine, în parte din controlul direct al capitalului industrial și financiar, și în parte din accesul lor la poziții de frunte ocupate în cadrul sferelor politice, educaționale și culturale.

John Scott a descris cele trei sectoare ale clasei superioare din secolul al XIX-lea: marii proprietari de pământ, antreprenorii financiari și industriașii [...]. Primii se considerau o aristocrație, dar treptat au extins această etichetare și la membrii cei mai prosperi ai grupurilor financiare. Industriașii, din rândul cărora mulți aveau întreprinderile localizate în nord, erau ținuți, și într-o oarecare măsură se țineau singuri la distanță. O dată cu trecerea timpului și pe măsura sporirii averii, ei au devenit tot mai acceptați de către celelalte două sectoare. La sfârșitul secolului, industriașii dobândiseră cote-parte în proprietăți funciare, bănci și companii de asigurare, iar latifundiarii își suplimentau venitul cu câștiguri obținute din funcțiile de conducere ale companiilor industriale.

Scott susține că fuziunea unor grupări diferite din cadrul clasei superioare a continuat pe parcursul secolului al XX-lea - deși anumite conflicte și divizări persistă deseori. De exemplu, conducătorii financiari din City-ul londonez au deseori divergențe cu șefii corporațiilor; politica de pe urma căreia

un anumit grup beneficiază, nu îl favorizează întotdeauna pe celălalt. În prezent, latifundiarii au dispărut în mare parte ca segment separat al clasei superioare. Multe dintre vechile proprietăți funciare au devenit proprietate publică; singurii care își pot permite să-i conducă pe alții în maniera tradițională sunt cei care au obținut capital prin alte mijloace.

Clasa de mijloc

Expresia *clasa de mijloc* desemnează oameni care au diferite ocupații. Conform unor observatori, majoritatea populației din Marea Britanie din prezent face parte din această clasă, datorită faptului că proporția de servicii de tip gulere albe a crescut semnificativ în comparație cu cele de tip gulere albastre [...]

Există trei sectoare distincte în interiorul clasei de mijloc. *Vechea clasă de mijloc* este alcătuită din patronii independenți posesori ai unor mici afaceri, proprietar de magazine locale și mici ferme.

Procentajul de oameni care sunt stăpâni propriilor afaceri a scăzut. Totuși, în ultimii 50 de ani, această tendință s-a inversat. În 1981, 6,7% din forța de muncă era alcătuită din persoane neangajate. În 1991 aceasta cifră se ridicase la 10%. Un studiu a luat în considerare ceea ce făcea în 1991 un grup de persoane care în 1981 erau proprii lor patroni. Nu toți ocupau un loc pe piața muncii, iar dintre aceștia doar două treimi continuau să fie neangajați [...].

Chiar și atunci, în acea perioadă, exista posibilitatea ca ei să fi fost implicați în mai multe afaceri.

Micile afaceri sunt cu mult mai instabile decât cele mari, iar majoritatea eșuează în interval de doi ani de la înființarea lor. Doar 20% dintre cei care au demarat o afacere într-un an, în Marea Britanie, continuă să fie în activitate după cinci ani. Micile firme și magazine sunt deseori incapabile să concureze în mod eficient cu companiile mari, cu supermarket-urile și cu rețelele de restaurante. Dacă vechea clasă de mijloc nu s-a restrâns așa cum preconizau unii (inclusiv Marx), acest lucru se întâmplă din pricina faptului că există un număr mare de oameni care doresc să încerce o afacere pe cont propriu. În acest fel, majoritatea celor care renunță la afaceri sunt înlocuiți de către alții. Bărbați și femeile care au afaceri mici sunt înclinați să aibă o viziune socială și politică extrem de distinctă. În anumite țări, precum Franța, mulți au fost suportorii persistenței ai partidelor politice ale extremei drepte.

Clasa mijlocie de sus este formată în principal din cei care dețin posturi de manageri sau experți. Această categorie include mulți indivizi și familii, iar generalizarea cu privire la atitudinile și viziunea lor poate fi riscantă. Majoritatea au avut parte de o formă sau alta de educație superioară, iar procentul celor care au vederi liberale despre problemele sociale și politice, mai ales în rândul grupurilor profesionale, este destul de ridicat.

Sociologul de la Oxford, John Goldthorpe preferă termenul „clasă de

servicii” în schimbul „clasei mijlocii de sus”. Clasa de servicii se referă la lucrătorii profesioniști, manageriali și tehnici, o categorie care [...] se extinde în societățile moderne. Termenul este deconcertant; Goldthorpe nu se referă la lucrătorii aflați în sectorul de servicii, ci îi desemnează pe lucrătorii care „oferă servicii” pentru necesitățile angajaților - care oferă un aparat administrativ pentru administrarea afacerilor sau organizațiilor lor. Ei oferă cunoștințe specializate și know-how (pricepere) managerial; în schimb, se bucură de privilegii care includ salarii mari, siguranța locului de muncă și sporuri la salarii cum ar fi drepturi la pensii private. Însă de-a lungul ultimilor două decenii, datorită faptului că firmele se dispensează de lucrători în încercarea de a deveni mai competitive, condițiile economice ale clasei de servicii au devenit instabile, anumite grupuri îndreptându-se către condiția în care sunt patronii propriilor afaceri.

Clasa mijlocie de jos este o categorie heterogenă, care include oameni ce lucrează ca funcționari, reprezentanți de vânzări, profesori, infirmiere și alții. În cea mai mare parte, în ciuda fuziunii unora dintre condițiile lor de muncă, majoritatea membrilor clasei mijlocii de jos au atitudini politice și sociale diferite de ale majorității lucrătorilor de tip gulere albastre.

Caracterul divers al clasei de mijloc în ansamblu este prins într-o oarecare măsură de concepte precum cele oferite de către Wright și Parkin. Membrii clasei mijlocii sunt puși în situații „contradictorii” de „închidere dublă”, în sensul că sunt prinși între presiuni și influențe conflictuale. De exemplu, mulți oameni din clasa mijlocie de jos se identifică cu aceleași valori ca și cei aflați în funcții mai bine plătite, dar e posibil să realizeze că trăiesc din venituri aflate sub cele ale muncitorilor manuali, mai bine plătiți.

Clasa muncitoare

Clasa muncitoare, de tip gulere albastre, este alcătuită din cei care au ocupații manuale. Ca și în cazul clasei de mijloc, există tendința către diviziuni marcate în cadrul clasei muncitoare în ansamblu. O sursă importantă a unor atare divizări este nivelul aptitudinilor. *Clasa muncitoare de sus*, alcătuită din muncitori calificați, a fost considerată în mod frecvent drept o „aristocrație a muncii”, membrii săi având venituri, condiții de muncă și o siguranță a slujbei superioare celor care au alte ocupații de tip gulere albastre. Cu toate că anumite aptitudini au fost subminate de dezvoltările tehnologice, iar poziția muncitorilor încadrați în ocupațiile respective a devenit mai fragilă - cum este cazul tipografilor - în ansamblu, circumstanțele economice ale muncitorilor calificați au devenit mai favorabile în ultimii ani. În multe meserii, câștigurile lor au rămas relativ mari, iar posturile lor stabile; ei au fost mai puțin afectați de nivelurile sporite de șomaj decât cei angajați în slujbe de tip gulere albastre, mai puțin calificate.

Clasa muncitoare de jos este alcătuită din cei aflați în slujbe necalificate sau semi-calificate, pentru care e nevoie de o minimă pregătire. Majoritatea

acestor slujbe oferă venituri și siguranță locului de muncă, inferioare ocupațiilor calificate.

Ocupațiile clasei muncitoare diferă, ele putând fi cu normă întreagă sau cu program redus, dar au și grade diferite ale siguranței locului de muncă. O distincție între zonele *centrale* și cele *periferice* ale economiei ajută la clasificarea acestei probleme. Sectoarele centrale sunt cele în care muncitorii au slujbe cu normă întreagă, obținând câștiguri relativ mari și se bucură de siguranța locului de muncă pe termen lung. Sectoarele periferice sunt cele în care locurile de muncă sunt nesigure, câștigurile scăzute și există un procent ridicat de muncitori cu jumătate de normă. În sectoarele centrale predomină muncitorii calificați și un procent de angajați semi- și necalificați (în marea lor majoritate bărbați de rasă albă) - sectoare care sunt totodată sindicalizate. Alții se află în sectorul periferic, unde nivelul de sindicalizare este scăzut.

Subclasa

O linie majoră de demarcație în cadrul clasei muncitoare este trasată între majoritatea etnică și minoritățile lipsite de privilegii - care alcătuiesc o **subclasă**. Membrii subclasei au condiții de muncă și standarde de viață considerabil mai slabe decât majoritatea populației. Mulți se numără printre șomerii pe termen lung sau care nu au slujbe permanente. În Marea Britanie, negrii și asiaticii sunt reprezentați în mod disproporționat în subclasă. În anumite țări europene, muncitorii imigranți care și-au găsit slujbe în perioade mai prospere, acum douăzeci de ani, formează acum o mare parte a acestui sector al clasei muncitoare. De exemplu, este cazul algerienilor din Franța și a imigranților turci din Germania de Vest.

Natura subclaselor a fost puternic dezbătută în sociologie. O mare parte a acestor dezbateri s-a concentrat pe SUA, îndeosebi în ceea ce privește poziția negrilor săraci care trăiesc în anumite zone din oraș. William Julius Wilson a afirmat că populația neagră din SUA s-a divizat în două.

În *The Declining Significance of Race*, care se bazează pe cercetări efectuate la Chicago, Wilson susținea că o clasă de mijloc de negri bine reprezentată - muncitori de tip gulere albe și profesioniști - a luat ființă în SUA în ultimii 30-40 de ani. Wilson afirma că nu toți afro-americanii continuă să locuiască în ghetouri urbane, iar cei care au rămas sunt ținuți acolo nu atât de discriminarea activă, cât de factorii economici - cu alte cuvinte, de clasă și nu de rasă. Vechile bariere rasiste dispar, negrii sunt stabiliți în ghetouri ca urmare a dezavantajelor economice [...]

Lucrarea lui Wilson a generat o controversă care continuă cu îndârjire și azi. Scriitorul politic conservator, Charles Murray, a fost de acord cu existența unei subclase negre în majoritatea marilor orașe. Însă, conform opiniei lui Murray, afro-americanii se află la limita de jos a societății ca rezultat al însăși politicii de asistență socială menite să-i ajute să-și îmbunătățească

situația. Oamenii devin dependenți de ajutoarele sociale și își construiesc o „cultură a sărăciei” în jurul unei atari dependențe de asistență socială. După aceea, ei au puține stimulente pentru a găsi slujbe, pentru a-și construi comunități solide sau a-și întemeia căsătorii stabile [...]

În replică la pretențiile lui Murray, Wilson și-a reiterat și extins argumentele anterioare, folosind din nou cercetări efectuate la Chicago. Deplasarea multor albi din orașe către suburbii, declinul industriilor urbane, și alte probleme economice urbane, sugera el, au condus la rate înalte ale șomajului în rândurile bărbaților afro-americieni. Formele de dezintegrare socială asupra cărora a atras atenția Murray, inclusiv procentul ridicat de mame negre necăsătorite, au fost explicate de către Wilson din punctul de vedere al restrângerii fondului disponibil de bărbați „ce se pot căsători” (angajați).

Ulterior Murray și-a aplicat sistemul la Marea Britanie (1990). După el, nu există însă o subclasă clar definită în Marea Britanie, dar se dezvoltă rapid. Ea va include nu numai membri ai minorităților etnice, ci și albi provenind din zonele sărace în care avansează dezintegrarea socială. Opera lui Murray a fost criticată însă puternic de către alți sociologi care lucrează în această țară [...]

Sursa: Anthony Giddens, *Sociologie*, Ediția a 3-a, Editura Bic ALL, București, 1997, p. 264-281

5. Inegalitățile sociale

Daniel Chirot

Societăți în schimbare

Cu mult înaintea apariției statului au existat indivizi care au inspirat respect, venerație și teamă și care au avut o mai mare dorință de a comanda decât alții. Prestigiul asociat acestor stări de lucruri putea fi transmis ereditar; existau, prin urmare, descendenți (familii) despre care se credea că erau pregătiți în mod special pentru a deveni șamani sau conducători. Cu toate acestea, ereditatea a constituit un punct slab de influențare în societatea prestatală, deoarece nu erau prea multe însușiri care să fi putut fi transmise urmașilor, în afară de respect. Întreprinderea unor acte de curaj depindea strict de capacitățile individului respectiv. Însă, o dată ce a devenit posibilă moștenirea de proprietăți sau de alte forme de bunăstare materială, a putut fi transmisă urmașilor și puterea rezultată de aici. În acest mod s-a putut cumpăra supunerea deplină a oamenilor și s-a putut impune această capacitate descendenților. Personalul atașat în permanență figurilor regale, format din soldați, preoți sau curteni rămânea la dispoziția moștenitorului regelui mort, indiferent dacă era vorba de copil moștenitor, un frate sau soră, regină sau alte

rude.

S-ar putea ivi întrebarea următoare: de ce erau de acord acești oameni să transmită rudelor lor bunăstarea materială, privilegiile și poziția dobândite. Nu există un alt răspuns mai bun decât recunoașterea faptului că aceasta este natura umană, așa suntem noi. Faptul că majoritatea dintre noi încercăm să-i favorizăm pe cei cu care suntem înrudiți este, probabil, legat de un imperativ biologic straniu, prin care asigurăm supraviețuirea unora din genele pe care le posedăm. Celelalte animale, toate organismele vii, răspund în mod evident acestui imperativ, care ar putea constitui principiul de bază al tuturor evoluțiilor. Acele organisme care nu aplică acest principiu se reproduc cu mai puțin succes, iar descendenții lor pot să dispară oricând.

Nu numai că dorim să transmitem rudelor apropiate avantajele obținute de noi în timpul vieții, însă majoritatea suntem gata să credem că fiii unor oameni importanți împărtășesc din atributele părinților lor. În acest sens, indiferent de locul unde s-a dezvoltat un anume stat, a pătruns și ideea că se cuvine ca descendenții direcți, (familia conducătorului) să fie cei care vor conduce mai departe statul. Tot astfel, pe linia de descendență se alegeau și urmașii preoților sau ai înaltelor oficialități. Deși exista o permanentă întrecere între liniile de descendență sus-puse, pentru funcția de rege, linia de descendență regală se schimba foarte rar și numai ca urmare a unor evenimente neprevăzute, ca de exemplu o invazie din afara statului.

Societățile statale au devenit ceea ce sociologii numesc *societăți stratificate*, adică împărțite în ranguri destul de stabile în timp, ranguri în care erau incluși toți membrii unei societăți, de la cei de sus, la cei de jos. Aceste ranguri s-au transmis ulterior în proporție foarte mare. Mutarea de la un rang la altul era posibilă, dar era nevoie de mult efort, îndemânare și șansă ca cineva să își poată depăși rangul avut la naștere.

Societatea umană cunoaște trei moduri de stratificare. Cel dintâi apare ca urmare a distribuției bunurilor materiale și a posesiunilor. Cei care au bunuri mai multe, în special productive, dețin o putere sporită față de cei care nu beneficiază de aceste avantaje. Aceasta constituie puterea de clasă, sau puterea economică. Cu toate acestea, ceva mai târziu în societățile specializate în comerț (și, mult mai târziu, în societatea modernă capitalistă), clasa a devenit un criteriu de bază al stratificării sociale. La început unii au ajuns puternici și alții săraci, ca urmare a unei combinații dintre prestigiu și forță. Accesul la această îmbinare de prestigiu și forță (realizată cu ajutorul templelor stăpânite de conducători sau cu al soldaților comandați de ei) a constituit modul de departajare dintre elita acestor state nou-născute și oamenii de rând.

Prestigiul sau statutul sunt mult mai dificil de măsurat, față de bunăstarea materială sau clasa socială. În mod evident, atunci când șamanii au început să-și folosească sfera de influență pentru a strânge plata ce revenea contra serviciilor aduse, ei s-au folosit de acești bani pentru a angaja gărzi și

forțe de protecție, punând bazele primelor state. Ei s-au bizuit pe capacitatea lor de a supune chiar și cele mai înfricoșătoare forțe supranaturale. Pe de altă parte, orice stat este dizolvat imediat în lipsa unei baze stabile a puterii. Există oameni de rând cărora nu le este teamă, care pot refuza să primească ordine sau să plătească taxe. În lipsa unor trupe permanente de protecție, statutul devine sinonim cu respectabilitatea și cu enormele diferențe de putere înregistrate în primele state.

Sursa: Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Editura Athena, București, 1996, p. 49-52

Capitolul XV

STRUCTURA SOCIALĂ

1. Organizație, organizare și structură socială

Pentru a înțelege modul de funcționare a sistemului social este necesar să cunoaștem structura acestuia. După anumiți autori, realitatea socială se prezintă ca un "sistem structurat atât pe plan organizatoric (structura organizațional-instituțională), cât și pe plan social (stratificare-structură socială)".

În concepția antropologului Alfred Reginald Radcliffe-Brown (1888-1955), structura socială reprezintă dispunerea ordonată a părților unui întreg, un ansamblu relativ permanent de relații care leagă oamenii unii de alții (cum ar fi, de pildă, structura rudeniei) și care deosebește, în același timp, indivizii și clasele prin rolul lor social. Funcția este contribuția pe care o activitate parțială o îndeplinește în cadrul unei activități totale, căreia îi aparține (de exemplu, tradiția are funcția de a contribui la conservarea vieții colective și, implicit, la funcționarea sistemului social ca întreg unitar). Gânditorul a realizat că obiceiuri sociale identice pot îndeplini funcții diferite în cadrul unor societăți diferite. După opinia sa, există trei procese care domină organizarea societăților:

- 1) *adaptarea ecologică* la mediu;
- 2) *adaptarea instituțională* și
- 3) *adaptarea culturală* (socializarea indivizilor).

Astfel, la fel ca și É. Durkheim, el a considerat că, în societățile primitive, miturile și riturile trebuie înțelese ca expresii ale socializării lumii naturale.

Termenul de organizație socială este frecvent folosit în zilele noastre, devenind un simbol al societăților moderne, care se bazează pe economia industrială și pe sistemul de relații sociale care decurg

din funcționarea acesteia. Apariția și proliferarea în masă a organizațiilor sociale este considerată de unii sociologi ca o trăsătură definitorie a societăților contemporane, ce le diferențiază de societățile secolului al XIX-lea, precum și de cele anterioare acestuia. Pentru delimitarea unui asemenea tip istoric de societate a fost creat și conceptul de societate organizațională sau organizată (*organizational society*).

Sociologul polonez Jan Szczepanski a desprins trei accepții ale noțiunii de *organizație socială*:

1) "prin organizație înțelegem oamenii organizați, adică uniți pentru realizarea anumitor scopuri, într-un mod rațional, economic, coordonat" (organizația apare ca un produs în vederea atingerii unui scop);

2) "prin organizație înțelegem modalitățile de conducere și îndrumare a oamenilor, cât și a unor mijloace diferite de acțiune, dar și modalitățile de coordonare a activităților, de armonizare a eforturilor și de control a rezultatelor pentru obținerea unui anumit scop de către un număr mai mare de oameni, care efectuează în mod parțial sarcinile. În această accepțiune se vorbește despre organizarea muncii, organizarea transportului etc. Organizarea în această accepțiune constituie un ansamblu de metode și modalități de realizare efectivă a scopurilor"¹.

Prin urmare, organizația ni se înfățișează, într-o asemenea perspectivă, ca un sistem rațional, logic gândit de metode și mijloace;

3) prin "organizație socială" sunt înțelese, într-o accepție foarte largă, și tipurile de organizație create spontan (nu numai cu un scop) în toate genurile de colectivități omenești. De aici și existența celor două tipuri de organizații: formale și informale (ex.: întreprinderea economică ori grupul de studenți cunosc atât o

¹ Jan Szczepanski, *Noțiuni elementare de sociologie*, Editura Științifică, București, 1972, p.190

organizare formală, cât și informală a relațiilor dintre membrii lor componenți).

Cât privește *organizarea socială* a unei anumite colectivități, aceasta este "un sistem de modele de conduită, instituții, roluri sociale, mijloace de control social care asigură conviețuirea membrilor colectivității, adaptând năzuințele și acțiunile lor în procesul de satisfacere a nevoilor, rezolvând problemele și conflictele, care rezultă în timpul conviețuirii". "Organizarea socială este deci un ansamblu de mijloace cu ajutorul cărora colectivitatea își menține echilibrul său interior, adică ordinea sa"².

Noțiunea de *organizare socială* nu se confundă cu noțiunea de *sistem social* (înțeleasă de unii gânditori ca având o sferă mai restrânsă decât cea dintâi, precum și o semnificație preponderent juridică) și nici cu noțiunea de *structură socială*. "Prin structură – remarcă Jan Szczepanski – se înțelege de obicei alcătuirea a ceva, iar prin *structura socială* se înțelege alcătuirea colectivităților sociale, adică principiile de ierarhizare reciprocă a elementelor componente ale acestor colectivități. *Organizarea socială este un ansamblu de mijloace care ordonează conduitele, acțiunile, tendințele și aspirațiile membrilor grupului. Structura este un sistem de părți componente, ca: poziții sociale, subgrupuri, instituții, clase și păaturi sociale*. Deci, se vede clar că sunt două categorii diferite, care se referă la fragmente diferite ale vieții sociale și ale realității sociale. Pe scurt: *structura este alcătuirea sau principiile alcătuirii unui întreg oarecare; organizarea – principiile lui de funcționare*. Prima este un sistem formalizat de prescripții, funcții, roluri, sancțiuni și instituții formale, stabilite pe cale juridică, sistem care asigură diviziunea muncii, coordonarea acțiunilor formalizate. *Organizația neformală este o creație spontană de modele de acțiune transmise prin tradiție de instituții neformale, obiceiuri, sancțiuni etice și satirice, care reglementează în fiecare zi viața în afara sistemelor*

² Ibidem, p. 191-192

formale și care completează și împlinește golurile din organizația formală"³. (subl. ns., D. O.)

Structura socială este un concept propriu sociologiei și reflectă o realitate rezultată din procesul interacțiunii oamenilor. Structura vizează aspectul sincron al relațiilor sociale și manifestă un caracter legic pentru orice colectivitate umană și pentru societate în ansamblul ei. În esență, structura socială desemnează relațiile relativ stabile, invariante din interiorul diferitelor forme de conviețuire și activitate social-umană, precum și dintre acestea în cadrul societății globale.

Datorită structurării, sistemul social în general și diversele sale componente dobândesc o anumită configurație (alcătuire), unitate, coerență și stabilitate. Prin urmare, structura socială integrează numai acele relații care joacă un rol esențial, fundamental pentru existența și coeziunea unei societăți, conferindu-i o calitate specifică. În genere, conceptul de structură socială "exprimă modul de alcătuire și de funcționare a sistemului grupurilor sociale, interacțiunea, locul și rolul lor în dinamica socială pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății"⁴.

Întrucât structura socială este o realitate complexă și multidimensională, aflată în continuă prefacere, definiția conceptuală a acesteia este preponderent descriptivă și diferită de la un autor la altul. Majoritatea studiilor sociologice, consacrate problemei determinării structurii sociale, se concentrează asupra identificării componentelor sistemului social și asupra relațiilor caracteristice acestora, dispuse ierarhic. Se poate aprecia, în genere, că societatea modernă este alcătuită din:

1) comunități umane:

- populația ce conviețuiește în cadrul unei comunități naționale globale și se structurează după vârstă, sex, stare civilă etc.

³ Ibidem, p. 193

⁴ Cf. *Dicționar de filozofie*, Editura Politică, București, 1978, p. 672

- colectivități teritoriale: sat, oraș, cartier
- familia, formă primară de comunitate omenească
- națiunea, formă de comunitate umană, constituită în epoca modernă, pe baza comunității de limbă, teritoriu, cultură, de viață economică și organizare statală.

2) clasele și categoriile sociale;

3) categoriile ocupaționale și profesionale, care apar în procesul diviziunii sociale a muncii;

4) straturile sociale, care diferențiază oamenii după venit, avere, putere etc. și influențează în mod hotărâtor viața și destinul lor social;

5) grupurile sociale structurate;

Simultan cu existența structurii sociale a unei societăți se cristalizează structuri corespunzătoare domeniilor ei componente: economic, politic, juridic, cultural, comunicațional etc.

Conceptul de structură socială are, în sociologie, o importanță nu numai teoretică, ci și metodologică, furnizând explicații cu privire la: modul de viață și de alcătuire al unei societăți, de funcționare și schimbare a componențelor acesteia; dinamica status-urilor și rolurilor indivizilor; poziția și interacțiunea unor grupuri într-un moment dat al dezvoltării sociale; ordinea interioară a unei culturi și societăți. Prin studiul structurii sociale a unei societăți putem, așadar, să explicăm organizarea și funcționarea sa, relațiile dintre anumite părți componente (grupuri sociale, comunități etnice și teritoriale, instituții, diferite unități sociale), diviziunile și contradicțiile proprii societății, schimbările înregistrate și evoluția acesteia. De asemenea, din perspectivă comparativă, cercetarea sociologică a structurilor sociale permite surprinderea trăsăturilor comune și a celor particulare ale diverselor societăți concrete.

Metoda analizei structurale a fost utilizată în cercetările *lingvistice* (de F. de Saussure și cei din școala sa); *matematice* (de Bourbaki); *psihanalitice* (de Lacan); de *filosofie a culturii* (M. Foucault); în cele de *etnologie* (Bronislaw Malinowski) și *antropologie* (de

Claude Lévi-Strauss, pentru descifrarea relațiilor de rudenie în societățile primitive); în cercetările *economice* (de K. Marx) ș.a. Examinarea structurilor sociale și culturale a reținut atenția mai multor gânditori, precum: A. Radcliffe-Brown, E. Evans Pritchard, G. Murdock, S. F. Nadel și T. Parsons, în special, pe tărâmul investigațiilor sociologice.

Întrucât analiza structurală pune accentul pe momentul *sincronic*, de echilibru și ordine al sistemului, deficiență semnalată și combătută de diverși critici ai structuralismului clasic, este necesar ca abordarea structurală să fie corelată și cu o perspectivă *genetică* și *istorică* de interpretare a sistemelor sociale (pentru a surprinde apariția, cristalizarea și dinamica acestora). De altfel, reprezentanții noii variante structuraliste, Ferdinand Gonseth și Lucien Goldmann, au căutat să îmbine maniera sincronică cu cea diacronică de analiză, punând bazele *structuralismului genetic*. În consecință, structura socială ne apare atât ca dat, ca un rezultat al dezvoltării unei societăți, cât și ca proces, fiind într-o continuă devenire (evoluție istorică).

Structura socială nu este doar un model teoretic, realizat de cercetători, pe plan mental, pentru a explica mai ușor realitatea empirică și a o ordona științific, ci și o existență faptică, deoarece în orice societate întâlnim efectiv un anumit mod de alcătuire, funcționare și interacționare a grupurilor sociale care o formează la un moment dat.

2. Reproducerea și dinamica structurii sociale

Evoluția structurii sociale este influențată de numeroși factori economici, politici, demografici, culturali și tehnici. Dacă societatea umană se află într-o perioadă de relativă stabilitate, atunci se constată o tendință precumpănitoare de autoreproducere a structurii sociale. În perioadele de tranziție de la un nivel de dezvoltare la altul al societății ori de trecere de la un tip de societate

la altul predomină procesele de schimbare a structurii sociale sau de mobilitate socială.

Sociologii au desprins două modele ale reproducerii structurii sociale, corespunzătoare treptei istorice de evoluție a societății umane:

1) *Modelul patriarhal*, specific societăților preindustriale, în cadrul cărora valorile tradiționale joacă un rol determinant, iar structura socială se autoreproduce ereditar (status-ul social fiind conferit prin naștere), datorită mișcării nesemnificative a indivizilor între clasele ori grupurile sociale (ce funcționează relativ închise).

Sistemul castelor din vechea societate indiană și chineză ilustrează tipul clasic de model patriarhal al reproducerii structurii sociale. Împărțirea societății în caste întruchipa o ordine socială considerată a fi rodul voinței divine, fiind perpetuată prin respectarea prescripțiilor de ordin religios. Castele au fost grupuri de oameni care se deosebeau după obiceiuri, simboluri culturale, profesii, reguli morale, stil de viață, concepție despre lume, tabu-uri etc. Ele ocupau un loc stabil (inferior ori superior) în ierarhia socială și funcționau pe principiul endogamiei, al interdicției contactelor între caste.

Credința în reîncarnare a fost factorul hotărâtor al izolării castelor și perpetuării lor până la sfârșitul secolului al XIX-lea în India. Din naștere oamenii erau condamnați să aparțină unei anumite caste toată viața, dorința de schimbare, de renaștere într-o altă castă (superioară ori inferioară) fiind realizabilă după moarte, cu condiția respectării prescripțiilor specifice religiei hinduse. Teama de pedeapsă a asigurat invariabilitatea sistemului, care, la rândul lui, a constituit un obstacol în calea progresului societății indiene.

Literatura istorică a consemnat patru caste principale (ce se divizau în subcaste):

a) casta *brahmanilor*, din care făceau parte preoții și conducătorii spirituali;

b) casta *çatrilor*, alcătuită din conducători militari și războinici aristocrați;

c) casta *vaisia*, formată din meșteșugari și negustori;

d) casta *sudra*, ce grupa țăranii. În afara acestora se aflau așa-ziii "paria", izolați de toate celelalte caste. Fiecare castă era consacrată, în principiu, unui anumit tip de profesie.

Colectivități asemănătoare castelor au existat și în alte societăți: sclavagistă (stăpânii de sclavi și sclavii); feudală (nobilii și supușii, preoții); modernă (alcătuite pe criterii de rasă, de etnie, profesie etc.).

În general, societățile precapitaliste s-au caracterizat prin structuri sociale conservatoare, opuse idealurilor democratice ale societăților moderne.

2) *Modelul modern*, specific societăților industriale. Capitalismul a desființat barierele sociale și diferențele de castă, permițând reproducerea structurii sociale în contextul libertății de mișcare a indivizilor (în privința alegerii profesiilor, a transferului de la sat la oraș, din agricultură în industrie, a pregătirii școlare ș.a.). Mobilitatea oamenilor în spațiul social, atât pe verticală, cât și pe orizontală, s-a accentuat datorită: adâncirii diviziunii muncii, impactului revoluției științifico-tehnice, amplificării proceselor de industrializare și urbanizare, dezvoltării relațiilor economice naționale și internaționale, selecției competențelor pe criterii valorice, expansiunii serviciilor sociale și creșterii rolului social al școlii, al diversificării învățământului de toate gradele. Odată cu capitalismul s-a cristalizat o nouă categorie socială: aceea a politicianilor de profesie.

Dacă în faza clasică a dezvoltării sale, societatea capitalistă se caracteriza printr-o structură socială formată preponderent din proprietarii de capital și lucrători, actualmente, aceasta cunoaște, mai cu seamă în statele puternic industrializate, o creștere masivă a clasei mijlocii și o restrângere sensibilă a clasei marilor capitaliști. De asemenea, se constată o reducere a rolului structurii de clasă, în paralel cu sporirea categoriilor și grupurilor socio-profesionale. Actuala structură socială a societății capitaliste este marcată de

funcționalitatea celor două domenii fundamentale ale activității publice: afacerile și politica.

Structura socială și de clasă prezintă trăsături diferite în funcție de contextele naționale din diversele țări capitaliste. Deși unii cercetători neagă existența claselor, pe motivul că nu pot fi riguros delimitate, anumite anchete sociologice au dezvăluit că oamenii posedă o *conștiință a apartenenței* lor la o anumită clasă socială, fapt care pledează, o dată în plus, pentru existența reală a claselor sociale. Așa, de pildă, când s-a cerut americanilor, printr-o anchetă de opinie, să aprecieze cărei clase sociale aparțin, ei au răspuns în proporție de 3% că fac parte din clasa superioară, în proporție de 43% că aparțin clasei mijlocii; alți 53% au răspuns că aparțin clasei muncitoare și doar 1% au considerat că fac parte din clasa inferioară a societății americane⁵.

În investigația efectuată de Jackman & Jackman, în 1980, privind conștiința de clasă în S.U.A., cercetătorii au descoperit că persoanele care disting clasele sociale au sentimente puternice privind identificarea propriei clase, conștiința de clasă dovedindu-se mai accentuată printre oamenii care se considerau săraci (8%) și printre cei care socoteau că fac parte din clasa muncitoare (37%).

Potrivit teoriei marxiste, clasele sociale au apărut odată cu nașterea proprietății private, care a dus la împărțirea oamenilor în bogați și săraci, în grupuri care exercită puterea în societate și în grupuri umilite și exploatate. Clasele sociale sunt înțelese ca un rezultat al dezvoltării istorice, iar diferențierea lor esențială este făcută pe criteriul posedării sau neposedării mijloacelor de producție. De aici, teoria marxistă a tras concluzia că acestea au interese fundamentale ostile, de neconciliat, care le angajează într-o permanentă luptă, al cărei final este construirea societății comuniste, o societate fără clase, pentru că în cadrul acesteia, ca și în societatea primitivă, nu va mai exista proprietate privată și, deci, nici

⁵ Date preluate din Jean Cazeneuve, *Stratificările sociale*, în *La Sociologie*, Paris, 1970, p. 485

inegalități, oprimări, relații de inferioritate ori superioritate între oameni.

Sistemul claselor se deosebește radical de sistemul castelor sau de cel al ordinilor din Evul Mediu prin caracterul laicizat al celui dintâi și prin faptul că nu e sancționat oficial. De altfel, una dintre cauzele Revoluției franceze (1789) și a schimbărilor de regimuri din diverse țări este considerată lupta burgheziei împotriva sistemului ereditar de organizare socială.

Noțiunea sociologică de clasă socială se referă la colectivități mari, care includ diverse *pături*. "În istoria dezvoltării sociale – sublinia Jan Szczepanski – au existat diferite tipuri de împărțiri în clase: în societatea sclavagistă a existat diviziunea esențială în proprietarii de sclavi, care reprezentau vârful scării sociale, și sclavii, care se aflau la baza ei. Cu toate acestea, înșiși proprietarii de sclavi reprezentau păături foarte diverse. Sclavii înșiși reprezentau, de asemenea, o clasă cu păături, iar unele păături de sclavi puteau ocupa poziții relativ importante în instituții, în învățământ etc.

În societatea feudală, diviziunea în clase: aristocrația, clerul, orașenimea și țărănimea a fost împărțirea socială de bază, dar în interiorul fiecăreia din aceste clase exista încă o diferențiere internă și o împărțire în păături în funcție de alte criterii, ca, de exemplu, tradițiile, instruirea, poziția ocupată în ierarhie (clerul) etc"⁶. La fel întâlnim și în societatea capitalistă (mica burghezie, marea burghezie, proletariatul industrial, cel agricol ș.a.m.d.).

În scrierile sale, M. Eminescu a folosit noțiunea de *pături superpuse* pentru a explica structura socială a societății românești din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea ori, mai corect spus, formele disfuncționale, parazitare, alterante de structurare socială. De sorginte internă sau alogenă, pătura superpusă ("suprapusă") este un concept eminescian inedit, semnificativ pentru descifrarea nu atât a compoziției etnice a acestei grupări sociale, cât pentru înțelegerea

⁶ Jan Szczepanski, *op. cit.*, p. 319

rolului său social, fiind "o asociație de exploatare fără principii, legați între ei prin demagogie și prin fapte istorice, care au toate aceleași consecințe: contribuie la degradarea fondului biologic al unui popor, la declinul economic al acestuia și la dezintegrarea lui culturală și spirituală"⁷.

Pătura suprapusă poporului român s-a format, potrivit concepției lui Eminescu, printr-o "selecție socială negativă", în "clasele dominante sterile" pătrunzând "oameni incultți, incapabili de a munci, de a pricepe un adevăr, fac demagogie, fură prin subreptiune și amăgire voturile alegătorilor, devin oameni politici și dau iama bugetului"⁸. Alcătuită din elemente declasate, autohtone și de proveniență străină, această pătură are un rol parazitar (se hrănește prin exploatarea muncii altora), integrându-se "claselor dominante sterile" ale societății românești, aflată în plin proces de modernizare după modelul occidental. La rândul său, Ion Heliade Rădulescu văzuse în "ciocoi" forța socială care, odată ajunsă la putere după 1821, făcea jocul intereselor străine, desființând "unul câte unul pe boieri, pe capii României", aducând țara "la sapă de lemn".

În consecință, Eminescu aprecia că "*marea primejdie pentru națiunile tinere este pătura superpusă, nu capitalul, cum credeau socialiștii*". Capitalul, deși aduce exploatarea muncii, nu-i aduce mizerie, în schimb pătura superpusă transformă exploatarea în cale către subdezvoltare și către adâncirea mizeriei și a degradării poporului însuși"⁹.

Structura de clasă a societăților care au aparținut vechiului sistem socialist european era alcătuită, în principal, din clasa muncitoare și țărănime. Alături de acestea au existat intelectualitatea și funcționăria, micii producători individuali, liber-profesioniștii etc., care au imprimat structurii sociale o configurație specifică. Un loc aparte în cadrul acestei structuri l-a avut categoria activiștilor

⁷ Ilie Bădescu, *Sociologia eminesciană*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, p. 108

⁸ Apud Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 110

⁹ Vezi Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 109

politici, care erau prezenți în toate domeniile vieții economico-sociale, reprezentând puterea partidului comunist aflat la putere și îndeplinind un rol social parazitar. După revoluțiile din 1989 și prăbușirea sistemului comunist din Europa, respectiva categorie socială a dispărut de la sine.

Autoreproducerea structurii sociale și mobilitatea socială generează nu numai efecte pozitive, ci și negative. Așa de exemplu, autoreproducerea poate perpetua, de la o generație la alta, grupuri sociale cu anumite norme, modele de acțiune și conduită, valori profesionale și tradiționale sănătoase, dar și altele cu deficiențe de integrare socială. De asemenea, se asigură conservarea unor grupuri privilegiate ori defavorizate, ceea ce duce la consolidarea puterii și creșterea șanselor de acces la poziții sociale tot mai înalte a membrilor grupurilor privilegiate și menținerea barierelor de reușită socială în calea celor defavorizați.

La rândul ei, mobilitatea socială implică atât *selecția pozitivă* (propulsarea indivizilor în ierarhia socială după valoarea meritelor personale), cât și *selecția negativă* (promovarea unor indivizi incompetenți, corupți etc., după criterii socialmente inacceptabile). Emigrarea masivă de la sat la oraș a forței de muncă a dat un avânt considerabil dezvoltării urbane, dar, în același timp, a condus la dezechilibrarea structurilor sociale rurale, prin depopularea satelor, îmbătrânirea și feminizarea forței de muncă, prin pierderea tradiției locale și amplificarea fenomenului de inadaptare social-urbană.

3. Evoluția structurii sociale în România postbelică și consecințele revenirii la economia capitalistă

Până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, România a cunoscut o evoluție economico-socială specifică dezvoltării capitaliste. Ulterior, după venirea partidului comunist la putere, trendul firesc al societății românești a fost întrerupt printr-o intervenție brutală și artificială în structura economică și socială. Desființarea proprietății private în agricultură (ca urmare a colectivizării forțate, declanșată în 1949 și finalizată în 1962) și naționalizarea principalelor mijloace de producție (11 iunie 1948) au dus la schimbarea radicală a naturii proprietății, devenind preponderentă proprietatea obștească și de stat.

Transformarea proprietății capitaliste din domeniile industriei, băncilor, transporturilor, comerțului, economiei agricole în proprietate socialistă, de stat și cooperatistă, a avut un efect direct asupra configurației noului sistem social, dispărând categoriile și grupurile sociale legate de marea și mica proprietate. În politica partidului comunist din România figura ca obiectiv strategic uniformizarea globală, "omogenizarea" întregii societăți și formarea "poporului unic muncitor", în perspectiva trecerii la comunism (gândit ca o societate fără clase sociale, a egalității depline între oameni).

Experiența comunistă a distrus suportul structurii sociale tradiționale. Prin măsuri de ordin politic și administrativ, urmărite sistematic, de desființare a "chiaburimii" și a elitei intelectuale, de transformare a satelor în orașe, de industrializare rapidă, de reconversie profesională și de creștere a ponderii clasei muncitoare (investită cu rolul de clasă conducătoare a societății) s-au produs grave dezechilibre sociale, economice, demografice și culturale.

Țărănimea, lipsită de motivația muncii și de condiții materiale minimale de viață, a fost obligată, în mare parte, să-și părăsească ocupațiile agricole, ajungând la limita distrugerii unității

ei sociale (ca una dintre clasele sociale de bază, cu o tradiție îndelungată în istoria societății românești). Astfel, dacă în anul 1950, populația rurală reprezenta peste trei sferturi din totalul populației țării noastre (această pondere menținându-se relativ constantă pe parcursul unui aproape un secol în urmă), la sfârșitul erei comuniste (1989) ajunsese la circa 46,8%, pondere care s-a menținut până în anul 2002, când era de 46,7%. Forța de muncă ocupată în agricultură scăzuse, în același interval de timp, de la 74% (1950) la 28% (1989), iar cea ocupată în ramurile neagricole sporise la 72%.

Populația din mediul urban s-a aflat într-o permanentă creștere (de la 23,4% în anul 1948, la 53,3% în anul 2002), în timp ce populația satelor s-a redus sensibil (de la 76,6% în anul 1948 la 46,7% în anul 2002). În anul 1985 s-a înregistrat o egalizare a ponderilor populațiilor din ambele medii sociale – urban, 50% și rural, 50%. Această evoluție a mărimii populației de la sate și orașe a influențat și evoluția structurilor sociale interne.

Deși tendința diminuării populației rurale și a forței de muncă agricole caracterizează evoluția tuturor societăților capitaliste, care au ajuns dezvoltate, totuși, în România procesul restructurării clasiale de tip comunist s-a soldat, printre altele, cu reducerea substanțială și a rolului economic al țărănimii. Migrația țăranilor de la sat la oraș devenise în societatea românească un fenomen de necontrolat, care continuă și în zilele noastre, în absența unor reglementări instituționalizate. Statisticile anului 1995 evidențiau că fluxul migratoriu de la sat la oraș era de 30,5%, în timp ce cel de la oraș la sat era de 18,4%. În mișcarea migratorie internă au fost antrenate 293.182 persoane, în anul 1992, numărul lor fiind în creștere în deceniul care a urmat, ajungând la 320.812 persoane în anul 2002.

Majoritatea agricultorilor, dintr-un total de 3,5 milioane, era formată din persoane în vârstă (51,8% având peste 50 de ani), cei tineri preferând munca la oraș (45,5%) și în străinătate. Rata migrației de la sat la oraș era de 9,4 persoane la o mie de locuitori în anul 1992, față de 3,8 persoane la mia de locuitori, care, în același

an, au plecat din urban în rural. După un deceniu, în anul 2002, se înregistrau 6,2 persoane la mia de locuitori, care și-au schimbat domiciliul din rural în urban, crescând, în schimb, rata migrației în sensul oraș-sat (9,5 persoane la mia de locuitori).

Emigrația definitivă în străinătate, în special în țările dezvoltate (Germania, Spania, Italia ș.a.), a cunoscut o tendință ascendentă după 1990, îndeosebi în rândul tineretului. Astfel, totalul celor care au emigrat a fost de 19.945 persoane în 1997, de 17.536 persoane în 1998, de 14.753 în anul 2000, ajungând la 8.154 persoane în 2002)¹⁰.

Celor emigrați definitiv din România li s-au adăugat cei plecați temporar, pentru muncă, studii și afaceri. Investigarea sociologică a unui eșantion reprezentativ național (compus din 1.817 subiecți), în mai 2001, a scos la iveală o cotă ridicată a emigrației potențiale – circa 30% dintre cei chestionați și-au exprimat intenția de a pleca în străinătate pentru a lucra, a-și continua instrucția profesională sau în scopuri turistice.

În pofida unor realizări de natură socială, obținute cu mari costuri individuale și colective, politica regimului comunist, care urmărea o ștergere a deosebirilor esențiale dintre condițiile de viață și de muncă ale oamenilor, a eșuat într-o egalizare în sărăcie și în pierderea drepturilor cetățenești fundamentale. Așa se și explică volumul ridicat al celor care, după 1990, au plecat peste granițele naționale, precum și ponderea înaltă a emigrației potențiale.

După Revoluția din decembrie 1989 a început procesul de refacere a structurii sociale capitaliste în România, prin declanșarea procesului de privatizare și de restructurare a economiei pe principiile economiei de piață. În mai puțin de o jumătate de secol, societatea românească a înregistrat două restructurări clasiale: prima, începută în anul 1945, ca parte integrantă a procesului de trecere de la capitalism la comunism (cu prima sa fază, socialismul), și a doua, din 1990 încoace, când dinamica socială a fost reorientată pe drumul

¹⁰ Cf. *Anuarul Statistic al României*, București, 2003, p. 88

tranziției de la socialism la capitalism. Nașterea unor noi clase și păături sociale presupune o lungă perioadă de timp, mai cu seamă în privința formării clasei mijlocii, care asigură echilibrul social. La sfârșitul anului 1995, 87% din producția agricolă era reprezentată de sectorul privat, însă refacerea socială, demografică și culturală a clasei țărănești – pe temeiul împrumutării începute din 1990 – în contextul modern al dezvoltării economiei agricole, este un proces de lungă durată.

Clasa muncitoare, cea mai numeroasă clasă socială până la revoluția anticomunistă din decembrie 1989, a scăzut considerabil, îndeosebi după 1991, șomajul devenind un fenomen de masă în rândurile acesteia, în condițiile racordării activității întreprinderilor industriale, de construcții etc. la cerințele funcționării lor pe baza regulilor economiei de piață.

După 14 ani de reforme necesare pentru o îmbunătățire a cursului dezvoltării sociale, economia românească nu a reușit să revină la nivelul cantitativ la care se afla în anul 1989, cu toate că și atunci se afla într-un regres evident față de anii anteriori. Eșecurile structurale ale reformelor economice au condus la înjumătățirea numărului de salariați – de la circa 8 milioane, în anul 1989, la 4,6 milioane în anul 2003 (la o populație de aproape 22 milioane locuitori).

Tranziția societății românești de la comunism la capitalism „a fost plătită nu numai prin căderea economiei și sărăcirea populației, ci și prin grave procese de dezagregare socială, cele mai multe dintre ele imposibil de cuantificat: degradarea forței de muncă, dezagregarea familiilor, abandonul copiilor, creșterea delincvenței, mai ales a crimei organizate, pătrunderea drogurilor, scăderea securității cetățeanului, creșterea violenței; forme noi precum șantajul, răpirile, taxele de protecție, traficul de persoane, exploatarea economică și sexuală, mergându-se până la traficul de copii, creșterea fenomenului copiilor străzii, creșterea dificultății de

integrare socială a tinerilor din mediile sărace (...), degradarea participării școlare și a statutului profesional al populației active”¹¹.

Dacă deficiențele și neîmplinirile dezvoltării economice pot fi corectate ori depășite, în schimb, unele procese sociale destructive (sărăcia populației, până la forme extreme, carențele fundamentale în alimentație, lipsa locuințelor și condițiile mizere de locuire, excluderea din câmpul activităților economice, degradarea stării de sănătate ș.a.) au marcat o parte însemnată a locuitorilor, iar consecințele lor „vor dispărea doar o dată cu generațiile actuale”¹².

Deși istoria merge mai departe, urmările revenirii la capitalism în România, mai cu seamă cele negative din diversele sfere ale vieții sociale, ne pun în fața unei concluzii triste a evaluărilor sociologice: tranziția s-a dovedit mai lungă și mai dureroasă decât așteptările inițiale, aceasta înregistrând numeroase momente de criză și costuri sociale alarmante.

Actualmente, societatea noastră este compusă dintr-un număr restrâns de oameni *foarte bogați* – 300 (cu o avere personală de peste 5 milioane dolari fiecare), dintr-o *clasă mijlocie* – alcătuită preponderent din rândul celor cu studii superioare și cu mici afaceri private, precum și dintr-o *masă însemnată* de oameni, eterogenă ocupațional, afectată de șomaj și sărăcie.

Clasamentul, pe anul 2003, al celor mai bogați 300 de oameni din societatea noastră ascunde realități contrastante și paradoxuri ale economiei de piață.

După estimările Băncii Mondiale, efectuate la sfârșitul anului 2003, drumul spre capitalism al României a avut ca efect aruncarea a 25% din populație într-o stare de sărăcie și a 30% într-o stare de sărăcie extremă. Media de viață a celor mai bogați oameni din România anulului 2003 nu depășește 40 de ani. Peste o treime din milionarii în dolari se află în București, iar a zecea parte dintre ei au făcut averi în cea mai săracă zonă a țării – Moldova¹³.

¹¹ Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 51

¹² *Idem*

¹³ Vezi *Revista Capital*, nr. 2, noiembrie, 2003

SELECȚIE DE TEXTE

1. Forme ale structurii sociale

C.Wright Mills

Imaginația sociologică

În epoca noastră, structurile sociale sunt de obicei organizate într-un stat politic. În ceea ce privește puterea ca și din punctul de vedere a numeroși alți factori la fel de interesanți, cea mai cuprinzătoare unitate de structură socială o constituie statul-națiune. Statul-națiune este astăzi forma dominantă în istoria lumii și, ca atare, un factor major în viața fiecărui om. Statul-națiune a scindat și organizat, în diferite grade și moduri, „civilizațiile” și continentele lumii. Amploarea răspândirii sale și etapele dezvoltării sale sunt cheile principale ale istoriei moderne și, în prezent, ale istoriei lumii. Instrumentele de decizie și de putere politice și militare, culturale și economice sunt acum organizate în cadrul statului națiune; toate instituțiile și toate mediile specifice în care majoritatea oamenilor își duc viața lor publică și privată sunt acum organizate într-unul sau altul dintre statele-națiune.

Desigur, sociologii nu studiază întotdeauna doar structurile sociale naționale. Aspectul principal îl constituie faptul că statul-națiune este cadrul în care simt ei, cel mai adesea, nevoia de a formula problemele, atât ale unităților mici cât și ale celor mari. Alte „unități” sunt clasate ca fiind „prenationale” sau „postnaționale”. Căci, desigur, unitățile naționale pot „aparține” uneia sau alteia dintre „civilizații”, ceea ce, de obicei, înseamnă că instituțiile lor religioase sunt acelea ale uneia sau alteia dintre „religiile universale”. Aceste fapte de „civilizație”, ca și multe altele, pot sugera modurile de comparare a diverselor state-națiuni actuale. Dar, așa cum apar, de exemplu, în scrierile unor autori ca Arnold Toynbee, mi se pare că „civilizațiile” capătă o accepție mult prea largă și mult prea imprecisă pentru a fi considerate unitățile primare, „ariile de studiu inteligibile” ale științelor sociale.

Alegând structura socială națională ca unitate generică de lucru, ne plasăm tocmai la un nivel acceptabil de generalitate, care ne permite să evităm abandonarea problemelor noastre și, în același timp, să cuprindem forțele structurale evident implicate în numeroase aspecte de detaliu și tulburări ale comportamentului uman în zilele noastre. În plus, această alegere a structurilor sociale naționale ne permite să abordăm cu ușurință problemele majore de interes public căci tocmai în sânul acestor state națiuni ale lumii și între ele sunt

astăzi cu strictețe organizate, mai bine sau mai rău, instrumentele efective ale puterii și deci, în mare măsură instrumentele făuriri istoriei.

Este adevărat, desigur, că nu toate statele-națiuni sunt egale în ceea ce privește puterea lor de a hotărî mersul istoriei. Unele sunt atât de mici și de tributare altora încât ceea ce se întâmplă înăuntrul lor nu poate fi înțeles decât studiind statele-mari puteri. Dar aceasta este pur și simplu o altă problemă în cadrul utilei clasificări a unităților noastre, națiunile, și în studiul lor, cu necesitate comparativă. Este, de asemenea, adevărat că există o interacțiune între toate statele națiuni și că unele grupări ale lor derivă din aceleași contexte de tradiții. Dar acest lucru este valabil pentru orice unitate pe care am putea-o alege în vederea studiului social. De altfel, în special de la primul război mondial încoace, ficare stat-națiune, capabil de așa ceva, a devenit tot mai de sine stătător.

Cea mai mare parte a economiștilor și a politologilor iau ca unitate de bază statul-națiune; chiar atunci când studiază „economia internațională” și „relațiile internaționale”, ei sunt nevoiți să se refere strict la diferite și anumite state-națiuni. Ține, desigur, de condiția și de practica antropologilor să studieze „ansamblul” unei societăți sau „culturi”, iar atunci când studiază societățile moderne ei se străduiesc, cu mai mult sau mai puțin succes, să înțeleagă fiecare națiune ca un tot. Dar sociologii – sau, mai exact spus, tehnicienii cercetării – care nu posedă bine concepția structurii sociale consideră adesea că națiunea ar fi o unitate excesiv de mare. Se pare că acest lucru se datorează preferinței pentru „colectarea datelor”, care poate fi realizată cu cheltuieli reduse numai în unități de proporții mici. Aceasta înseamnă, desigur, că ei nu fac alegerea unităților în concordanță cu exigențele problemelor alese; atât problema cât și unitatea sunt determinate de opțiunea lor metodologică [...]

Cred că atunci când sociologii examinează în mod temeinic o problemă semnificativă, ei își dau seama că este foarte dificil s-o formuleze prin prisma oricărei unități mai mici decât statul-națiune. Acest lucru este valabil atât pentru studierea stratificării cât și pentru studierea problemelor de politică economică, studierea opiniei publice, ca și pentru studierea naturii puterii politice, a muncii și a folosirii timpului liber; chiar și problemele de administrație municipală nu pot fi formulate în mod adecvat fără o raportare destul de amplă la cadrul național. Statul-națiune se recomandă deci ca unitate printr-un mare număr de dovezi empirice accesibile oricui are experiență în cercetarea științei sociale.

Ideea de structură socială – ca și promovarea ei la rangul de unitate generică a științei sociale – este istoric legată de sociologie, iar sociologii sunt exponenți ei clasici. Obiectul tradițional al sociologiei și al antropologiei a fost întotdeauna societatea totală sau, așa cum spun antropologii, „cultura”. Ceea ce este specific „sociologic” în studiul oricărei trăsături particulare a unei societăți totale este tocmai efortul continuu de a lega această trăsătură de altele cu

scopul de a elabora o concepție asupra întregului. Imaginația sociologică este în mare parte, așa cum am menționat, tocmai rezultatul unei asemenea exersări a efortului. Dar în zilele noastre această noțiune și această practică nu mai constituie monopolul sociologilor și antropologilor. Ceea ce odinioară a fost doar o promisiune a acestor două discipline a devenit acum cel puțin o practică, e drept, sovăielnică, și o intenție a științelor sociale în general.

În tradiția ei clasică și în manifestările ei actuale, antropologia culturală nu mi se pare diferită în mod fundamental de cercetarea sociologică. Odinioară, când societățile contemporane erau încă un domeniu practic neexplorat, antropologii trebuiau să-și adune informațiile despre populațiile care nu cunoșteau încă scrisul din locuri greu accesibile. Alte științe sociale – mai ales istoria, demografia și știința politică – s-au bazat, încă de la început, pe materiale documentare acumulate de societăți care cunoșteau scrisul. Tocmai acest fapt a dus la separarea disciplinelor. În zilele noastre însă, „studiile empirice” de diferite tipuri au devenit fenomene curente în toate științele sociale, iar această tehnică a fost cel mai mult dezvoltată de psihologi și sociologi în legătură cu societățile istorice. De asemenea, mai recent antropologii au studiat, desigur, comunități evoluat și chiar state-națiuni deseori aflate la mare distanță; în schimb, sociologii și economiștii au studiat „popoarele subdezvoltate”. Astăzi nu mai există o deosebire de metodă și nici o graniță tematică între antropologie și științele economice și sociologice.

Științele economice și științele politice s-au ocupat în cea mai mare parte de anumite sectoare instituționale ale structurii sociale. Despre „economie” și despre „stat” economiștii și, într-o mai mică măsură, politologii au elaborat „teorii clasice”, de care s-au folosit generații de specialiști. Pe scurt, ei au construit modele, chiar dacă politologii și sociologii au fost de obicei mai puțin conștienți de acest lucru decât economiștii. Teoretizarea clasică constă în formularea de concepții și ipoteze, pe baza cărora apoi se fac deducții și generalizări; acestea, la rândul lor, sunt confruntate cu o diversitate de propoziții empirice. Pe parcursul acestor operații, concepțiile, procedurile și chiar problemele sunt codificate, cel puțin în mod implicit.

Până aici totul este foarte bine. Și totuși, chiar de pe acum, în știința economică își fac simțită prezența două fenomene, care la momentul potrivit vor apărea și știința politicii și în sociologie, fenomene care tind să reducă relevanța modelelor formale ale statului și economiei cu granițele lor regulate, adică formale și în mare măsură mutual incompatibil. Este vorba de: 1) dezvoltarea economică și politică a regiunilor așa-zis subdezvoltate și 2) tendințele formelor „economiei politice” proprii secolului al XX-lea, ambele totalitare și formal democratice. Urmările celui de-al doilea război mondial au avut un efect coroziv, dar, în același timp, și fertil în stimularea teoreticienilor economiei politice și, de fapt, a tuturor specialiștilor științei sociale demni de acest titlu.

O „teorie a prețurilor” ce se vrea în exclusivitate economică poate fi impecabilă din punct de vedere logic, dar să nu fie adevărată sub raport empiric. O astfel de teorie cere să se țină seama de administrația instituțiilor de afaceri și de rolul factorilor de decizie în cadrul acestora și în relațiile dintre ele; cere să se țină seama de psihologia prevederilor costurilor, în mod particular a salariilor; cere să se țină seama de fixarea prețurilor de către cartelurile micilor comercianți, ai căror lideri trebuie să fie și ei înțeleși, ș.a.m.d. Într-un mod similar, a înțelege „rata dobânzii” presupune adeseori cunoașterea tranzacțiilor oficiale și personale între bancheri și funcționarii guvernului, ca și a mecanismelor economice impersonale.

În această direcție, cred, nu este de făcut decât un singur lucru: trebuie ca fiecare cercetător al societății să se alăture științei sociale și, o dată cu ea, să practice comparatismul, de la care, cred, se poate mult aștepta în prezent. Studiul comparatist, atât cel teoretic cât și cel empiric, reprezintă direcția cea mai promițătoare pentru dezvoltarea actuală a științei sociale, iar acest gen de studiu poate fi cel mai bine efectuat în cadrul unei științe sociale unificate.

Sursa: C. Wright Mills, *Imaginația Sociologică*, Editura Politică, București, 1975, p. 202-208

2. Dezorganizarea socială

Ilie Bădescu

Noologia
Cunoașterea ordinii spirituale a lumii.
Sistem de sociologie noologică

W. Thomas și F. Znaniecki – Teoria dezorganizării sociale

Trăirea spirituală și procesele sufletești prin care aceasta se propagă organizează realul, după cum forțele care le blochează ori le dezagregă conduc la fenomene de graduală dezorganizare a societății. Diminuarea ori blocarea actelor de trăire spirituală antrenează efecte de proporțională dezorganizare a societății. Există persoane care consideră că singurul lucru important în viață sunt banii și traiul îndestulat truște, desconsiderând manifestările de adâncă simțire precum rugăciunea, mila, iubirea dezinteresată a aproapelui etc. Locul lor în cercurile vieții este loc al marilor dezordini, al rebeliunii pasiunilor și patimilor, al insensibilității celei mari, care susține și binecunoscutul adagiu: „ubi bene ibi patria”. Despre aceștia spunem că sunt oameni fără neam și fără Dumnezeu. Omul și colectivitățile omenești, fac, așadar, experiența organizării, dezorganizării și reorganizării societăților și acestea ilustrează modalități de tipologizare a trăirilor cu o semnificație aparte pentru sociolog. Ori de câte ori trăirile spirituale, adică actualizarea cadrelor spirituale în viața zilnică a

indivizilor și colectivităților înregistrează diminuări sub un anume prag critic, rezultatul este dezorganizarea societăților. Această relație are statut de lege sociologică. Este evident, pe de altă parte, că ori de câte ori cadrele spirituale se întăresc în manifestările zilnice ale oamenilor și colectivităților, se intensifică în aceeași măsură și procesele organizante ale societăților.

Examinând chestiunea, sociologii americani W. Thomas și F. Znaniecki au identificat două direcții de propagare a proceselor organizante: cel de „organizare a vieții individuale” (*individual life organisation*) și cel de „organizare socială” (*social organisation*) – ceea ce, deja, ne lasă să înțelegem că „viața individuală”, ca și cea colectivă, se află sub șansa organizării, dar și sub riscul dezorganizării [...]. Între cele două niveluri și cadre de „organizare” există o relație variabilă în timp și în spațiu.

Viața zilnică are o formă aparte de organizare asupra căreia nu s-a strănit îndeajuns. Ziua omului își are temele ei pe care fiecare ins le abordează, la fel cum înăluntrul școlii copilul este chemat să-și facă temele zilnice. Dar nu numai viața individului este tematizată, ci și a grupurilor sociale și, peste ele, a popoarelor. Predispoziția omului de a defini în termenii săi situațiile zilnice ori de a le aplica etichete face parte din clasa fenomenelor tematizante. *Traiectele unui comportament obișnuit*, fixat adică în *obișnuințe* sau, la un prag mai înalt de tematizare, în *obiceiuri*, sunt și ele exemple ale acestui proces de *tematizare a vieții*. Opțiunea pentru un traiect al vieții sau pentru altul îmbracă uneori forme dramatice. Așa se întâmplă la pragurile care fac trecerea de la un ciclu de viață la altul, dar și în momentele de schimbare a vieții, cum ar fi cele de emigrare ori de reorientare profesională sau chiar spirituală. [...]

Tematizarea vieții îmbracă [...] o formă asemănătoare cu *procesul de schematizare*, se fixează, altfel spus, sub forma *schemelor sociale*. Cei ce au remarcat lucrul acesta sunt sociologii americani tocmai amintiți, W. Thomas și F. Znaniecki. În viziunea lor, *tematizarea vieții zilnice* este, într-un fel, un *proces organizant*, iar detematizarea ei, sau deconstruirea ei, cum se spune azi, este în esența sa un proces dezorganizant. Să reținem oricum că viața tinde spre anume tipare pe care cei doi sociologi le-au denumit „scheme sociale”. Altfel spus, viața își are schemele ei de trăire, și acestea sunt cele care îi conferă stabilitate. Spunem, iată, că viața și activitățile indivizilor și ale colectivităților sunt „îndrumate”, nu se derulează la întâmplare. Îndrumarea socială aproximează oarecum chestiunea învățăturilor sociale și se fixează în formule (tematizări) sau, cum spun sociologii americani menționați, în *scheme sociale*. Cu studiul „îndrumărilor sociale”, facem un pas spre chestiunea învățăturilor spirituale, mai ales că [...] nu toate „îndrumările sociale” sunt pozitive, iar persistența unora, sub forma unor scheme sociale inadecvate, este un fenomen negativ. Nu putem ignora, așadar, acest nivel sociologic al schemelor sociale prin care se fac îndrumări ale conduitei individuale și colective, dar nu vom

confunda schemele sociale cu cadrele noologice și nici îndrumările cu învățăturile spirituale. Spre a lămurii chestiunea să examinăm schemele sociale.

Cercetarea lor ne va ajuta, în plus, să aprofundăm distincția între organizarea socială și ordinea socială. Efecte de organizare socială putem obține și prin scheme sociale total ineficiente spiritual (cum ar fi cele colective), însă efecte de ordine obținem cu siguranță prin îndrumarea cadrelor noologice și a învățăturilor asociate lor. Este adevărat că unele scheme sociale sunt chiar cadre noologice, dar nu toate. Proprietatea schemelor sociale este interconexiunea lor (efect de organizare) și faptul că cer insului o atitudine de conformitate.

„Toate *schemele sociale*“ ale grupului sunt interconectate, sunt părți ale unui întreg, ale aceluiași complex lărgit ale tradiției sociale, și orice inovație apare ca o breșă (a break), nu numai în cadrul și pentru o schemă particulară și pentru acest complex în întregul său“ [...]

Nu există nici o bază rațională pentru „considerarea în bloc“ a „schemelor tradiționale“ (de exemplu, „o modificare introdusă într-o ceremonie socială n-are nimic de a face, obiectiv vorbind, cu tehnicile vânătorii sau cu bunăstarea, iar o nouă tehnică de construire a caselor nu are nici un efect direct asupra organizării politice a grupului“). Și totuși, „există o legătură, ceva comun între toate aceste scheme [...]“. Legătura comună între toate aceste scheme constă în caracterul de sacralitate pe care o posedă toate acestea în ochii grupului, ca părți ale aceluiași stoc tradițional a cărui unitate este, în ultimă instanță, fondată pe unitatea și continuitatea grupului însuși [...]. Individul trebuie să facă din toate aceste scheme, propriile sale scheme pentru a fi un membru deplin al grupului“ [...]

Să reținem deci, că *apartenența transferă asupra părților proprietățile întregului*, astfel încât pura aparență devine o sursă a ordinii și organizării. Ordinea deci poate fi slăbită ori întărită dacă slăbim ori întărim sentimentul apartenenței. Practic, toate acele forme de supraordonare politică a unei societăți care conduc la slăbirea sentimentului apartenenței distrug nucleul ordinii sociale și anihilează legitimitatea ordinii, încât singura ei sursă rămâne, într-un atare caz, constrângerea, recursul la forța pură. Există, deci, trei surse ale ordinii și organizării și, deci, trei cadre ale dezorganizării: a) organizarea vieții individuale; b) organizarea socială; c) apartenența. Sursa dezordinii și mecanismele dezorganizării sunt, așadar, și ele de trei tipuri: a) dezorganizarea vieții individuale; b) dezagregarea (dezorganizarea) socială; c) distrugerea apartenenței. Europa a fost expusă, în epoca modernizării, la toate cele trei tipuri de dezorganizare. Așa, de pildă, orientarea predominant materialistă a dezorganizat viața individuală, inovațiile (de toate tipurile) au dezorganizat „schemele sociale“, iar presiunea ideologilor (în special, cele secularist-iluministe) a slăbit la pragul de alarmă apartenența (religioasă și națională, în primul rând).

Să reținem, deocamdată, că, pentru „organizarea vieții individuale“, esențial este ca individul „să adopte schemele sociale ca scheme ale propriului său comportament“ [...]

În acest proces, rolul hotărâtor revine grupurilor primare. „Fiecare membru al unui grup primar este introdus, printr-o inițiere gradată, în toate domeniile care compun civilizația grupului, și stadiul de civilizație pe care grupul l-a atins este acela care fixează gradul de multilateralitate pentru un membru al grupului“ [...] Nu ne vom întoarce la problematica acestei *inițieri treptate în socialitatea unui grup*, cum ar fi, de pildă, grupul familial, căci am stăruit asupra ei când ne-am referit la sinceritate, la fenomenul semitainic al afirmării persoanei umane. Subliniem doar convergența tuturor acestor puncte de vedere în jurul ideii că nucleul acestui proces este trăirea religioasă, sacralitatea.

Un ritual, artele și tehnicile primitive etc., pot fi perfecționate fără de nici o opreliște, dar nu pot fi înlocuite (cu altele sau cu altceva). Așa se face că civilizațiile și culturile tradiționale evoluează prin rafinament, nu prin inovarea continuă și uneori atât de accelerată încât efectele secundare scapă de sub control. *A perfecționa o schemă* este [...] soluția societăților tradiționale la problema sporirii eficienței. *A schimba* (înlocui) o *schemă* de acțiune este soluția societăților moderne la problema eficienței. Așa se face că în societățile tradiționale, „evoluția socială este posibilă, doar printr-o „aglomerare de mici schimbări neobservate imediat“, dar care pot modifica, de la o generație la alta, „stocul de tradiții“ lăsând totuși „iluzia identităților“

Schimbarea de tip modern aduce o profundă și, adeseori, generalizată „dezorganizare“ a schemelor tradiționale. Acest lucru s-a întâmplat, remarcă Thomas, cu țăranii europeni, care au emigrat. În aceste cazuri, respingerea unor elemente ale „stocului lor de tradiții“ au afectat „întregul complex personal de scheme“ („complexul de scheme“ al unei persoane)[...]

Starea în care au fost împinse societățile răsăritene, la numai cincizeci de ani după un alt mare experiment de dezorganizare totală (cel comunist) aduce într-o urgentă actualitate teoria lui Thomas (exact cu partea care ține de „sociologia dezorganizării“).

Teza generală a lui Thomas este că intervalul necesar „reorganizării vieții individuale și colective“ este întotdeauna și în mod fatal mult mai mare decât un „interval de dezorganizare socială“. Aceasta explică rezistența societăților la schimbare, conservatorismul social. Dezorganizarea socială poate fi agravată, nu atât prin difuziune și generalizare (aceasta este mai puțin

însemnată, de vreme ce prin respingerea doar a câtorva tradiții se obține o "atitudine general negativă" față de întregul stoc de tradiții, cât prin ritm (rapiditatea și repetabilitatea experiențelor dezorganizante este factorul decisiv nu numai al dezorganizării unei societăți, ci chiar al blocării și, la limită, al distrugerii ei; ceea ce s-ar numi "des-ființare socială"). Societățile răsăritene, de exemplu, au fost împinse, în doar 150 de ani (de la 1829 până la 1989), într-o serie de trei experiențe de dezorganizare totală: a) experiența primei modernizări capitaliste forțate; b) experiența comunistă; c) experiența dezagregării structurilor colectiviste create în decursul celor cincizeci de ani de experiență comunistă forțată. Dacă ar fi să luăm în seamă cazul românesc, am constata că intervalul 1829-1879 (între Adrianopole și Berlin - cele două tratate) este unul în care s-a traversat o experiență de dezorganizare a vechilor structuri (l'ancien régime), ceea ce a dus la transformarea economiei boierești într-o economie de exploatare fiscal-comercială a țăranilor. Abia intervalul domniei lui Carol I a fost acela de reșezare instituțională modernă a României, adică de edificare a instituțiilor noi, de completă reorganizare a României. În mod neașteptat, războiul întâi mondial a adus un imens sacrificiu uman (demografic) României, dar nu o nouă "dezorganizare". Putem spune că tot intervalul interbelic a fost unul de pace și ordine socială în România. Acesta a fost intervalul de maximă expansiune, de culminație a spiritualității românești. A venit experiența postbelică, în care societatea românească a fost atât de profund dezorganizată, încât singura cale de mobilizare socială a anilor '60-'70 a fost "dictatura de dezvoltare". Aceasta face abstracție de *organizarea launtrică a vieții individuale și comunitare* (tradițională). Pentru un astfel de sistem, contează doar energiile individului, nu și structurile lui spirituale de ordine interioară, doar munca societății, nu și tradițiile ei. Aceasta a condus la o anihilare totală a oricăror forme de individualism în deceniile 7, 8. Experiența de după 1989 [...] a "destupat cazanul comunist", astfel că întreaga epocă este una a "exploziei" individualismului anarhic, ceea ce duce la forme bizare, care frizează patologicul, adeseori. Este un indice simptomatic al nivelului disolutiv pe care-l poate atinge individualismul anarhic, o dată ce insul a scăpat de lanțurile unei structuri compulsive fără a fi avut vreme să-și *reorganizeze viața interioară*. Avem o dovadă suplimentară asupra distincției dintre schemele sociale și cadrele spirituale ale vieții, dintre îndrumarea socială și învățăturile spirituale. Criza societăților care-au ieșit din complexul schemelor tipice pentru "orânduirea" comunistă este consecința nu atât a "dezagregării" acestor scheme (care, oricum, nu se menținuseră decât prin coerciție și teamă), cât una a blocării

cadrelor spirituale, a dificultății "întoarcerii" la "tradiții" și "învățăturile spirituale" esențiale, în frunte cu "învățăturile de credință". Așa se face că noua burghezie, neavând teama de Dumnezeu, e capabilă de orice i-ar aduce îmbogățirea grabnică (chiar cu prețul distrugerii societății). Există, ne spune Thomas, un decalaj variabil între intervalul dezorganizării (Td) și intervalul reorganizării sociale (Tr), individuale și colective ($Tr/Td < 1$).

Timpul necesar reorganizării sociale a vieții individuale și colective este fatalmente mai lung decât timpul dezorganizării sociale și, pe durata decalajului, avem de-a face cu toate formele de anarhie și nihilism, de patologie și dezordine (anomie), astfel încât societatea se aseamănă cu un tratat de psihopatologie, în care se individualizează cazurile anarhice, blasfemia, apostazia etc. [...]

Sursa: Ilie Bădescu, *Noologia. Cunoașterea ordinii spirituale a lumii. Sistem de sociologie noologică*, Editura Valahia, București, 2002, p. 274-278

Capitolul XVI

DINAMICA SOCIETĂȚII OMENEȘTI

Realitatea socială presupune nu numai organizarea ei în diferite tipuri de colectivități și grupuri umane, ci și permanenta devenire a acestora, caracterul lor procesual. Pentru a explica societatea "în mod complet" (P. Andrei), sociologia trebuie să aibă în vedere atât realitatea socială înfăptuită, cât și cea în curs de înfăptuire sau aspectele ei dinamice, manifestate sub forma unor diverse schimbări, fenomene, procese, acțiuni și mișcări sociale. Orice societate determinată se prezintă, în genere, din perspectivă sociologică, ca o împletire de fapte, fenomene și procese specifice.

1. Fapte, fenomene și procese sociale

Faptul social este un element constitutiv al realității sociale, un aspect sau un moment al ființării acesteia, ce are la bază o anumită cauză și se manifestă în mod obiectiv (este un "lucru", cum se exprima Durkheim), aflându-se, totodată, în legătură cu alte fapte care, laolaltă, formează unitatea vieții sociale. Atunci când raportăm faptele sociale la coordonata istorică, temporală, ele poartă denumirea de *evenimente*.

Unele fapte sunt fundamentale (de pildă, conviețuirea sau traiul în comun al oamenilor), pe când altele au o importanță redusă în cadrul realității sociale. Semnificația fiecărui fapt apare ca minoră sau majoră pentru viața și activitatea colectivității respective, fundamentală sau nefundamentală în funcție de valorile și sistemul referențial luate în considerare: înființarea unei fabrici, de exemplu, într-o localitate mică are o însemnătate majoră pentru viața și activitatea colectivității respective, însă, în raport cu economia

națională și populația ocupată, în general, reprezintă un factor minor sau neglijabil.

Deși real, obiectiv, faptul social e rodul acțiunii subiective a oamenilor și se reflectă în conștiința acestora (devenind un fapt psihologic), generând formarea anumitor opinii, atitudini asupra obiectelor, întâmplărilor sau împrejurărilor cu care intră în contact.

În cadrul sociologiei, faptul social a fost interpretat în moduri diferite și chiar opuse. Pentru G. Tarde, de exemplu, faptul social este rezultatul generalizării unui fapt individual, prin imitație (atunci când un individ acționează având ca model pe un altul sau când orice acțiune individuală este copiată de alții, ea devine socială). În viziunea lui E. Durkheim, contrară celei a lui Tarde, faptul social se caracterizează prin exterioritate și forță de constrângere în raport cu individul. Așa sunt limba, portul, obiceiurile, familia, normele juridice ș.a., care, în măsura în care individul nu li se împotrivesc, forța lor coercitivă nu este receptată (ceea ce nu înseamnă că nu funcționează). Dacă fenomenele psihice există numai în conștiința individuală, faptele sociale au ca substrat însăși societatea. Deși sunt exterioare individului, faptele sociale pot exista și în conștiința individuală, dar într-un mod reflectat, după ce s-au cristalizat în conștiința colectivă – care este modul lor de a fi¹. În consecință, Durkheim deosebește faptele sociale de faptele psihice și de cele organice.

Pentru Max Weber, faptul social se definește prin semnificația sa socială. Nu orice fapt derulat în cadrul societății are și proprietatea de a fi social. Dacă un individ și-a cumpărat o mobilă nouă este un fapt, desigur, dar fără caracter social, deoarece îl privește exclusiv personal, deci are o semnificație particulară, fără să aibă vreun interes pentru societate. Chiar dacă mai mulți indivizi acționează simultan – cum ar fi, bunoară, deschiderea umbrelei când plouă – nu înseamnă că avem de-a face cu un fapt social, pentru că

¹ E. Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, Editura Științifică, București, 1974, cap. I, p.57-67

gestul fiecăruia are ca sens protecția individuală. Pentru a fi social, un fapt, subliniază Weber, trebuie să orienteze într-un sens social și nu individual comportamentul ori acțiunea mai multor oameni.

În concepția lui Petre Andrei, influențată în special de gândirea lui Weber și Durkheim, "nu se poate numi social decât acel fenomen care *derivă din viața socială, care este produs de mediul și de instituțiile sociale*". În plus, "pe lângă originea socială, fenomenul trebuie să mai îndeplinească o condiție pentru a deveni social, anume *să intereseze societatea, să urmărească realizarea unui scop social*. Excursiunea pe care o face cineva în munți (...), chiar dacă sus în vârful muntelui se întâlnesc mai mulți oameni, care cu toții vor să admire același peisaj, rămâne o simplă călătorie de agrement particular, întocmai ca și o scrisoare de dragoste pe care un tânăr o scrie iubitei sale, câtă vreme nu dă naștere la alte acțiuni, care interesează societatea și nu izvorăște din vreun scop social.

Purtătorii faptelor sociale, substratul viu al lor îl formează indivizii și grupele sociale, care sunt în relații între ele, determinate de trebuințe și interese reale"². "Prin urmare, social este faptul care interesează colectivitatea și care rezultă din însăși viața socială. Caracterele faptului social sunt deci finalitatea, constrângerea față de individ, exterioritatea și interioritatea în același timp față de conștiința lui"³.

Faptul social poate fi, așadar, orice dat obiectiv sau orice manifestare de viață socială (organizarea grupală, cooperarea și competiția indivizilor, producția economică etc.), într-un moment determinat.

Faptele sociale, privite în interacțiunea lor complexă și în mișcarea lor necesară, poartă numele de *fenomene sociale*. Față de filosofie, unde termenul de "fenomen" este definit prin opoziție cu "esența" (Immanuel Kant) și semnifică aspectul exterior, evident și trecător al acesteia, în sociologie, *fenomenul* reprezintă o împletire

² P. Andrei, *Opere sociologice*, vol. III, Editura Academiei, București, 1978, p. 307

³ *Ibidem*, p. 308

de serii și grupuri de fapte, care exprimă *dinamica* realității sociale. Fenomenul social este consecința unei acțiuni sau asocieri de acțiuni umane; el ne arată complexitatea existenței umane, diferitele interdependențe și înlănțuiri, modul de cristalizare, manifestare și funcționare a relațiilor interindividuale, a relațiilor dintre grupurile sociale, dintre colectivitățile umane, dintre anumite instituții și unități sociale.

Fenomenele sunt prezente atât în natură, cât și în societate. O succesiune de fenomene relativ omogene, care are la bază anumite cauze și determină anumite efecte, poate fi înțeleasă ca un *proces*. Cunoaștem procese fizice, chimice, biologice, sociale, care au finalități specifice și se diferențiază după domeniul de manifestare și după gradul complexității lor. Spre deosebire de procesele din natură, *procesele sociale* au drept caracteristică esențială implicarea factorului uman, conștient. Acestea din urmă pun în lumină intercondiționările și interdependențele dintre fenomene, echivalând cu prefacerile înregistrate de realitatea socială. În sens larg, "toate seriile de fenomene unite între ele sunt denumite procese sociale" (Jan Szczepanski). Așa, de exemplu, precum menționa sociologul polonez, fenomenul recesiunii economice implică fenomenul de șomaj în creștere, care atrage reducerea puterii de cumpărare, amplificarea fenomenelor de inadaptare socială, de presiune și revendicări ale unor grupuri socio-umane, precum și alte consecințe care se circumscriu unui proces social derivat din funcționarea pieței libere. La fel, procesul de socializare presupune interacțiunea fenomenelor de educație și instrucție, de integrare morală și profesională a indivizilor, de culturalizare și participare activă a lor la viața colectivității.

În optica diverșilor sociologi, nu orice fenomen social poate fi considerat un proces și nu orice proces care se produce în societate este și un proces social. De aceea, într-o accepție restrânsă, de specialitate, procesele sociale desemnează acele *schimbări de profunzime ale vieții sociale*, prefaceri ale structurii unităților sociale, care "duc spre capătul evoluției la transformări radicale" (D.

Gusti). Deci, în sociologie, numai schimbările radicale au semnificația de proces social.

Schimbările sociale se manifestă, în genere, sub forma apariției unor elemente, funcții, însușiri noi și a dispariției altora vechi. Ele pot fi lente sau rapide; profunde sau superficiale; extinse sau restrânse; pașnice (reforme, de pildă) sau violente, explozive (răscoale, revolte ori revoluții, de exemplu); aparente, sesizabile sau ascunse; reale sau posibile; cantitative sau calitative; lineare sau ciclice; continue sau discontinue etc. De asemenea, schimbările sociale pot fi valorizate pozitiv sau negativ, cu rol progresist sau retrograd, apreciate ca funcționale (normale) sau disfuncționale (anormale), reformatoare sau revoluționare, complete sau incomplete, de tranziție etc. Atunci când ele se petrec înăuntrul organismului social, afectând esența acestuia, dobândesc un conținut procesual, iar, în urma modificărilor cantitative și calitative succesive, se ajunge la transformarea ordinii sociale existente.

Dezvoltarea socială este o schimbare orientată în sens pozitiv a unui sistem social, un proces contradictoriu și complex (de înfruntare a unor forțe novatoare și conservatoare, progresiste și retrograde, reformatoare și revoluționare etc.). Dacă dinamica socială este în concordanță cu anumite *valori* sau cu un anumit ideal, ce corespund imaginii pe care și-o formează despre progres o societate ori unele grupuri sociale – atunci respectiva dinamică este evaluată ca mișcare social-istorică ascendentă, ca *progres social*. Acesta se legitimează în condițiile manifestării unor restructurări novatoare globale (fiind sinteza progreselor obținute de o societate în domeniile economic, tehnic, politic, moral, spiritual, cunoașterii ș.a.). Progresul unei societăți date se analizează prin comparație cu nivelul de progres al altor societăți, pe baza unor indicatori specifici ai dezvoltării sociale.

Cercetarea sociologică a societății a permis dezvăluirea și studierea unor procese multiple, cum ar fi cele care privesc: geneza colectivităților umane, asocierea oamenilor, cooperarea sau neînțelegerile lor, socializarea, dominația, înstrăinarea, evoluția și

progresul, stagnarea, involuția și regresul, imitația, stratificarea, lupta dintre clasele sociale, diferențierea și mobilitatea socială, controlul social, comunicarea, culturalizarea și civilizarea, industrializarea și urbanizarea etc. Dintre diversele clasificări ale proceselor sociale, reținem pe aceea a sociologului american H. Fichter, care a grupat numeroasele procese sociale în două categorii distincte și opuse, ținând seama de natura relațiilor dintre oameni și efectul lor:

- 1) procese de tip *asociativ* (cooperarea, acomodarea și asimilarea);
- 2) procese de tip *disociativ* (opoziția, conflictul și competiția)

2. Factorii și agenții schimbărilor sociale

În societate există o pluralitate de procese, schimbări, iar majoritatea sociologilor a fost preocupată de a găsi cheia acestora, pentru a micșora ceea ce Raymond Boudon numea “incertitudinea viitorului”. În secolul al XIX-lea s-au făcut eforturi în vederea descoperirii unei utopii – formularea legilor istoriei – însoțite de fiasco, însă, după părerea gânditorului francez. “Negăsindu-se legile istoriei – consemna el –, o altă obsesie a sociologiei a fost căutarea factorului fundamental al schimbării. Organizarea producției de bunuri, inegala distribuire a bogățiilor și a puterii au fost propuse, cu mai multă sau mai puțină îndreptățire, pentru acest rol. Astăzi, cea mai mare parte a sociologilor sunt convinși că cercetarea legilor istoriei și a factorilor dominanți ai schimbării constituie un impas”⁴.

În lucrarea *Mizeria istoricismului* (1954), Karl Popper a argumentat că nu există un scenariu după care se desfășoară istoria și a denunțat utopiile totalitare “care își justifică așa-zisa necesitate istorică prin pretenții științifice” (Arthur Koestler). Totodată, cunoscutul filozof american a demonstrat absurditatea doctrinei

⁴ Raymond Boudon, *Texte sociologice alese*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 164

determinismului istoric, apreciind că "crența în destinul istoric este superstiție pură și că nu se pot face predicții asupra cursului istoriei umane prin metode științifice sau prin oricare altă metodă rațională(...)"⁵. Urmările manifestării credinței fasciste și comuniste în legile implacabile ale destinului istoric sunt identificatoare pentru rolul social al acestui model teoretic.

R. Boudon aprecia că în perioada contemporană s-a conturat o singură direcție eficace de cercetare: aceea a identificării proceselor de schimbare cu caracter tipic, asociată cu speranța că, ulterior, concepțiile despre acestea se vor integra într-un cadru teoretic general. El menționează numele lui G. Tarde, care a văzut în procesele psihice, de contagiune mentală "un model analogic general al schimbării sociale. Astăzi – preciza sociologul francez – știm că anumite schimbări sociale posedă acest tip de structură, dar nu toate. Unii au văzut în inovația tehnică și științifică motorul principal al schimbării. Grație lucrărilor lui Lynn White măsurăm mai bine cascada schimbărilor sociale provocate de inventarea brăzdarului metalic. Un studiu clasic al lui Henri Mendras indică schimbările în lanț provocate de introducerea porumbului hibrid. Deci, acest tip de schimbare prin iradiere, pornind de la centrul de inovație, nu este, în ciuda frecvenței lui, decât un caz particular"⁶.

În continuare, R. Boudon semnalează cazul numeroșilor gânditori care au văzut în conflictele de interese cauza primordială a schimbării, menționând numele lui K. Marx, ce a socotit proprietatea privată ca fiind la originea conflictelor sociale fundamentale (în societățile bazate pe clase sociale) și generând, implicit, cele mai importante schimbări în viața oamenilor. Pentru zilele noastre, menționa sociologul francez, există tendința de a se acorda "mai multă importanță conflictelor declanșate de distribuția puterii sau a autorității" (așa cum probează lucrările lui Alain Touraine și Ralf Dahrendorf).

⁵ Vezi Karl Popper, *Mizeria istoricismului*, Editura ALL, București, 1996, p. XVII

⁶ R. Boudon, *op.cit.*, p. 164

Fără îndoială, așa cum a remarcat R. Boudon, "conflictele declanșate de distribuția puterii nu sunt, chiar în societățile industriale moderne, singurele cu înalt potențial de schimbare socială. Numeroase conflicte actuale – sesiza sociologul francez – sunt legate de *fluctuația graniței dintre public și privat* (a se vedea, de exemplu, privatizarea avortului și, într-o manieră mai generală, declinul reglementărilor publice în materie sexuală, morală și culturală). Este, deci, imposibil să se facă dintr-o clasă particulară de conflicte sursa privilegiată a schimbării sociale. Dar putem merge și mai departe; deși schimbarea socială este adesea asociată conflictelor de interese, lucrurile nu stau cu necesitate așa. Inventarea roții a fost, probabil, o sursă de schimbare tot atât de importantă ca și proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Apoi, schimbarea rezultă, adesea, dintr-un decalaj între moravuri și instituții și, prin urmare, dintr-un *conflict* între instituții și grupuri sociale, mai degrabă decât dintr-un conflict opunând grupuri sociale între ele. În acest caz, conflictul înseamnă nu înfruntare, ci incompatibilitate"⁷.

În consecință, schimbarea socială se datorează, în genere, fie unor raporturi de opoziție ori conflicte între interese, fie unor decalaje sau contradicții conflictuale între instituții.

R. Boudon a sesizat și definit un aspect important legat de schimbările sociale: acela care vizează ceea ce el a numit *efectele perverse*. Sensul pe care îl dă acestei noțiuni este următorul: "vom spune că avem de a face cu un efect pervers atunci când doi indivizi (sau mai mulți), urmărind un anumit obiectiv, generează o stare de lucruri *neurmărită* și care poate fi indezirabilă din punctul de vedere fie al ambilor, fie al unuia dintre ei"⁸. Așa, de pildă, dezvoltarea educației publice a fost înțeleasă de sociologi și politicieni, multă vreme, ca un instrument privilegiat al unei politici de egalitate socială, iar economiștii au văzut în mărirea ratei școlarizării, în

⁷ *Ibidem*, p. 165

⁸ *Idem*

ansamblu, o cauză a reducerii inegalității salariilor. Cu toată creșterea gradului de școlarizare și a atenuării inegalității șansele în fața învățământului – în societățile industriale libere – nu s-a putut evita un efect “pervers”, cum este cel al menținerii inegalității șanselor sociale. Deci, nivelul de instrucție ridicat și condițiile egale de învățare nu au permis tuturor indivizilor merituoși, înzestrați, să dobândească și un status social mai înalt (deși caracterul meritocratic al societăților libere e neîndoiește), mobilitatea socială păstrându-se în limite și ritmuri inferioare comparativ cu ponderea mai ridicată și mereu în creștere a celor îndreptățiți, prin studii și pregătire, să pătrundă din clasa inferioară în clasa medie și, de aici, în clasa socială superioară. Acumularea efectelor perverse – menționa Boudon – a condus la criza sistemelor educaționale ale societăților industriale (în pofida efectelor lor pozitive evidente și recunoscute), problemă care a stat în centrul preocupărilor sociologiei contemporane.

Schimbările sociale se pot produce la nivelul societății globale sau doar în cuprinsul unor domenii distincte ale acesteia (având sau nu o rezonanță generală). Astfel, diverși sociologi au remarcat rolul deosebit al invenției în cadrul schimbărilor sociale. W. Ogburn a elaborat chiar și o lege a “rămânerii în urmă din punct de vedere cultural”, invocând faptul că schimbarea ideilor noastre (a culturii spirituale) se produce mai lent decât aceea din domeniul tehnologiilor, rata creșterii invențiilor realizate de societate pe acest plan (al culturii materiale) fiind mai accentuată. Trebuie subliniat, însă, că *invenția* – definită, de obicei, ca o nouă combinație de elemente deja existente într-o cultură – presupune nu numai fructificarea elementelor de ordin material, ci și nematerial (idei, valori, construcții logice etc.). Invenția este determinată, adesea, de anumite necesități foarte puternice ale societății (războaiele moderne, apreciază unii gânditori, au stimulat procesul de realizare a invențiilor), iar cursa înfăptuirii lor are un caracter cumulativ și – după unii autori – ciclic (perioadele istorice de mari descoperiri – neolitică, renaștentistă, a revoluției industriale – alternând cu altele

minore sub acest aspect). Se pare că secolul al XX-lea și, în genere, solicitările funcționării societăților industriale au transformat procesul de creare a invențiilor tehnice într-o activitate cvasicontinuuă, schimbările tehnice având o influență constantă și majoră asupra universului spiritual și asupra condițiilor sociale ale oamenilor.

Cercetările sociologice au demonstrat că indivizii cei mai capabili să promoveze schimbările sociale și să stimuleze procesul creației culturale (materiale și spirituale) fac parte, de regulă, din rândul generațiilor tinere, al claselor sau straturilor sociale care nu au decât de câștigat din ruperea echilibrului social existent (și mai puțin aceia din categoria celor care își simt amenințată poziția socială datorită schimbării).

Unii autori insistă asupra faptului că schimbarea socială legată de invenție este favorizată de perioadele în care se constată un declin al autorității și al moralei tradiționale, de perioadele de creștere a gândirii raționaliste. Diverși gânditori (A. Comte, K. Marx, H. Spencer) au înțeles, de regulă, schimbarea socială ca având doar un sens progresiv, neglijând complexitatea ei. Trebuie spus, însă, că progresul este *doar una* din direcțiile de manifestare ale schimbării sociale (istoria înregistrând și mișcări sociale reacționare, momente de stagnare și transformări cu caracter conservator).

Anumite anchete sociologice au relevat că opinia publică se împotrivesc, în genere, schimbării, manifestând ostilitate față de înnoiri (situație exprimată prin termenul de *misoneism*). Oamenii par a fi conservatori din naștere și, de aceea, societățile umane, în special instituțiile lor tradiționale, se opun schimbărilor, probabil de teama eșecurilor, căci nu orice inovație este automat și benefică. Impactul unor presiuni interne și externe poate să conducă la formarea unei mentalități generale favorabile schimbării într-o societate, dar sunt necesare și forțele sociale, agenții care s-o îndeplinească. Sociologul american Daniel Chirot este de părere că “în secolul XX a rămas adevărată ideea că cele mai novatoare

grupuri sunt cele oarecum marginale din interiorul principalelor societăți industriale. În S.U.A., de exemplu, avansul științific și economic s-a bazat din plin pe grupurile de emigranți, chiar dacă politica era controlată de vechea elită, bine stabilită. Dezacordurile religioase sau grupurile străine marginale au jucat același rol în cele mai progresiste societăți europene, precum și în multe regiuni din Africa, America Latină și Asia”⁹.

Un alt sociolog american, Talcott Parsons, a construit, înaintea lui D. Chirot, un model de cercetare a schimbărilor sociale, întemeiat pe teoria modului de funcționare a societății din vremea sa (a anilor '50). Astfel, el a luat în considerație, în cadrul modelului său teoretic, patru domenii sau componente ale sistemului social: economia, politicul, instituțiile sociale și cultura. Societățile se diferențiază pe plan economic, în funcție de tehnologiile folosite, de organizarea activității economice, de scopurile promovate și de valorile urmărite în procesul producției, repartiției, schimbului și consumului. Autoritatea politică, prin intermediul statului, este aceea care stabilește scopurile societății și ce tip de economie (etatist sau privat) va avea preponderență. Instituțiile sociale sunt cele care fac posibilă participarea la anumite activități și, pe baza normelor lor de organizare și funcționare, dau un sens vieții noastre individuale și colective.

Imperativele politice și culturale se află adesea deasupra scopurilor economice, deoarece statul este instituția politică fundamentală a unei societăți, iar în cultură “sunt incluse codurile sau schițele de dezvoltare a sistemelor sociale. Culturile interpretează pentru noi lucrurile înconjurătoare, le dau un anume sens și ne permit să ne exprimăm. Limbile străine, religiile, știința, arta, noțiunile de bine și de rău, explicațiile date sensului vieții, toate acestea fac parte din sistemul cultural al unei societăți”¹⁰.

⁹ Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Editura Athena, București, 1996, p. 214

¹⁰ *Ibidem*, p. 203

Aplicând modelul teoretic al lui Parsons, în lucrarea *Societăți în schimbare*, D. Chirot va ajunge la concluzia că, în era industrială, societățile umane se confruntă încă cu numeroase probleme (economice, ideologice), cu “îndoilei asupra moralității pieței libere, confuzii legate de declinul solidarității comune” și sentimentul de nemulțumire față de confortul material dobândit. Studiul modificărilor sociale, conchide el, nu ne ajută să descoperim răspunsurile corespunzătoare la întrebările critice legate de viitor, dar ne face să fim conștienți de varietatea soluțiilor posibile și “ne învață să privim o schimbare într-o manieră largă, comparativă”¹¹.

3. Caracteristicile acțiunilor umane și tipurile manifestării lor

Acțiunea umană este una dintre formele conștiente de manifestare ale dinamicii sociale, care implică participarea omului (ca individ sau grup), printr-un consum fizic și nervos, la procesul de transformare a mediului natural și social, conform cerințelor și aspirațiilor sale. Munca sau practica economică și politică, cea culturală, educațională, creația științifică și tehnologică, comportamentul cultural al oamenilor etc. sunt exemple elocvente de acțiune umană.

Definind sociologia ca “știința acțiunii sociale” (în lucrarea *Sociologia acțiunii*, Paris, Éditions du Seuil, 1965, 509 p.), Alain Touraine a urmărit o abandonare a preocupărilor clasice ale acestei științe, axată pe cerința “de a recurge la «legi» ale istoriei sesizate intuitiv.” În concepția sociologului francez, termenul de acțiune se poate defini, într-o accepție largă, “ca răspuns la o situație socială”. Într-un sens restrâns, acțiunea este, “înainte de toate, o creație, o inovație, o atribuire de sens. O mișcare socială creează conflicte,

¹¹ *Ibidem*, p. 221

instituții, raporturi sociale noi; ceea ce căutăm este rațiunea de a fi a acestor mișcări”¹².

Pentru A. Touraine, o acțiune socială există dacă sunt satisfăcute trei condiții:

- 1) să fie “orientată către anumite scopuri” (orientare care “nu trebuie definită în termeni de intenții individuale conștiente”);
- 2) agentul ei să fie “plasat în sisteme de relații sociale”;
- 3) interacțiunea să se transforme în “comunicare datorită folosirii unor sisteme simbolice, dintre care cel mai evident este limbajul”¹³.

Autorul a precizat că “sensul unei acțiuni nu se reduce nici la adaptarea actorului la un sistem de norme sociale mai mult sau mai puțin instituționalizate, nici la operațiunile spiritului în care se manifestă orice activitate socială”. De asemenea, a considerat că “sociologia acțiunii se prezintă mai întâi ca o sociologie a muncii”, dat fiind importanța acestui gen de activitate umană.

Teoria sociologică a acțiunii umane a beneficiat de contribuții de marcă, semnate de E. Durkheim, V. Pareto, Max Weber, T. Parsons, Fl. Znaniecki etc. Tadeusz Kotarbinski, fondator al praxiologiei și autorul unui tratat pe această temă, a definit acțiunea umană prin caracterul ei utilitar și transformator, ca practică sau acțiune eficientă, care permite satisfacerea nevoilor oamenilor.

În general, acțiunea umană se caracterizează prin anumite motivații, are la bază anumite interese și valori, este orientată spre un scop determinat, agentul său apelând, conștient și voluntar, la anumite mijloace sau metode, considerate drept eficiente pentru atingerea telurilor propuse. Există acțiuni sau intervenții conștiente de transformare a naturii (prin cunoaștere științifică și activitate economică, în principal), a mediului social (printr-o bună organizare,

¹² Alain Touraine, *Sociologie de l'action*, în vol. *Sociologia franceză contemporană*, Antologie întocmită de Ion Aluș și Ion Drăgan, Editura Politică, București, 1971, p. 19

¹³ *Ibidem*, p. 18

conducere sau prin reformare, mutații structurale, revoluționare) și a omului însuși (prin socializare, de exemplu). După cum s-a arătat, Max Weber a distins patru tipuri de acțiune, care trebuie studiate de sociologie în vederea optimizării acțiunii umane în general:

- 1) *acțiunea rațională* în raport cu un scop (întâlnită atunci când agentul acțiunii își stabilește cu luciditate scopul și alege mijloacele pe care le socotește corespunzătoare pentru finalizarea lui);
- 2) *acțiunea rațională* în raport cu o valoare (când agentul acționează nu pentru a obține un rezultat anume, ci pentru a nu-și pierde credibilitatea ori aprecierea celor din jur, rămânând fidel unor valori, cum ar fi cea de onoare, care îl determină să nu abandoneze o acțiune și să o îndeplinească cu exactitate);
- 3) *acțiunea afectivă*, izvorâtă din trăirile sentimentale și emoționale, din starea de spirit a subiectului;
- 4) *acțiunea tradițională*, impusă de obișnuințe, de modele ale grupului social căruia îi aparține agentul acțiunii și de la care nu se poate abate.

Diversi sociologi analizează acțiunea umană raportându-se în mod deosebit la practica socială, și o caracterizează prin prisma unor atribute, apreciate ca indispensabile acesteia, cum ar fi: raționalitatea, responsabilitatea, competența, eficiența și eficacitatea, creativitatea etc.

Raționalitatea unei acțiuni vizează scopurile, mijloacele și rezultatele ei, iar atributul de a fi sau nu rațională se stabilește în funcție de anumite norme și valori consacrate de societate ca atare (libertate, justiție, respectul tradiției, onestitate, hărnicie, patriotism etc.). La nivelul sistemului social global pot interveni anumite dezechilibre și anomalii, care solicită corectarea ori depășirea lor (între raționalitatea economică recunoscută a societății occidentale, de exemplu, și raționalitatea ei morală – care prezintă anumite deficiențe și crize în comportamentul unor indivizi sau grupuri).

Responsabilitatea privește faptul că omul desfășoară acțiunile în mod deliberat, din proprie inițiativă și în cunoștință de cauză, alege, în funcție de dorințele proprii și evaluează consecințele

sociale ale manifestării sale, în așa fel încât să nu lezeze libertatea și toate celelalte valori morale, politice, juridice etc. îmbrățișate de semenii săi. În schimb, *răspunderea* apare atunci când agentul acțiunii nu a respectat regulile colectivității din care face parte, fiind efectul neîndeplinirii unor obligații (exprimate, adesea, într-un cod juridic), la care se asociază și pedepsele, sancțiunile negative, corespunzătoare gravității faptelor comise. Responsabilitatea este, în primul rând, o problemă de ordin moral, ce ține de autocontrolul și conduita cerebrală a agentului acțiunii în relațiile interumane (depășindu-se pe sine, dar în limitele datoriei, ale asumării riscurilor și în concordanță cu exigențele comunității). Răspunderea e o problemă de ordin juridic, care apare ca atare în momentul când individul sau grupurile sociale se abat, în acțiunile lor, de la regulile prescrise de colectivitate.

Competența este o condiție inherentă asigurării eficacității unei acțiuni, mai ales atunci când este vorba de crearea valorilor materiale și spirituale.

Tipul ideal de acțiune este considerat acela care se bazează pe raționalitate, eficiență și eficacitate.

Eficiența, termen consacrat în gândirea economică, presupune acel gen de acțiuni umane care conduc la rezultate maxime cu cheltuieli sau eforturi minime.

Eficacitatea este dată de măsura în care o acțiune s-a încheiat cu realizarea scopului ori a obiectivelor propuse, indiferent de eforturile consumate. *Creativitatea* este absolut necesară pentru depășirea formelor mecanice, imitative de derulare a acțiunilor.

Pe lângă cadrul social de manifestare și agenții ei umani, acțiunea presupune și existența unor condiții favorabile derulării ei, cum ar fi: o ambianță fizică, naturală propice și un climat moral (cu rol permisiv și stimulat), un stoc de informații și cunoștințe folositoare; diverse instrumente și mijloace materiale de realizarea a acțiunilor etc.

4. Mișcările sociale; specificul mișcărilor revoluționare

Un gen aparte de acțiuni umane sunt *mișcările sociale*, care pot lua forma unor revendicări (de ordin politic, profesional, administrativ, social etc.), proteste, greve, revolte, demonstrații, reforme, revoluții ș.a. Ele sunt rezultatul unor stări de lucruri precare, incapabile să asigure nevoile firești ale oamenilor (în planul existenței lor economice, politice, culturale etc.)

Mișcările sociale antrenează un umăr însemnat de oameni, uniți prin valori, ideologii și scopuri comune, care pot promova anumite schimbări novatoare sau se împotrivesc acestora, reacționând negativ. Sociologii disting două categorii de factori care se află în spatele mișcărilor sociale:

- 1) *Factori obiectivi*: "perimarea istorică a unor forme de organizare socială, agravarea disparităților sociale și a deosebirilor de interese, blocarea structurală care împiedică anumite categorii sociale să-și satisfacă interesele, dezorganizarea socială datorată unor condiții interne sau externe, crizele economice, politice sau culturale, deteriorarea condițiilor de viață";
- 2) *Factori subiectivi*: "nemulțumirile sociale care apar din privarea relativă și din perceperea in justiției, accentuarea sentimentelor de frustrare, confuzie, neliniște, nesiguranță, difuzarea și acceptarea unor noi valori sociale, contactele dintre grupuri de indivizi nemulțumiți, apariția unor ideologii care justifică și direcționează mișcările sociale, apariția unor persoane sau grupuri care urmăresc în mod deliberat schimbarea socială"¹⁴.

De asemenea, mișcările sociale pot fi clasificate după mai multe criterii:

- 1) după *sensul* lor: mișcări care doresc realizarea unor schimbări sau rezistente la acestea;

¹⁴ Cf. *Dicționar de sociologie*, coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu, Editura Babel, București, 1993, p. 358-359

2) după *profunditatea* schimbărilor preconizate: mișcări protestatare, reformatoare și revoluționare;

3) după *gradul de împlinire* a obiectivelor urmărite: mișcări cu obiective realizabile și mișcări utopice. Mișcările protestatare, reformatoare și revoluționare urmăresc schimbarea și au obiective realizabile; cele de rezistență sunt contrare schimbărilor și își pot îndeplini obiectivele, pe când mișcările utopice, deși au ca scop schimbarea, nu-și pot îndeplini obiectivele;

4) după *influența* asupra dinamicii societății:

a) *mișcări utopice* – generate de necesitatea aplicării în practică a unor noi modele de organizare socială (preconizate de anumiți gânditori) sau a unei concepții despre viață a unor cercuri sociale (ex: mișcarea tinerilor hippies din deceniile trecute);

b) *mișcări de rezistență* – care se opun schimbărilor înfăptuite ori a celor preconizate;

c) *mișcări protestatare* – care își declară public refuzul sau ostilitatea față de anumite valori, conduite, stări de lucruri, ideologii, față de ceea ce e acceptat ori instituționalizat într-o societate, constituindu-se în jurul unor personalități reprezentative (din domeniile vieții literare, politice, filosofice, religioase), dar care nu urmăresc schimbarea esenței ordinii social-politice existente;

d) *mișcări reformatoare* – care apar pe fondul unor nemulțumiri colective și urmăresc realizarea unor schimbări pe calea negociată, legislativă, fără să afecteze instituțiile fundamentale ale societății (manifestându-se liber, fără teamă de represiuni);

e) *mișcări revoluționare*¹⁵.

Cele mai semnificative mișcări, prin conținutul și efectele lor macrosociale, sunt cele reformatoare și revoluționare. Spre deosebire de reforme, care vizează în mod direct domenii limitate ale societății și au ca scop îmbunătățirea funcționalității acestora, revoluțiile sociale aduc o transformare radicală și generală a

¹⁵ *Ibidem*, p. 359

organismului social. Revoluțiile pot izbucni spontan, dintr-o dată, fără o organizare prealabilă sau, dimpotrivă, ele sunt declanșate pe baze programatice, conștientizându-se anticipat și sistematic obiectivele ce trebuie îndeplinite. În ambele cazuri, ele apar ca singura soluție posibilă a rezolva problemele sociale cu care se confruntă o societate și implică o participare socială de masă. De asemenea, revoluția se poate declanșa în mod *pașnic* (când guvernării renunță benevol la putere) sau în mod *violent* (când deținătorii puterii opun rezistență, confruntarea forțelor ducând la sacrificii de vieți umane). Gradul de violență al unei revoluții depinde de gradul de rezistență și de represiune al forțelor care nu cedează puterea.

Momentul decisiv al începutului revoluției este transferul treptat sau rapid al puterii de la conducerea existentă și utilizarea ei în concordanță cu interesul majorității sau al întregii colectivități. O revoluție este reușită dacă au fost împlinite scopurile și nevoile pentru care s-a declanșat. De aceea, spunem că revoluția socială debutează printr-o *revoluție politică*, aceasta din urmă schimbând esența instituțiilor politice, forma de guvernământ, rolul statului în viața economică și în întreaga societate. *Revoluția socială* înseamnă o continuare a revoluției politice, în sensul modificării vieții obișnuite a oamenilor, prin promovarea unor noi valori, și schimbării raporturilor dintre clasele sociale, a întregii structuri sociale a societății existente până aici (în Franța, de pildă, Revoluția din 1789 a fost o revoluție politică, pentru că a desființat regalitatea și a răsturnat nobilimea, dar a avut și un caracter social, deoarece a eliminat dependența feudală a țaranului, creându-l pe micul țaran burghez; în România, ca și în celelalte țări socialiste, victoria revoluției comuniste a avut, deopotrivă, un caracter politic – răsturnarea monarhiei și instaurarea republicii – și social, schimbându-se forma și rolul proprietății, implicit structura socială și configurația ierarhică a valorilor spirituale și tradiționale naționale).

Orice revoluție îmbracă o formă specifică de desfășurare și are o finalitate, un ritm, momente intermediare, nivel de participare a forțelor, grad de realizare a obiectivelor etc. în funcție de societatea în care se petrece. Cu toate acestea, se pot desprinde câteva tipuri istorice de revoluție. În acest sens, sociologul german Werner Sombart a distins, după *scopul* pe care îl urmăresc, trei tipuri de revoluții:

- 1) *“revoluții personale*, care au în vedere numai răsturnarea conducătorului sau înlăturarea persoanei, care întrușipează un anumit sistem (revoluțiile contra autocraților);
- 2) *revoluții constituționale*, care au un caracter politic și ținesc la schimbarea anumitor dispozițiuni ale mecanismului constituțional (revoluția engleză de la 1648, cea de la 1848, precum și revoluția franceză de la 1870),
- 3) *revoluții sociale*, care pot fi : *naționale*, când prin ele se tinde la înlăturarea stăpânirii unei puteri străine (revoluția românească de la 1821), *religioase* – revoluția din Anglia din timpul lui Cromwell, și *economice*”¹⁶.

În funcție de *agenții* care le săvârșesc, Sombart deosebește două tipuri de revoluții:

- 1) *“revoluții militare*, făcute de armată și care pot avea caractere foarte diferite după scopurile cărora le servesc,
- 2) *revoluții parlamentare și de masă* (cele parlamentare sunt de obicei liniștite, putând avea totuși consecințe extraordinar de mari)”¹⁷.

În concepția marxistă, revoluția este forma supremă a luptei de clasă, care rezolvă raporturile conflictuale dintre clasele dominate și dominante, ea legitimând puterea vechilor forțe sociale asuprite în noua ordine socială ce îi succede. Evoluția realităților social-istorice ale Europei răsăritene a arătat că revoluțiile sociale declanșate în anul 1989 în această zonă a sistemului socialist s-au datorat nu unor

¹⁶ Cf. Petre Andrei *op. cit.*, p. 442

¹⁷ *Idem*

contradicții de clasă, ci rupturii produse între cercurile conducătoare, minoritare, ale partidelor comuniste și întregul popor pe care îl guvernau (fapt care infirmă valabilitatea tezelor generale susținute de teoria marxistă în această problemă). De asemenea, modul în care s-au produs schimbările revoluționare în Germania de Est, Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria, Albania infirmă, cu excepția României, teza marxist-leninist-stalinistă despre caracterul obligatoriu violent al revoluției politice și sociale. În România, spre deosebire de celelalte state foste socialiste, regimul cEAUȘISTO-comunist a reacționat prin măsuri dure împotriva revoltei populare și, de aceea, revoluția a avut o desfășurare sângeroasă, pierind peste 1000 de oameni în toiul încleștărilor dintre forțele apărătoare ale vechii puteri și cei care au luptat pentru instaurarea unei noi ordini sociale și politice.

Mișcările revoluționare au drept cauze esențiale încălcarea libertăților politice ale cetățenilor și ignorarea drepturilor lor naturale, omenești (în primul rând de satisfacere a trebuințelor alimentare și a nevoilor materiale ale acestora), regimurile aflate la putere menținându-se prin toate mijloacele, inclusiv represive. Tocmai de aceea, înlocuirea minorității conducătoare este legitimată de necesitatea instituirii unor noi valori, autentic umane, precum și de voința colectivă, revoluția implicând mobilizarea energiilor sociale de masă (unite prin condițiile precare de viață și interesul comun – detronarea celor vinovați și instituirea unei ordini sociale mai bune). O grevă prelungită într-un sector vital al economiei naționale poate paraliza activitatea instituțiilor politice conducătoare și pregăti terenul pentru crearea unei situații revoluționare.

Dacă reformele (economice, ale sănătății, organizatorice, ale învățământului ș.a.) au loc în cadrul aceluiași sistem social-politic, revoluțiile marchează devenirea istorică a unei societăți, întrucât generează, pe lângă schimbarea structurilor politice, și a relațiilor economice, culturale, morale, a întregii vieți spirituale etc. De regulă, reformele sociale succed perioadelor revoluționare, care fac trecerea de la un sistem social-politic și economic la altul, sau apar

cu necesitate în momentele de criză din interiorul unui sistem social încheiat.

În contrast cu revoluțiile sociale, *loviturile de stat* (militare, politice) sunt opera unor grupuri restrânse de presiune, ahtiate de putere, dar lipsite de suportul unei participări sociale de masă și de legitimitate juridico-politică (deoarece se înlocuie o echipă conducătoare cu alta, proces care nu afectează structura sistemului social, ci satisface doar interesele individuale, micro-grupale, de dobândire a puterii de către anumite persoane ori personalități politice și militare).

SELECȚIE DE TEXTE

1. Definiția schimbării

Anthony Giddens

Sociologie

Cum am putea defini SCHIMBAREA SOCIALĂ? Într-un anumit sens, totul este într-o continuă schimbare. Fiecare zi înseamnă o nouă zi; fiecare clipă este un moment nou în timp. Filosoful grec, Heraclit, a demonstrat că nu pășești în același râu de două ori. A doua oară râul este diferit, întrucât a curs apa pe el, iar persoana în cauză a suferit unele schimbări. Deși această observație este corectă în unele privințe, desigur că *în realitate* - vrem să spunem că în ambele ocazii - este vorba despre același râu și aceeași persoană care intra în el. Există suficientă continuitate în forma râului, ca și în forma fizică și personalitatea celui care și-a udat picioarele, pentru a putea spune că fiecare rămâne „același”, chiar dacă au avut loc schimbări.

A identifica schimbările implică a arăta în ce măsură există modificări în structura de bază a unui obiect sau a unei situații de-a lungul unei perioade de timp. În cazul societăților omenești, pentru a hotărî în ce măsură și în ce fel sistemul se află în curs de schimbare, trebuie să demonstrăm în ce măsură au fost modificate *instituțiile de bază* în decursul unei anumite perioade. Orice raportare a schimbării presupune de asemenea, a arăta ceea ce rămâne stabil - ca punct de referință pentru măsurarea modificărilor. Chiar și în lumea aflată într-o mișcare rapidă în prezent, există continuități ale trecutului îndepărtat. De exemplu, sistemele religioase principale - cum ar fi creștinismul și islamismul - își mențin legăturile cu ideile și practicile inițiale de aproximativ 2.000 de ani. Totuși majoritatea instituțiilor din societățile moderne se schimbă în mod evident mult mai rapid decât cele din lumea tradițională [...]

O mare parte din schimbările de astăzi sunt *globale* - fie au loc simultan în mai multe părți ale lumii, fie afectează viitorul întregii planete.

2. Factorii determinanți ai schimbărilor sociale

Teoreticienii sociologiei au încercat de-a lungul ultimelor două secole să dezvolte o teorie generală, care să explice natura schimbării sociale. Dar nici o teorie bazată pe un singur factor nu poate demonstra diversitatea evoluțiilor sociale umane - de la societățile de vânători, culegători și păstori, la civilizațiile tradiționale și, în final, la sistemele sociale complexe de azi. Totuși, putem identifica cei trei factori principali care au influențat constant schimbarea

sociață: *mediul înconjurător fizic, organizarea politică și factorii culturali.*

Mediul înconjurător fizic

Mediul înconjurător fizic are adesea implicații asupra evoluției organizării sociale umane. Acest lucru este cel mai evident în condițiile de mediu extreme, acolo unde oamenii trebuie să-și organizeze modul de viață în funcție de condițiile climatice. Locuitorii regiunilor polare își formează în mod necesar obiceiuri și practici diferite de cele ale locuitorilor din zonele subtropicale. Cei care trăiesc în Alaska, unde iernile sunt lungi și geroase, tind să urmeze modele de viață socială diferite de cei care trăiesc în țări mediteraneene cu clima caldă. Cei din Alaska își petrec cea mai mare parte a timpului în interior și, cu excepția scurtei perioade a verii polare, își planifică cu multă grijă activitățile în aer liber, datorită mediului înconjurător neospitalier în care trăiesc.

Dar și condiții fizice mai puțin extreme pot afecta societatea. Populația băștinașă australiană nu a încetat niciodată să fie una de vânători și culegători, întrucât continentul nu adăpostește plante indigene potrivite pentru cultivare sau animale care pot fi domesticate în vederea dezvoltării producției pastorale. Primele civilizații ale lumii au apărut mai ales în zone cu un pământ adecvat agriculturii – de exemplu, în deltele fluviilor. Ușurința comunicațiilor terestre și disponibilitatea transportului naval sunt la fel de importante: societățile – delimitate de celelalte prin lanțuri muntoase, jungle impenetrabile sau deșerturi – rămân adesea relativ neschimbate perioade îndelungate.

Dar influența directă a mediului înconjurător asupra schimbării sociale nu este foarte mare. Oamenii sunt cel mai adesea capabili să dezvolte o producție îmbelșugată în zone relativ neospitaliere. Așa se întâmplă, de exemplu, cu locuitorii din Alaska, care și-au creat resurse de piței și mineruri în pofida naturii aspre a mediului înconjurător. Invers, culturile de vânători și culegători au trăit adesea în regiuni deosebit de fertile, fără să se fi implicat în producția agricolă sau pastorală. De exemplu, indienii Kwakiutl din insula Vancouver – al căror mod de viață s-a menținut aproape intact până cu un secol în urmă, trăiau într-un mediu care le oferea pește din belșug, fructe și plante comestibile. Ei se mulțumeau cu un astfel de mod de viață (de vânători și culegători) în condiții atât de favorabile, și nu au fost nevoiți să treacă la o agricultură stabilă.

Nu există legături directe între mediul înconjurător și sistemele de producție care se formează. Accentul evoluționiștilor asupra adaptării la mediul înconjurător este astfel mai puțin elocvent, decât ideile lui Marx referitoare la explicarea dezvoltării sociale. Marx sublinia faptul că ființele umane arareori se adaptează doar la condițiile lor de viață, așa cum se întâmplă cu animalele. Oamenii întotdeauna încearcă să domine lumea înconjurătoare, fără s-o accepte așa cum este. Mai mult, nu există nici o îndoială că tipurile de

producție influențează puternic nivelul și natura schimbării sociale, deși nu au acel impact copleșitor pe care li-l atribuia Marx.

Organizarea politică

Un al doilea factor care influențează puternic schimbarea socială este tipul de organizare politică. În societățile de vânători și culegători, această influență este minimă, deoarece nu există autorități politice abilitate să mobilizeze comunitatea. În toate celelalte tipuri de societate existența unor factori politici distincți – căpetenii, lorzi, regi și guverne – afectează puternic cursul evoluției unei societăți anume. Sistemele politice nu sunt, cum credea Marx, expresii directe ale organizării economice subiacente; cu totul alte tipuri de ordine politică pot exista în societăți cu sisteme de producție similare. De exemplu, unele societăți bazate pe capitalismul industrial au avut sisteme politice autoritariste (cum ar fi Germania nazistă și Africa de Sud în timpul regimului de apartheid), în timp ce altele sunt mult mai democratice (Statele Unite, Marea Britanie sau Suedia).

Puterea militară a jucat un rol fundamental în înființarea majorității statelor tradiționale; ea le-a influențat supraviețuirea ulterioară sau expansiunea într-un mod la fel de decisiv. Dar legătura dintre nivelul producției și puterea militară este din nou una indirectă. Un conducător poate decide canalizarea resurselor înspre constituirea unei armate puternice, de exemplu, chiar dacă aceasta duce la sărăcirea majorității restului populației – așa cum s-a întâmplat în Irak, sub conducerea lui Saddam Hussein.

Factorii culturali

Cea de-a treia influență primordială asupra schimbării sociale constă în factorii culturali, care includ efectele religiei, sistemele de comunicație și de conducere.[...] Religia poate fi o forță conservatoare în viața socială, sau, dimpotrivă, una novatoare. Unele forme de credință și practică religioasă au acționat ca o frână în cadrul schimbării, subliniind înainte de orice nevoia a adera la valorile și ritualurile tradiționale. Dar, așa cum sublinia Max Weber, convingerile religioase joacă adesea un rol mobilizator asupra presiunilor pentru schimbarea socială.

O influență culturală deosebit de importantă, care afectează caracterul și ritmul schimbării, este natura sistemelor de comunicare. Inventarea scrisului, de exemplu, a permis păstrarea datelor în registre, făcând astfel posibilă sporirea controlului asupra resurselor materiale și dezvoltarea organizațiilor de mari dimensiuni. În plus, scrisul a modificat percepția oamenilor în legătură cu relația dintre trecut, prezent și viitor. Societățile care cunosc scrierea păstrează o înregistrare a evenimentelor trecute și sunt conștiente de faptul că au o istorie. Înțelegerea istoriei poate produce sentimentul mișcării sau direcției generale de evoluție urmate de o societate, pe care apoi oamenii s-o

promoveze activ în continuare.

Sub eticheta generală de factori culturali ar trebui să plasăm și *conducerea*. Conducătorii individuali au avut o influență imensă în istoria lumii. Nu trebuie decât să ne gândim la marile figuri religioase (cum ar fi Iisus), conducătorii politici și militari (ca Iulius Caesar), sau la inovatorii din știință și filosofie (precum Isaac Newton) – pentru a ne convinge că acesta este adevărul. Un conducător capabil să urmărească o politică dinamică și să genereze o mișcare în masă – sau să modifice în mod radical modurile preexistente de gândire – poate răsturna ordinea stabilită anterior.

Dar indivizii nu pot să ajungă în poziții de conducere și să devină eficienți, decât atunci când există condițiile favorabile. Adolf Hitler a putut accede la putere în Germania anilor 30, de exemplu, și ca urmare a tensiunilor și crizelor prin care trecea țara în acea vreme. Dacă acele împrejurări nu ar fi existat, probabil că ar fi rămas doar o figură obscură, în cadrul unei fracțiuni politice minore. Același lucru s-a adevărit mai târziu în privința lui Mahatma Gandhi, celebrul lider pacifist al Indiei din perioada de după cel de-al doilea război mondial. Gandhi a obținut independența țării sale de sub tutela Marii Britanii, deoarece războiul și alte evenimente răscoliseră instituțiile coloniale existente la acea dată în India.

3. Particularitățile transformărilor sociale în perioada modernității

Ce anume explică motivul pentru care ultimele două secole, perioada modernității, au cunoscut o accelerare atât de accentuată a vitezei schimbării sociale? Aceasta este o problemă complexă, dar câțiva dintre factorii implicați pot fi identificați cu ușurință. Nu este de mirare că îi putem categorisi, după unele linii similare, cu acei factori care au influențat schimbarea socială de-a lungul istoriei, cu mențiunea că vom subsuma impactul mediului înconjurător fizic importanței generale a factorilor economici.

Influențele economice

Dintre influențele economice, cel mai extins impact îl are capitalismul industrial. Acesta diferă într-o manieră fundamentală de sistemele de producție anterioare, întrucât presupune expansiunea continuă a producției și acumularea constantă de capital. În sistemele de producție tradiționale, nivelele de producție erau relativ statice, deoarece erau limitate la nevoile obișnuite de consum. Capitalismul promovează revizuirea constantă a tehnologiilor de producție, proces în care este atrasă tot mai mult știința. Rata inovațiilor tehnologice urmărite în industria modernă este mult mai mare decât în oricare alt tip anterior de organizare economică.

Impactul științei și al tehnologiei asupra modului nostru de viață

poate fi determinat în mare parte de factori economici, dar se întinde și dincolo de sfera economică. Știința și tehnologia influențează și totodată sunt influențate de factori politici și culturali. Dezvoltarea științifică și tehnologică, de exemplu, au participat la crearea formelor moderne de comunicare, cum ar fi radioul și televiziunea. Așa cum am văzut, astfel de forme electronice de comunicare au produs schimbări în politica progresului ultimilor ani. Radioul, televiziunea și alte medii electronice au contribuit la determinarea modului în care gândim și a concepției noastre despre lume.

Influențele politice

Al doilea tip de influențe majore asupra schimbărilor din epoca modernă sunt evoluțiile politice. Lupta dintre națiuni – care urmăresc să-și extindă puterea, să-și sporească bogăția și să triumfe militar asupra oponentilor lor – a fost o sursă deosebit de dinamică a schimbării, în decursul ultimelor două-trei secole. În civilizațiile tradiționale, schimbarea politică era în mod normal restransă la elite. De exemplu, o familie de aristocrați o înlocuia pe alta la guvernare, în timp ce pentru o mare parte din populație viața rămânea neschimbată. Aceasta nu se mai întâmpla în sistemele politice moderne, unde activitățile liderilor politici și ale funcționarilor guvernamentali afectează în mod constant viața maselor populare. Atât pe plan intern cât și extern, luarea de decizii promovează și direcționează schimbarea socială mult mai mult decât odinioară.

Evoluțiile politice din ultimele două-trei secole au influențat cu siguranță schimbarea economică, la fel de mult ca și schimbarea economică ce a determinat politica. În prezent, guvernele joacă un rol major în stimularea (și uneori în întârzierea) ratei creșterii economice și în toate societățile industriale există un grad ridicat de intervenție a statului în producție, guvernul reprezentând cel mai mare patron.

Puterea militară și războiul au avut, de asemenea, o importanță fundamentală. Puterea armată a națiunilor occidentale, începând din secolul al XVII-lea încolo, le-a permis să-și exercite influența în cele patru colțuri ale lumii și a oferit un fundament esențial pentru răspândirea modurilor de viață occidentale. În secolul XX, efectele celor două războaie mondiale au fost profunde: devastarea multor țări a dus la procese de reconstrucție, care au produs schimbări instituționale majore – cum ar fi cazul Germaniei sau al Japoniei după cel de-al doilea război mondial. Chiar și statele învingătoare – printre care Marea Britanie – au suferit transformări interne importante, ca rezultat al impactului războiului asupra economiei.

Influențele culturale

Dintre factorii culturali care afectează procesele de schimbare socială în epoca modernă, dezvoltarea științei și laicizarea gândirii au contribuit fiecare

la caracterul *critic* și *inovator* al perspectivei moderne. Nu mai considerăm că obiceiurile și cutumele sunt acceptabile, doar pentru că au străvechea autoritate a tradiției. Dimpotrivă, modul nostru de viață necesită tot mai mult o bază „rațională”. De exemplu, planurile pentru construirea unui spital nu se mai bazează doar pe gusturile estetice tradiționale, ci iau în considerare capacitatea lui de a îndeplini necesitățile unui spital – anume, îngrijirea eficientă a bolnavilor.

Nu doar modul *cum* gândim s-a schimbat, ci și *conținutul* ideilor. Ideile de propășire personală, libertate, egalitate și democrație participativă sunt în mare parte creații ale ultimelor două-trei secole. Astfel de idealuri au servit la dinamizarea proceselor schimbării sociale și politice, inclusiv a revoluțiilor. Aceste idei nu pot fi legate de tradiție, ci mai curând sugerează constanta revizuire a modului de viață al oamenilor în căutarea unei vieți mai bune. Deși inițial s-au dezvoltat în Occident, atari idealuri au devenit universale și globale în aplicarea lor, promovând în mod deschis schimbarea în majoritatea regiunilor lumii.»

Sursa: Anthony Giddens, *Sociologie*, Editura Bic All, București, 1997, p.559-564

4. Direcționarea schimbărilor sociale

Daniel Chirot

Societăți în schimbare

În societățile industriale moderne, cu statistici economice bune și cu un înalt nivel de educație, este posibil ca oamenii să-și judece singuri succesul relativ sau eșecul, văzându-și performanțele economice, fără a experimenta colapsuri economice masive. Probabil că în acele democrații unde se calculează și se judecă încontinuu performanțele politice, de către societatea privită global, probabil că acolo este și mai ușor de răspuns noutăților economice nefavorabile, printr-o schimbare a politicii. Într-adevăr, acesta este unul din paradoxurile schimbărilor lumii moderne. Societățile mult avansate, industrializate și democratice care, în opinia publică par atât de sceptice în privința modificărilor rapide și a mișcărilor bruște, au reușit să-și direcționeze aceste schimbări mult mai bine decât societățile agrare rigide din trecut sau decât cele foarte centralizate, nou-democratice, din lumea modernă.

Chiar și în secolul XX marile experimente sociale (cum ar fi încercarea de a impune sistemul fascist) au eșuat din cauza războiului, nu a examinării pașnice a diferitelor grade de bunăstare economică. Japonia și Germania, țări încununete de succes la sfârșitul secolului XX, asemeni tuturor societăților democratice capitaliste, au fost obligate să accepte imense modificări

după anul 1945 și numai din cauză că au fost învinse în cel mai mare război al omenirii. În cazul căderii comunismului, factorul critic l-a constituit comanda militară din Uniunea Sovietică. Aceasta și-a dat cea dintâi seama că a rămas mult în urma vestului, în concurența armată; tehnologia ei modernă și puterea economică fiind inadecvate. Războiul sau capacitatea de a învinge în război rămâne un indicator cheie al gradului de supraviețuire a unei societăți, deși nu a fost mereu principalul indicator ca în trecut.

Și dacă în trecut au existat societăți fără războaie, fără tulburări sociale, fără mișcări datorate creșterii populației și fără nici un fel de presiuni ecologice? Știm răspunsul deja, deoarece (chiar dacă o astfel de perfecțiune nu a fost atinsă niciodată) de multe ori s-a atins un stadiu foarte apropiat acestei idei. Egiptul Antic s-a aflat într-o perioadă de succes care l-a stagnat și l-a împiedicat să se schimbe. Deși China cu greu ar fi putut trece drept societatea perfectă din Evul Mediu, a izbutit să-și rezolve atât de bine problemele, încât a stagnat complet, comparativ cu Europa. În mod similar populațiile preagare deprinse să-și controleze rata de creștere a populației și să trăiască în armonie cu mediul înconjurător, nu s-au modificat până nu au pătruns în sisteme sociale mai agresive, mai aplecate spre dificultăți și care, în final au învins. Dar atunci a existat posibilitatea să fie amenințați cu o rapidă anihilare.

Putem fi convinși că în lipsa presiunilor de orice fel, nu ar mai exista nici o virtuală modificare socială. Mai știm și că aceste presiuni se manifestă sub forma unor eșecuri și că, până de foarte curând, semnalele care indicau eșecul luau de fiecare dată forme foarte neplăcute. Deși astăzi putem răspunde semnalelor economice, interne sau externe, mai poate fi încă necesar, în multe cazuri (războaie, catastrofe sau crize economice majore) ca acestea să aibă loc înainte de apariția schimbărilor [...]

Culturile – adică ideile despre ce e bine și ce e rău, alături de știința despre mediul înconjurător – se găsesc în permanentă schimbare. Tendința oamenilor, care au destul timp să gândească este de a interoga sensul existenței lor și al mediului în care trăiesc și încearcă să găsească moduri optime de organizare a vieții sociale. Nevoia de a fi inventiv și de a descoperi noi tehnologii este la fel de puternică. Multe propuneri ciudate de schimbări sociale și tehnologii impracticabile au fost gândite temeinic dar puține s-au materializat în practică. Atunci când mediul extern (prin semnalele economice sau politice, prin eșecul din interior sau prin mai marce succes al vecinilor) informează o societate că ceva nu e în regulă, reforma se naște din vastul repertoriu de sugestii posibile.

Europa de Vest nu s-a transformat atât de repede în secolul al XIX-lea numai pentru că au existat câteva secole precedente de modificări științifice și filosofice, ci și pentru că prezența unei mari acumulări de idei a făcut extrem de rapid posibilă această adaptare; atunci când presiunile economice și politice au scos-o din era agrară. Societățile din afara Europei, chiar și cele mai avansate

din China, nu au beneficiat de o astfel de depozitare a modelelor disponibile, până când nu au învățat despre știința și organizarea socială a vestului. O dată ce s-a învățat acest lucru, chiar dacă s-a produs numai în sânul unui număr redus de intelectuali, schimbările s-au petrecut foarte rapid.

Chinezilor le-a fost necesar mai puțin de un secol pentru a descoperi că sistemul lor străvechi, atât de bine adaptat pentru a respinge spiritul competitiv al altor state agrare și perioadele copleșitoare de crize ecologice interne, era complet inadecvat față de amenințarea Europei moderne. Au urmat apoi multe discuții în cercul de intelectuali, lupte între diferite fracțiuni politice și experimentări ale variatelor tipuri de administrație. Toate acestea au durat peste opt decenii; opt decenii necesare Chinei să apară cu schimbările necesare. Aceste chestiuni sunt departe de a fi rezolvate în China contemporană și multe din atitudinile vechi religioase și ideile morale au rămas neschimbate. Cu toate acestea, economia este organizată diferit, iar sistemul politic nu mai funcționează ca vechiul sistem imperial, și mai ales viața intelectuală a chinezilor a fost revoluționată prin introducerea științei moderne a filosofiei politice. Acest vast rezervor de noi idei este o garanție a faptului că în viitor instituțiile sociale vor continua să se modifice și să aibă un depozit adecvat de modele pe care să le poată folosi pentru o continuă adaptare la era modernă industrială.

Aceasta nu este sinonim cu a spune ca impulsul de bază al modificării vine mereu din noile idei. Eșecurile economice sau politice forțează apariția schimbărilor. Instituțiile încearcă să rămână intacte în fața unor astfel de presiuni dar, s-ar putea să înceapă să se manifeste diferit și să aducă, fără voie, modificări semnificative chiar și prin menținerea unor vechi forme exterioare. Iată, de exemplu, cum nici structurile familiale, nici vechile religii din societățile agrare ale trecutului care au supraviețuit cu succes, nu se manifestă exact cum o făceau cu câteva secole în urmă. Prin actul de autoconservare ele s-au adaptat și au provocat schimbări ulterioare.

Și totuși, rămâne adevărat faptul că planurile unor schimbări sociale majore sau a câtorva noi tehnologii trebuie să vină din domeniul ideilor abstracte. Prin urmare, întrebarea cheie a schimbărilor sociale este: în ce circumstanțe vor oferi anumite societăți un set îndeajuns de bogat de noi posibilități care să poată conduce la adaptări, atunci când apare o criză.

Știm că, în general, societățile umane încearcă să se opună schimbărilor. Uneori fac acest lucru persecutând în mod deliberat noile idei. Oamenii sunt conservatori din naștere; doar dacă nu-i determină la schimbare vreo evidență dramatică sau vreun eșec. Dar de ce apar unele culturi cu idei mai inovatoare decât altele și cum de le au la îndemână atunci când adaptările devin neapărat necesare? De ce, la începutul perioadei moderne europene, au existat nenumărate idei originale, plutind în jurul acestui continent, și atât de puține în celelalte civilizații agrare ale timpului respectiv?

La începutul erei agrare, inovația (noile tehnologii, noile moduri de administrare a societăților, noile religii), apărea în locuri cu densitatea cea mai mare a populației și, deci, cu cea mai ridicată cotă a schimbului de idei între indivizi. Aceasta nu s-a mai petrecut și ulterior. Vechile centre ale civilizațiilor agrare au ajuns treptat sclerotice și rezistente în fața schimbărilor, așa că cei aflați la marginea acestor centre au contribuit cu cele mai importante idei noi. Aceasta este o dovadă a impresionantelor originalități a grecilor antici sau a micilor orașe-stat din Italia renascentistă (între secolele XIII-XVI), sau a orașelor comerciale olandeze și engleze din perioada secolelor XVII-XVIII.

Dar astăzi? Chiar și în secolul XX a rămas adevărată ideea că cele mai inovatoare grupuri sunt cele oarecum marginale din interiorul principalelor societăți industriale. În SUA, de exemplu, avansul științific și economic s-a bazat din plin pe grupurile de emigranți, chiar dacă politica era controlată de vechea elită, bine stabilită. Dezacordurile religioase sau grupurile străine marginale au jucat același rol în cele mai progresiste societăți europene, precum și în multe regiuni din Africa, America Latină și Asia.

Faptul ne oferă o idee esențială despre posibilitatea ca noul (care să poată oferi perspectivele unei adaptări la modificările sociale) să apară. Nici o cultură care devine prea omogenă, prea satisfăcută de sine sau prea legată de vechiul ortodoxism, nu va da naștere unui număr îndeajuns de idei noi. Există o analogie, deși nu perfectă, cu evoluția din lumea biologică. Dacă o specie este redusă la un mic număr, rezervorul de gene ajunge să fie prea mic. Atunci orice criză minoră, precum apariția unei boli noi sau prezența unor neadaptări ale unor gene mutate în alt individ, pot distruge întreaga specie. Dacă însă rezervorul mai are încă destul loc, posibilitatea de evoluare în direcția învingerii acestor crize este mult mai mare. Din punctul de vedere al societăților, vitalitatea și diversitatea unei culturi, precum și rezistența ei la uniformitate, acum, ca și în trecut, oferă cele mai mari șanse de întâlnire cu succes a viitoarelor înfruntări.

Sursa: Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Editura Athena, București, 1996, p. 209-214

5. Factorii și clasificarea mișcărilor sociale

Ioan Mihăilescu

Sociologie generală

Schimbarea și dezvoltarea socială sunt determinate nu numai de inovațiile științifice, tehnice și sociale, ci și de mișcările sociale. Acestea apar atunci când grupuri mari de oameni acționează deliberat și împreună, orientându-se după aceleași valori și ideologii și folosind aceleași metode, în

vederea realizării unor scopuri comune sau similare. Mișcările sociale sunt procese ample care conduc la crearea unor noi sisteme de valori, a unor noi forme de relații sociale, a unor instituții și, în cele din urmă, a unor societăți. Ele acționează în direcția statornicirii unei noi stări de lucruri, sau a unor noi forme de organizare și de satisfacere a grupurilor și colectivităților (sau împotriva acestora). Mișcările sociale pot promova anumite schimbări, dar pot și să se opună schimbărilor produse de anumite forțe sociale.

Sociologia a fost preocupată, încă de la începuturile ei, de stabilirea cauzelor și condițiilor care determină sau favorizează mișcările sociale și de analiza mecanismelor acestora.

Factorii determinanți ai mișcărilor sociale sunt, în mod frecvent, clasificați în două categorii:

- *factorii obiectivi*: perimarea istorică a unor moduri de producție și a unor forme de organizare socială: contradicțiile sociale (agravarea contrastelor dintre principalele clase sociale, adâncirea opoziției de interese); blocaje structurale care împiedică unele categorii sociale să își satisfacă nevoile și interesele; dezorganizarea socială datorată unor factori interni sau externi; crizele economice, politice și culturale; deteriorarea condițiilor de viață.
- *factorii subiectivi*: nemulțumirile sociale care apar din privarea relativă și din perceperea injustiției; accentuarea sentimentelor de frustrare, confuzie, neliniște, nesiguranță; difuzarea și acceptarea unor noi valori sociale; contactele sociale dintre indivizii nemulțumiți; elaborarea și difuzarea unor ideologii care justifică și direcționează

Rolul esențial în determinarea mișcărilor sociale este deținut de factorii obiectivi. Acțiunea lor se combină însă cu cea a factorilor subiectivi. Factorii obiectivi fac ca un număr relativ mare de oameni să nu-și mai poată satisface interesele și nevoile economice, politice sau culturale. Această situație provoacă stări de frustrare și nemulțumire, care se extind la un număr mare de oameni. Starea de lucruri existentă ajunge să fie percepută ca insuportabilă. Se caută identificarea celor vinovați de neajunsurile existente și se urmărește introducerea unei noi stări de lucruri.

Mișcările sociale pot fi clasificate după mai multe criterii:

- a) *după sensul lor*: mișcări care urmăresc producerea unei schimbări și mișcări de rezistență;
- b) *după profunzimea schimbărilor urmărite*: mișcări protestatare, mișcări reformatoare, mișcări revoluționare;
- c) *după posibilitățile de realizare a obiectivelor*: mișcări cu obiective realizabile și mișcări utopice.

Cele trei criterii utilizate se pot combina între ele, permițând o caracterizare mai detaliată a tipurilor. Mișcările protestatare, reformatoare și

revoluționare sunt mișcări care vizează producerea unor schimbări, dar au obiective nerealizabile. Mișcările de rezistență se opun schimbărilor, dar au obiective realizabile. În raport cu influența exercitată asupra dinamicii sociale, aceste tipuri de mișcări pot fi ordonate astfel: mișcări utopice, mișcări de rezistență, mișcări protestatare, mișcări reformatoare și mișcări revoluționare.

Sursa: Ioan Mihăilescu, *Sociologie generală*, Editura Polirom, Iași, 2003, p.232-233

6. Schimbările sociale radicale : revoluțiile

Mihai Ralea

Ideea de revoluție

[...] Din cele trei tipuri de revoluție, „revoluția-program” s-a format cea dintâi, apoi a apărut „revoluția-mijloc” și, în sfârșit, „revoluția-organ” a venit cea din urmă. Revoluția-program a fost în special *economică*. Cauza e simplă. În epoca în care s-a născut ea, absolutismul politic îngăduia, mai degrabă, utopii asupra organizației economice de viitor, decât atacurile împotriva guvernului. Insuccesul ei a determinat „revoluția-mijloc”, care fu, mai ales, *politică*. În timp ce Saint-Simon sau Proudhon voiau suprimarea guvernelor, Blanqui prefera cucerirea lor. În sfârșit, K. Marx, prin „revoluția-organ”, crea un tip de revoluție mixtă, economică și politică, în același timp. El ținea seama de factorii economici, pentru că considera formarea în ceață a proletariatului în funcție de evoluția economică, dar nu neglija factorii politici, recomandând proletariatului să pună stăpânire pe putere, când va ajunge la maturitate.

Evoluția ideii de revoluție mai poate fi privită din punct de vedere filosofic, din punct de vedere al sistemului intelectual după care autorii socialiști concepseră și construiseră ideea de revoluție. Progresiștii și utopiștii construiau conceptul de transformare a societății, numai după înălțuirea logică, după o vagă sugestie scoasă din realitate; ei se mulțumeau cu un simplu indiciu, pe care îl exagerau, silind realitatea să intre în sistemele lor. Construcțiile lor revoluționare erau raționaliste.

Autorii socialiști care urmau după utopiști, politicieni militanți, în special, ridicară în slăvă facultățile bunului simț, ale oportunismului și ale simțului practic. Ei se inspirau din realitatea imediată, din împrejurări și se arătau străini de orice spirit de sistem, de orice generalizare. Ei nu se bazau decât pe posibilitățile imediate, pe împrejurările și necesitățile muncitorului. Ideea lor de guvernare era *realistă*.

Vine apoi K. Marx, care, fără să disprețuiască filosofia și politica practică, concepe o idee de revoluție specială, care concilia cele două concepții anterioare. Luând în considerație numai faptele reale, el nu se oprește la oportunism, pe care încearcă să-l depășească prin generalizare, dar care în nici

un caz nu va depăși realitatea socială. În doctrina marxistă, *socialismul revoluționar* e înlocuit printr-o *sociologie a revoluției*, care demonstrează, după fapte istorice și după statistică, existența și necesitatea revoluției. Ideea de revoluție devine *științifică*.

Revoluție raționalistă, revoluție realistă, revoluție științifică, iată cele trei faze ale evoluției revoluției din punct de vedere intelectualist.

Dar în cursul anchetei noastre, s-a desemnat o altă curbă care e în legătură cu determinismul revoluției.

Socialiștii până la Marx au crezut în posibilitatea de a „crea” o revoluție. Ei aveau marele inconvenient că considerau acest fenomen independent de posibilitățile sale de realizare și de determinismul său social. Ei aveau, despre revoluție, o concepție liberă, contingentă, care se împăca, de altfel, foarte bine cu credința lor în libertate și autonomia voinței. De la Babeuf la Blanqui nu vedem pe nimeni privin posibilitatea unui obstacol economic sau politic, care să poată împiedica revoluția.

Toți erau partizani aprinși ai teoriei „eroului”, care putea să modeleze după gustul său pasta maleabilă a vieții sociale. Revoluția franceză creă mulți eroi de aceștia, care s-au sacrificat pentru cauza progresului. Un alt revoluționar, Napoleon, ieșit direct din spiritul Convenției, deveni împărat și domni mulți ani în Europa. Blanqui și Babeuf aspirau și ei să devină „Napoleon”-ii răscoalii. O teorie romantică a atotputerniciei eroilor revoluționari stăpâni toată prima jumătate a secolului al XIX-lea. Atunci domni o concepție asupra revoluției, în același timp, și individualistă și voluntaristă.

Dar răspândirea științelor și în special a științelor sociale au aruncat pe individ și voința sa pe al doilea plan al determinismului social.

K. Marx arătase cum e stăpânită societatea de factori neschimbători și care depășesc forțele omenești. Orice inițiativă, orice îndrăzneală, devin astfel imposibile. Viața socială se desfășoară conform unui mecanism, la care nu se poate nimic schimba. Se concepu atunci o *revoluție-mecanicistă*, care înlocui mult timp vechea *revoluție voluntaristă*. Dar către sfârșitul secolului, în epoca decăderii marxismului, se afirma o renaștere a voluntarismului cu reformiștii: Jaurès și Bernstein și sindicaliștii revoluționari.

Evoluția tipurilor de revoluții mai poate fi privită după gradul de violență a tacticii lor. Și aci putem face următoarea constatare: *O revoluție face loc violenței cu atât mai mult cu cât e mai îndepărtată de momentul, în care va cucerii puterea și e cu atât mai pașnică, cu cât e mai apropiată de ea.*

Blanquismul și anarhismul sunt mișcări violente, pentru că sunt minoritare, neavând nici o posibilitate de a ajunge la putere și suferind persecuția absolutismului guvernamental.

Dimpotrivă, către sfârșitul secolului al XIX-lea, tactica socialiștilor devine legalistă și pacifistă, pentru că ei cuceriseră instrumentele politice, sufragiul universal, libertatea presei, dreptul de asociație etc., și pentru că „social-

democrația”, în Germania, și socialiștii, în Franța, sunt pe punctul de a participa la guvernare. Ei nu vor să mă compromită autoritatea partidelor lor prin răscoale copilărești. Mai târziu, dacă vor ajunge la putere, responsabilitatea guvernamentală va transforma acțiunile lor impulsive în acțiuni reflectate.

Iată diferitele forme prin care a trecut ideea de revoluție. Evoluția sa e multiplă, pentru că multipli sunt și factorii care au determinat-o.

În concepțiile progresiste ale secolului al XVIII-lea, schimbările erau abia întrevăzute; ele apăreau ca o foarte vagă mișcare către forme noi. Mai târziu, ideea de revoluție servește drept mijloc, trist, dar necesar, pentru a vindeca anumite rele ale societății. În ultima sa fază, la sindicaliștii revoluționari, misiunea sa constă în a întreține energia, nevoia de schimbare și de luptă a omenirii, gata să adoarmă. Revoluția devine un scop în sine. Nervozitatea contemporană are nevoie de noutate și de originalitate. Noi nu ne putem impune lungi eforturi; ne lipsește răbdarea. Graba caracterizează epoca noastră. Un sistem filosofic, o operă artistică, o invenție științifică, o modă, un sentiment, nu ne atrag decât în măsura în care conțin ceva personal, neprevăzut, neașteptat.

Noutatea a devenit un criteriu, după care se măsoară valorile; mai mult, ea a devenit ea însăși o valoare. Dl. P. Janet, în cursul său la „Collège de France”, deosebește diferite etape în evoluția psihologică a umanității. Cea dintâi e aceea reflexului și a percepției; mentalitatea umană trece încă printr-o etapă intelectuală, rațională și științifică, pentru a ajunge la cea din urmă, care e noastră și pe care P. Janet o numește „etapa progresistă”, a cărei caracteristică e tocmai această căutare a noutății în orice acțiune omenească; nevoia de a vedea toate eforturile ajungând la ceva, pe care *nu l-am mai văzut până atunci*. El asimilează această fază cu mentalitatea artistică, ce caută întotdeauna ceea ce e individual și original.

Dacă așa e în realitate mentalitatea contemporană, atunci sindicalismul revoluționar, care face din revoluție un scop, nu trebuie să ne mai apară ca o doctrină neobișnuită, ciudată și izolată. De altfel, diferitele manifestări de ordin spiritual tind să ne arate că menadlitatea revoluționară, sub toate formele sale e caracteristică epocii noastre. Revoluția nu se restrânge numai la politică. Ea plutește în aer, e peste tot; ea e metoda spiritului nostru neliniștit, o metodă de investigație, care ne deschide continuu orizonturi noi. Ea e o metodă și, în același timp, o trăsătură psihologică a conștiinței moderne. E probabil, trăsătura specifică a oricărei societăți în echilibru instabil, care e în curs de căutare a unei morale noi, a unei politici noi și a unei noi filosofii.

Îi găsim peste tot simptomele. În primul rând, în lumea intelectuală și filosofică: noile tendințe se propagă de la elită la mulțime. Gânditorii au azi rolul profeților din antichitate, anunțând umanității ce va trebui să facă peste o oră. Toată filosofia contemporană a suferit influența ideii de contingentă, de libertate, de noutate. Discontinuitismul lui Ch. Renouvier, al lui E. Boutroux

sau al lui Bergson, pragmatismul (James a consacrat chiar un studiu special ideii de nouitate), filosofia valorii, sunt diferitele aspecte ale aceleiași tendințe, care vrea să arate că determinismul științific este fals și arbitrar, că lumea este, dimpotrivă, diversă și schimbătoare și ca libertatea și creația sunt singurele realități. Nodul central al filosofiei bergsoniene e ideea schimbării perpetu, a mobilității, a varietății și libertății. În afară de aceasta, faptul că filosofia contemporană e atât de preocupată de *ideea de timp* și de prețuirea ei, de relativism, de simultaneitate și durată, nu e o simplă întâmplare. Ideea de timp se impune ca o necesitate psihologică conștiinței noastre cuprinsă de mobilitate. E numai aspectul teoretic al nerăbdării contemporane și al setei noastre de schimbare. Sistemele morale, care au apărut către sfârșitul secolului trecut, acel al lui Nietzsche, care voiau o revizuire a tuturor valorilor, sau acel al unui Guyau, care voiau o „morală fără constrângere și sancțiune”, acel al lui Ibsen, care nu vedea nici o limită pentru drepturile individului, prezintă același caracter revoluționar, care vrea să treacă dincolo de orice autoritate.

Un simptom ne oferă încă și dezvoltarea uriașă, pe care au luat-o științele istorice în epoca noastră. Inexistente la începutul secolului trecut, azi ele ajung să domine totalitatea științelor. Acest grup de discipline (cearta pentru metode între istorici durează de douăzeci de ani) vrea să se elibereze de jugul cauzalității exacte, care asimilează un *fapt* caracteristic unei *serii* , care face din „eveniment” un fapt banal. Istoria vrea să rămâie o știință de fapte de „succesiune” și nu de fapte de „repetiție”. Concepția evoluționistă ne obligă azi să privim totul sub aspectul istoric; se vorbește azi de o istorie a științelor exacte, de o istorie a matematicilor, de o istorie a fizicii și a științelor naturale. În aceeași ordine de idei, trebuie să remarcăm însemnătatea actuală a artei.

În timp ce știința generalizează, arta individualizează și aceasta e tocmai ceea ce o face mai atrăgătoare din punctul de vedere al mentalității actuale. Teoria cunoașterii prezentului mărturisește o mare afinitate pentru percepția individualistă a lucrurilor. Expresia artistică a unui eveniment, a unei situații, ne-o face mult mai comprehensibilă decât o minuțioasă descriere științifică. Și ceea ce apreciem noi mai mult aci e gradul de originalitate, de invenție și de expresie personală, și nu ceea ce apreciau generațiile anterioare: executarea exactă, minuțioasă, sau adâncimea de concepție.

Se găsește în aceasta explicarea evoluției silite a artei, care se schimbă în fiecare an ca o modă, și, totodată, explicarea căutării, adesea obscure și vagi, a mijloacelor noi de expresie, care au adus „dadaismul” sau „expresionismul”.

Dar nicăieri nu se găsește mai aparentă această mentalitate decât în viața socială, în relațiile dintre indivizi și societate. Durkheim a arătat că fenomenul social, prin excelență, a fost constrângerea. Sancțiunea, pe care o impune societatea indivizilor, care nu i se conformează, îi apare lui Durkheim drept caracterul fundamental al societății. El stabilește o distincțiune între *sancțiuni penale* și *sancțiuni premiale* [...]. Cele dintâi ne pedepsesc pentru că am făptuit o

acțiune oprită, cele de-al doilea ne recompensează pentru că am înfăptuit o acțiune judecată drept folositoare. Trebuie să remarcăm că dacă cele dintâi dintre aceste sancțiuni domnesc în societățile primitive, ultimele determină atitudinea indivizilor în societățile contemporane. În adevăr, conformismul era la început o virtute, nonconformismul o infracțiune. Orice infracțiune la legile religioase, orice rebeliune atrag, în societățile primitive, pedeapsa cu moartea. Mai târziu, în antichitatea greacă și romană și până în Evul Mediu orice invenție părea suspectă și era pedepsită. Istoria e plină de exemplele persecuțiilor suferite de savanți ca Galilei sau Kepler, de eretici, de filosofi etc...

Mentalitatea contemporană ne apare diametral opusă. Sfera pedepselor s-a îngustat mult.

Cazurile de infracțiune susceptibile de pedeapsă sunt din ce în ce mai rare. Se încurajează însă orice invenție și, mai ales, accele care sunt de ordin moral, artistic sau științific. Societatea decernă oricărei invenții fericite brevetul său, care e *succesul* însuși. Putem chiar afirma că pe măsură ce *sancțiunile penale* se împușcă, *sancțiunile premiale* se înmulțesc [...]. Poate în societățile viitoare *succesul* va înlocui *responsabilitatea*. Societatea va stimula și va încuraja dispozițiile creatoare ale individului. Aceasta e situația actuală. Suntem obligați să recunoaștem că ea diferă mult de aceea a lumii antice.

Totul tinde, așadar, să favorizeze mentalitatea revoluționară. Revoluția devine un fel de categorie a conștiinței prin care judecăm o mare parte din actele sociale. Din *mijloc*, cum o considerau cei dintâi socialiști, ea devine *scop* în doctrina sindicalistă revoluționară. Am arătat cum ideea de progres a apărut către sfârșitul secolului al XVIII-lea. Ea corespunde perfecționărilor tehnice tot așa de bine ca și perfecționările sociale și morale, cu care s-a îmbogățit omenirea în această epocă. Poate că tendința revoluționară, care caracterizează epoca noastră, nu este nici ea altceva decât simptomul acestei aspirații obscure, dar profunde, a umanității, în mersul său neîntrerupt către progres.

Sursa: Mihai Ralca, *Ideea de revoluție*, Editura Albatros, București, 1997, p. 349-355

Capitolul XVII

ORDINEA SOCIALĂ ȘI CONTROLUL SOCIAL

1. Raportul dintre normal și patologic în evoluția societății umane

Rostul fundamental al societății este acela de a întreține, reproduce și dezvolta viața umană sub toate aspectele ei funcționale – valorice și normale. În acest scop își realizează mijloace specifice de autoprotejare și control (mai cu seamă prin mecanisme de ordin politic, juridic și moral). Echilibrul intern și normalitatea sunt idealurile oricărei societăți moderne, însă definirea și departajarea stărilor de echilibru de cele de dezechilibru, a celor normale de cele anormale comportă o serie de dificultăți teoretice și practice. Dacă pentru ceea ce este normal sau anormal există criterii sociologice de apreciere a lor ca atare, în schimb, pentru stabilirea graniței dintre acestea – unde se sfârșește normalul și de unde începe anormalul – interpretările sunt diferite și chiar contradictorii.

Din multitudinea punctelor de vedere exprimate în această problemă, reținem pe cel formulat de sociologul american J. H. Fichter, care a identificat modul normal de viață în societate cu procesele de cooperare între oameni, cu solidaritatea între persoane și între grupurile sociale. El a considerat procesele de opoziție și conflictuale ca anormale, deoarece afectează menținerea și continuitatea grupurilor și a societăților.

Un alt punct de vedere original este cel avansat de sociologul francez E. Durkheim, care a înțeles normalitatea prin conformismul indivizilor față de regulile morale, față de normele

juridice și alte fapte sociale cărora li se supune, frecvent, cea mai mare parte a membrilor unei societăți date¹.

În orice societate există o serie de datorii și obligații pe care cetățenii trebuie să le îndeplinească, în calitatea lor de membri ai diverselor grupuri (familiale, de muncă și instrucție etc.). É. Durkheim a caracterizat sistemul datoriilor (cum ar fi cele de soți, frate, cetățean ș.a.), al obligațiilor contractate de indivizi, prin caracterul lor obiectiv, exterior acestora (deoarece există înaintea indivizilor, care le primesc prin educație), precum și prin puterea imperativă și coercitivă (impunându-se cu sau fără voia oamenilor). Dacă diferitele tipuri de gândire și de conduită, de îndatoriri cuprinse în drept și în moravuri, în codurile juridice și morale sunt respectate de individ, conformându-se lor, atunci constrângerea exercitată de aceste norme, reguli, este inutilă, ea fiind sesizată doar în cazul celor care se împotrivesc ori încalcă obligațiile prescrise de societate. Nesupunerea față de regulile dreptului e însoțită de o reacție contrară, menită a împiedica actul nesupunerii, a-l restabili în forma lui normală sau a-l determina pe individ să-și ispășească pedeapsa.

În concepția lui E. Durkheim, factorul hotărâtor al apărării unei colectivități umane este *conștiința publică*, apărare care se face prin supravegherea ce o exercită asupra conduitei cetățenilor și prin pedepsele speciale de care dispune. Constrângerea e prezentă și în alte împrejurări sociale, chiar dacă mai atenuat: de exemplu, nesupunerea față de unele convenții vestimentare și obiceiuri, naționale ori sociale, trezește ilaritate sau respingere, efecte asemănătoare cu o pedeapsă în respectivul context social. În alte situații – precizează sociologul francez – constrângerea este indirectă, dar la fel de eficace: de pildă, nimeni nu este obligat să vorbească limba compatrioților săi ori să folosească aceleași valori monetare, însă, procedând altfel, riscă un eșec. Industriașul care ar

¹ Considerațiile lui Durkheim pe această temă sunt expuse pe larg în *Regulile metodei sociologice*, Editura Științifică, București, 1974, cap. III. Următoarele referințe sunt la această parte a lucrării sale.

lucra cu mijloacele de muncă ale trecutului, deși nimeni nu-l împiedică în acțiunea sa, va ajunge, sigur, să se ruineze datorită utilizării unor metode sau tehnologii din alt veac.

Din prezentarea acestor exemple, rezultă că în societate există o ordine de fapte, numite *fapte sociale*, de către Durkheim, care sunt exterioare indivizilor și exercită o putere de constrângere asupra lor. Ele se deosebesc de faptele organice și psihice prin aceea că sunt produsul vieții comune a oamenilor, al interacțiunilor dintre conștiințele lor. Deci, substratul faptelor sociale nu îl reprezintă individul ori grupurile sociale, ci societatea în ansamblul ei. Aceasta nu înseamnă că diferitele constrângeri sociale (exercitate de regulile juridice, morale, de dogmele religioase și sistemele financiare) ar exclude personalitatea individului. În viziunea lui Durkheim, un *fapt social* se recunoaște după constrângerea externă manifestată în raport cu individul, iar prezența acestei puteri se recunoaște după existența unor sancțiuni determinate și a unei rezistențe pe care faptul o opune tentațiilor individuale de a-l viola. Sociologul francez a adăugat la caracteristicile de *constrângere* și *obiectivitate* (exterioritate în raport cu individul) ale faptului social și pe aceea de *generalitate* sau *difuziune* în interiorul unui grup uman, recomandând de a fi tratat în procesul cunoașterii ca un *lucru*. Faptele sociale, menționa el, au toate însușirile lucrurilor, ale datelor obiective (ex: dreptul există în coduri, diverse activități cotidiene sunt exprimate în cifre statistice ori în momente istorice, modelele vestimentare apar sub formă de costumație, gusturile se exteriorizează în operele artistice etc., înscriindu-se în afara conștiințelor individuale, pentru că le domină).

Realitatea socială ne dezvăluie existența a două categorii de fapte: unele, care sunt *asa cum trebuie* și, altele, care *ar trebui să fie altfel decât sunt*. Distingerea lor se poate face, așa cum remarcă E. Durkheim, prin intermediul unor raționamente deductive, care nu exclud, însă, influența presupunerilor subiective (demonstrându-se, de pildă, nu că un eveniment slăbește organismul social, ci că el trebuie să aibă acest efect, de unde rezultă și caracterul său morbid)

sau a unor judecați de valoare apriorice (un sociolog ori un istoric va aprecia un fenomen social, ca salutar sau dezastruos, pe temeiul unor repere ideologice – teoreticienii ideologiei socialiste, de exemplu, au găsit raționamente prin care să justifice convingerile lor că organizarea economiei pe principii capitaliste este un mod anormal de viața socială, după cum, în cazul credințelor religioase, atei le evaluează ca un fenomen morbid, iar credincioșii socotesc necredința drept o boală, o infirmitate socială).

Sociologul francez a sesizat necesitatea de a înțelege că orice fenomen social poate îmbrăca forme diferite, în funcție de împrejurări, cu toate ca esența lui rămâne aceeași. Astfel, deosebește *forme generale*, care se regăsesc la toți indivizii sau la majoritatea lor, repetându-se identic, și *forme restrânse*, prezente la un număr redus de indivizi și constituie o excepție. Durkheim a considerat că *normale sunt faptele generale* (generalitatea unui fenomen fiind primul indiciu al normalității sale) și că *morbide* sau *patologice* sunt cele care au *forme restrânse de manifestare*.

Un fapt social, analizat de sociologul francez, și care are un caracter patologic incontestabil, este *crima*. Acesta e prezent în toate societățile și de toate tipurile. Durkheim a remarcat că, deși nu există societate fără criminalitate, totuși, actele socotite criminale nu sunt pretutindeni aceleași. Dar, continuă el, pretutindeni și întotdeauna au fost oameni care, prin purtarea lor, au atras represiunea penală.

Aplicând metoda de analiză a fenomenelor sociale pe baza distincției dintre formele lor generale și cele restrânse, Durkheim va considera normal orice fenomen social care nu depășește anumite limite (de exemplu, criminalitatea a evaluat-o ca un fenomen social normal, în general, dar creșterea ei cu 300% în Franța, la începutul sec. al XX-lea, l-a determinat s-o evalueze ca anormală).

Concluzia sa ni se dezvăluie ca paradoxală, dar numai în aparență. Situând crima în rândul fenomenelor sociale normale, înseamnă a o considera, pe de o parte, ca fiind de neînălțurat (atâta timp cât răutatea oamenilor este incorigibilă), iar, pe de altă parte, ca un factor al sănătății publice a unei societăți. Însuși Durkheim a ținut

să atragă atenția că paradoxul normalității crimei se destramă atunci când aflăm motivele care explică această normalitate și, totodată, o confirmă. În primul rând, crima este normală – spune el – fiindcă este imposibil să găsim o societate din care să lipsească actele criminale. Pentru ca acestea să dispară ar trebui ca sentimentele pe care le ofensează să fie împărtășite de toți indivizii. Putem vorbi chiar și despre *dispariția criminalilor*, dar numai cu condiția ca oroarea de sângele vărsat să fie mai mare în categoria socială din care provin asasinii, iar, pentru aceasta, ar trebui ca oroarea față de crimă să ajungă mai mare în întreaga societate.

Durkheim a definit caracterul patologic al faptelor sociale atât prin raportare la aria lor restrânsă de manifestare, cât și prin sublinierea rolului pe care îl are *conștiința colectivă*, societatea fiind aceea care dispune de puterea de a judeca și pedepsi. El relevă că nu poate fi imaginată o societate perfectă, deoarece e o imposibilitate practică atâta vreme cât sensul *faptelor umane* de a fi normal sau patologic e stabilit de societate. Greșelile minore – arată sociologul francez – pot fi sancționate într-o societate sfântă aidoma delictelor criminale, întrucât provoacă același efect asupra conștiințelor de rând. Apoi, nu poate exista societate în care indivizii să nu se abată de la *tipul mediu, colectiv*, de comportament socio-uman, printre abateri fiind, inevitabil, și unele socotite criminale. Durkheim a apreciat crima ca fiind *necesară*, legând-o de condițiile fundamentale ale vieții sociale și, de aici, că este utilă pentru evoluția normală a dreptului și moralei, fiind o anticipare a moralei și dreptului, o orientare către ceea ce trebuie să fie acestea. De aceea, consideră că autoritatea de care se bucură conștiința morală și conștiința juridică într-o societate nu trebuie să aibă un caracter excesiv. Asemenea concluzie a fost derivată din analiza cazului filosofului grec Socrate, condamnat la moarte de dreptul atenian pentru crima de a-și fi manifestat independența de gândire. Însă crima lui, remarcă Durkheim s-a dovedit utilă societății căreia îi aparținea și omenirii, deoarece a servit pregătirii unei noi morale și credințe, de care oamenii aveau nevoie. La fel s-a întâmplat cu liber-

cugetătorii Evului Mediu, care au fost loviți de dreptul acelor vremuri. Cert este că libertatea de gândire nu ar fi progresat dacă regulile care o prohibeau nu ar fi fost încălcate înainte de a fi abrogate oficial. Totuși, trebuie să revelăm, în contrast cu Durkheim, că *nu orice crimă sau formă a acesteia are o utilitate juridică*. Astfel, ar fi aberant să susținem că, pentru perfecționarea dreptului penal, este necesară creșterea ponderii crimelor fizice (libertatea de gândire și libertatea acțiunii fizice neavând aceleași consecințe asupra vieții și societății).

2. Criterii de diferențiere a fenomenelor sociale normale de fenomenele sociale patologice

Distincția dintre normal și patologic, precum și evaluarea acestui raport în diverse societăți s-a făcut, după opinia gânditorului american J. Morgan, în funcție de trei criterii:

- 1) cultural (folosit, mai ales, de antropologi);
- 2) statistic (utilizat, îndeosebi, de sociologi);
- 3) psihiatric (întrebuințat de medicii psihiatri).

Concepția statistică este caracteristică pentru tradiția gândirii sociologice, ea încercând o abordare a problemei raportului dintre normal-patologic într-o manieră care include atât societatea, cât și individul. În genere, cele trei criterii menționate sunt folosite unitar, deși, fiecare, este propriu unei anumite orientări științifice de analiză. Revelatoare este contribuția lui Durkheim, socotit drept fondatorul metodei antropologice de cercetare a normalității sociale, și care s-a servit și de statistică pentru valorizarea conceptelor de funcție și disfuncție. El are meritul de a fi evidențiat că explicația sociologică a oricărui fenomen social impune depistarea cauzei care l-a produs și a funcției pe care o îndeplinește. În consecință, explicarea bolii (patologicului) ne obligă să căutăm cauzele ei (pentru a obține însănătoșirea), iar explicarea sănătății (normalității) ne obligă să procedăm la căutarea funcționalității. Așa, de pildă,

dacă, într-adevăr, crima este o boală, atunci pedeapsa îi este remediul și nu poate fi concepută altfel. De aceea, trebuie să știm foarte bine ce este crima (o delimitare exactă, riguroasă conceptual și relevantă practic) pentru a ști care este remediul. Dacă fenomenul crimei nu ar avea nimic morbid – afirmă Durkheim –, pedeapsa nu ar avea ca obiect să o vindece și, atunci, funcția ei trebuie căutată în altă parte. Desigur, întotdeauna, este important, mai ales pentru individ, ca pedeapsa să fie proporțională cu delictul comis.

Concepția statistică, ce apreciază norma socială ca un element principal în definirea manifestărilor malade ale societății, îl va conduce pe Durkheim spre adoptarea unei perspective relativiste asupra anormalității, știut fiind că ceea ce apare ca normal într-un ansamblu de condiții poate fi anormal într-un alt context social. Maurice Halbwachs, compatriotul lui Durkheim, a criticat concepția statistică, precizând că forma normală sau patologică a unei manifestări umane este determinată de sistemul normelor instituit de un grup social. *“O caracteristică umană – scria el – nu va fi normală pentru că este frecventă, ci va fi frecventă tocmai pentru că este normală într-un anumit gen de viață.”* (subl. ns., D. O.).

Criteriul statistic este pe larg folosit de specialiști în analiza comportamentului uman, uneori cu convingerea – care nu i-a lipsit nici lui Durkheim – că reprezintă singura bază științifică de cercetare (pentru a elimina subiectivismul implicat de judecățile de valoare). Limitele metodei statistice sunt multiple, printre care și aceea, semnalată de diferiți autori, că “statistica presupune o scală de la mai mult la mai puțin”, ceea ce îngreunează stabilirea graniței dintre cât anume se află între limite normale și cât aparține limitelor anormale. În plus, respectivul criteriu este aplicabil doar cazurilor observabile (de pildă, ponderea socială a infracționalității efective este întotdeauna mai mare decât cea cunoscută și sancționată de lege). Apoi, deși acest criteriu ne dă posibilitatea de a avea o imagine corectă (nu și completă) asupra raportului normal-patologic, el este aplicabil cu succes numai unor comunități umane restrânse, în timp ce, în societățile cu mare densitate demografică, tipul de “*om mediu*”

(ce evidențiază caracterele generale și specifice ale normalității) nu exclude manifestările extreme de comportament. Matematicianul belgian Lambert J. Quételet, a cărui concepție se înrudește cu cea a lui Durkheim, s-a preocupat chiar de elaborarea unui model de *om mediu*, din care s-ar putea, apoi, determina diferitele proporții și variații individuale. Ca și Durkheim, el “a identificat media cu normalitatea”, crezând că poate măsura fiecare comportament individual în funcție de abaterea sa de la medie. Quételet a considerat normalitatea ca fiind, prin natura sa, un *fact statistic*, a cărui intensitate se poate cunoaște prin măsurarea frecvenței sale de apariție la nivelul unei colectivități de oameni.

Mai mulți cercetători ai problemei opinează pentru o analiză interdisciplinară, filosofică și științifică, a normalității și a patologiei sociale, dată fiind complexitatea vieții social-umane și a condițiilor manifestărilor individuale. În acest sens, reflecția filosofică ne obligă să acceptăm că *normalitatea absolută nu există*, iar “căutarea, eșecul, conflictul, frustrarea, derefularea” ș.a. sunt indispensabile condiției umane. Anormalitatea – remarcă un gânditor – este implicată în fluxul devenirii individuale și aceasta constă “*nu atât din absența sau deteriorarea normalității, ci din eșecul atingerii ei ca ideal*” (subl. ns., D. O.).

Într-o accepție generală, termenul de anormalitate este echivalent, în sociologie, cu cel de *anomie socială* (devianță etc.), care se definește prin opoziție cu cel de solidaritate social-umană.

Prin experiența cercetărilor concrete și valoarea raționamentelor teoretice de care dispune, sociologia, alături de alte discipline ale cunoașterii științifice, contribuie la păstrarea stării normale a vieții sociale, la restabilirea ei, dacă este tulburată, la găsirea condițiilor necesare menținerii ordinii sociale, dacă ele s-au schimbat. Ea ajută o societate să-și aleagă singură mijloacele și căile de control cele mai potrivite pentru a se putea proteja cât mai eficient, atunci când fenomenele sociale anormale o pun în pericol de dezagregare.

Ca fenomen social real, anormalitatea este un indiciu al neintegrării indivizilor și grupurilor în raport cu normele și valorile generale ale societății, problemă care preocupă în mod special pe sociologi și juriști.

3. Factori, forme și mijloace de control social

Din perspectiva sociologiei, *controlul social* (numit și regularizare socială) este acel proces prin care o societate își impune voința sa asupra indivizilor și, astfel, își menține propria sa coeziune internă. Sociologul american Edward A. Ross, unul dintre primii teoreticieni și promotori ai noțiunii de control social (*Social Control*, New York, 1901), o definea ca "o ascendență rațională sau premeditată" a instituțiilor regulative ale unei colectivități, care se opune influențelor sociale inconștiente și spontane, atunci când le ofensează. Deci, controlul social prezintă un anumit aspect de constrângere: asupra conduitei noastre în cadrul grupurilor și asupra societății căreia îi aparținem. El poate fi asumat de fiecare, în mod conștient, sub formă de autocenzură – deci, interiorizat – sau involuntar, spontan, printr-o simplă adeziune².

Rațiunea controlului social este aceea de a reglementa, pe baza anumitor norme (politice, juridice, morale, cultural-tradiționale etc.), conduita și climatul psihosocial dintr-o anumită colectivitate umană. Astfel, controlul ne apare ca un ansamblu de mecanisme care au nu numai un rol static (de conservare a structurilor societății), ci și unul dinamic (de schimbare a vieții sociale, prin intermediul rolurilor prescrise diversilor indivizi și pe care trebuie să le joace între limitele impuse de colectivitate).

Prin control social se întărește unitatea unei societăți, absența acestuia conducând la disoluția ei. El poate avea un sens *pozitiv* (indicând ce trebuie – comenzi, sugestii) sau *negativ*

² A se vedea, pe această temă, lucrările: *La Sociologie*, 3 vol. Marabout Université, Paris, 1972; Dan Banciu, *Sociologie juridică*, Editura Hyperion, București, 1995, cap. V, p. 91-101 și Albert Ogien, *Sociologia devianței*, Editura Polirom, Iași, 2002

(interdicții, tabu-uri, ce nu trebuie făcut). De asemenea, controlul poate avea un caracter formal, oficial sau instituționalizat (legi, prescripții) sau informal (luând forma ironiei, satirei, zeflemei).

E.A. Ross a dezvoltat și descris, ca principale instrumente de control, următoarele: opinia publică, dreptul, credințele, sugestia socială, educația, cutuma, religia socială, idealul personal, ceremoniile, arta, obișnuințele, iluziile, evaluările sociale și moralitatea. El a subliniat, însă, că *dreptul* reprezintă unul din mijloacele cele mai perfecționate și specializate de înfăptuire a controlului social. În lucrarea sa *Le controle social* (Paris, 1947), G. Gurvitch a studiat acest proces social, distingând factorii, formele și mijloacele de exercitare a controlului. El a menționat că *factorii* sunt instanțele de unde emană controlul (ce pot fi organisme de stat, grupuri sau indivizi, cum ar fi liderii).

Anumiți autori s-au preocupat de examinarea *genezei* controlului, precum Jérôme Dowd, care a arătat că acesta a fost mai întâi *paternalist*, fiind exercitat de o persoană recunoscută pentru autoritatea sa (de tată în familie, preot, rege, patron), și, apoi, a tins să devină tot mai social, fiind reprezentat de colectivitate. În concepția lui Robert E. Park – sociolog american, care, împreună cu E.W. Burgess au semnat o cunoscută lucrare, *Introducere în știința sociologiei* (1921) – formele controlului social se împart în trei categorii:

- 1) *forme elementare* (ceremonii, prestigiu, tabu-uri, gregarism), care se prelungesc în moravuri;
- 2) *opinia publică* (aprobare, discreditare, zvonuri);
- 3) *instituții* (religioase, juridice, politice). La baza tuturor acestor forme se află anumite valori, idealuri, prejudecăți.

Mijloacele de control social, care pot fi implicate sau explicite, constau în diverse sancțiuni, sugestii, acte de autoritate, efecte ale prestigiului, propagandă și publicitate. În societatea modernă, *mass-media* este unul dintre mijloacele de control social care deține un rol primordial în socializarea indivizilor.

E. A. Ross a sesizat că există o anumită fluctuație a controlului social — între un pol, numit "tare" și, altul, "slab" — precum și anumite limite ale sale, determinate de concurența și conflictul între diferitele tipuri de control. Totodată, conștientizând inerentele efecte negative ale acestuia — ca factor de constrângere și limitare a libertății individului — el a ținut să consemneze că: "Difuziunea controlului este, în fapt, principala garanție contra exceselor sale".

Alți sociologi, ca T. Parsons, au interpretat controlul social ca un factor de conformism, echilibrant sau de reechilibrare a societății, caracterizându-l prin opoziție cu devianța socială (acele conduite care nu sunt conforme cu ceea ce așteaptă societatea de la noi).

4. Specificul și rolul instituțiilor sociale

Instituțiile sociale sunt factori și elemente fundamentale ale coeziunii unei societăți, care concentrează multiple valențe organizatorice și funcționale de asociere a oamenilor și de satisfacere a trebuințelor acestora (începând cu structurarea grupală și încheind cu controlul social). Din punct de vedere sociologic, o *instituție* este un ansamblu de acte, idei, credințe, simboluri, conduite etc. ce caracterizează o colectivitate umană într-un moment dat al existenței sale. Pentru Bronislaw Malinowski, orice instituție își are configurația sa, incluzând diverse mitologii, doctrine religioase, principii morale și juridice specifice unui grup social. Instituția presupune reguli de conduită, norme de acțiune, cu caracter universal (pentru a fi durabile), o anumită structură organizatorică, un scop în virtutea căruia s-a constituit, o anumită funcție sau funcții (destinate satisfacerii unor nevoi), precum și ideologii proprii.

În concepția lui Abraham Kardiner, instituțiile sunt mijloacele prin care influența specifică a societății acționează asupra indivizilor. Privită sub aspect *subiectiv*, instituția este — așa cum susținea George H. Mead — un ansamblu de atitudini ale altora pe

care fiecare le poartă în el însuși, iar, sub aspect *obiectiv*, este o formă organizatorică care preexistă și supraviețuiește individului, dar pe care el o poate schimba în funcție de idealul pe care și-l face despre relațiile sociale. Există, de asemenea, instituții formale (înființate oficial) și neformale (spontane, constituite pe criterii afective).

Dat fiind rolul lor plurifuncțional, instituțiile pot fi clasificate după mai multe criterii. În raport cu indivizii, instituțiile au fost clasificate de A. Kardiner în *instituții primare* (esențiale pentru formarea copiilor) și *instituții secundare* (create pentru a acționa asupra tuturor indivizilor unei societăți). De asemenea, după rolul lor predominant în viața socială, instituțiile pot fi clasificate în:

- 1) *politice* (parlament, guvern, partide etc., care exercită puterea în societate și legitimează dreptul);
- 2) *economice* (întreprinderi, asociații lucrative etc., care au menirea de a produce și distribui bunurile și serviciile folosite de oameni);
- 3) *instructiv-educative și culturale* (școli, mass-media etc. pentru învățarea cunoștințelor de care dispune societatea și modelarea personalității oamenilor);
- 4) *administrative* (primarii, prefecturi etc.);
- 5) *socializatoare* (familia etc., de integrare socială și protejare a membrilor săi);
- 6) *juridice* (tribunale, judecătoria etc., pentru regularizarea relațiilor interumane);
- 7) *religioase* (biserica);
- 8) *de creație științifică și artistică* (unități de cercetare, uniuni și asociații profesionale etc.);
- 9) *de loisir* (care se ocupă cu organizarea plăcută a timpului liber — pentru deconectare, divertisment);
- 10) *de cultivare în public a frumosului* (cum ar fi *moda*, pe care profesorul elvețian René König o așeza în rândul instituțiilor sociale fundamentale, căci ea răspunde unor cerințe vitale ale speciei umane, cum ar fi curiozitatea, și nevoii de rivalitate, cu care ne-am obișnuit; în societățile moderne, arată el, moda este un mijloc

esențial de exprimare a ierarhiei sociale și, adăugăm noi, de ilustrare a stilului creator în artă);

11) *militare* (armata) etc.

Totalitatea instituțiilor și a interacțiunilor lor formează sistemul instituțional al unei societăți, care asigură coeziunea internă și durabilitatea sa funcțională. Instituțiile pot fi private, deopotrivă, ca structuri organizatorice, ca moduri specifice de activitate și ca mijloace determinate de împlinire a nevoilor și aspirațiilor oamenilor. De asemenea, sociologia le tratează, după caz, și ca unități sociale. Esențiale pentru orice societate evoluată sunt: *familia* (o instituție fundamentală, întâlnită în toate epocile istorice); *școala* sau educația; *statul* sau guvernarea (care asigură conducerea societății); *întreprinderile economice*; *biserica* sau religia și *tradițiile*, obiceiurile³.

Între diferitele instituții pot fi raporturi de cooperare (ex: între familie și școală) sau de opoziție, conflictuale (ca, de pildă, între stat și biserică). Unele instituții pot avea un rol dominant, comparativ cu altele, în viața societății, precum biserica în Evul Mediu ori statul în societățile moderne.

Orice instituție este o componentă majoră a culturii de care dispune o societate (existând, bineînțeles, și instituțiile speciale, la nivelul comunității mondiale). J. Szczepanski menționează faptul că orice instituție trebuie să posede trei caracteristici esențiale⁴:

- 1) *simboluri culturale* (ex: căsătoria e simbolizată prin verighetă, suveranitatea statului prin drapel, crucea și semiluna simbolizează anumite culte religioase, Casa Albă semnifică instituția guvernamentală a puterii S.U.A. ori a Federației Ruse);
- 2) *reguli de comportament* (arată cum trebuie să se poarte oamenii);
- 3) *ideologii proprii* (care explică și justifică de ce oamenii trebuie să respecte anumite norme, să se poarte într-un anumit fel și nu

³ Vezi și Donald A. Hobbs, Stuart J. Blank, *Sociology and the Human Experience*, New York, London, Sydney, Toronto, by John Wiley & Sons, 1975, p. 238-246

⁴ Jan Szczepanski, *Noțiuni elementare de sociologie*, Editura Științifică, București, 1972, p. 163 și cont.

altcumva, fiind expresia gândirii și aspirațiilor anumitor grupuri sociale).

5. Legitimitatea puterii și tipuri de autoritate

Instituțiile exercită o anumită putere asupra oamenilor și grupurilor sociale, în special instituțiile politice și juridice, care dețin oficial, în mod legitim controlul și care au menirea de a asigura ordinea vieții unei societăți. Problema legitimității puterii a fost formulată de Jean-Jacques Rousseau, care, în lucrarea sa *Contractul social* (1762), scria următoarele: "Cel care stăpânește nu este niciodată destul de puternic pentru a rămâne mereu stăpân dacă nu transformă forța în drept și supunerea în datorie."

Dacă puterea este acceptată de cei asupra cărora este exercitată, atunci ea devine autoritate. Max Weber a distins trei tipuri ideale de autoritate în decursul evoluției istoriei umane:

- 1) Autoritatea *charismatică*, întemeiată pe credința în valoarea și calitățile excepționale ale unui individ. Dominația charismatică e specifică celor care au convingerea că ei au un destin dat de divinitate și trebuie să-l împlinească pe pământ, socotind misiunea lor ca indispensabilă, providențială. Din rândul acestor conducători provin unii dictatori. Autoritatea charismatică e acceptată și respectată atâta timp cât oamenii cred în darul de esență divină al conducerii și se supun necondiționat celor care susțin că îl posedă;
- 2) Autoritatea *tradițională* se legitimează prin prestigiul moștenirii, al valorilor trecutului, socotite sfinte, venerabile, de nezdrunțat. Ea are la bază, după cum subliniază M. Weber, "credința înrădăcinată în supremația tradițiilor imemorabile și în acele persoane cărora aceste tradiții le conferă legitimitate" (părinte, preot, conducător, militar etc.). Autoritatea tradițională e acceptată și respectată dacă sunt recunoscute și apreciate valorile trecutului;
- 3) Autoritatea *rațional-legală* sau formală se întemeiază, așa cum consemnează sociologul german, pe "credința în legalitatea

reglementărilor impuse și în dreptul celor plasați în poziții de autoritate prin asemenea reguli de a emite ordine." Ea se legitimează printr-un sistem juridic, elaborat cu scopul de a reglementa în mod rațional conduita oamenilor și activitățile sociale, astfel încât să-și atingă scopurile sau finalitățile. Legile, regulamentele, statutele și alte acte normative reprezintă sursa autorității formale. Sursa legitimității legii însăși e raționalitatea acesteia, capacitatea de a ajuta finalizarea acțiunilor umane. Dacă frânează ori se opune acțiunilor socialmente dezirabile, înseamnă că trebuie îmbunătățită, actualizată, iar, la nevoie, chiar schimbată. Sub aspect juridic, legitimitatea unui legi este dată de validarea ei în parlament.

Tipul de autoritate rațional-legală este caracteristic societăților moderne, industrializate și este întruchipat, după părerea lui Weber, de un aparat politico-administrativ profesionalist – birocrația (prin intermediul acesteia instituțiile politice conducătoare își exercită puterea, forma degenerată a birocrației fiind birocrațismul).

Asigurarea ordinii interne e o condiție obligatorie pentru ca societatea să-și poată îndeplini obiectivele și scopurile sale. Însuși statul s-a născut ca un răspuns juridic și istoric, ca o formulă organizatorică de apărare a unității și destinului colectivităților umane (pe o anumită treaptă de dezvoltare a lor). E. Durkheim a înțeles statul modern ca un corolar al diviziunii muncii și al instalării progresive a solidarității organice, iar Max Weber l-a considerat drept un instrument de constrângere fizică legitimă și de raționalizare a societății moderne.

Sociologul american Amitai Etzioni a definit structurile de autoritate prin relația existentă între modul de integrare a indivizilor în organizație și mijloacele utilizate de aceștia pentru a acționa în sensul pe care ea îl prescrie. El a elaborat o tipologie a puterilor (pornind de la mijloacele de exercitare a acestora) și a relevat trei tipuri de autoritate:

- 1) *tipul coercitiv* (de ex: o închisoare, un stat dictatorial);
- 2) *tipul remunerativ* (cum ar fi o întreprindere ce grupează un

personal salariat);

- 3) *tipul normativ* (care există în cazul unui partid, al unei religii, a unei universități).

De asemenea, Etzioni a construit și o tipologie a formelor de integrare a membrilor în organizație, oferind tot trei tipuri:

- 1) *alienarea sau integrarea negativă*;
- 2) *disciplina sau conformarea din interes* față de sistemul de autoritate al colectivității;
- 3) *participarea*, adică împărtășirea țelurilor și a idealurilor colective de către individ.

Prin combinarea celor șase tipuri, Etzioni a obținut o structură a autorității, în care formele cele mai frecvent întâlnite i-au apărut sub următoarele asocieri: integrarea negativă cu coerciția, disciplina cu renumerarea și integrarea participativă cu puterea normativă⁵.

Atunci când apare o discrepanță între instituțiile purtătoare ale puterii și populație, între conducători (grupați într-un cerc elitist al puterii) și restul societății (străină de deciziile celor dintâi) înseamnă că democrația nu mai funcționează, iar destinul oamenilor se află sub semnul întrebării. Dacă instituțiile unei societăți ori numai unele dintre ele îngăduie concentrarea și personalizarea puterii, cu siguranță că este necesar ca acestea să fie schimbate, altfel, exercițiul autocratic al conducerii se instalează ca o funcție inerentă și degenerată a sistemului social.

⁵ Vezi *La Sociologie*, Paris, Marabout Université, 1972

SELECȚIE DE TEXTE

1. Conceptele de devianță și de conformitate socială

David Ogien

Sociologia devianței

Devianța unui act este stabilită invariabil de sancțiunea pe care el o provoacă și [...] această sancțiune se aplică la trei tipuri de conduită (a comite o infracțiune față de drept sau de moravuri; a înșela așteptările obișnuite; a acționa în mod cu totul neinteligibil) și ia diferite forme (rituală, penală, difuză etc.). Dacă putem admite că orice ruptură a ordinii obișnuite a lucrurilor constituie o transgresare a unei norme, trebuie totuși să mai precizăm că normele susceptibile de a fi încălcate nu sunt identice: ele pot fi legale, etice, sociale sau cognitive.

Definiția naturii normelor – în concepția însăși a normalității – variază după modelul de explicare a acțiunii adoptat. Reluând celebra distincție făcută de Thomas Wilson [...] putem admite că demersul sociologic se referă la una dintre cele două paradigme. În prima, cea normativă, individul interiorizează sau încorporează un sistem de valori impus de cultura sau de structura socială căreia îi aparține. Normalitatea este astfel inherentă unor maniere de a face, integral determinate de o dispoziție spre conformitate care face parte direct din înzestrarea mentală a membrilor unui grup social. În a doua paradigmă, cea interpretativă, persoana este prinsă în situații de acțiune, dar poate aprecia oportunitatea de a respecta – sau de a le urma în felul său – constrângerile sistemelor de valori cărora le recunoaște existența și care se actualizează în activitatea practică. Normalitatea este astfel produsul acțiunii mai mult decât o serie de prescripții ce fixează *a priori* forma și conținutul. Deși noțiunea de conformitate nu este absentă din acest punct de vedere, ea se raportează mai puțin la adoptarea automată de atitudini adaptate la anumite circumstanțe decât la utilizarea celor două proceduri cognitive esențiale în desfășurarea schimburilor sociale: obiectivarea și interpretarea.

Sociologii consideră în general devianța drept o abatere a cărei natură poate fi stabilită numai în virtutea unei anumite definiții a conformității. Și dacă adepții modelelor normative și integrative se contrazic în privința semnificației care trebuie dată acestei abateri, aceasta se datorează faptului că ei apără concepții diferite asupra criteriilor utilizate pentru a aprecia această conformitate. Pentru adepții primului model, aceste criterii sunt fixe și exterioare acțiunii: ele aparțin unei culturi, unei sub-culturi sau unui sistem de valori considerate drept invariabile și care impun un ansamblu precis de norme de conduită cărora individul nu li s-ar putea sustrage. Și pentru cei care preferă

cel de-al doilea model, aceste criterii iau mai degrabă aspectul unor reguli, adică a unor principii de conceptualizare care permit, în procesul de comunicare ce constituie interacțiunea, să fie evaluată conformitatea acțiunilor unui partener în relație cu o situație particulară.

Dar, fie că adoptă modelul normativ, fie pe cel interpretativ, analiza sociologică concepe rareori raportul dintre devianță și conformitate în termenii unei separări clare. Aceasta din cauză că puțini cercetători mai acordă vreun credit fie tezelor care afirmă absoluta congruență dintre un individ și un sistem de valori interiorizat – ceea ce Denis Wrong [...] a numit concepția „supra-socializată” a ființei umane – fie celor care admit despre controlul social că operează în mod mecanic și perfect, producând invariabil respect pentru ordinea legitimă [...]

Abandonând teoriile puternice ale normalității, sociologii au revenit la o concepție mai puțin absolutistă. Cel mai adesea devianța este, astăzi, considerată fața complementară a conformității. Această concepție își găsește o justificare teoretică în legătura pe care Durkheim o stabilește între normal și patologic.

„Formele morbide ale unui fenomen nu sunt de altă natură decât formele normale și, în consecință, este necesar să le observăm pe primele, ca și pe celelalte, pentru a determina această natură. Boala nu se opune sănătății: sunt două variante ale aceluiași gen și care se luminează reciproc” [...]

Thomas [...] a confirmat valabilitatea acestei afirmații la analiza conduitelor atipice:

„Nu este mai greu să înțelegem comportamentul <<inadaptatului>> sau al <<delicventului>>, de exemplu vagabondul sau prostituata, decât cel al persoanei adaptate normal, de exemplu omul de afaceri sau femeia casnică [...]. Dar dacă încercăm să determinăm de ce atracția lumii sălbatice prevalează într-un caz și cea căminului, a muncii regulate și a <<datoriei>> în celălalt caz, nu ne confundăm cu probleme diferite, ci cu diverse aspecte ale aceleiași probleme generale” [...]

O formulare modernă a acestei concepții o descoperim la Goffman, care afirmă la rândul său:

„Ipoteza noastră este că, pentru a înțelege diferența, nu diferitul trebuie să-l vedem, ci obișnuitul. Problema normelor sociale rămâne desigur în centrul analizei, dar interesul nostru va merge mai puțin spre ceea ce se abate în mod extraordinar de la comun cât spre ceea ce derivă în mod comun din obișnuit” [...]

Excepție notabilă în ceea ce privește aceste poziții metodologice, Travis Hirschi [...] propune să ne limităm exclusiv la o teorie a conformității. Pentru el, majoritatea membrilor unei societăți dovedește o remarcabilă supunere față de legalitate, deoarece patru factori garantează adeziunea indivizilor la normalitatea lumii sociale:

- 1) *atașamentul* (forța legăturii cu părinții, cu profesorii și cu cei egali);
- 2) *implicarea* (importanța timpului acordat activităților convenționale care limitează timpul liber pentru a se ocupa de activități delictive);
- 3) *angajarea* (preferința acordată conformității);
- 4) *credința* (intensitatea sentimentului față de atitudinile conforme).

Acești patru factori, care detaliază conținutul procesului de socializare, sunt constitutivi pentru supunerea față de ordinea legitimă pe care majoritatea indivizilor par să o accepte fără prea multe reticente. Această concepție se definește independent de devianță: ea nu este nici formă de adaptare specifică, nici figură inversată a normalității, îndeplinind o funcție de contrast, nici instrument al schimbării sociale. Aici infracțiunea este pur și simplu un fenomen care se naște atunci când împrejurările sociale îl sustrag pe un individ de sub influența forțelor care asigură în mod normal conformitatea și îl fac liber să încalce prescripțiile pe care le respectă majoritatea congenerilor săi.

Originalitatea demersului adoptat de Hirschi ilustrează înainte de toate o opțiune metodologică. Elaborarea unei analize cauzale te obligă, de fapt, să precizezi factorii care permit explicația conduitei medii, deci să construiești un model de conformitate pertinent. Consecința acestei opțiuni, probabil mai mult decât ambiția sa inițială, ia aspectul unei apărări a teoriei controlului (*control theory*) tradițional. Am văzut că numai studiile de inspirație marxistă mai păstrează premisele, regăsite în mod curios în proiectul reprezentărilor Școlii de la Chicago: a studia devianța pentru a dezvălui fața ascunsă sau efectele distrugătoare ale normalității și a încerca să remedieze acest lucru.

Totuși, pentru majoritatea sociologilor contemporani devianța nu poate fi percepută altfel decât în raportul de complementaritate indisolubilă pe care îl întreține cu conformitatea, fie că acest raport este conceput ca un complex funcțional (poziția lui Parsons), fie în termenii unei relații de opoziție (poziția lui Garfinkel și Goffman). Bourricaud rezumă foarte bine prima dintre cele două propoziții:

„Subzistă [în conformitate] o exigență de *autonomie* care interzice reducerea la violență, constrângere și calcul. Pentru a înțelege bine această dimensiune, trebuie să reflectăm asupra naturii procesului normativ și să vedem cum acesta asociază indivizibil conformitatea cu devianța [...]. Nu mai este suficient să fie asigurată conformitatea, adeziunea spiritelor la câteva <<credințe>> și <<sentimente>> comune. Dar dacă punerea sa în aplecare presupune o procedură de sancționare, o autoritate de arbitraj și o putere de

execuție, dacă rigoarea sa depinde de aceste trei condiții și de compatibilitatea dintre ele, atunci devianța are multe șanse să se producă, fie pentru că normele sunt prea (sau insuficient) explicite, fie pentru că arbitrajul prea (sau insuficient) tolerant” [...]

Recunoașterea faptului că devianța unui act nu este niciodată stabilită definitiv conduce totuși spre un alt tip de analiză. Teoriile etichetării au pus în evidență elementele care intervin în interpretarea obișnuită a evenimentelor și a conduitelor. Am prezentat cum, celor trei factori expuși de Bourricaud, ele le adaugă patru caracteristici care intervin în elaborarea judecății, furnizându-i, într-un fel, materie de evaluare: rolul deviantului (este el prea sau insuficient de bine jucat?), tipul de transgresare (este prea sau insuficient de inacceptabil?), situația în care este observată (este ea prea sau insuficient de determinantă?), organizarea socială în interiorul căreia un act este considerat drept deviant (descrierile oficiale și concepțiile implicite sunt prea sau insuficient de neutre și de fidele?).

Dacă admitem ca devianța unui act nu urmează în mod necesar constatării unei infracțiuni, ci rezultă dintr-o decizie publică care ia în considerare tipul de normă încălcată, felul pedepsei pe care acest delict îl merită și modalitatea de reprimare cuvenită, ne putem gândi că definirea infracțiunii depinde în mod crucial de un fenomen: informația și tratarea sa. Aceasta este, cel puțin, părerea unui sociolog britanic, Leslie Wilkins[...] care plasează în centrul teoriei sale generale asupra devianței problema informației.

Sursa: Albert Ogien *Sociologia devianței*, Editura Polirom, 2002, p. 222-225

2. Analize conceptuale

Ilie Bădescu, Dărie Cristea

*Elemente pentru un
dicționar de sociologie rurală*

Controlul social reprezintă un ansamblu de mijloace și mecanisme sociale și culturale, prin intermediul cărora: a) sunt impuse individului o serie de interdicții și constrângeri referitoare la necesitatea respectării normelor și valorilor dezirabile; b) sunt permise anumite acțiuni fiind apreciate și recompensate conduitele care sunt conforme cu modelul normativ și cultural; c) sunt interzise acele acțiuni care transgresează ordinea socială. Aceste interdicții și constrângeri, înlesniri și recompensări nu sunt numai de natură exterioară, ci și interioară, astfel încât indivizii se supun prin adeziunea lor (care li se pare normală) la modelele de comportament valorizate pozitiv în societate. Pentru acest motiv, controlul social este un factor principal de organizare și

ordonare a conduitelor individuale și a raporturilor sociale asigurând consistența și coeziunea internă a societății, continuitatea și stabilitatea sa internă, orientarea și reglarea comportamentului social, integrarea individului în societate.

Noțiunea de control social cuprinde, deci, două dimensiuni: una, cu caracter extern, care se referă la conformarea indivizilor față de totalitatea presiunilor și influențelor sociale care se exercită asupra lor de către societate, și alta, cu caracter intern, care implică acceptarea normelor grupului ca și cum ar fi propriile lor norme. Altfel spus, acceptarea și respectarea normelor și valorilor sociale apar fie ca „o necesitate de coerență socială internă, fie ca o expresie a unei constrângeri sociale exterioare” [...]

În decursul existenței sale, individul devine conștient prin intermediul diferitelor roluri și poziții sociale pe care este chemat să le îndeplinească de principiile de organizare care acționează în societate. Cu această ocazie, se efectuează o selecție printre posibilitățile umane: domeniile în care schimbarea este permisă sunt în mod progresiv limitate și treptat se instaurează sentimentul necesității respectării unei ordini sociale determinate” [...]

În fapt, orice formă de organizare socială produce control social, datorită dependențelor reciproce dintre indivizi. Astfel, cu cât un individ este mai dependent de colectivitate în realizarea intereselor sale, cu atât se exercită asupra lui mai multe influențe de a se conforma regulilor acestei colectivități. „Doar prin relații cu alții și numai prin participare la instituții sociale apar responsabilitățile; numai în acest mod idealurile devin instrumente efective de control social” [...]

În esență, controlul social este alcătuit dintr-un ansamblu de reguli, norme, interdicții și restricții, care au rolul de a face respectate modelele recunoscute și permise de conduită în împrejurări specifice. [...]

Noțiunea de control social a fost inclusă în vocabularul sociologiei juridice de către școala americană a „jurisprudenței sociologice”, având ca principali reprezentanți pe E.A. Rose și R. Pound, preocupată de identificarea mecanismelor și pârghiilor prin care orice societate își asigură coeziunea și funcționalitatea. Reprezentanții acestei orientări juris-sociologice porneau de la constatarea că, în orice societate, ordinea socială nu este nici spontană, nici instinctivă, ci este rezultatul atât al unor presiuni psihologice, sugestii și acțiuni de stimulare și persuasiune, cât și a unor influențe normative și culturale prin intermediul unor instituții și factori instituționalizați, toate acestea alcătuind sistemul controlului social. [...]

Pentru alți autori, cum este W. G. Sumner, controlul social nu se exercită numai prin mecanisme organizate (legi sau prescripții juridice), ci și prin intermediul unor mijloace informale, cum ar fi, de pildă, cutumele sau tradițiile populare (așa numitele „folkways”) și moravurile („mores”). Manifestându-se ca o forță spontană, inconștientă, anonimă și difuză, acele

„folkways” devin adevăratele tradiții și obiceiuri sociale, care prin penetrația lor socială, ca și prin caracterul lor invariabil și universal, dobândesc caracteristici imperative și reglatoare pentru conduita indivizilor. [...]

Diferența dintre „mores” și legile existente constă mai ales în sistemul de sancțiuni care, în cadrul legii, apar mai bine raționalizate și organizate. Cu toate acestea, atât „folkways” cât și „mores” reprezintă mijloace informale de control social, fiind impuse membrilor unei colectivități prin intermediul obiceiurilor și tradițiilor.

În schimb, Ch.A. Ellwood [...] dezvoltă o teorie interesantă în cadrul căreia tipurile de control social sunt reduse la acelea care contribuie la crearea ordinii sociale (lege, religie, educație, morală). În felul acesta, controlul social apare dependent de idealul și elementele spirituale ale unei colectivități, având un rol important în realizarea dimensiunii spirituale a vieții sociale, reprezentată de valori, idei și idealuri culturale cu funcție în dirijarea conduitei.

Printre alți sociologi care s-au ocupat, implicit de noțiunea de control social se numără și E. Durkheim (*De la division du travail social*, 1893), care consideră că reglarea conduitelor membrilor colectivității nu se datorează voințelor lor individuale, ci presiunii sociale, ca expresie a conștiinței colective, caracterizate de ansamblul de credințe și sentimente comune majorității membrilor aceleiași societăți. Alcătuită din așa-numitul „comportament colectiv”, exprimat prin organizații și practici sociale, ca și din totalitatea de simboluri, valori și idealuri colective, „conștiința colectivă” funcționează ca o formă fundamentală de control social al comportamentelor, asigurând, în fapt, manifestarea întregii vieți sociale și ordinea ei.

Pentru G. Gurvitch, controlul social include atât mecanismele de presiune formală dintr-o societate (legi, instituții organizații), cât și cele neformale (moravuri, obiceiuri, tradiții, cutume), ambele având rolul de a asigura ordinea socială și normativă.

În concepția reprezentanților Școlii Sociologice de la București (D. Gusti, Tr. Herseni, H.H. Stahl, M. Vulcănescu, A. Golopenția), dreptul și reglementările sale, alături de cutume, tradiții și obiceiuri au reprezentat forme fundamentale de control social în comunitățile rurale românești. Ele includeau nu numai criteriile, imperativele, normele și valorile ideii de dreptate, așa cum au fost elaborate de comunitatea sătească, dar și instituțiile, obiceiurile, moravurile și uzanțele care traduc în fapt ideea de dreptate. În multe comunități rurale, funcționează și astăzi diverse forme de control social neorganizat, spontan și difuz, care includ o serie de sancțiuni mistice (față de sinucigași și familia acestora), sancțiuni morale și satirice, impuse de opinia publică a satului, de forța ridicolului și teama de reprobare sau depreciere publică (pentru oamenii „leneși”, „vicioși”, „fără de lege” etc.) [...]

Devianța constituie, în general, orice tip de manifestare sau comportament care se opune celor convenționale sau conformiste, incluzând o multitudine de conduite, de la diversele acte de încălcare a legii (infracțiunile sau delicturile), până la comportamentele bizare, excentrice ori insolite, incompatibile cu „codurile” culturale ale unui grup social sau ale societății în ansamblul ei. Esența noțiunii de devianță vizează, de fapt, diferența față de ansamblul conduitelor așa-zis normale sau convenționale. Ea semnifică orice act sau manifestare care sunt „diferite” de comportamentele sau acțiunile comune, obișnuite, frecvente sau legitime ale membrilor unei culturi sau subculturi care riscă, prin această diferență, să provoace reacții ostile ori sancțiuni din partea membrilor colectivității. [...] O asemenea diferență a fost atribuită de către teoriile tradiționale factorilor constituționali cu caracter biologic sau antropologic, trăsăturilor de personalitate, caracterelor înnăscute sau dobândite etc.

Aceste teorii cu caracter unilateral au eșuat în explicațiile pe care le-au furnizat deoarece au absolutizat factorii biologici sau psihologici în detrimentul celor sociali, ignorând, de pildă, relațiile dintre individ și mediul socio-cultural, rolul structurilor sociale, al normelor și valorilor sociale, influența procesului de socializare etc. Chiar în raport cu toate aceste elemente, noțiunea de devianță are un caracter contradictoriu sau imprecis, referindu-se la o multitudine de comportamente și manifestări care intră în conflict cu ceea ce membrii unei anumite culturi sau subculturi consideră că este legitim (licit), moral sau normal.

Devianța, în ansamblul ei, desemnează, de fapt, o diversitate eterogenă de conduite, acte sau acțiuni, care constituie violări sau transgresiuni ale normelor scrise sau nescrise, implicite sau explicite, și care nu sunt conforme așteptărilor, valorilor și regulilor comunității. Ea poate caracteriza diverse forme de nonconformism, marginalitate, asocialitate, criminalitate s.a., adică tot ceea ce contrazice imaginea publică asupra a ceea ce semnifică „normalul”, „dezirabilul”, „convenționalul”. Ca noțiune sociologică, devianța se distinge de anormalitate – concept de natură psihopatologică, care vizează incapacitatea individului, acceptată și validată medical, de adaptare la exigențele vieții sociale.

Totuși, devianța, ca atare, este un concept echivoc și relativ, în măsura în care ceea ce este considerat ca o manifestare deviantă într-o anumită societate sau perioadă istorică, în altă societate sau în altă perioadă istorică poate fi evaluat ca o manifestare legitimă și normală. De aceea, nici o conduită sau manifestare deviantă nu poate fi definită decât prin intermediul reglementărilor culturale și simbolurilor culturale existente într-o anumită societate (cultură sau subcultură), aflată într-o anumită perioadă de dezvoltare.

De altfel, problema identificării unui criteriu adecvat de definire a devianței este extrem de dificilă, neexistând un singur criteriu, ci o multitudine de asemenea criterii, printre care cele juridice, morale, medicale etc. Cele mai

obișnuite dintre aceste criterii sunt cel statistic (devianța ca abatere semnificativă de la norma sau media statistică) și cel normativ (devianța ca încălcare a exigențelor impuse de convențiile sau regulile sociale). Printre alte criterii pot fi menționate gradul de periculozitate a conduitei (magnitudinea abaterii normative), incapacitatea de conformare la cerințele normei, procesul de etichetare a comportamentului, implicit reacția socială pe care o determină ș.a.

Cel mai adesea, devianța este un produs al schimbărilor sociale, care, perturbând câmpul normativității și punând în conflict sisteme valorice diferite, dezorientează acțiunile și conduitele indivizilor, obligându-i să adopte moduri deviate de adaptare la viața socială. Sociologii evidențiază următoarele surse ale perturbărilor normative: reorganizarea drastică a vieții indivizilor ca urmare a unor evenimente individuale și familiale, schimbările demografice, importul brusc de noi idei, tehnici, atitudini, bunuri și valori din alte societăți, diminuarea spiritului comunitar, pierderea semnificației vechilor simboluri, tradiții, ritualuri etc.

O sursă puternică de schimbare și dezorganizare normativă o reprezintă epocile revoluționare, de răsturnare a vechii ordini sociale, care afectează profund semnificațiile contextului normativ, împiedicând, o îndelungată perioadă de timp, pe indivizi să se orienteze în acțiunile și conduitele lor în funcție de repere clare. Desemnată de Durkheim sub denumirea de anomie, starea socială caracterizată de suspendarea temporară a funcționalității vechilor reglementări sau norme constituie una dintre cele mai frecvente surse de devianță, prin promovarea unor acțiuni antinormative și a unor conduite pentru care orice normare este resimțită drept constrângere. [...]

Norma constituie o formă fundamentală de raționalizare și normalizare a acțiunilor, elaborând indicații generale și impersonale pentru conduita obligatorie a membrilor unei societăți, fapt care asigură similaritatea, stabilitatea și reiterarea comportamentului colectiv în situații sociale concrete. Din acest punct de vedere, orice normă morală sau juridică exprimă, în plan ideal, anumite valori și atitudini sociale, care trebuie însușite în mod obligatoriu de către indivizi, sub imperativul aplicării unor eventuale sancțiuni.

Deoarece conduitele sociale sunt ghidate, în general, de valori (etice, juridice, estetice, politice, religioase) în orice societate există reguli sau prescripții care indică modele de acțiune, căi orientative pentru exprimarea în practica a acestor valori. Esența acestor reguli, indicații sau prescripții este de natură normativă, concretizându-se în norme specifice care încorporează diferite valori. Orice normă are un caracter de obligativitate, impunând respectarea unor prescripții sau restricții, care asigură orientări valorice actelor și conduitelor umane, obligându-le să se înscrie într-un repertoriu de roluri considerate ca fiind dezirabile.

Prin intermediul normelor, societatea devine un „cosmos” organizat într-o ordine imperativă, regulatoare și sancționatoare pentru conduită.[...] Ordinea normativă – sublinia Durkheim – este efectul unei presiuni colective resimțite de fiecare individ în parte, o formă de constrângere care asigură consensul și ordinea, printr-o participare comună la viața socială. În acest sens, orice normă socială poate avea următoarele efecte din punct de vedere al raționalizării vieții sociale: (a) creează drepturi, obligații sau interdicții care materializează diverse relații, interese, scopuri și idealuri sociale, stimulându-le pe cele dezirabile și sancționând pe cele indezirabile; (b) asigură sociabilitatea umană, prin dirijarea, în mod convergent, a acțiunilor și conduitelor individuale, creând, astfel, o „logică” a acestora orientativă pentru membrii societății; (c) permite evitarea conflictelor și tensiunilor prin limitarea reciprocă a voințelor individuale și întărirea coeziunii colective; (d) întărește sentimentele de solidaritate socială și securitatea indivizilor în raport cu eventualele agresiuni sau acte de violență exercitate asupra indivizilor; (e) stabilește reguli de conduită, stipulând cum trebuie să acționeze sau să se comporte cineva în condiții sociale determinate, pentru a ajunge la un rezultat eficient și dezirabil.

Caracterul principal al normei este acela de a stabili o formă ideală a comportamentului, un model prescriptiv pentru ceea ce trebuie să fie și nu pentru ceea ce este. Ea poate fi o regulă împărtășită de membrii unui grup social sau ai unei societăți, care, solicitând conformarea, desemnează o ordine ideală recunoscută ca fiind obligatorie. Dar, în același timp, ea poate fi considerată ca o obligație asociată rolului care trebuie îndeplinit într-o situație socială specifică, exprimată sub forma unei prescripții cu caracter pozitiv sau negativ. Consecințele nerespectării prescripției antrenează o serie de sancțiuni cu caracter difuz din partea opiniei publice, care reacționează prin desconsiderare, oprobriu, mustrare, bârfă sau prin oricare alte mijloace lipsite de caracterul formal și specializat al instrumentelor sancționatoare ale dreptului. Caracterul formal sau informal, organizat sau dezorganizat, difuz sau global al sancțiunii asigură, de fapt, diferența între norma juridică și norma socială ca atare. [...]

Trebuie subliniat, de asemenea, că numai normele juridice funcționează cu validitate globală pentru întreaga societate. Pentru celelalte norme sociale, domeniul de validitate este parțial, existând o segregare a acestor norme în funcție de tipuri de activități, grupuri sociale, tipuri de sancțiuni ș.a. Unele grupuri acceptă diferite valori încorporate în anumite norme, altele le pot respinge.

Caracterul obligatoriu al unei norme se poate impune ca urmare a intervenției următorilor factori: eficiența procesului de socializare constând în internalizarea adecvată a regulilor de conduită; adeziunea colectivă la valori comune; creșterea gradului de constrângere exterioară, prin multiplicarea și asprimea sancțiunilor permise; exigențele impuse de natura și caracterul

grupului social, organizației sau instituției respective. O normă obligatorie poate fi acceptată însă fără ca indivizii să fie susținuți de motivații pozitive în respectarea ei. Teama de sancțiune și avantajele rezultate din conformare sunt, în acest sens, premise principale.

Sursa: Ilie Bădescu, Darie Cristea, *Elemente pentru un Dicționar de Sociologie Rurală*, Editura Mica Valahie, București, 2003, p.325-334

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Agabrian, Mircea *Sociologie generală*, Institutul European, Iași, 2003
2. Alexander, Jeffrey C.; Seidman Steven (coord) *Cultură și societate. Dezbateri contemporane*, Institutul European, Iași, 2001
3. Andrei, Petre *Opere sociologice*, vol. III, Editura Academiei, București, 1978
4. Baltasiu, Radu *Elemente de sociologie*, Editura Beladi, Craiova, 2002
5. Banciu, Dan *Sociologie juridică*, Editura Hyperion, București, 1995
6. Bădescu, Ilie *Istoria sociologiei*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994
7. Bădescu, Ilie *Sincronism european și cultură critică românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003
8. Bădescu, Ilie *Noologia. Cunoașterea ordinii spirituale a lumii. Sistem de sociologie noologică*, Editura Valahia, București, 2002
9. Bădescu, Ilie *Idei politice românești. Doctrine și teorii*, Editura Mica Valahie, București, 2004
10. Bădescu, Ilie; Cristea, Darie (coord.) *Elemente pentru un dicționar de sociologie rurală*, Editura Mica Valahie, București, 2003
11. Bădescu, Ilie; Dungaciu, Dan; Baltasiu, Radu *Istoria sociologiei. Teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996
12. Boudon, Raymond *Texte sociologice alese*, Humanitas, București, 1990

13. Boudon, Raymond (coord.) *Tratat de sociologie*, Editura Humanitas, București, 1997
14. Brinkerhoff, David B.; White, Lynn K. *Sociology*, Second Edition, West Publishing Company, University of Nebraska, New York, Los Angeles, San Francisco, 1988
15. Chelcea, Septimiu *Cunoașterea vieții sociale. Fundamente metodologice*, Editura Institutului Național de Informații, București, 1995
16. Chelcea, Septimiu *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, Editura Economică, București, 2004
17. Chelcea, Septimiu *Opinia publică*, Editura Economică, București, 2002
18. Chirot, Daniel *Societăți în schimbare*, Editura Athena, București, 1996
19. Comte, Auguste *Curs de filosofie pozitivă*, vol. IV, Editura Beladi, Craiova, 2002
20. Constantinescu-Galiceni, Virgil; Ungureanu, Ion *Teorii sociologice contemporane*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985
21. Costea, Ștefan (coord.) *Istoria sociologiei românești*, Editura Fundației „România de mâine”, București, 1998
22. Costea, Ștefan; Larionescu, Maria; Ungureanu, Ion *Sociologia românească contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985
23. Cuche, Denys *Noțiunea de cultură în științele sociale*, Institutul European, Iași, 2003

24. Dahrendorf, Ralf *Reflecții asupra revoluției din Europa*, Editura Humanitas, București, 1993
25. Dungaciu, Sandra *George Simmel și sociologia modernității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003
26. Durkeim, Émile *Despre sinucidere*, Institutul European, Iași, 1993
27. Durkheim, Émile *Regulile metodei sociologice*, Ediția a II-a, revăzută de Ioan Mihăilescu, Editura Științifică, București, 1974
28. Durkheim, Émile *Sociologia. Regulile metodei sociologice*, Editura Antet, București, f.a.
29. Elias, Norbert *Procesul civilizării*, Editura Polirom, Iași, 2002
30. Erdeli, George; Dumitrache, Liliana *Geografia populației*, ed. a 2-a, Editura Corint, București, 2004
31. Etzioni, Amitai *Societatea monocromă*, Editura Polirom, Iași, 2002
32. Fulga, Gheorghe *Societăți și sisteme politice contemporane. Doctrine & realități*, Editura Economică, București, 2004
33. Giddens, Anthony *Sociologie*, Editura Bic All, București, 2001
34. Goodman, Norman *Introducere în sociologie*, Editura Lider, București, 1998
35. Gurvitch, G. (coord.) *Traité de sociologie générale* Paris, P.U.F., 1960
36. Gusti, Dimitrie; Herseni, Traian *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, Editura Universității București, 2002

37. Herseni, Traian *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982
38. Herseni, Traian *Ce este sociologia?*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981
39. Herseni, Traian *Prolegomene la teoria sociologică*, Editura Științifică, București, 1969
40. Hess, Bett B.; Markson, Elisabeth W.; Stein, Peter J. *Sociology*, Editura a III-a, New York, Macmillan Publishing Company, 1988
41. Hobbs, Donald A.; Blank, Stuart J. *Sociology and the Human Experience*, New York, London, Sydney, Toronto, by John Wiley & Sons, 1975
42. Hoffman, Oscar *Sociologia organizațiilor*, Editura Economică, București, 2004
43. Kuhn, Thomas *Structura revoluțiilor științifice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976
44. Lallement, Michel *Istoria ideilor sociologice*, Editura Antet, București
45. Linton, Ralph *Fundamentul cultural al personalității*, Editura Științifică, București, 1968
46. Luhman, Reid (coord.) *The Sociological Outlook: A Text With Readings*, Third Edition, Collegiate Press, San Diego, California, 1992
47. Marshall, Gordon *Dicționar de sociologie*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003
48. Mărginean, Ioan *Studii de sociologie, calitatea vieții și politici sociale*, Editura Universității din Pitești, 2004

49. Mărginean, Ioan *Proiectarea cercetării sociologice*, Editura Polirom, Iași, 2000
50. Miftode, Vasile *Metodologia sociologică*, Editura Porto-Franco, Galați, 1995
51. Mihăilescu, Ioan *Sociologie generală. Concepte fundamentale și studii de caz*, Editura Polirom, Iași, 2003
52. Mills, Charles Wright *Imaginația sociologică*, Editura Politică, București, 1975
53. Montesquieu, Ch. *Oeuvres completes*, Seuil, Paris, 1964
54. Muchielli, Alex (coord.) *Dicționar al metodelor calitative în științele umane și sociale*, Editura Polirom, Iași, 2002
55. Neculau, Adrian *Personalitatea – o construcție socială*, în vol. *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, Editura Polirom, Iași, 1996
56. Ogien, Albert *Sociologia devianței*, Editura Polirom, Iași, 2003
57. Otovescu, Dumitru *Probleme fundamentale ale sociologiei*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1997
58. Otovescu, Dumitru *Sociologia culturii românești (Geneză și devenire: 1821-1944)*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1992
59. Otovescu, Dumitru (coord.) *Sociologia românească în secolul al XX-lea (1901-2000). Bibliografia tematică. Autori*, Editura Beladi, Craiova, 2001
60. Palante, George *Précis de sociologie*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1921
61. Petrescu, Nicolae *Principiile sociologiei comparate*, Editura Științifică, București, 1994

62. Popper, K.R. *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. II, Editura Humanitas, București, 1993
63. Popper, Karl *Mizeria istoricismului*, Editura All, București, 1996
64. Rădulescu, Sorin M. *Homo Sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*, Casa de Editură și Presă "Șansa" SRL, București, 1994
65. Rădulescu-Motru, Constantin *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1997
66. Rotariu, Traian; Iluț, Petru *Ancheta sociologică și sondajul de opinie. Teorie și practică*, Editura Polirom, Iași, 1999
67. Rotariu, Traian; Iluț, Petru; (coord.), *Sociologie*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996
68. Roth, Andrei *Modernitate și modernizare socială*, Editura Polirom, Iași, 2002
69. Sandu, Dumitru *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării*, Editura Polirom, Iași, 2003
70. Sandu, Dumitru *Spațiul social al tranziției*, Editura Polirom, Iași, 1999
71. Speranția, Eugeniu *Introducere în sociologie*, Tomul I, *Istoria concepțiilor sociologice*, Casa Școalelor, București, 1944
72. Stahl, Henri H. *Teoria și practica investigațiilor sociale*, vol. I, Editura Științifică, București, 1974
73. Stoetzel, Jean *Psihologia socială* (trad. rom.), în vol. *Sociologia contemporană*, C.I.D.S.P.

74. Szczepanski, Jan *Noțiuni elementare de sociologie*, Editura Științifică, București, 1972
75. Ungureanu, Ion *Paradigme ale cunoașterii societății*, Editura Humanitas, București, 1990
76. Ungureanu, Ion;
Costea, Ștefan *Introducere în sociologia contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985
77. Vlăsceanu, Lazăr *Metodologia cercetării sociale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986
78. Weber, Max *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București, Editura Humanitas, 1993
79. Zamfir, Cătălin (coord.) *Dimensiuni ale sărăciei*, Editura Expert, București, 1995
80. Zamfir, Cătălin *Spre o paradigmă a gândirii sociologice*, Editura Cantes, Iași, 1999
81. Zamfir, Cătălin *O analiză critică a tranziției*, Editura Polirom, Iași, 2004
82. Zamfir, Cătălin,
Vlăsceanu, Lazăr
(coord.) *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993
83. Zamfir, Elena; Bădescu, Starea societății românești după 10 ani de tranziție, Editura Expert, București, 2000
Ilie;
Zamfir, Cătălin
(coord.)
84. *** *Dicționar de sociologie*, București, Univers Enciclopedic, 1996
85. *** *Dicționar de psihologie socială*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981

86. *** *World Population Prospects. The 1998 Revision, vol III, Analytical Report, U.N. Population Division, New York, 2000*
87. *** *Yearbook of Labour Statistics, Geneva, 1995*
88. *** *Istoria românilor, vol IV, Editura Academiei, București, 2001*